

**LATVIJAS UNIVERSITĀTE
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTE**

MAREKS NIKLASS

**JAUNIEŠU AR ZEMU IZGLĪTĪBU IEKĻAUŠANĀS
DARBA TIRGŪ LATVIJĀ**

PROMOCIJAS DARBS

Doktora grāda iegūšanai socioloģijas nozarē
Apakšnozare: lietišķā socioloģija

RĪGA, 2013

Promocijas darbs izstrādāts Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātē Socioloģijas nodaļā laika posmā no 2003. gada līdz 2013. gadam.

Darbs izstrādāts ar ESF Darbības programmas papildinājuma 1.1.2.1.2. apakšaktivitātes „Atbalsts doktora studiju programmu īstenošanai” projekta „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē” finansiālu atbalstu.

Darbs sastāv no ievada, sešām nodaļām, izmantoto avotu saraksta, anotācijām latviešu un angļu valodās un astoņiem pielikumiem.

Darba forma: disertācija socioloģijas nozarē, lietišķās socioloģijas apakšnozarē.

Darba zinātniskais vadītājs : Dr.soc., profesors Aivars Tabuns

Darba recenzenti:

- 1) Vladimirs Meņšikovs, Dr.soc., profesors, Daugavpils Universitāte
- 2) Tālis Tisenkopfs, Dr.soc., profesors, Latvijas Universitāte
- 3) Ērika Šumilo, Dr.oec., profesore, Latvijas Universitāte

Promocijas darba aizstāvēšana notiks 2013.gada 5.aprīlī plkst. 10.00 Latvijas Universitātes Socioloģijas, politikas zinātnes un komunikācijas zinātnes promocijas padomes atklātā sēdē, LU Sociālo zinātņu fakultātē Lomonosova iela 1a, 210.auditorijā.

Ar promocijas darbu un tā kopsavilkumu var iepazīties Latvijas Universitātes bibliotēkā Rīgā, Kalpaka bulvārī 4.

LU Socioloģijas, politikas zinātnes un komunikācijas zinātnes promocijas padomes priekšsēdētāja

_____/ Brigita Zepa
(paraksts)

promocijas padomes sekretāre _____/ Anete Alksne
(paraksts)

© Latvijas Universitāte, 2013
© Mareks Niklass, 2013

Anotācija latviešu un angļu valodā

Darba nosaukums: Jauniešu ar zemu izglītību iekļaušanās darba tirgū Latvijā

Promocijas darba autors: Mg.soc. Mareks Niklass

Promocijas darba vadītājs: prof. Dr.soc. Aivars Tabuns

Promocijas darba mērķis ir noskaidrot faktorus, kas kavē vai veicina jauniešu ar zemu izglītību iekļaušanos darba tirgū Latvijā, kā arī pārbaudīt Herberta Saimona ierobežotās racionalitātes teorijas, Ulriha Beka riska sabiedrības teorijas un Marka Granovetera vājo saišu teoriju validitāti. Darbā autors izvirza šādu hipotēzi: jaunieši ar zemu izglītību racionālu apsvērumu vadīti nokļūst labklājības slazdā, kas liedz viņiem iespēju iegūt darba pieredzi un kontaktus, kā arī ierobežo viņu karjeras izaugsmi. Darbā analizēti NVA reģistrēto jauniešu ar zemu izglītību aptaujā (n=712) un 25 daļēji strukturētās intervijās iegūtie dati. Autors secina, ka ievērojama daļa aptaujāto un intervēto jauniešu ir pakļauti riskam nokļūt labklājības slazdā. Atslēgas vārdi: jauniešu nodarbinātība, jauniešu bezdarbs, labklājības slazds

The title of the thesis: The entrance of youth with low education into the labor market in Latvia

The author of the thesis: Mg.soc. Mareks Niklass

The supervisor of the thesis: prof. Dr.soc. Aivars Tabuns

The objective of the thesis is to identify the factors that inhibit or facilitate the entrance of youth with low education into the labor market in Latvia as well as to verify the validity of a number of theories such as the theory of bounded rationality by Herbert Simon, the theory of risk society by Ulrich Beck and the theory of the strength of weak ties by Mark Granovetter. The author proposes the following thesis: youth with low education driven by rational motives get caught in the welfare trap that denies them an opportunity to acquire work experience and contacts as well as inhibits their career advancement. The data gathered in a survey of registered unemployed youth (n=712) and interviews with 25 young people were analysed in the thesis. The author concludes that a significant number of the surveyed and interviewed youth are exposed to a risk of being caught in the welfare trap.

Keywords: youth employment, youth unemployment, welfare trap

Saturs	3
Ievads	6
1. Darba tirgus procesu skaidrojums sociālajās teorijās	14
1.1. Darba tirgus procesu raksturojums Ulriha Beka teorijā un tās kritika	14
1.2. Marka Granovetera vājo saišu teorijas pamatpostulāti un to kritika	30
1.3. Ierobežotās racionalitātes analīze Herberta Saimona teorijā un tās kritika	36
1.4. Labklājības, bezdarba un nabadzības slazds	41
2. Jauniešu nodarbinātība: normatīvais regulējums, statistika un pētījumi	48
2.1. Valsts un pašvaldību normatīvo aktu analīze	48
2.2. Jauniešu ar zemu izglītību raksturojošo statistisko datu analīze	61
2.3. Jauniešu nodarbinātības pētījumu analīze	68
3. Pētījuma metodoloģija	97
3.1. Empīriskā pētījuma instrumentārija un lauka darba apraksts	97
3.2. Jauniešu ar zemu izglītību izlases raksturojums	103
3.3. Kvalitatīvo datu analīze ar datorprogrammu NVivo	107
3.4. Jauniešu intervijās iegūto datu kontentanalīze	112
4. Jauniešu ar zemu izglītību iekļaušanās darba tirgū	117
4.1. Latvijas darba tirgus ekspertu vērtējumā	117
4.2. Jauniešu ar zemu izglītību motivācija, rīcība un pieredze darba tirgū	134
4.2.1. Sociālo attiecību raksturojums	135
4.2.2. Brīvā laika nodarbes	139
4.2.3. Jauniešu nākotnes ieceres	141
4.2.4. Mācību gaitu raksturojums	150
4.2.5. Darba meklējumi: vājo un stipro saišu izmantošana	158
4.2.6. Darba pieredzes raksturojums	161
4.2.6. Sadarbība ar Nodarbinātības valsts aģentūru	166
4.2.7. Bezdarba cēloņu skaidrojums	178
4.2.8. Ienākumu un iztikas avoti: labklājības slazda veidošanās	182
4.2.9. Ierobežotā racionalitāte rīcības alternatīvu izvēlē	186
5. Kopsavilkums un secinājumi	194
6. Rekomendācijas	208
Pateicība	214
Izmantotie avoti	215
Pielikumi	226
1. pielikums. NVA reģistrēto jauniešu aptaujas anketa	226

2. pielikums. Intervijas plāns jauniešu ar zemu izglītību intervijām	231
3. pielikums. Ekspertu saraksts	233
4. pielikums. Intervijas plāns intervijai ar Latgales mācību centra pasniedzēju	234
5. pielikums. Intervijas plāni intervijām ar NVA un sociālo dienestu darbiniekiem	235
6. pielikums. Interviju plāni LU pētījumam „Darbaspēka ģeogrāfiskā mobilitāte”	238
7. pielikums. Intervijas plāns SIA „Baltkonsults” organizētajā pētījumā	240
8. pielikums. Daļēji strukturētās intervijas transkripts	241
Attēli	
1.attēls. Teorētiskā pamatojuma konceptuālā shēma	10
Tabulas	
1.tabula. Jauniešu ar zemu izglītību bezdarba ilgums dzimumu grupās (%)	65
2.tabula. Jauniešu ar zemu izglītību bezdarba ilgums Latvijas reģionos 2010.gada I ceturksnī	65
3.tabula. Jauniešu ar zemu izglītību nodarbošanās pirms reģistrācijas NVA 2010.gada I ceturksnī	66
4.tabula. Jauniešu ar zemu izglītību iesaistīšanās NVA organizētajos aktīvajos nodarbinātības pasākumos 2010.gada I ceturksnī	66
5.tabula. Jauniešu ar zemu izglītību skaits, kuri atskaitīti no dažādiem NVA organizētajiem aktīvajiem nodarbinātības pasākumiem 2010.gada I ceturksnī	67
6.tabula. Respondenti, kuriem ir bērni/nav bērnu, sadalījumā pa dzimumiem (%)	103
7.tabula. Respondenti dažādos reģionos	104
8.tabula. Respondentu iegūtā izglītība	104
9.tabula. Intervējamo jauniešu īss raksturojums	106
10.tabula. Jauniešu intervijās identificētie atvērtie kodi un to lietošanas biežums	109
11.tabula. Identificētie hierarhiskie kodi un to lietošanas biežums	112
12. tabula. Jauniešu intervijās visbiežāk sastopamie atslēgas vārdi	113
13.tabula. Vēlamais darba nedēļas ilgums	141
14.tabula. Vēlamais darba nedēļas ilgums dzimumu griezumā (%)	142
15.tabula. Vēlamā profesija	143
16.tabula. Vēlamais darba tirgus sektors	143
17.tabula. Respondentu iespējas papildināt savu izglītību	144
18.tabula. Respondentu vēlamās apmācības formas	145
19.tabula. Mācību pārtraukšanas iemesli	150
20.tabula. Mācību pārtraukšanas iemesli dzimumu griezumā (%)	151
21.tabula. Respondentu sekmes latviešu valodā	155

22.tabula. Respondentu sekmes matemātikā	155
23.tabula. Respondentu aktivitāte darba meklēšanā (%)	159
24.tabula. Respondentu darba pieredze sadalījumā pa dzimumiem (%)	162
25.tabula. Respondentu darba pieredze reģionu griezumā (%)	162
26.tabula. Darba pieredze sadalījumā pa respondentu grupām ar pabeigtu un nepabeigtu pamatizglītību (%)	163
27.tabula. Respondentu darba pieredze dažādās profesijās	163
28.tabula. Informācijas avoti par NVA	167
29.tabula. Reģistrācijas iemesli NVA	168
30.tabula. Reģistrācijas iemesli NVA dzimumu griezumā (%)	169
31.tabula. Bezdarba ilgums (laiks, cik ilgi reģistrēts NVA)	170
32.tabula. Bezdarba ilgums dzimumu griezumā (%)	171
33.tabula. Bezdarba ilgums reģionu griezumā (%)	171
34.tabula. Bezdarba ilgums dažādu tipoloģisko grupu griezumā (%)	172
35.tabula. Reģistrācijas reizes NVA	172
36.tabula. Iemesli, kāpēc nav piedalījies pasākumos konkurētspējas paaugstināšanai	174
37.tabula. Iemesli, kāpēc nav piedalījies pasākumos konkurētspējas paaugstināšanai, dzimumu griezumā (%)	174
38.tabula. Iemesli, kāpēc nav piedalījies pasākumos konkurētspējas paaugstināšanai, reģionu griezumā (%)	175
39.tabula. Respondentu aktivitāte APSD reģionu griezumā (%)	175
40.tabula. Respondentu izteiktā vēlēšanās piedalīties APSD	176
41.tabula. Respondentu izteiktā vēlēšanās piedalīties APSD reģionu griezumā (%)	176
42.tabula. Respondentu norādītie bezdarba iemesli	179
43.tabula. Respondentu norādītie bezdarba iemesli dzimumu griezumā (%)	179
44.tabula. Respondentu nosauktie bezdarba iemesli reģionu griezumā (%)	180
45.tabula. Respondentu ienākumu avoti	182
46.tabula. Respondentu ienākumu avoti dzimumu griezumā (%)	183
47.tabula. Respondentu tipoloģiskās grupas pēc dažādiem ienākumu avotiem	183

Ievads

Vairums jauniešu nodarbinātības pētījumu galvenokārt pievēršas dažādu ārējo un iekšējo faktoru un apstākļu noskaidrošanai, kuri sekmē vai kavē jauniešu iekļaušanos darba tirgū. Pētnieki skaidro jauniešu grūtības iekļauties darba tirgū ar viņiem trūkstošo cilvēkkapitālu, t.i., trūkstošo darba pieredzi, zināšanām un prasmēm. Tāpat pētnieki norāda, ka noteiktai sabiedrības grupai raksturīgā sociālā vide, sociālo kontaktu tīkls un tā kvalitāte (t.i., sociālais kapitāls) lielā mērā var ietekmēt jauniešu karjeras izvēles un darba iespējas. Visbeidzot daudzi pētnieki pamato jauniešu grūtības iekļauties darba tirgū ar dažādiem apstākļiem, kurus jauniešiem nevar kontrolēt vai ietekmēt, piemēram, vispārējo ekonomisko stāvokli, nabadzību, bezdarbu, sociālo atstumtību, noslēgto darba tirgu, tā segmentāciju vai diskrimināciju no darba devēju un sabiedrības puses (sk. LU FSI & LU VFF, 2009).

Promocijas darba novītute

Šī promocijas darba analīzes fokuss ir dažādu rīcības alternatīvu apsvēršana un izvēles, jauniešiem risinot ar savu nodarbinātību saistītas problēmas. Savā darbā autors skaidro jauniešu izvēles un rīcību ar amerikāņu psihologa Herberta Saimona (Herbert Alexander Simon) ierobežotās racionalitātes teorijas (bounded rationality theory) palīdzību, kas postulē to, ka indivīds tiecas sasniegt savus mērķus ar viņam optimālu resursu patēriņu, tomēr viņam nākas saskarties ar dažādiem ierobežojumiem – laika un dažādu resursu (naudas, atbalsta) trūkumu, kā arī ierobežoto intelektuālo kapacitāti, izvērtējot dažādas rīcības alternatīvas. Galu galā, indivīdam gandrīz vienmēr jāērēķinās ar neplānotām savas rīcības sekām (unintended outcomes), kuras var būt un var nebūt labvēlīgas pašam indivīdam. Tā, piemēram, jauniešiem var izvēlēties strādāt algotu darbu, lai nopelnītu naudu, kas ļauj viņam uzsākt patstāvīgu, no vecākiem neatkarīgu dzīvi. Tomēr, uzsākot darba gaitas, jaunieši bieži vien pamet mācības un tā arī neiegūst nepieciešamo izglītību un prasmes, kas viņiem tālākā nākotnē ļautu pretendēt uz labāk atalgotu darbu ar noteiktām profesionālās izaugsmes iespējām.

Ar ierobežotas racionalitātes teorijas palīdzību var arī skaidrot citas parādības un problēmas darba tirgū, piemēram, bezdarbu, nabadzības un labklājības slazdu (unemployment, poverty and welfare trap). Valsts nodokļu politika, sociālās apdrošināšanas sistēma, dažādu pabalstu un palīdzības piešķiršanas kārtība var stimulēt indivīdus meklēt iespējas saņemt pabalstus, kā arī saglabāt vai iegūt, piemēram, trūcīgas personas statusu u.tml., lai nodrošinātu sev un savai ģimenei iztikas līdzekļus ne tikai naudā, bet arī citu labumu veidā (brīvpusdienas bērniem, iespējas irēt dzīvokli t.s. sociālajā mājā). Atsevišķos gadījumos bezdarbnieka statusa iegūšana

vai saglabāšana indivīdam var šķist izdevīga rīcības alternatīva. Tomēr, jo ilgāk indivīds ir bez darba, jo grūtāk viņam ir atgriezties darba tirgū. Ar laiku indivīds zaudē ne tikai savas darba prasmes, bet arī sociālos kontaktus, kas ir nepieciešami labāka darba atrašanai nākotnē. Šī promocijas darba pētījumu objekts ir jaunieši ar zemu izglītību, t.i., jaunieši, kas nav ieguvuši vispārējo vidējo vai profesionālo izglītību. Tā ir sociālā grupa, kas ir pakļauta dažādiem riskiem – bezdarba riskam, sociālās atstumtības riskam, kā arī jau pieminētajiem riskiem nokļūt bezdarba un labklājības slazdā. Salīdzinot ar citām jauniešu grupām, jauniešiem ar zemu izglītību ir grūtāk iekļauties darba tirgū. Viņiem trūkst izglītības un darba tirgū pieprasītās zināšanas un prasmes. Ja arī viņiem izdodas atrast kādu darbu, visdrīzāk tas ir maz atalgots, veselībai kaitīgs un nedrošs darbs. Viens no šī promocijas darba mērķiem ir noskaidrot, kādas rīcības alternatīvas šie jaunieši apsver un kā viņi risina ar savu nodarbinātību saistītus jautājumus.

Promocijas darbā izvirzītā hipotēze un pieņēmumi

Šī promocijas darba autors izvirza **šādu tēzi** – jaunieši ar zemu izglītību dažādu racionālu apsvērumu vadīti, tiecoties iegūt sev iztikas līdzekļus, nokļūst labklājības slazdā, kas liedz viņiem iespēju iegūt nepieciešamo darba pieredzi un kontaktus, kā arī ierobežo viņu karjeras izaugsmi. Jaunieši ar zemu izglītību apzinās to, ka labi apmaksātu un dažādos aspektos drošu darbu viņi nevar iegūt. Viņiem bieži vien ir jāsamierinās ar mazāk atalgotu un nedrošu darbu veselībai kaitīgos apstākļos. Cita alternatīva ir reģistrēties Nodarbinātības valsts aģentūrā, lai varētu iegūt bezdarbnieka statusu un tādējādi varētu pretendēt uz stipendiju (ja izvēlas kādu no NVA organizētajiem kursiem), bezdarbnieka pabalstu vai arī uz pašvaldības sniegto sociālo palīdzību, kuru galvenokārt piešķir tieši reģistrētajiem bezdarbniekiem. Ar laiku jaunieti vairāk nodarbinās jautājumi, kā saglabāt mazos, tomēr stabilos ienākumus, ko nodrošina bezdarbnieka statuss, nevis, kā iegūt darbu un tam nepieciešamās prasmes. Citiem vārdiem, domājot par savu labklājību un izvēloties sev šķietami visizdevīgākās rīcības alternatīvas, jaunieši ar zemu izglītību apdraud savu labklājību un stāvokli darba tirgū tuvākā vai tālākā nākotnē.

Šajā promocijas darbā izmantota oriģināla konceptuāla pieeja jauniešu nodarbinātības analīzē – ar ierobežotas racionalitātes teorijas un labklājības slazda (welfare trap) jēdziena palīdzību analizētas jauniešu rīcības alternatīvu izvēles un attiecīgās rīcības sekas. Līdz šim ierobežotas racionalitātes teorija galvenokārt izmantota dažādos pētījumos ekonomikas un kognitīvās psiholoģijas nozarē. Ar šo darbu autors vēlas arī paplašināt šīs teorijas izmantošanas spektru un veicināt diskusiju dažādu sociālo zinātņu nozaru starpā.

Promocijas darba mērķis, priekšmets un objekts

Promocijas darba mērķa, priekšmeta un objekta izvēli noteica vairāki faktori un apstākļi. Savos iepriekš veiktajos pētījumos bakalaura darbā „Aktīvās nodarbinātības pasākumi un to efektivitāte” (2001) un maģistra darbā „Darbinieku rekrutācija: gadījuma analīze NVD filiālē "Rīgas pilsētas centrs" (2003) autors pētīja dažādus ar nodarbinātību saistītos aspektus – valsts nodarbinātības politiku, institucionālo ietvaru, NVA darbu, kā arī indivīdu motivāciju un rīcību, iekļaujoties darba tirgū. Veicot šos pētījumus, autoram bija arī iespēja sadarboties ar dažādiem NVA pārvaldes darbiniekiem, kuri vēlāk, 2003.gada oktobrī, piedāvāja autoram iesaistīties pētnieciskajā projektā par NVA reģistrēto jauniešu ar zemu izglītību motivāciju un rīcību, iesaistoties t.s. aktīvajos nodarbinātības pasākumos (NVA organizētajosursos, praksēs, algotajos pagaidu sabiedriskajos darbos). Tātad šī darba pētījuma objekta priekšmeta un objekta izvēli noteica gan autora pētnieciskās intereses, gan arī NVA sniegtās iespējas līdzdarboties empīriskā pētījuma organizēšanā.

Šī promocijas darba **pētījuma objekts** ir jaunieši vecumā no 16 līdz 25 gadiem, kuri nav ieguvuši vidējo vispārējo vai profesionālo izglītību un kuri nav kādas izglītības iestādes dienas nodaļas audzēkņi (turpmāk – jaunieši ar zemu izglītību). Šādu objekta izvēli noteica jau pieminētā NVA finansētā un organizētā pētījuma mērķi un uzdevumi.

Pētījuma priekšmets – faktori, kas ietekmē jauniešu ar zemu izglītību motivāciju, rīcību un attieksmi, iekļaujoties darba tirgū Latvijā, kā arī dažādas sociālās teorijas, kas skaidro indivīdu uzvedību darba tirgū.

Pētījuma mērķis – noskaidrot faktoros, kas kavē vai veicina jauniešus ar zemu izglītību iekļauties darba tirgū Latvijā, kā arī pārbaudīt vairāku sociālo teoriju – Herberta Saimona ierobežotās racionalitātes teorijas, Ulriha Beka (Ulrich Beck) riska sabiedrības teorijas un Marka Granovetera (Mark Granovetter) vājo un stipro saišu teorijas – tēžu, pieņēmumu validitāti un piemērotību, pētot un analizējot jauniešu uzvedību darba tirgū.

Promocijas darbā formulēti šādi pētījuma uzdevumi:

- 1) analizēt un izvērtēt amerikāņu psihologa Herberta Saimona ierobežotās racionalitātes teorijas pamatpostulātus un to izmantojamību nodarbinātības pētījumos;
- 2) analizēt Ulriha Beka riska sabiedrības teoriju, individualizācijas tēzi un izvērtēt tās piemērotību darba tirgus makrolīmeņa procesu analīzei;
- 3) pārbaudīt Marka Granovetera vājo saišu teorijas tēžu validitāti;
- 4) analizēt bezdarba, nabadzības un labklājības slazda jēdzienus un novērtēt to piemērotību nodarbinātības pētījumiem;
- 5) veikt NVA reģistrēto jauniešu ar zemu izglītību aptauju;

- 6) veikt daļēji strukturētas intervijas ar jauniešiem ar zemu izglītību dažādās Latvijas apdzīvotajās vietās;
- 7) veikt ekspertu intervijas ar darba devējiem un to pārstāvjiem, kā arī NVA darbiniekiem, kas ir atbildīgi par jauniešu ar zemu izglītību nodarbināšanu un iesaistīšanu dažādos aktīvajos nodarbinātības pasākumos;
- 8) veikt aptaujas kvantitatīvo datu analīzi;
- 9) veikt interviju transkriptu kvantitatīvo un kvalitatīvo analīzi ar datorprogrammām Nvivo un Concordance;
- 10) formulēt ieteikumus politikas veidotājiem, kā efektīvāk iesaistīt jauniešus ar zemu izglītību darba tirgū Latvijā.

Autors vēlas īpaši akcentēt to, ka ar darba nosaukumā ietvertiem vārdiem „jauniešu ar zemu izglītību iekļaušanās darba tirgū” nav jāsaprot vienīgi NVA reģistrētos jauniešus bezdarbniekus un darba meklētājus vispār. Piemēram, daļēji strukturētajās intervijās ir iegūti ne tikai dati par jauniešiem bezdarbniekiem, bet arī tādiem, kuri nekad nav reģistrējušies NVA un kuri intervijas brīdī strādāja. Tāpat jānorāda, ka ar vārdiem „iekļaušanās darba tirgū” jāsaprot plašāks jautājumu loks, ne tikai darba meklēšanu un nodarbinātību. Bieži vien jauniešiem ar zemu izglītību nodarbinātības periodi mijas ar garākiem vai īsākiem bezdarba periodiem. Šai konkrētai sociālajai grupai nav iespējams identificēt kaut kādus tipiskus karjeras ceļus, kā to, piemēram, iespējams novērot citās sociālajās grupās ar augstāku izglītību. Viņi bieži vien ir nodarbinātība tādos darba tirgus segmentos, kam raksturīgi dažādi riski – neregistrēta nodarbinātība, nodokļu nemaksāšana, veselībai kaitīgi darba apstākļi u.tml. Nodarbinātība un bezdarbs ir pastāvīgi klātesošas parādības šajā jauniešu grupā. Iekļaušanās nav jāsaprot vienīgi kā secīga notikumu un darbību virkne, kas noved jauniešus līdz darba tirgum.

Promocijas darba teorētiskais ietvars un empīriskais pamatojums

Promocijas darbā autors izmanto galvenokārt trīs dažādas teorijas, lai skaidrotu jauniešu ar zemu izglītību uzvedību darba tirgū, t.i., vācu sociologa Ulriha Beka riska sabiedrības teoriju, amerikāņu sociologa Marka Granovetera vājo un stipro saišu teoriju, kā arī amerikāņu psihologa Herberta Saimona ierobežotās racionalitātes teoriju. Promocijas darbā arī analizēti labklājības, bezdarba un nabadzības slazda jēdzieni, kas skaidro dažādās situācijas, kurās var nokļūt jaunieši ar zemu izglītību, iekļaujoties darba tirgū. Vispārēju priekšstatu par promocijas darba teorētisko ietvaru var gūt, aplūkojot 1.attēlu.

1.attēls. Teorētiskā pamatojuma konceptuālā shēma

Indivīda rīcības sociālo kontekstu (makrolīmeņa faktoros) autors analizē, izmantojot Ulriha Beka t.s. individualizācijas tēzes pamatpostulātus. Lai pamatotu individualizācijas tēzi, darbā analizēti dažādu sociālo pētījumu dati un citu galvenokārt Eiropā un Ziemeļamerikā strādājošo pētnieku darbi.

Vidējā (mezo) līmeņa faktoru analīzei autors izmanto Marka Granovetera vājo un stipro saišu teoriju, kas skaidro indivīda mijiedarbību ar citiem indivīdiem. Lai empīriski pamatotu šīs teorijas tēzes, darbā izmantoti paša autora veiktā empīriskā pētījuma un jau augstāk minēto aptauju dati.

Indivīda rīcību un dažādu rīcības alternatīvu izvēli autors skaidro ar Herberta Saimona ierobežotās racionalitātes teorijas jēdzieniem. Kā indivīda rīcības skaidrojuma empīriskā bāze ir izmantotas autora veiktās intervijas ar jauniešiem un dažādu institūciju pārstāvjiem.

Promocijas darbā izmantotās pētnieciskās metodes

Promocijas darbā veiktajā empīriskajā pētījumā izmantotas četras pētnieciskās metodes: aptauja, ekspertintervija, daļēji strukturētās intervijas un kontentanalīze. Šo metožu izvēli noteica vairāki apsvērumi un apstākļi: 1) ar dažādu metožu palīdzību iegūtos rezultātus iespējams salīdzināt, tādējādi dodot iespēju novērtēt izmantoto instrumentāriju validitāti un drošumu; 2) kvantitatīvās aptaujas dati ļauj noteikt kādas parādības vai problēmas izplatību; 3) kvalitatīvie dati, kas ir iegūti ar daļēji strukturētu interviju un ekspertinterviju palīdzību, ļauj iegūt skaidrojumu un atbildes uz jautājumiem par pētāmās grupas motivāciju, problēmu

kontekstu un dažādiem uzvedības modeļiem; 4) ar aptaujas palīdzību ir iespējams sasniegt tikai ierobežotu jauniešu daļu, kas atbilst promocijas darba pētījuma objektam, tāpēc ir jāizmanto kvalitatīvās metodes, lai noskaidrotu arī to jauniešu viedokli, kuri dažādu iemeslu dēļ nav reģistrējušies NVA.

Dažas tēzes par jauniešu uzvedību un izredzēm darba tirgū

Dažādos ar darbu saistītos jautājumos indivīdi drīzāk rīkosies atbilstoši racionāliem apsvērumiem. Pirms darba piedāvājuma pieņemšanas indivīdam jāapsver atbildes uz vairākiem jautājumiem – cik lielu darba algu konkrētajā darbavietā var nopelnīt, kādus papildu labumus var gūt, cik viegli vai grūti būs tikt galā ar darba uzdevumiem, cik daudz laika būs jāvelta darbam, cik laika atliks ģimenei un brīvā laika nodarbēm, vai izveidosies labas attiecības ar darba kolēģiem un vadību u.tml. Citiem vārdiem, indivīdam ir jānoskaidro iespējamie ieguvumi un zaudējumi no darba.

Jauniešu ar zemu izglītību uzvedībā var saskatīt vairāk racionālā, nekā tas izriet no citu pētījumu secinājumiem. Promocijas darba autors uzskata, ka jaunieši apzinās savas iespējas darba tirgū, to, ka ar zemu izglītību un kvalifikāciju var reāli cerēt tikai uz maz atalgotu darbu. Viņi apsver dažādas alternatīvas un to sekas. Piemēram, dažādu empīrisku pētījumu un darba tirgus apsekojumu dati liecina, ka daudzi jaunie vīrieši meklē darbu būvniecības vai mežizstrādes nozares uzņēmumos, kur atalgojums pēdējo gadu laikā ir ievērojami pieaudzis. Turklāt šie uzņēmumi neizvirza pārāk augstas prasības pret darbinieku kvalifikāciju un darba pieredzi. Citiem vārdiem, jaunieši meklē darbu un iespējamus materiālus ieguvumus tur, kur netiek izvirzītas augstas prasības pret viņu kvalifikāciju.

Darba tirgus pētnieki bieži vien nepievērš pienācīgu uzmanību dažādajiem tiešajiem un netiešajiem ar darbu saistītajiem izdevumiem (ceļa izdevumi, uzturs, apģērbs, sociālās aktivitātes darbā un ārpus darba), kuri lielā mērā var ietekmēt indivīdu lēmumu pieņemt vai noraidīt darba piedāvājumu. Piemēram, jaunas sievietes dažkārt izvēlas nestrādāt ne tikai zemā atalgojumu dēļ, bet arī tāpēc, ka viņas nevar savam bērnam nodrošināt vietu bērnudārzā vai arī algot auklīti. Algots darbs, viņu izpratnē, dažkārt nav vislabākā alternatīva. Bieži vien tas nozīmētu ienākumu un dažādu materiālu labumu zaudējumu. Dažādu pabalstu un sociālās palīdzības veidā sievietes sev un savam bērnam var sagādāt vairāk, nekā strādājot. To zinātniskajā literatūrā apzīmē ar jēdzienu „labklājības slazds” (welfare trap).

Bezdarbnieki apsver iespējamus ieguvumus un zaudējumus un dažkārt pieņem lēmumu nestrādāt, ja darba samaksa un citi iespējamie ienākumi nenosedz visus tiešos un netiešos ar darbu saistītos izdevumus. Daudzos gadījumos valsts un pašvaldību iestādes ar savu īstenoto

politiku un attieksmi veicina šāda bezdarba slazda veidošanos. Bezdarbnieka statuss daudziem indivīdiem ir nepieciešams, lai iegūtu pabalstu, kas ļauj pretendēt uz pašvaldības palīdzību, piemēram, nomaksājot komunālos pakalpojumus. Šajā rīcībā var saskatīt pietiekami daudz racionālu apsvērumu.

Kļūt par bezdarbnieku, strādāt bez darba līguma, sniegt atbildīgajām amatpersonām nepatiesas ziņas par savu nodarbinātības statusu un materiālo stāvokli nesaprātīga, riskanta un pat iracionāla rīcība. Taču, raugoties no konkrētā indivīda skatu punkta, ņemot vērā viņa pieredzi un izredzes, tā var būt pat ļoti racionāla un saprātīga rīcība. Tas, ka indivīds nokļūst t.s. bezdarba slazdā, nav haotiskas un iracionālas rīcības sekas, drīzāk gan otrādi – egocentriskas, racionālas un izsvērtas rīcības sekas. Līdzīgi kā daudzas citas sociālas parādības, bezdarba slazds ir racionālas rīcības neprognozētas un neplānotas sekas. Iedomāties, ka daudziem indivīdiem, tāpat jauniešiem ar zemu izglītību, šie augstāk minētie apstākļi ir zināmi un skaidri saprotami, būtu vienkārši nesaprātīgi. Ikdienas situācijās, kad indivīdam ir ļoti ātri jāreaģē uz dažādām situācijām, izsvērtam lēmumam bieži vien nav nepieciešamā laika. Tāpēc indivīdam jāpaļaujas uz viņam pieejamo nepilnīgo informāciju un iepriekšējo pieredzi, lai identificētu situāciju un varētu atbilstoši rīkoties.

Darba tirgus sektoros un uzņēmumos, kuros ir nodarbināti jaunieši ar zemu izglītību, ir ierobežotas izaugsmes iespējas. Viņi ir arī pakļauti dažādiem riskiem. Mežizstrāde, būvniecība vai mazumtirdzniecība ir tās nozares, kurās proporcionāli vairāk ir nodarbināti mazkvalificēti darbinieki. Daudzos šo nozaru uzņēmumos darbinieki strādā bez darba līgumiem, riskantos (dažādos aspektos) apstākļos. Maz ticams, ka darba devēji varēs un būs ieinteresēti legalizēt darba attiecības, investēt ievērojumus resursus savu darbinieku kvalifikācijas celšanā. Visdrīzāk šo darbinieku alga būtiski nepalielināsies, viņu darba raksturs, darba apstākļi un karjeras iespējas pārskatāmā nākotnē būtiski nemainīsies.

Savā ziņā arī nodarbinātie jaunieši ar zemu izglītību darba tirgū ir nokļuvuši savdabīgā slazdā, strupceļā, t.s. „strupceļa darbā” (dead end job). Par to liecina darba tirgus pētījumi citās valstīs (piemēram, sk. Lindsay & McQuaid (2004)). Šai jauniešu grupai ir ļoti grūti izrauties no dažādiem riskiem pakļautajiem darba tirgus sektoriem, ņemot vērā specifiskos nodarbinātības apstākļus, nodokļu slogu strādājošajiem trūcīgajiem iedzīvotājiem, viņu zemo kvalifikāciju un ierobežoto racionalitāti.

Promocijas darba autors uzskata, ka līdz šim īstenotā nodarbinātības un nodokļu politika, tāpat arī dažādi administratīvie pasākumi (piemēram, VID, NVA īstenotie pasākumi), nav fundamentāli mainījuši šīs grupas stāvokli un izredzes darba tirgū. Par to liecina noturīgais un augstais bezdarba līmenis, kā arī zemais ekonomiski aktīvo iedzīvotāju īpatsvars mazizglītoto vidū (detalizētu datu par augstāk minēto jauniešu grupu Centrālās statistikas pārvaldes rīcībā

nav). Nodarbinātības politikas veidotājiem būtu radikāli jāpārskata savi priekšstati un pieņēmumi par dažādu sociālo grupu rīcību un motīviem darba tirgū, kā arī īstenotās politikas efektivitāti. Šī promocijas darba autors ar savu pētījumu tiecas skaidrot, kas motivē jauniešus ar zemu izglītību darba tirgū, kādas rīcības alternatīvas viņi izvēlas un kādi apstākļi var noteikt viņu lēmumus.

1. Darba tirgus procesu skaidrojums sociālajās teorijās

Šajā darba nodaļā autors ir iekļāvis analītisku pārskatu par teorijām un pētījumu secinājumiem, kas raksturo darba tirgus un nodarbinātības transformācijas, kā arī indivīdu motivāciju un rīcību. Pārmaiņas darba tirgū autors analizē ar Ulriha Beka riska sabiedrības teorijas un viņa formulētās individualizācijas tēzes palīdzību. Savukārt sociālo attiecību un saišu veidošanu sabiedrībā un darba tirgū autors skaidro ar Marka Granovetera teoriju par vājo saišu stiprumu. Herberta Saimona teorijas pamatpostulāti ir noderīgi, lai pētītu indivīdu motivāciju un rīcību, izvēloties dažādas alternatīvas. Visbeidzot autors pievēršas tādu parādību kā labklājības, bezdarba un nabadzības slazds analīzei. Dažādie pētījumi liecina, ka indivīdi nokļūst situācijās, kad viņiem ir izdevīgāk saņemt valsts vai sociālo palīdzību, nekā meklēt darbu un būt nodarbinātam.

1.1. Darba tirgus procesu raksturojums Ulriha Beka teorijā un tās kritika

Darba tirgu un indivīda rīcību tajā nav iespējams izskaidrot, ja nav izprasts indivīda rīcības konteksts, t.i., sociālā vide, sabiedrība ar raksturīgām iezīmēm un sociālajiem procesiem noteiktā laikā. Pēc autora domām, indivīda rīcības sociālo kontekstu vislabāk raksturo Ulriha Beka riska sabiedrības teorija un viņa idejas par indivīda biogrāfijas veidošanos modernajā sabiedrībā, individualizāciju un institucionalizāciju. Kā nozīmīgākie Beka darbi šeit jāpiemin 1992.gadā izdotā grāmata „Riska sabiedrība” (tulkojumā angļiski), 2001.gadā izdots Beka un Bekas – Gernsheimas kopdarbs „Individualizācija: institucionalizētais individuālisms un tā sociālās un politiskās sekas” (sk. Beck, 1992; Beck & Beck-Gernsheim, 2001).

Individualizācijas procesus Beks analizē kontekstā ar reflektīvo modernizāciju. Viņš uzskata, ka mūsdienās starp dažādām sabiedrības grupām un nozarēm pastāvīgi intensificējas informācijas apmaiņa un ir vērojamas „informācijas plūsmas”. Pierastās prakses un zināšanas pastāvīgi tiek kritiski izvērtētas un tādējādi arī izmainītas. Pret tradicionālo un ierasto sabiedrība izturas skeptiski vai pat kritiski. Viss vecais tiek apšaubīts vai pat noraidīts. Beks uzskata, ka šobrīd sabiedrībā vērojama transformācija: sabiedrība kļūst „atbrīvotāka”, brīvāka no dažādām industriālās sabiedrības sociālajām formām – šķiras, stratifikācijas, ģimenes, dzimtes u.tml. To viņš pamato ar vairākiem argumentiem.

1. Labklājības valstīs Rietumos reflektīvā modernizācija „izšķīdina” industriālajai sabiedrībai piemītošus parametrus – šķirisko kultūru un apziņu, ģimeni ar tās raksturīgajām dzimumu lomām (dzimti). Sabiedrībā var novērot arvien lielāku virzību uz individualizāciju, sabiedrību, kurā indivīds, nevis sociālās grupas veidos savu dzīvi ar viņam pieejamajiem resursiem.

Dzīve centrēties ap indivīdu. Tomēr, neskatoties uz „detradicionalizāciju” (tradīcijas, ierastās prakses un zināšanas zaudē nozīmi), nevienlīdzība un tās radītās attiecības paliek relatīvi stabilas un nemainīgas. Indivīdi kļūst par savas „darba tirgus biogrāfijas”, refleksīvās biogrāfijas (reflexive biography) veidotājiem. Sabiedrības locekļi arvien vairāk tiek atrauti no tradicionālajām saitēm (ģimenes, paziņu, draugu tīkla un to sniegtā atbalsta), taču tajā pašā laikā viņi ir atbildīgi par savu likteni, lēmumiem attiecībā uz savu dzīvi un karjeru darba tirgū. Paradoksāli, ka sabiedrība un valsts vēl joprojām darbojas (funkcionē) tā, it kā būtu saglabājušās tradicionālās sociālās formas: šķiras, ģimene, ciems un kaimiņi. Tā vēl aiz inerces atražo ierastās prakses un attiecības, arī nevienlīdzības formas.

2. Sabiedrībā vērojama tendence veidoties individualizētām eksistences formām un apstākļiem. Sabiedrības locekļi ir spiesti kļūt par savas dzīves plānu un rīcības centriem. Viņiem ir jāizvēlas, kam piederēt, ar ko identificēties. Beks uzskata, ka kapitālismā darba tirgus un labklājības valstu ietekmē (īstenotās politikas dēļ) šķiras un grupas ir izšķīdušas. Sabiedrība dzīvo kapitālismā bez šķirām. Sociālā nevienlīdzība un tās izpausmes formas kļūst individualizētas. Indivīdi izjūt, piedzīvo savu problēmu un nevienlīdzību atsevišķi, dažādi u.tml.

3. Viena no šīs „bezšķiriskās” nevienlīdzības formām ir masu bezdarbs. Beks ir konstatējis, ka Vācijā laikā no 1974. līdz 1983.gadam aptuveni trešā daļa nodarbināto vismaz reizi ir bijuši bez darba (bezdarbnieki). Arvien vairāk sabiedrībai ir raksturīgs ilgstošs bezdarbs. Indivīdi nevar atrast darbu ilgāk par gadu. Turklāt robeža starp darba tirgu, nodarbinātību un bezdarbu kļūst arvien grūtāk saskatāma dažādu elastīgo darba organizācijas formu dēļ (nepilna darba diena, nepilna darba nedēļa, elastīgi, mainīgi darba grafiki). Darba tirgus kļūst arvien fragmentētāks, sadrumstalots. Nav noteikta karjeras ceļa, pa kuru lielākā daļa cilvēku mūsdienās varētu iet. Nav noteiktu darba attiecību, organizācijas modeļu, ko varētu ņemt par piemēru, kam varētu sekot. Indivīdi savas problēmas (tajā skaitā bezdarbu) uztver kā tādas, kas raksturīgas tikai viņiem pašiem. Sistēmas problēmas, grūtības un nevienlīdzības patiesos cēloņus šādā sabiedrībā grūti saskatīt (Beck, 1992: 89). Kā sociālās problēmas tās uztver tikai netieši, daļēji un ierobežoti.

4. Pats indivīds kļūst par sociālās reprodukcijas vienību dzīves pasaulē (reproduction unit of the social in the lifeworld) (Beck, 1992: 90). Citiem vārdiem, indivīda lēmumi, izpratne un prakse nosaka to, kas ir sociālais un kā tas izpaužas. Ar sociālo jāsaprot tā sociālā realitāte, kurā mēs dzīvojam. Indivīda biogrāfija kļūst par viņa „refleksīvo projektu” (Beck, 1992: 90). Šī tendence rada jaunas institucionalizēšanās un standartizēšanās formas. Indivīdi daudz lielākā mērā kļūst atkarīgi no darba tirgus, valsts politikas, normatīvajiem aktiem un dažāda veida aprūpes. Indivīdi it nemaz nekļūst brīvāki un emancipētāki.

5. Beks individualizāciju saprot kā vēsturiski pretrunīgu socializācijas (sabiedrības veidošanās) procesu. Citiem vārdiem, lai arī sabiedrība kļūst fragmentētāka un individualizēta, tomēr mēs varam šajā procesā novērot kaut ko kopīgu – individualizētas dzīves formas kļūst standartizētākas (standardization of modes of living). Mēs esam savas dzīves veidotāji, mēs esam atbildīgi par saviem lēmumiem, mūsu problēmas ir īpašas, tikai mums raksturīgas. Ja mēs arī iesaistāmies kādās sociālajās aktivitātēs – biedrībās, kustībās –, tas drīzāk ir tāpēc, lai pasargātu savu „personisko dzīvi” (Beck, 1992: 90). „Personiskā dzīve” ir tas, pēc kā indivīdi sabiedrībā tiecas.

Beks uzskata, ka modernizācija nav jāsaista vienīgi ar varas centralizāciju, kapitāla koncentrāciju un arvien izteiktāku darba dalīšanu. Tā jāsaista arī ar individualizāciju, kam raksturīga vēsturiski noteiktu sociālo formu un saistību sairšana, tradicionālās drošības zaudēšana (praktiskās zināšanas, ticība un normas zaudē nozīmi) un jauna tipa saistības rašanos (kontrolē, reintegrācija) (Beck, 1992: 128). Arvien biežāk indivīdu dzīvi, biogrāfiju noteica nevis tradīcijas, šķiras (piederība noteiktai profesionālai grupai, kārtai) noteiktie noteikumi, paradumi, prakses, bet gan likumdošanas iniciatīvas (it sevišķi darba tiesību jomā), izmaiņas ražošanās procesā (ražošanas automatizācija, ražošanas procesa pārkārtošana). Liela ietekme bija arī migrācijas procesiem, kad cilvēki lielā skaitā pārcēlās uz dzīvi pilsētās.

Beks visu šo transformāciju apzīmē ar vārdu „liberalizācija” (atbrīvošana). Individualizāciju lielā mērā ietekmēja arī darbavietas transformācija – elastīga darba rašanās (flexibilization of working hours) un darbavietas decentralizācija. Piemēram, darba laiks bija organizēts tādējādi, lai tas būtu pakārtots ražošanas procesam un tajā iesaistīto vajadzībām. Šobrīd no organizācijas resursu izmantošanas viedokļa ir nesaprotīgi noteikt 8 stundu darba dienu visiem vai vismaz lielākajai daļai darbinieku. Uzņēmumi arī pastāvīgi domā, kā samazināt ražošanas izmaksas, tajā skaitā izmaksas darba algām. Ir vairāki paņēmieni, kā tās samazināt: 1) dalot darba laiku; 2) pērkot ārpalpojumus (outsourcing) no citiem uzņēmumiem, kas ir specializējušies noteiktu darbu veikšanā (telpu kopšana, programmēšana, tīklu administrēšana u.tml.). Šobrīd darbu nav iespējams padarīt vienādu.

Darbu šobrīd nevar organizēt centralizēti. Lai uzņēmums darbotos efektīvi, atsevišķām struktūrām un filiālēm jāļauj darboties autonomi, vismaz daļēji neatkarīgi no centrālās administrācijas. Ja daudzi darba uzdevumi jāsaņem ar augstāko vadību, tad tiek paralizēta uzņēmuma darbība. To var novērot daudzās Latvijas organizācijās (ministrijās, lielos uzņēmumos), kur padotie gaida norādījumus no augšas. Mūsdienu uzņēmums, lai tas sekmīgi un efektīvi darbotos, jāorganizē tā, lai atsevišķās tā struktūrvienības varētu darboties decentralizēti.

Šīs transformācijas rada izmaiņas arī indivīdu dzīves situācijās un biogrāfijās. Tās rada jauna veida „dzīves situācijas” (life situations) un biogrāfijas attīstības modeļus (biographical development patterns) (Beck, 1992: 130).

Beks piedāvā trīs tēzes, kas raksturo šīs transformācijas.

1. Indivīds pats kļūst par sociālās reprodukcijas (atražošanas) vienību dzīves pasaulē (life world). Citiem vārdiem, indivīds ārpus ģimenes kļūst par aģentu, kas veido sociālo realitāti, attiecības ar pārējiem sabiedrības locekļiem. Viņš kļūst par savas dzīves un biogrāfijas veidotāju (Beck, 1992: 130). Tirgus ir tā vide, kurā viņš to veido.
2. Tādi starpnieki kā tirgus un dažādas institūcijas ne tikai veicina individualizāciju, bet arī izraisa standartizāciju. Mediatora jeb starpnieka funkcijas pilda nauda, tirgus, likumi, mobilitāte un izglītības sistēma. Arvien vairāk indivīdu kļūst atkarīgi no darba tirgus, kas viņiem dod iespējas gan nopelnīt naudu, gan arī iegūt citus labumus – iegūt statusu, iespēju identificēties, zināmu drošības sajūtu u.tml. Vācu sociologa Georga Zimmela (Georg Simmel) naudas analīze parāda, ka nauda gan individualizē, gan arī standartizē. Nauda dod indivīdam iespējas emancipēties, atbrīvoties no dažādām saistībām, taču vienlaikus arī ierobežo indivīdu, jo nauda rada veidus un nosacījumus, kā to var nopelnīt un tērēt. Ja mūsu sabiedrībā brīvību mums sniedz nauda (daudzi sabiedrības locekļi tā domā), tad vienlaikus mēs esam arī ierobežoti, jo zaudējam iespējas brīvību iegūt bez naudas starpniecības. Mēs kļūstam atkarīgi no tām attiecībām, ko rada nauda (saistības, kredīti, ieguldījumu fondi).
3. Individualizācijai un standartizācijai mūsdienās ir jauna iezīme. Beks domā, ka mūsdienu sabiedrībā nav iespējams stingri nošķirt privāto un publisko sfēru. Privātais kaut kādā mērā ir arī institucionalizētais, tāds, kas atkarīgs no institūcijām. Šādas attiecības starp privāto un publisko sfēru viņš apzīmē ar vārdiem „institucionāli atkarīgas individuālās situācijas” (institutionally dependent individual situations). Tas nozīmē, ka emancipētie indivīdi kļūst atkarīgi no darba tirgus (sniedz dažādas iespējas – naudu, statusu) un tāpēc arī lielā mērā atkarīgi no patērniecības, izglītības sistēmas, labklājības valsts likumiem un atbalsta, dažāda veida atbalsta un pakalpojumiem. Indivīdu dzīves situācijas nosaka no institūcijām atkarīgas kontroles struktūras (institution-dependent control structure of individual situations) (Beck, 1992: 131). Piemēram, lai iegūtu labu darbu ar augstu atalgojumu un daudzveidīgas karjeras iespējām, indivīdam ir jāiegūst augstākā izglītība, tātad jāiegūst vajadzīgā kvalifikācija institūcijā, ko apzīmē ar vārdu „universitāte”.

Šobrīd nav iespējams pēc „tradicionālajām” pazīmēm (ienākuma un izglītības līmeņa) noteikt, kādas ir indivīda vērtības, orientācijas un pasaules uzskati (Beck, 1992: 131).

Individualizācijas procesam ir raksturīgas iekšējas pretrunas. Individīdi ir atbrīvoti vai atbrīvojošies no tradicionālajām saitēm, taču kļūst sasaistīti ar citām – darba tirgus, politiskā diskursa, modes, ekonomisko ciklu – saitēm. Individīdi var uztvert sevi kā brīvus un emancipētus indivīdus, taču šie sekundārie aģenti (tirgus, politika) lielā mēra ietekmē viņu biogrāfiju (Beck, 1992: 131).

Sociālie apstākļi rada iespēju autonomai indivīda attīstībai, taču arī nosaka veidus un ceļus, kā šim indivīdam jāīstojas. Indivīdu izcelsme, šķiriskā piederība un ģimenes biogrāfiskie tipiskie modeļi pārklājas, vai tos nomaina institucionāli biogrāfiskie modeļi. Beks norāda, ka būtiska loma šo modeļu veidošanā ir izglītības sistēmai. Iekļaušanās darba tirgū šobrīd iespējama tieši ar izglītības sistēmas palīdzību. Izglītības institūciju darbība ir stingri reglamentēta – cik gados jāšak mācības, kad tiek iegūta pamatizglītība un vidējā izglītība, kādas prasības un noteikumi ir jāizpilda, lai iegūtu diplomu, kas dod iespējas kandidēt uz noteiktām pozīcijām darba tirgū. Individualizācija ietver atkarību no tirgus visos dzīves aspektos. Darba tirgus nosaka spēles noteikumus, kam un kā tiek nodrošinātas iespējas saņemt atalgojumu par savu darbu.

Individualizācija nozīmē institucionalizāciju, t.i., institūciju spējas ar politisku paņēmienu un instrumentu palīdzību strukturēt indivīda biogrāfiju. Piemēram, te var pieminēt valsts politiku, it sevišķi politiskos lēmumus sociālajā jomā – kam un par ko maksāt pabalstus, kuras personas ir tiesīgas saņemt dažādus aprūpes pakalpojumus u.tml. Katrs dzīves posms indivīda biogrāfijā ir vairāk vai mazāk aprakstīts, reglamentēts valsts politikas un likumdošanas dokumentos. Arī jautājumi un diskusijas par to, kas ir jādara, kas jāmaina sabiedrībā, neveidojas privātajā sfērā. Darba kārtību nosaka institūcijas. Piemēram, jauniešu grūtības atrast darbu neizriet no viņu psiholoģiskajām īpatnībām, drīzāk no tā, kā ir veidota profesionālā apmācība, kādi nosacījumi un apstākļi ir darba tirgū.

Piemēram, Nodarbinātības valsts aģentūras vadība nosaka to, ka esošās krīzes apstākļos var atļauties apmācīt tikai noteiktu grupu pārstāvjus (invalīdus, pirmspensijas vecuma cilvēkus) noteiktās profesijās (metinātāji, mūrnieki), no kā izriet, ka citām grupām (jaunieši, sievietes) šādas iespējas būs ierobežotas vai liegtas vispār. Latvijā, piemēram, daudzi uzskata, ka jauniešiem atrast darbu ir vieglāk nekā citām vecuma grupām, tāpēc īpaši pasākumi (programmas, nauda) viņiem nav nepieciešami. Institūcijas un dominējošie priekšstati (diskurss) nosaka to, vai nauda tam vai citam mērķim būs piešķirta un kura sabiedrības grupa varēs iegūt vajadzīgos resursus.

Mūsdienu sabiedrībā institūcijas darbojas tā, it kā pastāvētu kaut kādas noteiktas standartgrupas un standarta biogrāfijas, lai gan sabiedrība kļūst arvien dažādāka un fragmentētāka (Beck, 1992: 134). Politika, diskurss un institūcijas vēl tiek veidotas, par

pamatu ņemot priekšstatus no aizgājušiem laikiem. Plaisa starp institūciju „normalitāti” (priekšstatiem par to, kas ir pieņemams un kā jābūt) un sociāli akceptējamo un ticamo normalitāti pieaug (Beck, 1992: 134). Likumi, noteikumi un procedūras tiek veidotas un īstenotas, ņemot vērā novecojušus, nerelevantus priekšstatus, prakses un zināšanas. Individīdi un sabiedrība jau dzīvo citā realitātē.

Lai indivīdi spētu sekmīgi rīkoties šādā pasaulē, viņiem nekas cits neatliek, kā radīt savu egocentrisku pasaules skatījumu (Beck, 1992: 136). Indivīdi apzinās vai viņu lēmumu sekas liek apzināties, ka viņi ir savi likteņa noteicēji un veidotāji. Ja vēl agrāk kāds varēja novelt vainu par savām neveiksmēm uz likteni, Dievu, sabiedrību, tad šobrīd neveiksmes indivīdi vērtē kā „personisko neveiksmi”. Beks uzskata, ka pastāv pretruna starp to, ko sabiedrība iedomājas, kā būtu jādomā, kādi lēmumi indivīdam jāpieņem un kādas iespējas un spējas indivīdam ir, lai šādus lēmumus pieņemtu.

Eksperti ar dažādu mediju starpniecību burtiski apber sabiedrību ar dažādiem skaidrojumiem un teorijām, iedomājoties, ka viņi varēs pieņemt saprātīgu un atbildīgu lēmumu, kā rīkoties. Tomēr indivīdu spējas ir ierobežotas, mūsu intelektuālā kapacitāte, mūsu reālās, praktiskās iespējas pieņemt saprātīgu lēmumu kļūst arvien niecīgākas. Tas parādās sabiedrībā kā vispārēja vienaldzība, bezspēcība un apātija (Beck, 1992: 137).

Darbs mūsdienu sabiedrībā ir ieguvis nozīmi galvenokārt tāpēc, ka kļuvis par, iespējams, vienīgo leģitīmo veidu, kā nodrošināt sev iztikas līdzekļus. Algots darbs un nodarbinātība (profesija) ir kļuvusi par dzīves asi (axis of living). Kopā ar ģimeni tā veido bipolāru koordinātu sistēmu, kurā atrodas indivīda dzīve (Beck, 1992: 139). Katrs dzīves posms, pat vecumdienas, ir „mērīts”, vērtēts, cik lielā mērā tas ir noderīgs algotam darbam. Bērnībā indivīdi iegūst zināšanas (skolā, ģimenē), kas vēlāk noderēs darba dzīvei. Pieaugušo dzīve ir pilnībā atvēlēta darbam. Indivīdu dzīves vērtējums lielā mērā ir atkarīgs no tā, cik veiksmīgi viņi ir kā darbinieki, kā profesionāļi. Pieaugušo dzīve riņķo ap darba asi. Ikdienas dzīve un problēmas ir saistītas ar darbu – kā nokļūt darbā, cik ilgs laiks vajadzīgs darba izpildei, kas paliek pāri citām nodarbēm (bērnu aprūpei, intīmu attiecību veidošanai).

Indivīdi identificējas ar to, ko viņi dara, visbiežāk ar to, par ko saņem darba algu. Lielākajai sabiedrības daļai kāda nodarbošanās kalpo kā „identifikācijas struktūra” (identification pattern). Indivīdi vērtē viens otru, ņemot vērā šo struktūru. Tā sniedz informāciju par viņu iespējamo izglītību, statusu, interesēm un sociālajiem kontaktiem. Industriālā sabiedrība ir algota darba sabiedrība (Beck, 1992: 140).

Sabiedrība arvien domā, ka darbs dzīvei piešķir jēgu, sniedz kaut kādas garantijas, drošības sajūtu. Beks domā, ka sabiedrība maldās. Darbs ir zaudējis daudzas funkcijas mūsdienu sabiedrībai (drošības sajūtas radīšana).

Mūsdienu sabiedrībā, pēc Beka domām, vēl daudzi domā vecās industriālās sabiedrības kategorijās, ka ir iespējams ekonomikā panākt to, ko pazīst ar apzīmējumu „pilna nodarbinātība”, t.i., visi darbaspējas vecumā, kas vien to vēlas, varēs atrast sev darbu un strādāt pilnu darba dienu (8 stundas).

Pilna nodarbinātība ir saistīta ar noteiktu ienākumu līmeni, indivīda drošību un statusu sabiedrībā. Tā ļauj nodrošināt indivīdam cienīgu dzīvi, statusu un nākotni industriālajā sabiedrībā. Taču Beks netic šādam priekšstatam. Viņš saskata tādas transformācijas darba tirgū, kas var izmainīt šos maldīgos priekšstatus par nodarbinātību. Ar tehnoloģiju attīstību, lielāka sieviešu skaita iesaistīšanos darba tirgū un darba ražīguma celšanos vajadzība pēc darbaspēka sarūk vai nepalielinās atbilstoši daudzu speciālistu prognozēm. IKP pieaugums, automatizācija, optimizācija un darba ražīguma celšanās nenozīmē, ka ekonomikā būs vairāk darbavietu.

Industriālajai sabiedrībai 20.gs. pirmajā pusē bija raksturīga augstas pakāpes standartizācija (Beck, 1992: 142). Darbu saistīja ar līguma attiecībām starp darba devēju un darba ņēmēju (darba līguma formā), noteiktām darba stundām, darba nedēļas ilgumu u.tml. Daudzām kompānijām bija raksturīga „pilna nodarbinātība dzīves garumā” (lifelong full-time employment). Tā deva indivīdiem zināmu drošību, ka viņiem būs pienācīga alga un nodrošinātas vecumdienas.

Taču šo standartizēto nodarbinātības sistēmu pakāpeniski nomaina elastīga nepilna laika nodarbinātības sistēma. Robeža starp nodarbinātību un bezdarbu (ārpus darba tirgus) ir kļuvusi plūstoša. Dažādas elastīgas darba attiecību formas kļūst par ikdienu. Jaunieši un sievietes ir bieži nodarbinātas nepilnu darba dienu. Daži saņem atalgojumu par padarīto, nevis par nostrādātajām stundām. Normēts darba laiks kļūst arvien retāka parādība. Nenormēts darba laiks kļūst par daudzu cilvēku ikdienu.

Beks norāda, ka šāda elastīga nodarbinātības sistēma ietver arī vairākus riskus. Mazāks nostrādāto stundu skaits nozīmē mazāku atalgojumu (Beck, 1992: 143). Tāpat uzņēmumiem nebūs izdevīgi ieguldīt nepilnu laiku nodarbināto apmācībā, kā arī to darbinieku izglītībā un prakses vietu nodrošināšanā, ar kuriem noslēgti terminētie darba līgumi (uz noteiktu ierobežotu laiku). Ienākumu sadale starp dažādām sabiedrības grupām kļūs arvien nevienlīdzīgāka. Tie privilīģētie, kas strādās pilnu darba dienu, varēs cerēt uz pietiekami lielām pensijām un citām sociālajām garantijām. Nepilnu laiku nodarbinātie un pašnodarbinātie varētu būt zaudētāji. Tāpat arī jāņem vērā, ka elastīgas un decentralizētas darba attiecību formas ir grūtāk reglamentēt, apdrošināt pret dažādiem riskiem ar normatīvo aktu palīdzību.

Beks to raksturo tādējādi, ka cilvēki iegūst lielāku autonomiju, taču uzņemsies lielu daļu risku (fizisku un garīgu), kas saistīti ar elastīgu nodarbinātību. Uzņēmumi varētu būt ieguvēji, samazinot dažādas izmaksas, taču kopumā lielākā sabiedrības daļa būs zaudētājos, pat nemaz nenojaušot iespējamus zaudējumus.

Bezdarbs šobrīd neparādās atklātā, vienkārši empīriski novērojamā, izmērāmā formā. Tas tiek izklaidēts, saplūst dažādās nepilnas nodarbinātības formās (Beck, 1992: 143). Pret šādu pluralizētu nodarbinātības sistēmu ir grūti kaut ko iesākt, to regulēt vai pret to cīnīties. Beks to apzīmē ar vārdiem „riska sabiedrības nepilnas nodarbinātības sistēma”. Šī sistēma noteikti atstās ietekmi uz cilvēku ikdienas dzīvi: kā indivīdi pārvietojas, kā patērē, saskaņo mājas dzīvi ar darbu u.tml. Šī sistēma arī radīs jaunus dalījuma jeb stratas sabiedrībā. Beks iedomājas divus atšķirīgus darbu tirgus segmentus: darba tirgus segments ar unificētu nodarbinātības (pilna laika) sistēmu un otrs darba tirgus segments ar elastīgu, pluralizētu nepilnas nodarbinātības sistēmu.

Valdībai ir ļoti grūti pretoties uzņēmumu spiedienam liberalizēt darba tirgu. Uzņēmumu interesēs ir samazināt darbaspēka izmaksas. Elastīgas darba organizācijas formas ir viens no veidiem, kā to izdarīt. Uzņēmumiem ir vienkāršāk manipulēt ar darbaspēku un kontrolēt to apstākļos, kad tas pats neapzinās savas pozīcijas darba tirgū, kur nav iespējams rasties „sociālajai solidaritātei” dažādās formās. Tāpat jaunieši un sievietes vēlas savu darbu pakārtot vai saskaņot ar citām nodarbēm (studijām un bērnu aprūpi). Beks neredz nopietnu spēku vai kustību (piemēram, arodbiedrības), kas varētu pretoties šai darba tirgus transformācijai.

Ārpakalpojumi (outsourcing) arī ir viens no veidiem, kā uzņēmumi var ietekmēt savu ražošanas procesu, izmaksu lielumu un personāla politiku. Piemēram, uzticot telpu uzkopšanu trešajai personai (uzņēmumam, pašnodarbinātajiem), uzņēmums ne tikai ietaupa naudu, bet arī zaudē apgrūtināšas saistības ar darba ņēmēju, t.i., darba līguma nosacījumus, koplīguma, arodbiedrības prasības u.tml. Ir iespējams veidot efektīvāku personāla politiku (manipulēt ar darbaspēku), kad darbavietā nav vairs skaidras hierarhijas, pienākumu un tiesību sadales, atbildības par visiem nodarbinātajiem.

Uzņēmumi (institūcijas) šādā sistēmā iegūst varu un priekšrocības attiecībā pret pārējo sabiedrību. Pagaidām, pēc Beka domām, sabiedrība nav pilnībā aptvērusi visas iespējamās sekas. Šī sistēma var funkcionēt, kamēr ir ticība, ka tā var sniegt rezultātus. Šobrīd šāda nodarbinātības sistēma ir radījusi priekšnosacījumus izmaksu samazināšanai un darba ražīguma paaugstināšanai. Bet, iespējams, tālākā nākotnē šī sistēma nav ilgtspējīga. Tā nespēs nodrošināt darbavietas lielākajai sabiedrības daļai, kā arī nodrošināt pienācīgus ienākumus un stabilitāti.

Beks domā, ka, ja nekas nemainīsies, var rasties nopietnas problēmas: masu bezdarbs un nabadzība. Tāpēc valsts politika jāveido tā, lai garantētu noteiktu drošības un ienākumu līmeni arī tiem, kas ir nodarbināti nepilnu darba dienu (Beck, 1992: 149).

Izvērtējot darba tirgus attīstības scenārijus, Beks nonāk pie secinājuma, ka Rietumu darba tirgus un ekonomika sāk līdzināties Brazīlijai, kur novērojamas tādas parādības kā īslaicīgas, nepilna laika un nedrošas nodarbinātības sistēmas veidošanās, augsts bezdarba līmenis, dažādība, pluralitāte un nenoteiktība organizācijā, kā arī cilvēku ikdienas darbā un dzīvē (Beck, 2000: 1).

Daļēji industrializētās valstīs kā Brazīlija tie, kas ir atkarīgi no darba un darba algas, veido mazākumu no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem. Vairākums pelna savu iztiku nedrošos, riskantos un grūti prognozējamos apstākļos. Individīdi kļūst par preču izplatītājiem, amatniekiem, sniedz dažādus pakalpojumus dažādās jomās.

Šādas nodarbinātības formas parādās arī Rietumos. Augsti kvalificēts un labi atalgots pilna laika darbs kļūst arvien retāk novērojama parādība. Sešdesmitajos gados aptuveni desmitā daļa Vācijā nodarbināto bija klasificējama kā riska grupa. Septiņdesmitajos gados šo cilvēku īpatsvars veidoja ceturtdaļu no nodarbinātajiem. Deviņdesmitajos gados tādi cilvēki jau bija trešdaļa. Beks prognozē, ka līdz tūkstošgades mijai riska grupa veidos pusi no visiem nodarbinātajiem Vācijā (Beck, 2000: 2).

Kā būtu jāanalizē un jāveido teorijas par šo „nedrošības politekonomiju”? Beks piedāvā piecas tēzes.

1. Parādās vēl nebijis dalījums starp politikas spēlētājiem (political players), kas ir saistīti ar noteiktu vietu (fixed), un ekonomikas spēlētājiem, kas nav saistīti (fixed) ar noteiktu teritoriju, t.i., valdības, parlamenti, arodbiedrības un kapitāls, finanšu kompānijas un tirdzniecības uzņēmumi (Beck, 2000: 2). Mainās varas līdzsvars par labu kapitālam, kas nav saistīts ar noteiktu teritoriju, sabiedrību un dažāda veida saistībām.
2. Valstīm arvien biežāk ir jārisina dilemma – vai nu samierināties ar aizvien pieaugošo bezdarbu (Eiropā), vai arī akceptēt ievērojamu nabadzību apmaiņā pret mazāku bezdarbu un darba tirgu, kur lielu īpatsvaru veido cilvēku grupa ar zemu kvalifikāciju un atalgojumu (ASV).
3. „Darbs mūža garumā” (job for life) kā parādība ir izzudis. Cilvēku no tirgus izspiež tehnoloģijas, citas kompānijas valstīs, kur uzņēmumi var maksāt zemākas algas. Bezdarbu vairs nevar izskaidrot ar ekonomiskā ciklā (biznesa cikla) svārstībām. Vecās pieejas ekonomikas problēmu risināšanā ir neefektīvas.

4. Nedrošības politekonomijai jāreķinās ar „domino efektu”. Nodarbinātība nedod iespējas nopelnīt pienācīgu algu, sociālās labklājības valsts brūk, jo tā nevar uzņemties papildu saistības un sniegt pakalpojumus tādā apjomā, kā līdz šim. Sabiedrībām jāreķinās, ka tām var nepietikt naudas pensiju izmaksām un citām sociālajām programmām (Beck, 2000: 2-3).
5. „Darba tirgus elastība” (labour market flexibility) kļūst par savdabīgu mantru. Prasības no dažādu tirgus spēlētāju un ekspertu puses pēc lielākas elastības kļūst arvien uzstājīgākas. Elastība parasti nozīmē masveida atlaišanu, atbildības novelšanu no valsts un ekonomikas jomas uz indivīda pleciem. Darba līgumi arvien biežāk tiek slēgti uz īsu laiku. Iemaņas un zināšanas ātri noveco un kļūst nederīgas tirgum. Patiesībā, arī neviens nezina, kāda kvalifikācija cilvēkam jāiegūst, lai varētu nodrošināt viņam darba vietu nākotnē.

Darba attiecības kļūst arvien deregulētākas, pakļautas elastības nodrošināšanas vajadzībām. Sabiedrība, ekonomika un darba tirgus kļūst arvien liberālāks, mazāk regulēts. Pēc Beka domām, vairākumam sabiedrības grupu jāreķinās, ka viņiem nāksies strādāt kā pašnodarbinātajiem, ka viņi būs spiesti pārdot sevi tirgū (Me&Co) (Beck, 2000: 3).

Šādā sabiedrībā valda liels juceklis. Neviens šobrīd nevar pateikt, kāda ir sabiedrības struktūra, hierarhija. Neviens, izņemot pašas hierarhijas virsotni vai apakšu, nevar būt drošs par savu nākotni. Dažādām sociālās organizācijas formām arvien biežāk piemīt neskaidrs, pretrunīgs raksturs. Beks uzskata, ka viss labklājības pamats un demokrātija šobrīd pakāpeniski brūk. Nedrošība ir raksturīga visām „struktūrām” (Beck, 2000: 3).

Saites, kas agrāk vienoja, saistīja kapitālismu, labklājības valsti un demokrātiju, sairst. Kapitālam (kapitāla īpašniekiem) maz satrauc „vieta”, sabiedrība. Kapitāls tiecas emancipēties no visa liekā, kas traucē sasniegt lielāku efektivitāti (peļņu, kapitāla atdevi).

To var novērot sabiedrības vērtējumā par ziņām, kas skar darbinieku atlaišanu. Viena sabiedrības daļa par to satraucas, savukārt biržas brokeriem tās ir labas ziņas –celsies akciju cenas tiem uzņēmumiem, kas optimizē savu darbību (t.i., atlaiž darbiniekus).

Beku satrauc jautājumi par to, vai un kā varēs eksistēt sabiedrība un demokrātija, kad tā zaudēs savu pamatu – darba tirgu, ko raksturo pilna nodarbinātība, pienācīgs ienākumu līmenis un drošība.

Beks uzskata, ka atbilde un antitēze „darba sabiedrībai” (work society) un nedrošības politekonomijai ir jaunas sabiedrības kārtības izveide, kur aktīvi pilsoņi, kurus neierobežos valstu robežas un kuru darbība būs organizēta globāli un lokāli, varēs atrast atbildes uz otrās modernitātes (refleksīvās) izaicinājumiem: individualizāciju, globalizāciju, nodarbinātības līmeņa krišanos un ekoloģisko krīzi. Beks to iedomājas kā savdabīgu „uz kopienas sadarbības

pamata” veidotu sabiedrību, kuras galvenās rūpes nebūs algots darbs, bet gan darbs kopienas labā, kā mēs to redzam šobrīd dažādās nevalstiskajās organizācijās.

Šādai sabiedrībai jāklūst par „multiaktīvu” sabiedrību, t.i., sabiedrību, kurā tās locekļi darbojas vairākās sfērās gan algotā darbā, gan dažādās aktivitātēs kopienas labā. Beks domā, ka šādā sabiedrībā, lai neveidotos jaunas nevienlīdzības formas, jānodrošina šādi apstākļi:

1. darba dienas ilgums jāsamazina visiem pilna laika darbā nodarbinātajiem;
2. katrai sievietei vai vīrietim jābūt tiesībām strādāt algotu darbu, ja un kad viņi to vēlas;
3. darbam, ko cilvēki iegulda mājadarbos un bērnu aprūpē, jānodrošina tāds pats novērtējums no sabiedrības puses kā sabiedriskajam darbam. Viens no šī darba atalgojuma veidiem būtu iespējas saņemt pensiju un slimības pabalstus;
4. darba sadalījumam (tajā skaitā arī mājadarbiem) starp sievieti un vīrieti jābūt līdzvērtīgam un taisnīgam, nevis iluzoram, kā līdz šim. Sieviete nedrīkst „sodīt” ar darbu, kas nav līdzvērtīgs vīrieša darbam, vai tādu, kas nenodrošina pienācīgu atalgojumu un izaugsmes iespējas. (Beck, 2000: 6-7)

Kā to iespējams panākt? Beks uzskata, ka to var panākt, pārveidojot daudzas riskantās nodarbinātības formas tādās, kas dotu iespēju cilvēkiem ar dažādu kolektīvās vienošanās formu palīdzību iegūt lielāku kontroli pār darba laiku, pār iespēju pārtraukt darbu bez nopietnām sankcijām, veikt vairākus darbus vienlaicīgi, nezaudējot tos ieguvumus, ko indivīdi saņemtu, ja strādātu pilnu darba dienu. Tas dotu iespēju jauniešiem iegūt laiku, lai saprastu, ko viņi vēlas darīt savā dzīvē, tāpat arī sievietēm būtu iespēja saskaņot savu ģimenes dzīvi ar karjeru, neupurējot savu dzīvi vienam vai otram. Tas arī nozīmē lielāku vīriešu iesaistīšanos sabiedriskajā darbā un dzīvē.

Šobrīd pierastā „darba sabiedrības” analīze ietver arī priekšstatu par to, ka biogrāfiskās, sociālās un politiskās normas pastāvēs arī nākotnē (nemainīgā vai modificētā formā). Citiem vārdiem, pagātne un tagadne noteiks arī nākotni, kā sabiedrība attīstīsies. (Beck, 2000: 8)

Sociālajās zinātnēs vēl joprojām daudzi pētnieki nespēj adekvāti un precīzi prognozēt nākotni, izveidot prognozi, ņemot vērā šobrīd empīriski novērojamās tendences. Citiem vārdiem, piemēram, ekonomisti nespēja prognozēt ekonomisko krīzi, kas šobrīd skārusi lielāko daļu pasaules valstu. Vēl pirms 2-3 gadiem ekonomisti Latvijā un pasaulē paredzēja, ka Latvija sasniegs ES vidējo labklājības līmeni vienas paaudzes laikā (aptuveni 20 gados). Šī brīža krīze šos pieņēmumus un prognozes apgāž.

Beks uzskata, ka mums ir nepieciešams jauns „konceptuāls ietvars”, lai identificētu jauno realitāti, pēc darba sabiedrības (post-work society) aprises. Viņa grāmata „Jaunā drošā darba pasaule” (The Brave New World of Work) ir mēģinājums izveidot šādu konceptuālu ietvaru, t.i., teorētisko pieeju (Beck, 2000: 8).

Beks norāda, ka ir grūti diskutēt par darba tirgus attīstību un tendencēm, jo, cik ir autoru, tik scenāriju un jautājumu. Sistemātiska pieeja analizē netiek ņemta vērā. Lielākā daļa debašu ir reducēta uz jautājumiem, uz kuriem jāatbild ar jā vai nē. Tāpat daudzi vēl cer, ka ir iespējams nākotnē nodrošināt pilnu nodarbinātību (Beck, 2000: 36).

Beks analizē vienpadsmit iespējamus darba un darba tirgus attīstības scenārijus, par kuriem šobrīd zinātniskajā diskursā notiek debates. Tās viņš definē kā tēzes:

1. no darba sabiedrības uz zināšanu sabiedrību (knowledge society);
2. kapitālisms bez darba;
3. pasaules tirgus – neoliberālais darba brīnums (neoliberal jobs miracle);
4. nemainīga darba vieta – globalizācijas risks;
5. ilgtspējīgs darbs – ekoloģiskais un ekonomiskais brīnums;
6. globālais aparteīds;
7. pašnodarbinātie – nedrošības brīvība (freedom of insecurity);
8. darba individualizācija – sabiedrības disintegrācija (sairšana);
9. atvadas no darba sabiedrības – multiaktīvas sabiedrība veidošanās;
10. nolemti brīvajam laikam – brīvā laika sabiedrība (free time society);
11. postnacionāla un politiska pilsoņu sabiedrība – Eiropas sociālais modelis.

Katrs scenārijs ietver arī priekšstatus, kas ir vai būs tie faktori, kuri ietekmēs darba tirgus attīstību. Daži uzskata, ka tehnoloģijas un zināšanas radīs jaunu ekonomiku, kurā būs vajadzīgi cilvēki ar specifiskām zināšanām. Šie augsti kvalificētie cilvēki radīs jaunu preču un pakalpojumu tirgu, kas balstīsies nevis uz „rutīnas” darbu, bet gan uz radošumu, inovatīvām pieejām u.tml. (1.scenārijs). Citi savukārt uzskata, ka šīs tehnoloģijas tieši izstums cilvēkus no darba tirgus, pieprasījums pēc darbaspēka kļūs mazāks (2.scenārijs). Starp šo dažādo uzskatu piekritējiem nav iespējama diskusija un vienošanās, jo viņu premisas (pasaules uzskati) ir savstarpēji izslēdzošas.

Beks kritizē šos scenārijus un to piekritējus vairāku iemeslu dēļ.

1. Darba „feminizācija” neatrisina sabiedrības un ekonomikas problēmu. Vienkārši, sadalot bērnu aprūpes un mājsaimniecības pienākumus starp vīrieti un sievieti, neiegūs ne indivīds, ne arī sabiedrība kopumā. Ko var iegūt ģimene, kur vīrietis un sieviete abi strādā nepilnu darba dienu un lielā mērā pakļauti tiem riskiem, kas raksturīgi šādam darbam. Ja nemainās atalgojumu un kompensāciju sistēma, šāda ģimene ir zaudētāja.
2. Sabiedrība joprojām lolo ilūzijas par „pilnu nodarbinātību”, ka ir iespējams nodrošināt stabilitāti un ienākumus tirgū, kurā dominē elastīgas un nepilna laika nodarbinātības formas, kur atbildības nasta tiek uzvelta uz indivīda pleciem. Nekāda „pašorganizēties spējīga” un pašaktīva sabiedrība nevar šo situāciju mainīt.

3. Katram darbam (atkarībā no tā satura) ir raksturīgas arī pašdestrukcijas pazīmes. Ja indivīds savu darbu veic godprātīgi un efektīvi, tad viņš rada apstākļus, kad vajadzība pēc viņa darba samazinās. Ja indivīds atrod efektīvāku veidu, kā atrisināt kādu problēmu un tādējādi samazina darba veikšanai nepieciešamo laiku, viņa darbs kļūst nevajadzīgs vai mazāk nepieciešams. Sabiedrībā nav iespējams radīt tādas darbavietas, kas vienlaikus efektīvi un lietderīgi kalpotu gan uzņēmuma interesēm, gan arī indivīda ekonomiskajām interesēm (Beck, 2000: 65).
4. Apskatītie scenāriji nesniedz atbildes, kādā veidā tie, kas šobrīd ir nabadzīgi un bez darba, varētu iekļauties, piemēram, brīvā laika sabiedrībā, kā nodrošināt tiesības uz ienākumiem un darbu indivīdiem arvien deregulētākā „darba sabiedrībā” (Beck, 2000: 66). Tas ir arī jautājums, kā radīt stabilu, iekļaujošu sabiedrību.

Darba tirgus nestabilitāte ir tikai viens no faktoriem, kas transformē tradicionālo sabiedrības kārtību, atsevišķa indivīda rīcību. Lai apzīmētu sabiedrības, kuras arvien vairāk ir noraizējušās par nākotni un drošību, Beks un Entonijs Gidenss (Anthony Giddens) lieto riska sabiedrības jēdzienu. Risks, pēc Beka domām, ir „sistemātisks veids kā tikt galā ar briesmām (hazards) un nedrošību, ko izraisa un rada pati modernizācija”. Risks, riska iespējamība, nenovēršamība, „neredzamība” maina sabiedrības un indivīda attieksmi pret risku, tā „radītājiem” un „patērētājiem”. Sabiedrība daudz jūtīgāk un asāk sāk uztvert risku un to veicinošos faktoros. Tas izmaina diskursu par daudziem jautājumiem – kā mēs diskutējam par sociāliem un tehnoloģiskiem procesiem, kā mēs pret tiem attiecamies, kas būtu jādara, par un pret ko mums būtu jāiestājas u.tml. Riska sabiedrība daudz lielākā mērā vēlas novērst riskus. Liels uzsvars ir uz „risku novēršanu”, „riska pārvaldību” u.tml. Riska sabiedrība ir orientēta uz risku un riska faktoru izzināšanu un novēršanu (preventīviem pasākumiem).

Akadēmiskajā vidē Beka tēzes ir izraisījušas plašas debates. Šajā darbā esmu apkopojis dažādu autoru pārdomas, dažu pētījumu rezultātu īsu atreferējumu un arī viņa ideju kritiķu domas. Glāzgovas un Monašas (Monash) universitāšu pētnieki Endijs Furlongs (Andy Furlong) un Pīters Kellijs (Peter Kelly) (2005) vēlējās noskaidrot, vai var identificēt Beka pieminētās brazilinizācijas tendences Austrālijas un Lielbritānijas darba tirgū, īpaši pievēršoties jauniešu integrācijas izpētei. Šajos augstāk minētajos darba tirgos viņi identificē tendenci uz izteiktāku nodarbinātības formu dažādošanos un nenoteiktību. Pētnieki tomēr uzsver, ka šī nenoteiktība (casualisation) vairāk ietekmē tieši jauniešus vienkāršajās profesijās (ar zemu kvalifikāciju) un sievietes (Furlong & Kelly: 2007). Tātad jaunieši ar zemu izglītību un sievietes ir lielākā mērā pakļautas riskam būt nodarbinātām darba tirgus segmentos, kuros var identificēt Beka pieminētās brazilinizācijas tendences.

Britu pētniekam Džeimsam Hārtfildam (James Heartfield) (2001) ir vairākas kritiskas piezīmes par Beka darba tirgus transformāciju skaidrojumu. Viņš norāda, ka Beks nav bijis precīzs, raksturojot darba tirgu Rietumos pēc II pasaules kara. „Darbs uz mūžu” (job for life) ir bijusi tikai nelielas menedžeru elites (managerial grades) privilēģija. Strādniekiem un vidējā līmeņa speciālistiem vienmēr bija jāērķinās ar nenoteiktību un nepastāvību attiecībā uz viņu nodarbinātību un karjeru. Ekonomiskās recesijas periodos viņiem bieži bija jāērķinās ar masveida atlaišanu. Džeimss Hārtfilds uzskata, ka „pirms un pēc” (Before and After) skaidrojumi nav piemēroti šo transformāciju analīzē (Heartfield, 2001). Citiem vārdiem, nav iespējams skaidri novilkēt robežšķirtni pirms un pēc darba tirgus brazilinizācijas.

Daži pētnieki vēlējās noskaidrot, vai individualizācijas tēze ir akceptējama un piemērota citu sociālo parādību skaidrošanai. Norvēģu pētnieki Guro Odegārds (Guro Ødegård) un Frode Berglunds (Frod Berglunds) veica 16-19 gadus vecu norvēģu jauniešu aptauju, lai izpētītu, kādi faktori ietekmē šo jauniešu politisko līdzdalību. Viņi secina, ka jauniešu līdzdalību lielā mērā ietekmē individualizācijas process (kultūras vērtību un attieksmju socializācija, individuālie resursi). Sociāli ekonomiskajiem faktoriem (noteiktai šķiriskai piederībai) ir mazāka nozīme, motivējot jauniešus piedalīties dažādās politiskajās aktivitātēs (Odegard & Berglund, 2008: 593).

Vācu zinātnieces Katrīna Horšelmane (Katrin Horschelmann) un Nadīne Šāfere (Nadine Schafer) (2005) pētīja jauno austrumvāciešu identitātes veidošanos. Šo identitātes veidošanas viņas skaidroja ar Beka un Gidensa proponēto individualizācijas tēzi. Viņas konstatēja, ka jauniešu identitātes veidojas globalizācijas un individualizācijas procesos. Pētnieces identificēja ļoti atšķirīgus ceļus jeb veidus (differential ways), kā jaunieši izrāda (perform) savu identitāti. Viņas arī saskata pilsētu (urban) kultūras ietekmi uz šo identitāšu veidošanos (Horshelmann & Schafer, 2005).

Vairāki pētnieki savukārt asi kritizē Beka individualizācijas tēzi (sk. Pilkington, 2007; Baker et al., 2006; Mackenzie et al., 2006). Vārvikas universitātes (University of Warwick) pētniece Hilarija Pilkingtona (Hilary Pilkington) (2007) uzskata, ka Beka un Gidensa koncepcija par „risku individualizāciju” nepietiekami novērtē subjektivitātes nozīmi indivīdu savstarpējā saskarsmē. Viņa uzsver draugu grupas (friendship) ietekmi uz indivīdu rīcību, piemēram, jauniešu lēmumos par narkotiku lietošanu (Pilkington, 2007: 373). Vairāki britu pētnieki (Baker et al., 2006), pētot studentu pieredzi augstskolā, secināja, ka Beka proponētā „individualizācijas” ideja ir diskutabla. Viņi kritiski vērtē „individuālisma” (pervasive individualism) dominēšanu Beka teorijā.

Vairāki Līdas Universitātes (Leeds University) pētnieki (Mackenzie et al., 2006) pētīja šķiras un kolektīva nozīmi indivīda identitātes veidošanā pēc masveida strādnieku atlaišanas Velsas

metalurģijas nozarē. Pētnieki norāda uz profesijas identitātes nozīmi indivīda identitātes veidošanā. Viņi norāda uz šķiriskās identitātes noturību un apšaubā Beka ideju par bezšķiru sabiedrību. Pētnieki apšaubā priekšstatus par individuālismu un uzskata, ka šķiras predispozīcijas ir nozīmīgas identitātes veidošanā (Mackenzie et al., 2006).

Recenzējot Beka grāmatu „Riska sabiedrība”, kanādiešu sociologs Džons Hols (John. R. Hall) (1994) norāda, ka viņa teorijā pārāk liels uzsvars ir likts uz indivīda izvēli un ka viņš nepietiekami novērtē dažādus sociālus ierobežojumus (345.lpp.). Viņš uzskata, ka Beka grāmatu var uzskatīt drīzāk par spekulāciju (pieņēmumu). Viņa idejām trūkst empīriskā pamatojuma. (turpat) Empīrisko pētījumu dati vēl joprojām liecina, ka indivīdu sociāli ekonomiskajam statusam ir ietekme uz viņu dzīves iespējām (Hall, 1994: 346).

Britu sociologs Geibs Mitens (Gabe Mythen) grāmatā „Ulrihs Beks. Kritisks ievads riska sabiedrībā” (Ulrich Beck. A critical introduction to the risk society) (Mythen, 2004) norāda, ka empīriskie dati apliecina arvien „pieaugošo kultūras pieredzes individualizāciju” (182.lpp.). Tomēr viņš uzsver, ka Bekam savā teorijā neizdodas pilnībā „atzīt kontinuitāti sociālajā atražošanā”. (Mythen, 2004: 181) Citiem vārdiem, Beks pilnībā nenovērtē kontinuitāti (nepārtrauktību) sociālajos procesos. Attīstība sabiedrībā nenotiek ar pēkšņām izmaiņām, radikāliem lūzumiem vai pilnīgu atbrīvošanos no tradicionālajām saitēm un struktūrām.

Nīderlandiešu ekonomists Pols de Bīrs (Paul de Beer) analizēja vairāku sociālo pētījumu datus par sabiedrības un kultūras izmaiņām Nīderlandē laika periodā no 1980.gada līdz 2002.gadam (de Beer, 2007). Pētījuma mērķis bija pārbaudīt Ulriha Beka, Skota Leša (Scott Lash) un Entonija Gidensa proponēto individualizācijas tēzi. Individualizāciju raksturo tādas parādības kā detradicionalizācija (tradicionālo institūtu nozīmes un ietekmes mazināšanās), emancipācija (sociālo institūtu ietekmes mazināšanās, veidojot indivīdu attieksmes un nosakot viņu uzvedību) un heterogenizācija (arvien pieaugošā dažādība, indivīdiem izvēloties dažādas rīcības alternatīvas). De Bīra pētījuma rezultāti pilnībā vai daļēji apstiprina detradicionalizācijas un heterogenizācijas hipotēzes, bet pilnībā noraida emancipācijas hipotēzi.

Oponējot Beka individualizācijas teorijai, britu sociologs Vils Atkinsons (Will Atkinson) (2007) norāda, ka viņa teorija nesniedz atbildi, kā sasaistīt sociālā kosmosa (sociālās struktūras) elementus ar subjektīvajiem elementiem (attieksmēm, uzvedību, uztveri). Piemēram, franču sociologs Pjērs Burdjē to savulaik panācis ar jēdziena „habitus” palīdzību (Atkinson, 2007: 709). Beks uzskata, ka šobrīd sabiedrība dzīvo kapitālismā bez šķirām. Viņš arī apgalvo, ka sociālajās šķirās balstītas attieksmes un kultūras ir zudušas un ka tajā pašā laikā šķiru konflikts vēl eksistē, bet tikai individualizētā formā (Atkinson, 2007: 710). Te

Atkinsons Beka argumentos saskata nenoteiktību. Atkinsons uzskata, ka Beks nepamatoti noraida šķiru pastāvēšanu un ka pietiekami daudzu empīrisku pētījumu datu liecina par pretējo. Piemēram, noteiktu sociālo grupu pārstāvjiem ir lielākas izredzes un iespējas mācīties Oksfordas vai Kembridžas universitātē (Atkinson, 2007: 710). Tas liecina par šķirisko attiecību eksistenci un noturību.

Atbildot uz augstāk minētajām kritiskajām piezīmēm, Beks (2007) norāda uz vairākiem empīriskajiem pētījumiem, kas apstiprina viņa tēžu pamatotību. Viņš arī uzsver, ka daudzi pētnieki ir pārpratuši vai nepareizi interpretējuši viņa idejas par individualizāciju (Beck, 2007: 680). Individualizācija nav pabeigta, galīgs stāvoklis. Tas ir process, kas vēl joprojām turpinās. Individualizācija vienlaicīgi ietver gan sociālo šķiru destrukturizāciju, gan arī to restrukturizāciju. Piemēram, labklājības valsts veicina šķiru un kopienas saīsināšanu, jo indivīdi arvien biežāk paļaujas uz valsts sniegtajām iespējām (pabalsti, izglītība). Savu interešu īstenošanā viņi kļūst mazāk atkarīgi no šķiras, grupas vai kopienas. Tajā pašā laikā veidojas cita veida sociālas attiecību formas (grupas), kuras ietekmē globalizācija (globālie tīkli, virtuālie tīkli, starptautiskas organizācijas). Individualizācijas procesu nevar pētīt tikai noteiktas sabiedrības kontekstā. Beks uzskata, ka nepieciešama jauna pieeja šo procesu analīzei – metodoloģiskais kosmopolītisms (methodological cosmopolitanism) (Beck, 2007: 680).

Šī promocijas darba autors uzskata, ka dažas augstāk minētās kritiskās piezīmes ir pamatotas. Savos darbos Beks nepietiekami bieži pamato savas idejas ar empīriskajiem datiem. Beka idejas dažkārt ir formulētas ļoti dramatiski, spilgti un pārāk vispārināti. Tas neļauj šīs idejas tieši fiksēt, salīdzināt, analizēt un konfrontēt ar pierastiem paņēmieniem (analīzes metodēm, empīriskajiem pētījumiem). Tomēr Beka teorijas piensums un nozīme socioloģijas nozarē nav noliedzama. Viņa teorija skaidro dažādus ar individualizāciju saistītus sociālos procesus. Daudzu sociālo pētījumu dati liecina, ka lielākā vai mazākā mērā sabiedrībā var novērot detradicionalizācijas un heterogenizācijas tendences, piemēram, arodbiedrību, politisko partiju ietekmes mazināšanos, dažādu dzīves stilu daudzveidību un izplatīšanos sabiedrībā atšķirīgos sociālajos slāņos. Indivīds arvien biežāk kļūst vai ir spiests kļūt par savu dzīves, karjeras un attiecību ar citiem indivīdiem veidotāju. Iespējams, ka sabiedrība vēl nav nonākusi pie Beka proponētās sabiedrības, bet dažādas pazīmes liecina, ka tā turp virzās.

1.2. Marka Granovetera vājo saišu teorijas pamatpostulāti un to kritika

Promocijas darba autors uzskata, ka darba tirgu var raksturot kā specifisku sociālo tīklu. To nevar aplūkot kā kaut ko atsevišķu, kas būtu atrasts no indivīda saitēm ar citiem indivīdiem. Indivīdi bieži vien paļaujas uz savu draugu, ģimenes locekļu vai paziņu sniegto informāciju un palīdzību, meklējot darbu un atbalstu karjeras veidošanā. Indivīda uzvedību darba tirgū nav iespējams izskaidrot vienīgi ar individuālajiem faktoriem (viņa zināšanām, prasmēm, predispozīcijām, motivāciju un vērtībām). Viņa rīcību un izredzes darba tirgū lielā mērā ietekmē arī citi indivīdi, kuri savstarpēji veido dažādus sociālos tīklus un kurus vieno dažādas saites. Autors uzskata, ka amerikāņu sociologa Marka Granovetera (Mark Granovetter) vājo saišu teorija varētu būt vispiemērotākā šo augstāk minēto aspektu analīzei un skaidrojumam.

Marks Granoveters ir pētījis sociālo tīklu ietekmi uz sociālo un ekonomisko institūciju mijiedarbību. Viņš ir vairāku grāmatu un rakstu autors, kā arī zinātnisko izdevumu redaktors. Granoveters plašāku sociologu ievērību ieguva ar 1973. gadā publicēto rakstu „Vājo saišu stiprums” (The Strength of Weak Ties)” un 1974. gadā izdoto grāmatu „Darba iegūšana: pētījums par kontaktiem un karjerām” (Getting a Job: A Study of Contacts and Careers). Vēlāk savas atziņas viņš izvērsis darbā „Vājo saišu stiprums: tīkla teorijas pārskatīšana” („The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited” (1983). Jāpiebilst, ka Granovetera jēdzienus ir izmantojuši vairāki Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes (LU SZF) socioloģijas bakalaura un maģistra programmas studenti, piemēram, Ilze Ozoliņa bakalaura darbā (2005) „Jauniešu profesionālās un dzīves izvēles: gadījuma analīze Rīgas un Balvu pilsētās” un Evija Kļave (2001) maģistra darbā „Sociālā tīkla ietekme uz izglītības un profesionālajām izvēlēm”.

Granoveters uzskata, ka indivīdu paziņas ir mazākā mērā saistītas viens ar otru (vājās saites) nekā mūsu draugi (stiprās saites). Paziņu tīkls veido salīdzinoši mazāk blīvu tīklu nekā mūsu draugu tīkls, mūsu paziņu vidū mēs retāk varam novērot draudzības, kontaktu, koleģiālu saišu veidošanos. Visdrīzāk paziņas nebūs savā starpā pazīstami. Granoveters piedāvā iedomāties kādu indivīdu ar nosacīto vārdu Ego, kuram ir kāds draugu loks, kuri ir pazīstami savā starpā un kuriem ikdienā veidojas cieša komunikācija. Šis draugu (ģimenes locekļu, kolēģu) loks veido blīvu struktūru (densely knit clump of social structure).

Ego ir arī paziņu loks, ar ko ikdienas saskarsmē reti kad veidojas cieša saskarsme (bijušie skolabiedri, bijušie darba kolēģi). Visdrīzāk Ego paziņas nebūs pazīstami savā starpā. Tāpat viņi visdrīzāk neveidos kaut kādu blīvu struktūru – ciešu komunikāciju, grupu u.tml.

Tās saites, kas Ego vieno ar paziņām, Granoveters definē kā „vājās saites”. Viņš uzskata, ka vājajām saitēm ir izšķiroša nozīme jaunas informācijas iegūšanā. Ikdienas dzīvē indivīdi reti

kad uzzinās kaut ko jaunu vai īpašu no saviem draugiem un tuvajiem cilvēkiem. Visdrīzāk to, ko indivīdi zina, zina arī viņu draugi un ģimenes locekļi. Tāpat indivīdi maz var uzzināt par dzīvi citās sociālajās grupās, vietās, valstīs, ja kontaktējas ar sev līdzīgajiem. Vājās saites ir tās saites, kas daudzos Ego sasaista ar pārējo sabiedrību. Ja vājo saišu indivīdam ir maz vai to nav, tad viņam jāpaļaujas uz tām zināšanām un resursiem, kas ir pieejami, izmantojot stiprās saites (draugus, ģimenes locekļus). Tādiem indivīdiem kaut kādā ziņā ir liegta pieeja tai informācijai, kas cirkulē pārējās sociālās sistēmas daļās.

Sabiedrībā, kurā nav attīstīts vājo saišu tīkls, ir grūti mobilizēt lielas kustības, protestus un arodbiedrības. Ja indivīdi nezina, kas notiek ārpus šauras grupas ietvariem, viņiem nav kontaktu ar citām sabiedrības daļām, tad viņi nevar iegūt sev nepieciešamo informāciju, sociālo atbalstu. Čigānu integrāciju darba tirgū būtiski apgrūtināta tas, ka viņu saites ar apkārtējo sabiedrību nav plašas un ir epizodiskas (ad hoc).

Granoveters līdzīgi citiem sociologiem (Luijs Virss (Lous Wirth), Georgs Zimmels, Roberts Mērtons (Robert Merton) uzskata, ka šādas saites var veidoties industriālā sabiedrībā, kur ir izteikta darba dalīšana. Lielāka specializācija, savstarpējā atkarība nozaru un profesiju vidū stimulē arvien izteiktāku darba dalīšanu un sabiedrības segmentēšanos. Tādā sabiedrībā raksturīga atsvešināšanās un individuālisma rašanās.

Vājajām saitēm mūsdienu industriālajā sabiedrībā ir arvien lielāka nozīme. Tās veido tiltus starp dažādām savstarpēji atsvešinātām sabiedrības grupām. Sabiedrības integrācija ir būtiski atkarīga no šīm saitēm. Vājās saites savieno dažādus indivīdus ar dažādiem pasaules uzskatiem, vērtībām un interesēm, varas pozīcijām un ietekmi. Vājās saites visdrīzāk savienos ar dažādu statusu un resursiem „apveltītus” indivīdus. Tas ir īpaši svarīgi tiem, kas vēlas veidot savu karjeru un iegūt augstāku statusu sabiedrībā un darba tirgū. Granoveters secina, ka indivīdam ar zemāku statusu ir vitāli svarīgi izmantot vājās saites, kas viņu savienotu ar augstāka statusa grupu (vadības līmeni, cilvēkiem, kas ieguvuši sabiedrības locekļu ievērību). Granoveters tās sauc par savienošajām vājajām saitēm (bridging weak ties) (Granovetter, 1983: 204). Tāpat ir svarīgs ne tikai kontaktu, vājo saišu blīvums, bet arī to kvalitāte. Savienošās vājās saites ir tās, kam ir izšķiroša loma, meklējot darbu. Tās nodrošina Ego ar informāciju un iespējām, par kurām viņš nemaz neuzzinātu.

Indivīda paziņas visdrīzāk veido kontaktus ar cilvēkiem, kurus viņi nepazīst, kuriem ir cits statuss un ietekme, kā arī pavisam cita (visdrīzāk jauna) informācija par dažādām darba iespējām. Granoveters tieši uzsver, ka informācija, kas cirkulē Ego mazpazīstamu cilvēku vidū, visdrīzāk nebūs pieejama vai zināma Ego draugiem. To apstiprina paša Granovetera pētījumi, ka profesionāli menedžeri par vakancēm drīzāk uzzinās no paziņām nekā no tuviem cilvēkiem (ikdienas saskarsmē) – attiecīgi 27,8% un 16,7% (Granovetter, 1983: 202).

Granoveters arī norāda uz interesantu parādību: cilvēki ar zemāku statusu un izglītību biežāk darbu meklē, izmantojot stiprās saites (savus draugus, ģimenes locekļus), bet cilvēki ar augstāku statusu un izglītību tieši otrādi – izmantojot vājās saites. Tas norāda, ka piederība noteiktai grupai un izglītības iestādei var būt izšķirošs faktors, kāpēc sabiedrības augstākajiem slāņiem veicas labāk. Viņi biežāk izmanto vājās saites, lai mobilizētu resursus un sasniegtu savus mērķus. Cilvēki, kas izmanto stiprās saites, visbiežāk kontaktējas ar tādiem pašiem (pēc statusa un izglītības). Viņu draugu loks nevar mobilizēt pietiekami nozīmīgus resursus.

Vājajām saitēm ir maza nozīme vai ietekme sabiedrības zemākajos slāņos. To pozitīva ietekme parādās līdz ar augstāka statusa un izglītības iegūšanu. Izšķiroša nozīme ir tieši savienojošajām vājajām saitēm, kas savieno indivīdu ar atšķirīgu sociālā statusu grupu un tādējādi ļauj iegūt informāciju un resursus, kas nav pieejami indivīda references grupā. Granoveters uzskata, ka sabiedrības augšējos slāņos indivīdiem parasti ir vairāk šo savienošo vājo saišu nekā citās sabiedrības grupās.

Vājās saites dod iespēju piekļūt informācijai un resursiem, kas nav pieejami Ego tuvāko cilvēku sociālajā tīklā. Stiprās saites tomēr ir noderīgas, ja Ego nepieciešama palīdzība – tās ir vieglāk izmantojamas, pieejamas. Piemēram, ja indivīds ilgstoši nevar atrast darbu, izmantojot vājās saites un formālos rekrutācijas kanālus (avīžu sludinājumi, konkursi), sūtot CV un motivācijas vēstules, tad viņš var meklēt palīdzību pie sev tuvākiem cilvēkiem (stiprās saites). Visdrīzāk tuvie cilvēki mēģinās palīdzēt grūtībās nokļuvušajam indivīdam, meklējot viņam darbu vai piedāvājot kaut kādus pagaidu risinājumus. Īpaši pievilcīgu darbu indivīdam nepiedāvās, jo visdrīzāk tuvie cilvēki ir no tā paša slāņa un cilvēku loka, ar ko indivīds ikdienā saskaras.

Kaut kādā mērā to apstiprina arī paša Granovetera pētījumus, kas liecina, ka tie cilvēki, kas ilgstoši ir bijuši bez darba, visbiežāk tagadējo darbu ir atraduši, izmantojot stiprās saites. Šo faktu viņš skaidro ar to, ka draugi un ģimenes locekļi ir vairāk motivēti palīdzēt indivīdam un viņu palīdzība ir vieglāk pieejama (indivīds zina, kur vērsties, kam piezvanīt) (Granovetter, 1983: 211).

Granovetera un citu pētnieku analīze atklāj, ka sabiedrībā dažādu iemeslu dēļ t.s. sociāli atstumtās grupas ir tās, kuras dažādu problēmu risināšanā visbiežāk izmanto stiprās saites. Tā ir šo grupu īpatnība. Šie cilvēki (bezpajumtnieki, bezdarbnieki, citu minoritāšu pārstāvji) paļaujas uz sev līdzīgajiem, viņi investē vairāk laika un pūles stipro saišu tīkla stiprināšanā. Tādējādi viņi izslēdz sevi no vājo saišu tīkla, kas varētu būt noderīgs lielāku resursu mobilizācijai.

Granoveters uzsver vājo saišu nozīmi inovāciju un ideju izplatībā. To lieliski apliecina dažādu jauniešu subkultūru un prakšu izplatīšanās visā pasaulē. Jaunieši mācās ne tikai, skatoties

medijus (TV, Internetu), bet arī no saviem vienaudžiem, ne tikai saviem draugiem. Ģērbšanās un uzvedības stili nav tikai tas, ko jaunieši redz medijos, bet arī sev līdzīgo ikdienas praksē.

Amerikāņu pētnieku Nana Lina, Paula Deitona un Pītera Grīnvalda (Lin, Dayton, Greenwald, 1978) pētījumi liecina, ka vājo saišu izmantošana ir visefektīvākais veids, kā jauna ideja var sasniegt kādu mērķa grupu. Vājās saites savieno dažādas sociālās grupas. Ideja, kas cirkulē tikai grupas iekšienē, nekļūst par inovāciju, par jaunievedumu. Medijiem ir liela nozīme jaunas informācijas sniegšanā par neierastām praksēm, bet izplatību kāda prakse var iegūt tikai ar konkrētu cilvēku palīdzību, ar t.s. vātajām saitēm.

Kultūru un prakšu homogenizācija (vienādošanās) ir iespējama galvenokārt ar vājo saišu izplatību mūsu sabiedrībā. Atšķirīgas grupas ar atšķirīgu dzīves stilu, vērtībām un pasaules uzskatiem kontaktējoties laika gaitā pārņem jaunas zināšanas un prakses, kaut ko adaptē, kaut ko atmet, bet kaut kas paliek no sākotnējās idejas un prakses. Ja grupas būtu savstarpēji izolētas, tādu zināšanu un prakšu homogenizācija nebūtu iespējama.

Granoveters arī norāda, ka jauna informācija, ideja visdrīzāk nokļūst līdz indivīdiem ar vājo saišu palīdzību, taču tās adaptācija, saistīto lēmumu pieņemšana, ietekme visefektīvāk īstenojas, izmantojot stiprās saites. Piemēram, kāds no grupas locekļiem var iepazīstināt pārējos ar jauno ideju vai praksi, taču no grupas iekšējās dinamikas, saliedētības un hierarhijas ir atkarīgs, vai ideju pieņems un īsteno vai atmetīs.

Vājās saites ir tās, ar kuru palīdzību var veidot lielākas sociālās grupas, organizācijas, pat sabiedrības. Daudzos pētījumos ir konstatēts, ka rasu konflikti un atsvešināšanās sabiedrībā rodas no dažādu grupu izolētības, t.i., stipro saišu dominances. Ja cilvēkiem, dažādām sociālajām grupām būtu pieeja citiem tīkliem un saitēm, daudzus pārpratumus un konfliktus varētu novērst.

Granoveters uzskata, ka līdz šim pārāk daudz dominē priekšstats un prakse, ka minoritātes jāintegrē sabiedrībā, veidojot t.s. stiprās saites (draudzības saites). Tas rada ne tikai minoritāšu, bet arī majoritātes pretestību. Rezultātā neizveidojas ne stiprās, ne arī vājās saites un grupas paliek izolētas. Lai dažādas sabiedrības grupas integrētos, tām vispirms jāveido jebkādi kontakti savā starpā. Nav būtiski, cik kvalitatīvas un ciešas ir šīs saites un kontakti.

Tas attiecas arī uz dažādām grupām lielā organizācijā. Ja neveidojas profesionālie kontakti departamentu un nodaļu starpā, lielu organizāciju funkcionēšana ir apgrūtināta. Vājās saites veido „tiltus”, kas savieno dažādas organizācijas apakšsistēmas vai grupas, nodrošinot informācijas apriti, priekšstatu un prakšu izplatīšanos. Stiprās saites patiesībā daudzos gadījumos organizācijām nav pat vēlamas. Tās izolē indivīdus, izolē tos šaurās grupās un apgrūtina komunikāciju.

Lielas organizācijas ir mēģinājušas ieviest dažādus darbinieku kontroles mehānismus, vai nu nostiprinot stingru hierarhisku kontroli, vai ļaujot eksistēt „ģimenes tipa, egalitāru attiecību” veidotām grupām. Ne viena, ne otra pieeja nedod vajadzīgos rezultātus. Tās pārāk nostiprina stiprās saites mikrogrupas līmenī, tādējādi organizācijas vadība zaudē kontroli pār ideju un prakšu īstenošanu.

Visbeidzot, Granoveters uzsver, ka ne visas vājās saites savieno Ego ar citiem tīkliem, ar citām grupām. Izšķiroša nozīme ir jau pieminētajām savienojošajām vājajām saitēm. Tāpat ir svarīgs konteksts, kurā veidojas vājās saites. Dažām sabiedrības grupām izdodas tās izmantot daudz veiksmīgāk nekā citām. Tāpat pētniekiem vajadzētu pētīt šīs saites nevis kā kaut ko fiksētu, kā statistisku modeli, bet drīzāk kā kaut ko dinamisku un mainīgu.

Jāatzīst, ka zinātnieku vidū vēl nerimst diskusijas par augstāk minēto Granovetera teoriju un viņa atziņām. Pētnieki daudzviet pasaulē veikuši pētījumus, lai noskaidrotu, kādas saites (vājās vai stiprās) indivīdi izmanto, lai atrastu darbu vai īstenotu savus mērķus (sk. Matthews, Pendakur & Young, 2009; Byosiere, Luethge, Vas & Salmador 2010; Yakubovich, 2005).

Kanādiešu zinātnieki Ralfs Metjū (Ralph Matthews), Ravi Pendakūrs (Ravi Pendakur) un Natans Jangs (Nathan Young) (2009) analizēja divu aptauju un viena kvalitatīva pētījuma rezultātus. Viņi vēlējās noskaidrot, kādas saites – vājās vai stiprās – darba meklējumos izmanto kanādieši lauku apvidos un pilsētās. Pētnieki konstatēja, ka pilsētu iedzīvotāji darba meklējumos biežāk izmanto formālos rekrutācijas kanālus. Viņi arī mazāk paļaujas uz stiprajām saitēm. Lauku apvidos indivīdi izmanto gan stiprās, gan arī vājās saites. Izteiktas atšķirības vai saistības starp iedzīvotāju grupām netika atklātas. Kanādiešu pētnieki arī konstatēja, ka vietējais darba tirgus un tajā pieejamais sociālais kapitāls ierobežo cilvēku rīcību un iespējas (Matthews et al., 2009). Tas visdrīzāk nozīmē, ka lauku apvidos ir pieejams ierobežots sociālais kapitāls. Tāpēc nav izšķiroša nozīme, kādas saites indivīdi izmanto.

Čikāgas Universitātes pētnieks Valērijs Jakubovičs (Valery Yakubovich) (2005) pētīja, ar kādu saišu palīdzību indivīdi iegūst darbu kādā Krievijas pilsētā. Viņš konstatēja, ka darbiniekam ir lielākas izredzes atrast darbu, izmantojot vājās saites. Salīdzinot ar stiprajām saitēm, vājo saišu priekšrocība ir to sniegtā pieeja svarīgai informācijai. Viņš arī konstatēja, ka „vājā saite” (indivīds, kurš informē par darba iespējām) visdrīzāk var ietekmēt potenciālā darba devēja lēmumu par kāda indivīda pieņemšanu darbā. „Vājā saite” bieži vien ir darba devēja paziņa vai draugs (Yakubovich, 2005: 408).

Meksikāņu zinātniece Luīze Marija Amado (Luisa Maria Amado) (2006) savā pētījumā secināja, ka meksikāņu migrantu darba meklējumos visefektīvākās tomēr izrādās stiprās saites. Viņi palīdz viens otram, sniedzot informāciju par darba iespējām un aizdodot naudu (Amado, 2006: 2). Meksikāņu migranti ASV nevar paļauties uz vājajām saitēm, jo viņi nav

integrējušies amerikāņu sabiedrībā, viņiem nav izveidojušies kontakti, kas varētu būt noderīgi darba meklējumos (turpat). Līdzīgi secinājumi ir arī nīderlandiešu pētniekam Florisam Nordhofam (Floris Noordhoff) (2008), kas pētīja nabadzību Nīderlandē. Viņš konstatēja, ka vājās saites nabadzīgu cilvēku vidū nav efektīvas. Nabadzīgie cilvēki reti kad izmanto vājās saites, lai meklētu darbu. Pētnieks to skaidro ar šo cilvēku nevēlēšanos lūgt palīdzību augstākam sociālajam statusam piederīgai personai. Viņi vēlas saglabāt zināmu pašcieņu. Nabadzīgiem cilvēkiem arī nepatīk, ka dažādi apstākļi vai saskarsme ar citiem (visdrīzāk svešiem) cilvēkiem varētu atgādināt par viņu nabadzību (Noordhoff, 2008: 183).

Recenzējot augstāk minēto Granovetera grāmatu „Darba iegūšana”, amerikāņu ekonomists Deivids Velšs (David Walsh) (1997) norāda, ka viņa pētījumam ir vairāki trūkumi. Granoveters drīzāk pēta to, kā indivīds uzzina par vakanci, nevis, kā notiek darba iegūšana, piemēram, vai kāds rekomendē indivīdu vai palīdz viņam rekrutācijas procesā (Walsh, 1997: 482). Personāla atlases procesā ir ļoti svarīga katra nianse, piemēram, kāda ietekme vai reputācija ir tiem, kas iesaka konkrēto kandidātu un kas var aizbilst labu vārdu, sniegt nepieciešamo informāciju u.tml. Tāpat Granoveters ignorē to, ka pazīšanai vai atpazīstamībai ir arī negatīva ietekme. Ja indivīds kaut kādu iemeslu dēļ ir ieguvis sliktu reputāciju noteiktā personu lokā, tad viņa plašajam kontaktu tīklam ir drīzāk negatīva ietekme. Šāda kontaktu tīkla esamība drīzāk apgrūtinās laba darba iegūšanu. Tāpat kaut kādu neskaidru iemeslu dēļ Granoveters nesniedz empīriskus datus, kādu kvalifikāciju un darba pieredzi ir ieguvuši indivīdi, kas meklē un atrod darbu (izņemot to, ko apstiprina konkrētie izglītības iegūšanu apliecināšie dokumenti) (Walsh, 1997: 482). Vidēja ranga speciālistiem un vadītājiem, ko pēta Granoveters, bez izglītības ir nepieciešamas arī īpašas praktiskā darba un sociālās prasmes (specifiskas zināšanas par uzņēmumā izmantotajām tehnoloģijām un darba organizācijas pieredze u.tml.). Šie dati ļautu spriest, cik lielā mērā darba iegūšanu sekmē sociālie kontakti un cik lielā mērā to nosaka paša kandidāta kvalifikācija.

Amerikāņu socioloģe Maurīna Hallinena (Maureen Hallinan) (1975) kritizē Granovetera pētījumu par trūkumiem izvēlētajā metodoloģijā un analīzē. Granoveters nepaskaidro, kāpēc viņš savā pētījumā klasificē respondentus dihotomiskās vai trihotomiskās grupās. Piemēram, respondentus pēc to darba meklēšanas biežuma viņš klasificē divās grupās: tie, kas aktīvi meklē darbu, un tie, kas nemeklē darbu. Granoveters arī izmanto Hī kvadrātu, lai noteiktu statistiski nozīmīgas atšķirības starp dažādām respondentu grupām, lai gan dažos gadījumos būtu ieteicamas sarežģītākas analīzes metodes (Hallinan, 1975: 266).

Līdzīgus trūkumus Granovetera darbā saskata arī amerikāņu ekonomists Herberts Parns (Herbert Parnes). Granoveters plaši izmanto 2X2 krustojuma tabulas, kas bieži apgrūtina saistību identificēšanu (Parnes, 1976: 307). Vairāki secinājumi ir balstīti galvenokārt uz

nelielu skaitu novērojumu. Tāpat pētījumā izmantota salīdzinoši neliela un specifiska izlase (Parnes, 1976: 307).

Amerikāņu ekonomists Deivids Krekhārts (David Krackhardt) (1992) norāda, ka Granovetera formulējumos ir vērojama neskaidrība, kas ir stiprā un kas ir vājā saite (216.lpp.). Pēc Granovetera domām, saites stiprumu veido vairāku elementu kombinācija: veltītais laiks, emocionālā intensitāte, intimitāte un abpusēji pakalpojumi (Krackhardt, 1992: 216). Krekhārts uzskata, ka ir ļoti grūti noteikt, kurā brīdī un kādā kombinācijā jābūt augstāk minētajiem elementiem, lai saiti uzskatītu par vāju vai stipru.

Pats Granoveters saites stiprumu mērīja ar mijiedarbības biežumu starp indivīdiem. Vēlākos citu zinātnieku empīriskajos pētījumos izmantotas dažādas stipro un vājo saišu definīcijas. Piemēram, amerikāņu sociologa Nana Lina (Nan Lin) pētījumos saites stiprumu mērīja, ņemot vērā to, cik sen vai nesen indivīds ir kontaktējies ar konkrēto personu (kā citēts Krackhardt, 1992: 217). Šie piemēri liecina, ka ir ļoti grūti definēt un nomērīt, kas un kurā brīdī ir stiprā vai vājā saite. Ne vienmēr kontaktu biežums identificē saišu stiprumu un to kvalitātes pakāpi (intīmas, draudzīgas, bezpersoniskas attiecības u.tml.).

Augstāk norādītās kritiķu piezīmes par nepilnībām Granovetera izmantotajā metodoloģijā un analizē ir pamatotas, tomēr, precīzāk definējot un operacionalizējot vājo un stipro saišu jēdzienus, pētniekiem viņa teorija var būt noderīgs instruments, lai varētu identificēt un nomērīt sociālo kontaktu tīkla ietekmi darba meklējumos. Granovetera teorija izskaidro, kā informācija par vakancēm cirkulē sociālajos tīklos, kāpēc cilvēkiem, kuriem ir salīdzinoši plašs paziņu loks (vājās saites), ir lielākas izredzes iegūt darbu. Vājās saites nodrošina piekļuvi tādai informācijai, kas ir vēl nezināma un tādējādi īpaša vērtīga. Ja indivīdam dažādu apstākļu dēļ nav t.s. vājo saišu, viņam ir mazākas izredzes iegūt pilnīgi jaunu un noderīgu informāciju. Viņam drīzāk būs jāpaļaujas uz to informāciju un resursiem, ko nodrošina stiprās saites, t.i., cilvēki, kas visdrīzāk ir ar līdzīgu statusu un iespējām.

1.3. Ierobežotās racionalitātes analīze Herberta Saimona teorijā un tās kritika

Nav iespējams izprast indivīdu, tajā skaitā arī jauniešu ar zemu izglītību, uzvedību darba tirgū, analizējot vienīgi, kādas vērtības un attieksmes viņiem ir raksturīgas, kādi resursi ir viņu rīcībā (cilvēkkapitāls vai sociālais kapitāls) vai arī ar kādiem strukturālajiem ierobežojumiem un iespējām viņiem ir jārēķinās. Ir arī jāizprot, kā indivīds izvēlas dažādas rīcības alternatīvas, kā pieņemt lēmumus un kādas ir šī indivīda rīcības sekas.

Amerikāņu psihologa, Nobela prēmijas laureāta ekonomikā Herberta Saimona ierobežotās racionalitātes teorija piedāvā skaidrojumu, kas var būt noderīgs arī socioloģiskajos pētījumos par indivīdu uzvedību darba tirgū. Saimons plašāku ievērību zinātnieku vidū ieguva ar

1947. gadā izdoto grāmatu „Administratīvā uzvedība” (Administrative Behavior), kurā viņš pirmo reizi piemin un analizē jēdzienu „ierobežotā racionalitāte”.

Promocijas darba autors uzskata, ka ierobežotās racionalitātes jēdzienu un Saimona skaidrojumu par indivīda rīcību un dažādu alternatīvu izvēli var integrēt un sasaistīt ar Ulriha Beka proponēto individualizācijas tēzi. Indivīdi arvien biežāk kļūst par savas biogrāfijas veidotājiem, viņu izredzes darba tirgū lielā mērā ir atkarīgas no individuāliem lēmumiem. Individualizēto sabiedrību veido indivīdi ar noteiktiem priekšstatiem, spējām, motivāciju un uzvedības modeļiem. Detradicionalizācija un individualizācija veido ietvaru, kurā indivīds darbojas. Beka teorija tādējādi skaidro makrolīmeņa parādības sabiedrībā, savukārt Saimona ierobežotās racionalitātes teorija skaidro mikrolīmeņa procesus, t.i., indivīda lēmumu pieņemšanu un rīcību.

Saimons racionalitāti definē šādi: „Racionalitāte apzīmē uzvedības veidu, kas ir piemērots konkrēto mērķu sasniegšanai tajās robežās, ko nosaka konkrētie apstākļi un ierobežojumi” (Simon, 1972: 161). Racionālas uzvedības teorijas var būt gan normatīvas, gan arī deskriptīvas. Normatīvās teorijas izskaidro, kā cilvēkiem vai organizācijām vajadzētu rīkoties, lai sasniegtu noteiktus mērķus konkrētos apstākļos. Deskriptīvās teorijas skaidro, kā cilvēki vai organizācijas patiesībā rīkojas (Simon, 1972: 161).

Racionālas rīcības (uzvedības) teorijas analizē gan indivīda, gan organizāciju racionalitāti. Tomēr, kā uzskata Saimons, šīs teorijas ne vienmēr var pilnībā atšķirt un klasificēt kā atšķirīgas (Simon, 1972: 161). Vienīgā atšķirība, kas būtu jāņem vērā, analizējot uzņēmumus (organizācijas) un indivīdus, ir t.s. „mērķu konflikts” (goal conflict). Organizācijas veido indivīdi ar atšķirīgiem mērķiem, tāpēc organizācijām ir jāņem vērā šis aspekts, kas detalizētāk tiek analizēts kā t.s. „disonanses teorija” (Simon, 1972: 161).

Saimons uzskata, ka ir jāizšķir divu racionalitātes teoriju grupas, kuras atšķirīgi analizē konkrētos parametrus, apstākļus un vienības (givens). Viena teoriju grupa analizē konkrētos apstākļus kā kaut ko tādu, kas ir ārpus racionālā aģenta (rational actor) un kas veido nosacījumus un ierobežojumus kaut kādā vidē. Otra teoriju grupa postulē, ka nozīmīgi ierobežojumi rodas no paša aģenta kā informācijas apstrādātāja (information processor) (Simon, 1972: 162). Aģenta informācijas apstrādes ierobežotā kapacitāte (ierobežota spēja apstrādāt informāciju) ir t.s. ierobežotās racionalitātes teoriju objekts un atšķirības pazīme.

Klasiskajās uzņēmumu teorijās racionalitāte izpaužas peļņas maksimizācijā, ņemot vērā konkrētos apstākļus un nosacījumus (given conditions). Uzņēmumam jāņem vērā un jānoskaidro pieprasījums, izmaksas pie noteikta pieprasījuma līmeņa (ražošanas apjoma), tādējādi tas var prognozēt noteiktu peļņu (rentabilitāti). Šīs teorijas netieši ietver arī

pieņēmumu, ka uzņēmumiem ir pilnīgas zināšanas (perfect knowledge) par visiem ierobežojumiem, kas var ietekmēt peļņas gūšanu (Simon, 1972: 163).

Saimons uzskata, ka racionalitātei vienmēr ir kaut kādi ierobežojumi (Simon, 1972: 163) un ka viens no tiem ir riski un nenoteiktība (uncertainty). Dažus riskus uzņēmumi var prognozēt, tomēr tiem vienmēr jāreķinās ar zināmu nenoteiktību. Tirgū dažiem notikumiem ir lielāka varbūtība nekā citiem. Piemēram, augošais pieprasījums pēc noteiktām precēm un pakalpojumiem var veicināt jaunu ražotāju iesaistīšanos konkurences cīņā. To, cik lielā mērā jauni tirgus apstākļi var ietekmēt uzņēmumu peļņu, diemžēl nevar droši prognozēt. Tāpat uzņēmumi nevar prognozēt, kā principiāli jaunas tehnoloģijas un pieejas, ko rada konkurenti, var ietekmēt noteiktu preču ražošanas apjomu.

Tāpat „ierobežota racionalitāte” ietver arī priekšstatu par to, ka aģenti vienmēr ir tikai nepilnīga informācija par dažādām rīcības alternatīvām (Simon, 1972: 163). Klasiskās racionalitātes teorijas apiet šo problēmu, dažādos ekonomiskos modeļos iekļaujot varbūtības aprēķinus. Piemēram, pētnieks ņem vērā, cik ilgu laiku indivīds ar viņa rīcībā esošajiem resursiem velta informācijas meklēšanai par dažādām rīcības alternatīvām. Ir lielāka varbūtība, ka uzņēmumi vai indivīdi ar ievērojamiem resursiem izvēlēsies tādas alternatīvas, kas nodrošinās optimālu resursu sadali un tādējādi arī augstāku peļņu.

Visbeidzot, dažādu ierobežojumu sarežģītība (complexity) var ierobežot racionalitāti tādā mērā, ka aģentam neizdodas aprēķināt vislabāko rīcības virzienu (course of action) (Simon, 1972: 164).

Lēmumu pieņemšanas procesu pētījumos ir konstatēts, ka indivīdi neaplūko visas iespējamās stratēģijas, lai izvēlētos no tām labāko. Parasti viņi aplūko salīdzinoši nelielu stratēģiju skaitu, pieņemot lēmumu par rīcību tad, kad ir atraduši pietiekami apmierinošu alternatīvu. (Simon, 1972: 166). To apzīmē kā heuristikas metodi*, t.i., metodi, kas ir vispiemērotākā noteiktai situācijai. Indivīdi atpazīst (identificē) situāciju un attiecīgi izvēlas savu stratēģiju, jo viņiem nav iespēju apdomāt visus iespējamus rīcības veidus.

Kritēriju atbilstības meklēšanas (satisficing) procesā var izšķirt trīs posmus: 1) to rīcību izvēle, kas jāanalizē detalizētāk; 2) ierobežotas kombināciju kopas detalizētāka analīze; 3) kritēriju izvēle, kas nosaka, kad meklēšana jāaptur un jāizvēlas viena no rīcībām (stop rules). Jēdzienu „satisficing” (kritēriju atbilstības meklēšana*) Saimons lieto, lai apzīmētu „problēmu risināšanu un lēmumu pieņemšanu, kas nosaka „tiekšanās līmeni”* (aspiration level), kamēr ir atrasta un izvēlēta kāda atbilstoša alternatīva noteiktam tiekšanās līmeņa kritērijam” (Simon,

* Heuristika – loģisku paņēmieni sistēma kādas problēmas risināšanai.

* Autora tulkojums.

* Autora tulkojums.

1972: 168). Vienkāršākiem vārdiem, „kritēriju atbilstības meklēšana” ir process, kurā atbilstoši indivīda izvēlētajiem kritērijiem ir atrasta atbilstoša kādas rīcības alternatīva.

Jebkuram indivīdam ir jāreķinās ar nenoteiktību, t.i., viņš nezina visas iespējamās sekas, izvēloties vienu vai otru alternatīvu. Tās nav iespējams pilnībā izskaitļot un aprēķināt. Tāpat viņam ir nepilnīga informācija par šīm alternatīvām, piemēram, par citu indivīdu rīcību. Situācija, alternatīvu aplūkošana un izvēle var būt tik komplicēta, ka dažkārt var „paralizēt” lēmumu pieņemšanu. Indivīdam var pietrūkt laika un pacietības pārvarēt šīs grūtības (Simon, 1972: 169).

Piemēram, darba meklētājs izlasa viņam saistošu darba sludinājumu kādā laikrakstā. Visdrīzāk viņš nemeklēs visu iespējamo informāciju par sludinājumu (citos avotos). Viņš vispirms identificēs pazīmes, kas liecina, vai ir vērts kaut ko iesākt ar šo sludinājumu. Daži pirmie soļi lēmumu pieņemšanas procesā: 1) publicēšanas datuma noskaidrošana (vai joprojām saistošs); 2) nepieciešamo dokumentu iesniegšanas datuma noskaidrošana (vai var paspēt sagatavot nepieciešamos dokumentus); 3) konkursa kārtības noskaidrošana (cik ilgi notiek rekrutācija, cik kārtās); 4) vai ir kādi ierobežojumi (svešvalodu prasmes, specifiskas kvalifikācijas prasības). Tālāk seko detalizētāka rīcības (plāna) izvērtēšana, kur arī var izmantot līdzīgu heuristiku.

Saimons uzsver, ka pat sarežģīta lēmumu pieņemšana ietver sava veida heuristiku jeb indivīdam vairāk vai mazāk raksturīgu lēmumu pieņemšanas veidu noteiktā situācijā. Pirms rīcības indivīdi pēc saviem kritērijiem (kļūdu un izmēģinājumu ceļā, laikā gaitā iegūtas zināšanas un pieredze) izvēlas nelielu skaitu alternatīvu, ko viņiem ir pa spēkam aptvert, saprast un izanalizēt. Indivīdi nemeklē un neanalizē visas iespējamās alternatīvas, jo tas nav praktiski iespējams un dažkārt pat nav vēlams, jo situācija dažkārt liek rīkoties ātri.

Indivīdi cenšas sasniegt kādus savus mērķus, izvēloties tādas rīcības alternatīvas, ko viņi paši uzskata par vispiemērotākajām (optimālām). Viņi nemeklē, neizvēlas un neanalizē visu pieejamo informāciju par konkrēto gadījumu un alternatīvām. Lēmumu pieņemšanas procesā viņi izmanto heuristiku, t.i., paņēmienu kopumu, ko izmanto ierobežotas alternatīvu kopas meklēšanā un izvēlē. Šīs ierobežotās alternatīvu kopas izvēlē viņi izmantos kritērijus, kas ir atkarīgi no konkrētā gadījuma nosacījumiem un apstākļiem (tiekšanās līmeņa).

Indivīds cenšas rīkoties racionāli (sasniegt mērķus ar visefektīvāko līdzekļu palīdzību), taču viņa rīcību ierobežo viņa ierobežotās spējas (kapacitāte) apstrādāt informāciju. Viņam nav pilnīgas informācijas par iespējamajām rīcības alternatīvām. Viņam jāreķinās ar nenoteiktību un risku (neparedzamām viņa un citu cilvēku rīcības sekām), kā arī to, ka situācija un atbilstošās rīcības alternatīvas ir pārāk sarežģītas, lai varētu pieņemt ātru un izsvērtu lēmumu.

Saimona idejas ir plaši apspriestas un arī kritizētas dažādu sociālo zinātņu pārstāvju vidū. Amerikāņu ekonomists Brūss Kaufmans (Bruce Kaufman) (2006) norāda, ka Saimons ignorē kaislību (cilvēka emocionālo stāvokļu) lomu lēmumu pieņemšanā (Altman, 2006: 90). Viņaprāt, emocijas dažos aspektos ir izšķirošas, lai saprastu, kā indivīdi faktiski reālos apstākļos izvēlas alternatīvas un pieņem lēmumus (Altman, 2006: 90).

Recenzējot vienu no Saimona grāmatām par organizācijām, amerikāņu sociologs Pīters Blaus (Peter Blau) (1959) norāda, ka Saimona skaidrojumos sociālie faktori parādās vienīgi kā ārējie apstākļi. Šie faktori netiek iekļauti pašos teorētiskajos konceptos (Blau, 1959: 141). Viņa organizācijas teorijas pamatā būtu jābūt sociāliem konceptiem, kas skaidro attiecības starp indivīdiem. Taču Saimona teorijas pamats ir „psiholoģiska struktūra” (psychological framework) (Blau, 1959: 141). Šajā teorijā sociālie apstākļi ir tikai kā stimuli, bet tie neklūst par viņa teorijas neatņemamu sastāvdaļu. Citiem vārdiem, Blaus pārmet Saimonam „psiholoģismu”, t.i., tieksmi izskaidrot indivīda rīcību ar psiholoģiskiem faktoriem. Saimonam indivīds ir kaut kas ārpus sociuma.

Kritiskas piezīmes par Saimona „ierobežotās racionalitātes” jēdzienu un lēmumu pieņemšanas skaidrojumiem ir arī amerikāņu sociologam Džonam Mērfijam (John Murphy) (1992). Saimons ir tikai atzinis, ka personām ir ierobežotas kognitīvās spējas, tādējādi tās nespēj rīkoties pilnīgi racionāli (Murphy, 1992: 293). Saimons nav pilnībā atmetis pieņēmumu par pilnīgu racionalitāti. Citiem vārdiem, ja vien indivīdam būtu neierobežotas kognitīvās spējas, viņš spētu rīkoties racionāli. Tāpat Saimons arī vedina domāt, ka indivīdam piemītošā subjektivitāte (vērtības, t.s. „neloģiskie faktori”) „noslāpē”, „apspiež” (stifle) racionālu uzvedību (Murphy, 1992: 298). Mērfijs uzskata, ka indivīdā nevar atšķirt subjektivitāti un racionalitāti un ka realitātē šāda dualitāte neeksistē. Viņš piedāvā jēdzienu „subjektīvā racionalitāte”, lai varētu atteikties no šīs dualitātes (Murphy, 1992: 299). Citiem vārdiem, Mērfijs uzskata, ka indivīdu, viņu rīcību, motivāciju un vērtības nevar analizēt vai nu caur objektīvā (racionālā), vai arī caur subjektīvā prizmu. Subjektivitāte un racionalitāte indivīdā ir neatdalāma.

Dažādu sociālo zinātņu nozaru pārstāvjiem ir tieksme izskaidrot parādības sabiedrībā un indivīda uzvedībā no savai nozarei raksturīgām pozīcijām. Šajā gadījumā sociologi pamatoti var norādīt uz trūkumiem Saimona skaidrojumos, t.i., psiholoģismu. Taču viņš ir izvairījies no dažādu sociālo teoriju galējībām – ekonomiskā, sociālā, kultūras vai cita veida determinisma. Viņš noraida priekšstatu par indivīdu kā Homo Economicus vai Homo Sociologicus. Saimona analizē proponētais indivīds spēj spriest un pieņemt lēmumus patstāvīgi. Viņš tiecas sasniegt savus mērķus, izmantojot pēc iespējas saprātīgāk savā rīcībā esošos resursus. Tomēr viņš

nedzīvo izolācijā. Indivīdam jāņem vērā dažādi ierobežojumi – gan savi ierobežotie intelektuālie un materiālie resursi, gan arī citu indivīdu rīcības noteiktos apstākļus.

1.4. Labklājības, bezdarba un nabadzības slazds

Promocijas darba autors uzskata, ka vispirms ir jāpamato, kāpēc jauniešu nodarbinātības un bezdarba raksturošanai izmantots labklājības slazda jēdziens. Zinātniskajā literatūrā, analizējot dažādus institūciju noteiktus ierobežojumus un slazdus, bieži parādās arī tādi jēdzieni kā „ceļa atkarība” (path dependence) (sk. LV.LV, 18.11.2007.) un „ieslēgšanas efekts” (lock-in effect). Mičiganas Universitātes pētnieks Skots Peidžs (Scott Page) (2006) savā rakstā „Ceļa atkarība” (Path Dependence) šī jēdziena izcelsmi skaidro ar kādas idejas rašanos par to, ka nelielas sākotnējās priekšrocības vai pāris nejauši satricinājumi var mainīt vēstures virzienu. Šo ideju vēlāk savos darbos tālāk attīstīja vairāki sociālie pētnieki. Te svarīgi būtu pieminēt ekonomista Paula Deivida (Paul David) pētījumus un citu pētnieku ievērību ieguvušo analīzi par QWERTY burtu izkārtojuma iesakņošanas un nostiprināšanas, piemēram, rakstāmmašīnu un datoru klaviatūru ražošanā (Magnusson & Ottoson, 2009: 3). QWERTY burtu izkārtojums, kā atzīst arī praktiķi, nav visērtākais izkārtojums, lai rakstītu ātri un precīzi. Šis izkārtojums nostiprinājās tāpēc, ka daudzi cilvēki (mašīnrakstītājas un korektori) bija investējuši daudz laika un pūļu, lai apgūtu rakstīšanu tieši uz QWERTY klaviatūras. Laika gaitā tas kļuva par plaši lietotu standartu, tāpēc pārējiem ražotājiem bija jāpielāgojas tirgus pieprasījumam un jāpiedāvā QWERTY standartam atbilstošas rakstāmmašīnas un klaviatūras. Te arī parādās „ieslēgšanas efekts”. Jebkuram ražotājam ar radikālu jaunu ideju, piemēram, par burtu izkārtojumu uz klaviatūras, jāērķinās ar patērētāju pretestību un, iespējams, pat zināmu izolāciju. Tas pats arī attiecas uz citām jaunajām tehnoloģijām, kuras netiek adaptētas, jo dažkārt pārāk daudz ir investēts vecās tehnoloģijas attīstībā. Daudziem cilvēkiem ir ērtāk turpināt izmantot Microsoft programmas, nevis sākt apgūt t.s. atvērtā koda programmas, kuru uzturēšanas un apkalpošanas izmaksas dažkārt ir mazākas un kuras dažās jomās, šķiet, ir pat efektīvākas.

Jēdzienus „ceļa atkarība” un „ieslēgšanas efekts” bieži izmanto ekonomisti un politikas zinātnieki, kas pēta ekonomiskos un politiskos procesus. OECD pētnieki (OECD, 2010), analizējot dažādu reformu gaitu attīstītākajās valstīs, konstatēja, ka noteiktu politikas instrumentu izvēle lielā mērā ir atkarīga no pastāvošajām institūcijām un „regulējošajiem režīmiem” (regulatory regimes) (OECD, 2010: 24). Citiem vārdiem, politiskās institūcijas, to struktūra, kā arī normatīvie akti var ietekmēt parlamenta un valdības pieņemtus lēmumus. Piemēram, ir gandrīz neiespējami izskaust naudas atmazgāšanu, ja kādā valstī nav pieņemti

normatīvie akti, kas paredzētu sākumdeklarēšanu (t.s. nulles deklarāciju ieviešanu). Visi citi valsts īstenotie pasākumi ir neefektīvi, kamēr nav precīzas iedzīvotāju ienākumu un naudas uzkrājumu uzskaites.

Citā OECD pētījumā (OECD, 2005), kurā analizēti dažādi aktīvie nodarbinātības pasākumi, zinātnieki konstatēja, ka apmācības programmās iesaistītajiem bezdarbniekiem bija mazāk brīvā laika darba meklēšanai, tāpēc tieši šie bezdarbnieki retāk nekā citi varēja atrast darbu. Tā, piemēram, izpaužas „ieslēgšanas efekts” (OECD, 2005: 183). Apmācības programmas dažos gadījumos var kavēt bezdarbnieku atgriešanos darba tirgū.

Promocijas darba autors uzskata, ka šīs idejas ir vērtīgas un noderīgas, arī analizējot valsts īstenotās sociālās un nodarbinātības politikas ietekmi, piemēram, uz jauniešu bezdarbu. Taču šo augstāk minēto jēdzienu operacionalizācija un atbilstošu indikatoru izveidošana, piemēram, jauniešu bezdarbnieku aptaujā, būtu ļoti sarežģīta. Autors uzskata, ka „ceļa atkarības” izpētei noderīgāks būtu longitudināls paneļpētījums, kurā varētu novērot lielāku grupu jauniešu bezdarbnieku ilgstošā laika posmā. Tāpat „ceļa atkarības” izpēte ietver arī nepieciešamību analizēt t.s. „institucionālo ietvaru” un tā ietekmi uz nodarbinātību un bezdarbu. Šādu jautājumu izpētei noteikti ir jāpiesaista lielāki resursi (cilvēkresursi, finanses), lai varētu izmantot piemērotas pētnieciskās un analīzes metodes (paneļpētījums, ekonometriskās analīzes metodes). Jāpiebilst, ka autoram arī pietrūkst nepieciešamo zināšanu un pieredzes, lai organizētu un veiktu šādu pētījumu.

Jēdzienus „labklājības, bezdarba un nabadzības slazds” promocijas darba autors uzskata par savam pētījumam vispiemērotākajiem. Šo izvēli noteica vairāki apsvērumi. Zinātniskajā literatūrā ir atrodamas precīzas definīcijas un aprobēti empīriskie indikatori, kurus var izmantot šo slazdu pētniecībai un raksturošanai. Bezdarba un nabadzības slazda identificēšanai nav nepieciešams longitudināls pētījums. Slazdu identifikācijai nav jāizmanto sarežģītas datu iegūšanas un analīzes metodes.

Labklājības, bezdarba un nabadzības slazds raksturo dažādas situācijas, kurās var nokļūt indivīdi, tiecoties nodrošināt sev ienākumus, materiālos labumus un noteiktus sociālos pakalpojumus. Spriežot pēc publikāciju skaita pilna teksta publikāciju datu bāzēs JSTOR un Academic Search Complete Premier, ar labklājības, bezdarba un nabadzības slazdu izpēti līdz šim galvenokārt nodarbojušies ekonomisti un sociālās politikas pētnieki (sk. Alcock & Pearson, 1999, Cuesta, 2008, Gebauer & Vobruba 2003, Hung & Makdissi 2004, Kingfisher, 1996). Viņus drīzāk interesē, kā valsts īstenotā nodarbinātības, nodokļu un sociālā politika ietekmējusi indivīdu lēmumus attiecībā uz savu nodarbinātību un karjeras veidošanu. Sociologi šīs parādības ir analizējuši salīdzinoši retāk (sk. Pedersen & Smith, 2002). Savukārt zinātniskajos izdevumos latviešu valodā šie jēdzieni parādās ļoti reti (sk. FACTUM &

BICEPS, 2007). Šī promocijas darba autors uzskata, ka darba tirgus pētnieki un sociologi Latvijā ir pievērsuši nepietiekamu uzmanību šiem jēdzieniem un problemātikas izpētei. Individu uzvedība darba tirgū jāanalizē, ņemot vērā valsts īstenoto sociālo, nodokļu un nodarbinātības politiku.

Zinātniskajā diskursā ir vērojama atšķirīga izpratne un dažkārt pat sajukums attiecībā pret labklājības, bezdarba un nabadzības slazdu definīcijām un to atšķirīgo nozīmi. Ar labklājības slazdu (welfare trap) parasti apzīmē vispārējo situāciju, kad indivīdi tiecas iegūt un saglabāt kādu noteiktu statusu (bezdarbnieka, trūcīgas personas statusu), lai varētu saņemt dažādus materiālus labumus no valsts vai pašvaldības.

Vairāki Nīderlandē strādājošie sociālie pētnieki Maike van Damme (Maïke van Damme), Mathijs Kalmijns (Matthijs Kalmijn) un Vilfrēds Ūnks (Wilfred Uunk), raksturojot šķirto sieviešu stāvokli darba tirgū, piedāvā šādu labklājības slazda jēdziena definīciju. Viņi definē to kā stāvokli, kad „[...] ienākumi no darba (un īpaši no zema statusa darba) nav katrā ziņā augstāki par ienākumiem no dažādiem sociālajiem pabalstiem. Nodarbinātība pat var samazināt reālos ienākumus, jo var zaudēt specifiskus sociālus pabalstus” (van Damme, Kalmijn & Uunk, 2006: 8). Tādējādi labklājības sistēma var stimulēt cilvēkus saglabāt savu bezdarbnieka vai sociālā dienesta klienta statusu un turpināt saņemt dažādus pabalstus.

Dažādās valstīs politikas veidotāji saskaras ar šādu dilemmu – kā stimulēt nodarbinātību un vienlaicīgi novērst nabadzību. Amerikāņu sociālie pētnieki Ričards Čeikovskis (Richard Cheykowski) un Līza Pauvela (Lisa Powell) norāda, ka dažādas sociālā atbalsta programmas, kas nodrošina ienākumus trūcīgajiem, parasti nestimulē viņus meklēt darbu īpaši tad, kad potenciālie ienākumi ir zemi. Šī problēma ir raksturīga ģimenēm, kuras ir atkarīgas no dažādiem sociālajiem pabalstiem, jo daudziem šo pabalstu saņēmējiem ir zema izglītība un nepietiekama darba pieredze, kas nenodrošina viņiem tādu algu, kura būtu lielāka par ienākumiem no dažādiem sociālajiem pabalstiem. Viņiem ir jāsaskaras ar nepatīkamu izvēli – vai nu turpināt saņemt pabalstus, vai arī saņemt zemāku algu vismaz līdz brīdim, kad viņi iegūs pietiekamu darba pieredzi un iemaņas (Cheykowski & Powell, 1999: 173-174).

Tomēr labklājības slazda jēdziens ir pārāk vispārīgs, lai skaidrotu šī slazda veidošanās cēloņus. Tāpēc zinātniskajā literatūrā var atrast specifiskākus jēdzienus, lai raksturotu dažādas situācijas-slazdus, kuros var nokļūt indivīdi, t.i., bezdarba un nabadzības slazdi (unemployment and poverty traps).

Pasaules Bankas izdevuma „Sociālā palīdzība jaunajās ES dalībvalstīs” autori bezdarba slazdu definē šādi: „Bezdarba slazds attiecas uz situāciju, kad bezdarbniekiem un viņu ģimenēm izmaksātie pabalsti ir lieli salīdzinājumā ar potenciālajiem neto ienākumiem.” (Ringold, Kasek & Rydvalova, 2007: 36) Tātad bezdarba slazds rodas, kad indivīds strādājot gūst

mazākus ienākumus „uz rokas” nekā tad, kad viņš saglabā bezdarbnieka statusu un turpina saņemt dažādus pabalstus.

Augstāk minētā izdevuma autori arī piedāvā nabadzības slazda definīciju, ko bieži literatūrā un statistisko datu apkopojumos apzīmē arī ar jēdzienu „zemas darba samaksas slazds”^{*} (low wage trap): „Tas attiecas uz situāciju, kad bruto ienākumu pieaugums nepārvēršas neto ienākumu pieaugumā, ko izjūt indivīds [..]” (Ringold, Kasek & Rydvalova, 2007: 36). Nabadzības slazds dažkārt nozīmē to, ka indivīdam, uzsākot darba gaitas, samazina dažādu pabalstu lielumu (vai pat pārtrauc to izmaksu vispār) un apliek ienākumus ar ienākuma nodokli, tādējādi atturot viņu no darba meklēšanas un piedāvājumu pieņemšanas. Tas var attiekties arī uz dažādām situācijām, kad indivīdam piedāvā labāku vai labāk apmaksātu darbu, kas bieži vien ietver arī lielākus nodokļus un pabalstu zaudēšanu.

Bezdarba slazda mērīšanai dažādos statistikas apsekojumos bieži izmanto t.s. “aizstāšanas koeficientu” (replacement rate), kuru aprēķina kā attiecību starp neto ienākumu no darba un tiem ienākumiem, kurus indivīds var iegūt, paliekot bez darba (kļūstot par bezdarbnieku, mājsaimnieci u.tml.). Aizstāšanas koeficients, kas lielāks par 70%, rada ievērojumu bezdarba slazda risku. Ja koeficients ir lielāks par 100%, indivīdam, sākot strādāt, būs mazāki ienākumi (Turton, 2001: 288). Piemēram, kāds bezdarbnieks var saņemt 70 Ls dažādu pabalstu veidā to 100 Ls vietā, ko būtu nopelnījis strādājot.

Kā nabadzības slazda indikatoru statistikā un pētījumos izmanto nodokļu robežlikmi (Marginal Tax Rate (MTR)), ko izsaka vai nu kā nodokļa likmi, kas tiek noteikta par papildu ienākumu daļu vai to pieaugumu (procentos), vai arī kā nodokļa likmi par katru papildu ienākumu vienību (latu).^{*} Nabadzības pētījumos to aprēķina kā procentus no ienākumiem par katru nākamo nopelnīto naudas vienību, ko atskaita nodokļos vai samazina, maksājot mazākus pabalstus. Nodokļu robežlikme 60% tiek uzskatīta par nozīmīgu līmeni, kad indivīds var būt pakļauts ievērojamam „nabadzības slazda” riskam (Turton, 2001: 289).

Šajā promocijas darbā autors lieto labklājības slazda jēdzienu, lai apzīmētu gan bezdarba, gan arī nabadzības slazdu, jo tie ir savstarpēji saistīti jēdzieni (parādības). Kad bezdarbnieks atrod darbu, viņš ne tikai zaudē iespēju saņemt bezdarbnieka pabalstu, bet bieži vien arī zaudē tiesības pretendēt uz citiem sociālajiem pabalstiem. Bezdarbnieka statusa zaudēšana nozīmē arī ievērojumu ienākumu un citu labumu gūšanas iespēju zaudējumu indivīdam, it sevišķi maz atalgoto un mazkvalificēto cilvēku grupā. Indivīdi ar zemu kvalifikāciju un izglītību veido proporcionāli vislielāko grupu bezdarbnieku vidū. Viņiem arī ir salīdzinoši mazāk iespēju atrast augsti atalgotu darbu ar karjeras izaugsmes iespējām.

^{*} LR Centrālās statistikas pārvaldes sagatavotajos dokumentos izmantotais jēdziena tulkojums.

^{*} Akadēmiskā terminu vārdnīca tiešsaistē: <http://termini.lza.lv/>

Daudzi pētnieki uzskata, ka labklājības slazda galvenais iemesls ir neelastīgā sociālās apdrošināšanas un nodokļu sistēma. Piemēram, britu zinātnieks Neils Tērtons (Neil Turton) apgalvo, ka finansiālie ierobežojumi, ienākumu nedrošība un dažādu pabalstu piešķiršanas noteikumi kavē nodarbinātības līmeņa pieaugumu Lielbritānijā. To lielā mērā ietekmē neelastīgā sociālās apdrošināšanas sistēma šajā valstī (Turton, 2001).

Analizējot bezdarbu Izraēlā, Džons Gals (John Gal) un Ābrahams Dorons (Abraham Doron) secina, ka “jebkurš mēģinājums izrauties no nabadzības, iekļaujoties darba tirgū un mēģinot nopelnīt vairāk, neatalgos trūcīgos ar nozīmīgu papildu ienākumu” (Gal & Doron, 2000: 255). Viņi piedāvā jaunu jēdzienu, lai raksturotu nabadzības slazdu, t.i., “nabadzības plato”. Tā ir parādība, kad starp tiem, kuriem ir zems atalgojums un kuri ir pakļauti nabadzības slazda riskam, ir vērojama plaša neto (pēc nodokļu nomaksas) ienākumu izkliede (Gal & Doron, 2000: 255). Citiem vārdiem, neskatoties uz augošajiem bruto ienākumiem, kuri ir lielāki par, piemēram, valstī noteikto garantēto minimālo ienākumu līmeni vai minimālo algu, neto (pēc nodokļu nomaksas) ienākumi vai nu nepieaug, vai arī nepieaug proporcionāli bruto ienākumam (pirms nodokļu nomaksas), tādējādi ievērojamai daļai cilvēku neizdodas izrauties no nabadzības slazda.

Pētnieki ir mēģinājuši izmantot dažādas formulas, lai aprēķinātu nabadzības un bezdarba slazdā nokļuvušo iedzīvotāju īpatsvaru. Tomēr jāuzsver, ka šajos aprēķinos netiek ņemti vērā svarīgi šo aprēķinu metodoloģiskie trūkumi un ierobežojumi. Ne visus sociālos pakalpojumus un palīdzību var izteikt naudas izteiksmē. Tiesības saņemt noteiktus pakalpojumus dažādos to veidos nevar vienkārši izmērīt konkrētās naudas vienībās. Ieguvumi trūcīgiem cilvēkiem ir dažādi, un tie var izpausties citās jomās. Piemēram, kad trūcīgu ģimeņu bērni iegūst tiesības saņemt brīvpusdienas, tas nav tikai ietaupījums šīm ģimenēm, bet arī ieguvums šo bērnu veselībai, kas citādi varētu ciest no pilnvērtīga uztura trūkuma. Citiem vārdiem, šie augstāk minētie aprēķini var sniegt nepietiekami adekvātu priekšstatu par jau pieminēto tiesību un pabalstu nozīmi bezdarbnieku un trūcīgo strādājošo vidū. Tiesības pretendēt uz noteiktiem pabalstiem (par apkuri, komunālajiem pakalpojumiem) dažkārt ir izšķirošais faktors daudziem bezdarbniekiem, kāpēc viņi netiecas atrast algotu darbu vai arī strādā bez darba līguma, pakļaujot sevi daudziem riskiem.

Daudzi pētījumi arī nepietiekami novērtē ar nodarbinātību saistītās izmaksas, ko nākas segt jebkuram bezdarbniekam vai citiem, pieņemot darba piedāvājumu. Tie ir izdevumi par sabiedrisko transportu, papildu apģērbu, maltītēm un dzērieniem, dažādiem sociāliem pasākumiem (viesībām, darba ballītēm) u.tml. (Turton, 2001: 295). Tāpat ģimenēm, kurās aug nepilngadīgi bērni, vajadzēs maksāt par auklīti vai bērnudārza pakalpojumiem. Tas ir

ievērojams naudas daudzums, kas noteikti jāņem vērā, pētot bezdarbnieku un citu trūcīgu cilvēku uzvedību darba tirgū.

Dažādi pētnieki piedāvā divas atšķirīgas pieejas, kā samazināt risku nokļūt „labklājības slazdā”: 1) apgrūtinot dažādu pabalstu saņēmēju dzīvi vai arī 2) padarot algotu darbu pievilcīgāku darba meklētājiem. Vairākums valstu izmanto abas šīs pieejas, t.s. kombinēto pieeju. Tomēr, kā atzīst daudzi pētnieki, diemžēl nav radīta tāda sociālās apdrošināšanas sistēma (optimums), kas vienlaicīgi kalpotu gan kā drošības tīkls, gan arī radītu stimulus indivīdiem ātrāk atgriezties darba tirgū. Ja sociālās apdrošināšanas sistēma nosaka augstas un stingras prasības, piemēram, bezdarbnieka statusa iegūšanai, daži var nesaņemt viņiem tik nepieciešamos pakalpojumus un pabalstus (iespēju pārkvalificēties vai saņemt bezdarbnieka pabalstu).

Daži uzskata, ka valstij vajadzētu atteikties no jebkuriem pabalstiem, tādējādi radot stimulus cilvēkiem meklēt un atrast darbu pēc iespējas ātrāk. Tomēr šāds risinājums šobrīd daudzās mūsdienu labklājības valstīs nav īstenojams gan politisku, gan ekonomisku apstākļu dēļ. Tas varētu radīt ievērojumu spriedzi un konfliktus sabiedrībā un darba tirgū.

Ja tomēr lēmumu pieņēmēji un sociālās politikas īstenotāji vēlas palīdzēt cilvēkiem, sociālās apdrošināšanas sistēmai jāklūst elastīgākai un radošākai, meklējot jaunas pieejas. Nav nozīmes stimulēt vai piespiest māti ar bērnu pirmsskolas vecumā meklēt darbu, ja darbs un atalgojums par to neatrisina viņas un viņas ģimenes problēmas, piemēram, lai nodrošinātu bērnam aprūpi vecāku prombūtnes laikā (bērnudārzā). Sankcijas, dažādi materiāli un nemateriāli stimuli no valsts un pašvaldības puses var izrādīties neefektīvi. Kā liecina daudzu valstu pieredze, universāla un vienkārša risinājuma nav vai tie ir neefektīvi. Sociālās politikas īstenotājiem jāņem vērā katra indivīda problēmas un to konteksts.

Promocijas darbā autors tiecas izskaidrot labklājības slazda veidošanas ar indivīdu ierobežoto racionalitāti. Līdz šim zinātniskajā diskursā labklājības slazds šādā aspektā nav analizēts. Daudziem indivīdiem darba tirgū nav radīti pietiekami stimuli, lai viņi aktīvi meklētu darbu un pieņemtu darba piedāvājumu. Pieņemot darba piedāvājumu, viņi var zaudēt bezdarbnieka pabalstu, tiesības reģistrēties rindā uz dzīvokli sociālajā mājā, saņemt dažādus atvieglojumus (kompensācijas par komunālajiem pakalpojumiem) un iespēju iesaistīties algotos pagaidu sabiedriskajos darbos. Rīkojoties tā, lai tas būtu viņiem vislabāk, visizdevīgāk „šeit un tagad”, bezdarbnieki neapzinoties pakļauj sevi ievērojamam bezdarba un nabadzības riskam nākotnē. Daudzi sociālie pētnieki jau secinājuši, ka, jo ilgāk indivīds ir bez darba, jo grūtāk viņam to vēlāk atrast. Ar laiku zūd iemaņas, nepieciešamie sociālie kontakti, kas var noderēt darba meklējumos. Indivīds var arī iegūt „stigmatu”, negatīvu vērtējumu sabiedrībā, kas var apdraudēt viņa pozīcijas darba tirgū nākotnē.

Autors uzskata, ka Beka teorija noder ar individualizāciju saistītu procesu analīzei darba tirgū. Indivīds arvien biežāk kļūst vai ir spiests kļūt par savas karjeras veidotāju, tomēr šķietami emancipētajam indivīdam vēl joprojām jāreķinās ar dažādiem ierobežojumiem, ko nosaka labklājības valsts institūcijas – izglītības iestādes, pašvaldību sociālie dienesti un valsts nodarbinātības dienesti. Šīs institūcijas lielā mērā nosaka spēles noteikumus un tādejādi strukturē indivīda biogrāfijas. Labklājības slazds ir parādība, kurā parādās šī dualitāte. Indivīds tiecas sasniegt savus mērķus, bet dažādās institūcijas nosaka un kontrolē, kādiem resursiem viņam ir pieeja.

Savukārt Granovetera teorija lieti noder, lai analizētu, kā informācija par vakancēm cirkulē sociālajos tīklos. Tā arī izskaidro, kāpēc cilvēkiem, kuriem ir salīdzinoši plašs paziņu loks jeb t.s. vājās saites (visbiežāk elitei un vidusslānim) ir lielākas izredzes iegūt darbu un kāpēc tiem, kuriem tādu nav (visbiežāk sabiedrības marginālajām grupām) drīzāk būs jāpaļaujas uz to informāciju un resursiem, ko nodrošina stiprās saites.

Promocijas darba autors uzskata, Saimonam ir izdevies izvairīties no dažādā veida determinisma savos skaidrojumos, tāpēc tā ir īpaši noderīga, lai analizētu, kā indivīds izvēlas dažādas alternatīvas un pieņem lēmumus. Indivīds tiecas sasniegt savus mērķus, izmantojot pēc iespējas saprātīgāk savā rīcībā esošos resursus. Tomēr viņam jāņem vērā dažādi ierobežojumi – gan savi resursi, gan arī citu indivīdu rīcība. Tāpat viņam vienmēr jāreķinās ar savas un citu indivīdu neplānotām rīcības sekām.

2. Jauniešu nodarbinātība: normatīvais regulējums, statistika un pētījumi

Autors uzskatīja, ka promocijas darbā ir jāiekļauj arī neliels pārskats par normatīvajiem aktiem, kas regulē darba tiesiskās attiecības un kas nosaka, kādus pabalstus un palīdzību valsts vai pašvaldības sniedz iedzīvotājiem bezdarba gadījumā. Šo normatīvo aktu analīze varētu atklāt arī dažādos institucionālos ierobežojumus, ar kuriem jāreķinās jauniešiem, iekļaujoties darba tirgū. Tāpat autors ir iekļāvis pārskatu par dažādiem statistiskajiem apsekojumiem un pētījumiem, kas raksturo jauniešus, tajā skaitā arī jauniešus ar zemu izglītību, un viņu rīcību darba tirgū. Normatīvo aktu, statistikas un pētījumu dati analīze ļaus arī pārbaudīt Beka izvirzīto tēzi, ka indivīdu dzīves situācijas nosaka no dažādām institūcijām atkarīgas kontroles struktūras, piemēram, izglītības iestādes, dažādas valsts un pašvaldības institūcijas (NVA, VSAA, sociālie dienesti) un ka individualizācija nozīmē institucionalizāciju, t.i. augstāk minēto institūciju spējas strukturēt indivīdu biogrāfijas.

2.1. Valsts un pašvaldību normatīvo aktu analīze

Lai izprastu darba devēju un darba ņēmēju rīcību un tās motīvus darba tirgū, jānoskaidro, kādi normatīvie akti regulē darba devēju un darba ņēmēju attiecības un kādus stimulus vai ierobežojumus var radīt tajos ietvertās prasības un aizliegumi. Šo augstāk minēto dokumentu analīze, iespējams, ļaus arī identificēt tos iemeslus, kāpēc, piemēram, daži darba ņēmēji un darba devēji nenoslēdz rakstiskas vienošanās (darba līgumus), izvairās no nodokļu nomaksas, maksājot un saņemot daļu algas vai visu algu „aploksnē”, sniedz valsts un pašvaldību institūcijām nepatiesas ziņas par savu nodarbinātības statusu un ienākumiem, lai iegūtu kādus materiālus labumus u.tml. Promocijas darba autors arī vēlas noskaidrot, vai dažādie valsts un pašvaldību normatīvajos aktos ietvertie stimuli un ierobežojumi veicina bezdarba un zemas darba samaksas slazdu veidošanos. Normatīvie akti turklāt varētu radīt to, ko Beks apzīmē ar vārdiem „institucionāli atkarīgas individuālās situācijas”. Indivīda rīcību var lielā mērā ietekmēt labklājības valsts noteiktie spēles noteikumi. Piemēram, lai iegūtu materiālus un nemateriālus labumus (pabalstu, sociālo palīdzību, priekšrocības) no valsts un pašvaldības institūcijām, indivīdam ir jāņem vērā arī dažādi ierobežojumi, ko nosaka zemāk norādītie normatīvie akti.

Promocijas darba autors identificēja astoņus LR likumus un desmit Ministru kabineta (MK) noteikumus, kuri tieši vai pastarpināti regulē darba tiesiskās attiecības (darba ņēmēju un devēju attiecības), nosaka dažādu ar nodarbinātību saistīto nodokļu un sociālo pabalstu lielumu, kā arī nosaka kārtību, kādā persona var iegūt vai zaudēt bezdarbnieka un sociālās

palīdzības saņēmēja statusu. Jāpiebilst, ka promocijas darba autors analizē tikai dažu pašvaldību saistošos noteikumus par sociālās palīdzības saņemšanu. Šādu noteikumu ir daudz, tāpēc šajā darbā tos visus nav iespējams jēgpilni analizēt un salīdzināt. Katrai pilsētu vai novadu pašvaldībai ir atšķirīgi šādas palīdzības piešķiršanas noteikumi. Tāpat var atšķirties gan pabalstu skaits, gan arī dažu pabalstu lielums (dzīvokļa pabalsts, piemaksas veselības aprūpes izdevumu segšanai u.tml.). Piemēram, salīdzinot ar citām mazākām Latvijas pašvaldībām, Rīgas pašvaldība ir visai dāsna sociālās palīdzības sniedzēja. Trūcīgajām ģimenēm ar bērniem vecumā no pusotra līdz sešu gadu vecumam Rīgas pašvaldība papildus pabalstam garantētā minimālā ienākumu līmeņa nodrošināšanai (GMI) piešķir piemaksu 50 latu apjomā (Noteikumi par Rīgas pilsētas..., 03.07.2007.).

Darba likums definē galvenos darba tiesisko attiecību subjektus (darbiniekus, darba devējus, arodbiedrības) un viņu attiecības. Tas nosaka kārtību, kādā darba devējs pieņem vai atlaiž darbiniekus, kā tiek organizēts darba laiks (normālais darba laiks, virsstundas, ikgadējais atvaļinājums, darbs svētku dienās), kā tiek aprēķināta un izmaksāta darba alga, piemaksas u.tml. Tas ir apjomīgs likums, tāpēc promocijas darba autors pievērsīsies galvenokārt tikai to likuma pantu analīzei, kuri regulē tieši nepilngadīgo darba tiesiskās attiecības, jo jauniešu ar zemu izglītību vidū ir pietiekami daudz nepilngadīgu personu un viņiem nākas saskarties ar dažādiem šajā likumā noteiktajiem ierobežojumiem.

Darba likuma 28.pants nosaka, ka „darba devējs un darbinieks savstarpējās darba tiesiskās attiecības nodibina ar darba līgumu” (Darba likums, 20.06.2001). Šis līgums nosaka abu pušu pienākumus un tiesības, t.i., veikt noteiktu darbu, pakļauties darba devēja noteiktajai kārtībai, maksāt nolīgto darbu samaksu, kā arī nodrošināt drošus un nekaitīgus darba apstākļus. Šī paša likuma 40.pants nosaka, ka „darba līgums ir slēdzams rakstveidā pirms darba uzsākšanas” (Darba likums, 20.06.2001.). Darba līgumā jānorāda darba uzsākšanas datums, termiņš (ja noslēgts uz noteiktu laiku), darba samaksas apmērs un izmaksas laiks. 41.pants savukārt nosaka, ka, „ja darba devējs nenodrošina darba līguma noslēgšanu rakstveidā un darba devējs vai darbinieks nevar pierādīt citu darba tiesisko attiecību pastāvēšanas ilgumu, noteikto darba laiku un darba samaksu, uzskatāms, ka darbinieks jau nodarbināts trīs mēnešus un viņam ir noteikts normālais darba laiks un minimālā mēneša darba alga” (Darba likums, 20.06.2001.). Tas nozīmē, ka darba devējam jāreķinās ar ievērojamām sankcijām, ja šāds līgums (turklāt rakstveidā) ar darbinieku nav noslēgts.

Darba likums diezgan detalizēti un izvērsti regulē darba samaksas aprēķināšanu un tās izmaksas kārtību. Šī likuma 61.pants nosaka, ka darbiniekam izmaksātā darba alga nedrīkst būt mazāka par valsts noteikto minimumu. Šī minimuma lielumu (t.s. minimālo algu) nosaka Ministru kabineta noteikumi. 2010.gadā tā ir 180 Ls (Noteikumi par minimālo...,

23.09.2008.). Tātad, neskatoties uz darbinieka pieredzi, zināšanām, kvalifikāciju, situāciju darba tirgū vai jebkādiem citiem racionāliem apsvērumiem, darba devējs nedrīkst maksāt zemāku algu par augstāk minēto minimālo algu.

Darba devējam arī jāērēķinās ar ievērojamām papildu izmaksām, kas rodas, nodarbinot darbinieku svētku dienās un nakts stundās, kā arī virsstundu darbā. Tāpat papildu izmaksas rodas, nodarbinot darbiniekus darbavietās, kur pastāv ievērojami veselības un drošības apdraudējumi (piemēram, ķīmiskās rūpniecības uzņēmumā). Darba likuma 67.pants nosaka, ka „darbinieks, kas veic nakts darbu, saņem piemaksu ne mazāk kā 50 procentu apmērā no viņam noteiktās stundas vai dienas algas likmes [..].” (Darba likums, 20.06.2001.). Savukārt likuma 68.pants nosaka, ka par virsstundu darbu un darbu svētku dienās darbinieks saņem piemaksu ne mazāk kā 100% apmērā no noteiktās stundas vai dienas algas likmes. Dažiem darba devējiem, piemēram, būvniecības vai mežizstrādes nozarē, ir ļoti grūti izpildīt šīs likumā ietvertās prasības. Darba laiks šajos uzņēmumos bieži vien ir nenormēts. T.s. nestandarta, steidzamu darbu izpildei dažkārt nepieciešams virsstundu darbs. Tāpat darba devējam jāērēķinās ar papildu nodokļu maksājumiem, jo valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu objekts ir „visi algotā darbā aprēķinātie ienākumi” (Par valsts sociālo..., 01.10.1997). Jāpiebilst, ka ievērojamas konkurences apstākļos darba devējs nevar pieprasīt no pasūtītāja (pircēja) augstāku samaksu tāpēc, ka radušies papildu izdevumi (atalgojums par virsstundām un sociālās apdrošināšanas obligātas iemaksas). Daži darba devēji varētu būt ieinteresēti šo problēmu risināt ar neformālām metodēm, t.i., manipulējot ar grāmatvedības ierakstiem vai izmaksājot daļu algas „aploksnē” u.tml.

Darba likums ļoti stingri regulē nepilngadīgo darbinieku darba tiesiskās attiecības. Tas nosaka dažādus būtiskus ierobežojumus darba devējam. 132.pants nosaka, ka „pusaudžus nedrīkst nodarbināt ilgāk par septiņām stundām dienā un vairāk par 35 stundām nedēļā” (Darba likums, 20.06.2001.). Tāpat 136.pants aizliedz „nodarbināt virsstundu darbā personas, kas ir jaunākas par 18 gadiem” (Darba likums, 20.06.2001.). Darba likuma 138.pants arī aizliedz nepilngadīgajiem veikt darbu nakts stundās. Darba devējam jāērēķinās ne tikai ar minētajiem ierobežojumiem, bet arī to, ka, pieņemot darbā nepilngadīgos, viņiem nevar noteikt t.s. pārbaudes laiku, kurā darba devējs var vienkārši uzteikt darbiniekam darbu. Šī likuma 46.panta formulējums ir nepārprotams: „Pārbaudi nenosaka personām, kuras ir jaunākas par 18 gadiem” (Darba likums, 20.06.2001.). Tas nozīmē, ka darba devēja un nepilngadīgā darbinieka konflikta gadījumā darba devējam būs sarežģīti atlaist šo darbinieku. Tāpat viņam nāksies šo konfliktu risināt dažādās valsts institūcijās (piemēram, Valsts darba inspekcijā) un, iespējams, arī tiesā. Darba likumā ir diezgan daudz ierobežojumu, kuru dēļ darba devēji var atteikties no nepilngadīgo nodarbināšanas.

Jaunieši ar zemu izglītību, kuri ir tikko beiguši pamatskolu (tātad nepilngadīgie) vai neturpina mācības vidusskolā, nav konkurētspējīgi darba tirgū. Viņiem nav ne darba pieredzes, ne arī darba devēju vidū pieprasītās kvalifikācijas. Viņi nevar noteikt spēles noteikumus, t.i., izvēlēties darba devēju, kaulēties par darba samaksu un citiem būtiskiem nosacījumiem. Savukārt normatīvajos aktos nav radīti nekādi stimuli, lai darba devējs nopietni apsvērtu iespēju pieņemt darbā šos nepilngadīgos jauniešus. Tieši otrādi, Darba likums tā pašreizējā redakcijā rada ievērojamus šķēršļus nepilngadīgo nodarbināšanai, nosakot dažādus būtiskus ierobežojumus – kādu darbu, kad un kur var strādāt nepilngadīgie. Šo likuma prasību izpilde dažiem darba devējiem var būt ļoti apgrūtināta. Šajā situācijā nepilngadīgais jauniešs nav ieguvējs, kaut arī viņš ir it kā aizsargāts no pārmērīgas ekspluatācijas no darba devēju puses. Visnotaļ godprātīgs un racionāli domājošs darba devējs, ņemot vērā augstāk minētos ierobežojumus un iespējamos riskus, var atteikties no nepilngadīgo nodarbināšanas vispār. Darba likums un tajā noteiktās prasības var netieši veicināt nevēlamu parādību izplatīšanos. Negodprātīgs darba devējs visdrīzāk būs ieinteresēts pieņemt darbā nepilngadīgo tikai tad, kad ar viņu netiek slēgts darba līgums (nodibinātas darba tiesiskās attiecības). Tādā gadījumā darba devējs var patvaļīgi noteikt darba samaksas lielumu un darba dienas ilgumu (virsstundas utt.). Viņam nerodas arī papildu izmaksas saistībā ar nepilngadīgo nodarbinātību (sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas, papildu darbinieku vai aizstājēja nodarbināšanai nepieciešamā nauda).

Kā iepriekš tika norādīts, LR likuma „Par valsts sociālo apdrošināšanu” 14.pants nosaka, ka „darba devēja un darba ņēmēja obligāto iemaksu objekts ir visi algotā darbā aprēķinātie ienākumi, no kuriem jāietur iedzīvotāju ienākuma nodoklis, neatskaitot neapliekamo minimumu, nodokļu atvieglojumus un attaisnotos izdevumus, par kuriem nodokļu maksātājam ir tiesības samazināt apliekamo ienākumu” (Par valsts sociālo..., 01.10.1997.). Tātad šādā likuma izpratnē ne tikai darba alga, bet arī citi ienākumi, kas gūti ar darbu (prēmijas, piemaksas, dažādas kompensācijas), ir obligāto iemaksu objekts (t.s. sociālā nodokļa objekts).

Šī likuma 18.pants savukārt nosaka šo obligāto iemaksu likmes, kas 2010.gadā ir 33,09%, no kuriem 24,09% maksā darba devējs un 9% – darba ņēmējs (Par valsts sociālo..., 01.10.1997.). Šī nodokļa slogs darba devējam un arī darba ņēmējam ir diezgan ievērojams, īpaši personām ar zemiem ienākumiem (parasti ar zemu kvalifikāciju un bez darba pieredzes). Kā liecina Eurostat dati par nodokļu slogu nodarbinātai personai ar zemiem ienākumiem (The tax wedge on the labour cost measures the relative tax burden for an employed person with low earnings), 2008.gadā Latvijā 39,9% no aprēķinātās darba samaksas personām ar zemiem ienākumiem tiek aplikti ar dažādiem nodokļiem un nodevām (iedzīvotāja ienākuma nodokli,

jau pieminētajām obligātajām iemaksām un uzņēmējdarbības riska valsts nodevu). (sk. Noteikumi par uzņēmējdarbības..., 15.12.2009.). Citās ES dalībvalstīs šis rādītājs ievērojami atšķiras – no 17,9% Maltā līdz 49,9% Beļģijā. Vidēji ES – 39,9% (Eurostat, 2010e).

Salīdzinot ES dalībvalstu rādītājus, var secināt, ka dažās ES valstīs ar salīdzinoši atvērtu un liberālu darba tirgu, nodokļu slogs personām ar zemiem ienākumiem ir zemāks: Lielbritānijā – 29,7%, Īrijā – 20,2%. Savukārt valstīs ar izteikti noslēgtu un regulētu darba tirgu, šis nodokļu slogs ir augstāks: Vācijā – 46,6%, Francijā – 45,4%, Itālijā – 43% (Eurostat, 2010e). Ekspertu viedokļi par to, kāds ir optimālais nodokļu slogs darbaspēkam, var atšķirties, tomēr, izpētot dažādus pētījumu datus un statistisko apsekojumus, nākas secināt, ka valstīs ar zemu nodokļu slogu darbaspēkam cilvēki ar zemu kvalifikāciju un turklāt bez ievērojamas darba pieredzes var salīdzinoši vieglāk iekļauties darba tirgū, jo darba devējs ir lielākā mērā motivēts pieņemt viņus darbā mazāku ar viņu nodarbinātību saistīto izmaksu dēļ (darba samaksa, nodokļi). Aizsargātā, regulētā darba tirgū ar ievērojumu nodokļu slogu darba devējam ir radīts mazāk stimulu, lai viņš pieņemtu darbā šādus cilvēkus. Par šo augstāk minēto sakarību starp nodokļu slogu un darba tirgus regulācijas pakāpi un atvērtību pastarpināti liecina bezdarba rādītāji jauniešu vidū, t.i., to personu vidū, kurām visdrīzāk nav nepieciešamās kvalifikācijas un pieredzes, lai pretendētu uz labi atalgotu darbu. 2008.gadā jauniešu grupā līdz 24 gadiem bezdarba līmenis Latvijā bija 13,1%, Maltā – 11,9%, Lielbritānijā – 15%, Īrijā – 13,3%, savukārt, Vācijā – 9,9%, Beļģijā – 18%, Francijā – 19%, Itālijā – 21,2%, vidēji ES-27 – 15,4% (Eurostat, 2010f). Šie dati liecina (izņemot Vāciju), ka lielāks nodokļu slogs un aizsargātāks darba tirgus dažkārt korelē ar lielāku bezdarbu jauniešu vidū. Citiem vārdiem, valstīs ar salīdzinoši augstiem nodokļiem darbaspēkam un ievērojamu darba tiesisko attiecību regulējumu jauniešiem ir grūtāk iegūt darbu.

LR likums „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” (11.05.1993.) nosaka, kas ir ar iedzīvotāju ienākuma nodokli apliekamais objekts, kādas ir šī nodokļa likmes, kādi ir ar nodokli neapliekamie ienākumi, kādi atvieglojumi pienākas nodokļu maksātājiem, kā tiek aprēķināts un ieturēts šis nodoklis u.tml. Lielākā daļa LR nodarbināto personu maksā algas nodokli, kura likme 2010.gadā bija 26% no gada apliekamajiem ienākumiem. Lai aprēķinātu gada apliekamos ienākumus, nodokļu maksātājam (visbiežāk nodokli par darbinieka gūtajiem ienākumiem aprēķina un maksā darba devējs) jāaprēķina tā ienākumu daļa, ko neapliek ar ienākuma nodokli (darba ņēmēja valsts obligātās iemaksas (9%), t.s. neapliekamais minimums, atvieglojumi par nepilngadīgu bērnu un nestrādājošu laulāto) (Par iedzīvotāju ienākuma..., 11.05.1993.). Šī likuma 12.pants paredz, ka Ministru kabinets nosaka mēneša neapliekamā minimuma apmēru, kurš 2010.gadā bija 35 Ls mēnesī. Par bērnu, kamēr viņš turpina izglītības iegūšanu, vai nestrādājošu laulāto nodokļu maksātājam pienākas 63 Ls

nodokļa atvieglojums mēnesī (Noteikumi par mēneša..., 14.06.2009.). Ja, piemēram, nodokļu maksātājs saņem minimālo algu (180 Ls) un viņam nav tiesību saņemt nodokļu atvieglojumus (nav bērnu vai citu apgādājamo), viņš pēc darba ņēmēju iemaksu un iedzīvotāju ienākuma nodokļa ieturēšanas saņem neto 130,31 Ls uz rokas. Ja nodokļu maksātājs saņem arī nodokļu atvieglojumus par vienu apgādājamo (bērnu vai nestrādājošu laulāto), tad viņš saņemtu neto 146,69 Ls mēnesī (aprēķinos izmantots VID sagatavotais rīkojums par "Metodisko norādījumu par iedzīvotāju ienākuma nodokļa aprēķināšanas kārtību" apstiprināšanu. (VID rīkojums Nr.937, 24.05.2005.).

Ņemot vērā augstāk minētās nodokļu likmes, neapliekamo minimumu un iespējamus nodokļu atvieglojumus, jāsecina, ka cilvēkiem ar zemiem ienākumiem pēc nodokļu ieturēšanas paliek salīdzinoši maz naudas (neto). Šie nelielie ienākumi vēl jāatvēr pārtikas iegādei, transporta un mājokļa uzturēšanas izdevumu segšanai. Tāpat ar nodarbinātību tieši vai netieši saistītās izmaksas šai cilvēku grupai ir diezgan ievērojamas. Viņiem jāērēķinās ar izdevumiem transportam (personīgā transporta ekspluatācijas izdevumu segšanai vai sabiedriskā transporta biļešu iegādei), maltītēm (pusdienām) darba laikā un, iespējams, ārstēšanās izdevumu segšanai arodslimību gadījumā. Ja indivīdam apgādībā ir nepilngadīgi bērni, jāērēķinās ar papildu izdevumiem bērnudārza vai auklītes pakalpojumu izmaksu segšanai. Atsevišķos gadījumos nodarbinātība kā alternatīva varētu būt indivīdam materiāli neizdevīga vai pat riskanta (iespēja zaudēt citus ienākumus (pabalstus)).

Promocijas darba autors uzskata, ka nodokļu slogs personām ar zemiem ienākumiem ir nesamērīgi liels. Tas neveicina to personu nodarbinātību, kuras tikko ir ienākušas/atgriezušās darba tirgū, kurām nav darba pieredzes un kvalifikācijas, lai varētu pretendēt uz augstāku atalgojumu. Jauniešiem un sievietēm pēc bērna kopšanas atvaļinājuma visdrīzāk jāērēķinās ar zemiem neto ienākumiem, iespējams, dažos gadījumos pat ienākumu vai to daļas zaudēšanu (ienākumi, ko gūst dažādu pabalstu veidā). Darba devēji savukārt nav sevišķi ieinteresēti mazražīga, nepieredzējuša un vēl salīdzinoši dārga darbinieka rekrutēšanā un algošanā (valsts obligātās iemaksas par darba algu, piemaksām u.tml.). Viņiem jāērēķinās ar augstiem nodokļu maksājumiem un citiem ar šāda darbinieka nodarbinātību saistītiem izdevumiem (darbinieku apmācībai, darbavietas radīšanai un piemērošanai).

Bezdarbnieku un darba meklētāju atbalsta likums nosaka, kā personas var iegūt un zaudēt bezdarbnieka/darba meklētāja statusu, kādus pakalpojumus un palīdzību viņi ir tiesīgi saņemt (iespēju piedalīties aktīvajos nodarbinātības pasākumos, saņemt bezdarbnieka pabalstu), kādi ir bezdarbnieku/darba meklētāju pienākumi, kādas institūcijas ir iesaistītas bezdarba problēmas risināšanā (NVA, MK) u.tml. Šī likuma 10.pants nosaka, ka tiesības uz bezdarbnieka statusu ir personām, kuras ir reģistrējušās NVA, nav pensijas vecumā, nestrādā

un gatavas nekavējoties stāties darba attiecībās, neveic komercdarbību, meklē darbu, ir darbaspējīgas, nemācās izglītības iestādes dienas nodaļā (Bezdarbnieku un darba meklētāju ..., 29.05.2002.). Līdzīgus kritērijus (tomēr ar nelielām atšķirībām) piemēro personām, kuras vēlas iegūt darba meklētāja statusu (visbiežāk gadījumos, kad nav veiktas darba devēja un ņēmēja valsts obligātās iemaksas).

Bezdarbnieku un darba meklētāju statusu ieguvušajām personām ir tiesības iesaistīties dažādos aktīvajos nodarbinātības pasākumos: profesionālajā apmācībā, algotajos pagaidu sabiedriskajos darbos (APSD), pasākumos konkurētspējas paaugstināšanai (arodkonsultācijas), pasākumos noteiktām personu grupām (t.s. riska grupām – jauniešiem, personām pirmspensijas vecumā). Likums arī nosaka, ka bezdarbniekam ir tiesības „saņemt stipendiju profesionālās apmācības, pārkvalifikācijas un kvalifikācijas paaugstināšanas laikā un neformālās izglītības ieguves laikā” (Bezdarbnieku un darba meklētāju ..., 29.05.2002.). 2010.gadā atbilstoši MK noteikumiem šī stipendija ir noteikta 70 Ls par kalendāra mēnesi (Noteikumi par bezdarbnieka..., 03.03.2009.).

Likums diezgan stingri nosaka bezdarbnieku un darba meklētāju pienākumus, kas viņiem jāpilda, lai viņi varētu saglabāt savu statusu un saņemt augstāk minētos pakalpojumus un palīdzību. Šī likuma 14.pantā ir iekļauts garš pienākumu saraksts. Promocijas darba autors vēlējās uzsvērt tikai galveno. Bezdarbniekam ir ne tikai tiesības, bet arī pienākums piedalīties aktīvajos nodarbinātības pasākumos. Individuālajā darba meklēšanas plānā noteiktā laikā viņiem ir jāierodas NVA, lai ziņotu par savu nodarbinātības statusu, sniegtu NVA darbiniekam nepieciešamo informāciju par svarīgiem apstākļiem (veic komercdarbību, nodibinātas darba attiecības, iestājusies pārejoša darbnespēja). Ja bezdarbnieks nevar uzrādīt attaisnojošus dokumentus par kavējumu vai ilgāku prombūtni (slimības gadījumā), viņš var zaudēt bezdarbnieka statusu. Jāatzīst, ka daudzi bezdarbnieki zaudē savu statusu neattaisnotu kavējumu dēļ.

Daudzu NVA reģistrētu bezdarbnieku motivāciju meklēt darbu un/vai iegūt bezdarbnieku statusu lielā mērā ietekmē iespējas saņemt „bezdarba apdrošināšanas pakalpojumus”, t.i., saņemt bezdarbnieka pabalstu. Kārtību, kādā tiek piešķirts un aprēķināts šis pabalsts, regulē LR likums „Par apdrošināšanu bezdarba gadījumam”. Šī likuma 3.pants nosaka, ka „tiesības uz bezdarba apdrošināšanas pakalpojumiem ir personām, kuras Bezdarbnieku un darba meklētāju atbalsta likumā noteiktajā kārtībā ir ieguvušas bezdarbnieka statusu (turpmāk arī — bezdarbnieks), ir apdrošinātas bezdarba gadījumam saskaņā ar likumu "Par valsts sociālo apdrošināšanu" un kurām ir šajā likumā noteiktais apdrošināšanas stāžs”. Citiem vārdiem, tiesības saņemt bezdarbnieka pabalstu ir tām personām, kuras ir reģistrējušās NVA un par

kurām iepriekšējā periodā darba devējs ir maksājis nodokļus (iedzīvotāju ienākuma nodokli un valsts obligātās iemaksas).

Par apdrošināšanas stāžu no viena gada līdz deviņiem gadiem bezdarbnieka pabalsts tiek aprēķināts 50% apmērā no vidējās apdrošināšanas iemaksu algas (darba samaksas, ko veido darba alga, prēmijas, piemaksas). Savukārt ar apdrošināšanas stāžu virs 35 gadiem – 65% apmērā. Jaunieši ar zemu izglītību visdrīzāk būs ar salīdzinoši mazu apdrošināšanas stāžu un, ja vien darba devējs ir maksājis augstāk minētos nodokļus, viņi varētu saņemt salīdzinoši nelielu bezdarbnieka pabalstu.

LR likums „Par apdrošināšanu bezdarba gadījumam” 9.pants savukārt nosaka, ka bezdarbnieka pabalsta izmaksas ilgums ir atkarīgs no bezdarbnieka apdrošināšanas stāža. Ar apdrošināšanas stāžu līdz deviņiem gadiem pabalsta izmaksas ilgums ir četri mēneši. Personām ar ievērojamu apdrošināšanas stāžu (no 20 gadiem) pabalsta izmaksas ilgums ir deviņi mēneši. Tātad NVA reģistrētajiem jauniešiem bezdarbniekiem pabalstu izmaksā tikai četrus mēnešus. Jāpiebilst, ka pirmos divus mēnešus viņi saņems pabalstu pilnā apmērā, nākamos divus tikai 75% apmērā (Par apdrošināšanu bezdarba..., 25.11.1999.).

Lai arī bezdarbnieka pabalsts ir mazāks par iespējamo darba algu, tomēr daudziem bezdarbniekiem, tajā skaitā arī jauniešiem ar zemu izglītību, iegūt bezdarbnieka statusu un tātad arī pabalstu var šķist visnotaļ racionāla un adekvāta rīcības alternatīva. Šī alternatīva var būt visai pievilcīga tieši cilvēkiem ar zemiem ienākumiem. Ja iepriekšējā apdrošināšanas periodā viņi ir saņēmuši minimālo algu (180), tad pirmajos divos mēnešos, piemēram, jaunielis varētu uz rokas saņemt 90 Ls (kā bezdarbnieka pabalstu). Starpība, atņemot no neto ienākumiem no minimālas algas (131,31 Ls) aprēķināto bezdarbnieka pabalstu (90 Ls) ir visai neliela, t.i., 41,31 Ls (ja bezdarbniekam nav apgādājamo). Šo nelielo summu bezdarbnieks visdrīzāk būtu izdevis par transporta izdevumiem un maltītēm darba laikā. Dažos gadījumos potenciālie neto ienākumi no darba bezdarbniekam var būt mazāki nekā aprēķinātais bezdarbnieka pabalsts.

Bezdarbnieka statuss un nelielie ienākumi (bezdarbnieka pabalsts) arī dod tiesības bezdarbniekam pretendēt uz dažādiem valsts un pašvaldības sniegtajiem sociālajiem pabalstiem un palīdzību. Kārtību, kādi pabalsti vai palīdzība sniedzama, kā personas iegūst tiesības saņemt pabalstus vai palīdzību, regulē tādi LR likumi kā Valsts sociālo pabalstu likums un Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums.

Valsts sociālo pabalstu likumā ir norādes uz 10 regulāri izmaksājamiem pabalstiem un trīs vienreiz izmaksājamiem pabalstiem. Visbiežāk piešķirtie valsts sociālie pabalsti ir ģimenes valsts pabalsts, bērna kopšanas pabalsts un bērna piedzimšanas pabalsts. To piešķiršanas un aprēķināšanas kārtība ir diezgan sarežģīta. Promocijas darba autors vēlas pievērst uzmanību

tiem pabalstiem, kurus visdrīzāk varētu izmantot jaunieši ar zemu izglītību. Piemēram, NVA reģistrētie jaunieši bieži norāda, ka reģistrācijas iemesls ir nepieciešamība iegūt un saņemt tieši bērna kopšanas pabalstu. Valsts sociālo pabalstu likuma 7.pants nosaka, ka šo pabalstu var saņemt personas, kuras kopj bērnu līdz viena gada vecumam, ja „šī persona nav bijusi nodarbināta pabalsta piešķiršanas dienā un nav uzskatāma par darba ņēmēju”. (Valsts sociālo pabalstu..., 31.02.2002.) Šis pants arī skaidri norāda, ka „bērna kopšanas pabalstu nepiešķir par bērnu, sakarā ar kura piedzimšanu vai kopšanu ir piešķirts maternitātes pabalsts vai vecāku pabalsts par to pašu laikposmu”. Citiem vārdiem, bērna kopšanas pabalstu saņem tie, kuri nevar saņemt maternitātes vai vecāku pabalstus. Pēdējos minētos pabalstus savukārt izmaksā tām personām, kurām ir noteikts apdrošināšanas stāžs (par kurām darba devējs maksājis nodokļus).

Ministru kabineta noteikumi Nr.1609 (12.05.2010.) regulē bērna kopšanas pabalsta un piemaksas piešķiršanas un izmaksas kārtību. Šie noteikumi nosaka arī šī pabalsta apmēru, kas 2010.gadā ir 50 Ls mēnesī personai, kura kopj bērnu vecumā līdz vienam gadam, un 30 Ls mēnesī personai, kura kopj bērnu no viena gada līdz diviem gadiem. Abos gadījumos pabalsta piešķiršanas kritērijs ir atbilstība likuma „Par valsts sociālo apdrošināšanu” prasībām, t.i., persona nav nodarbināta un neveic komercdarbību. Lai iegūtu „nenodarbinātas” personas statusu un tādējādi varētu pretendēt uz bērna kopšanas pabalstu, personai ir jāreģistrējas NVA ar visām no tā izrietošajām sekām (tiesībām, pienākumiem). NVA datu apkopojumu un aptaujas rezultāti liecina, ka bērna kopšanas pabalstu galvenokārt saņem sievietes, kurām nav apdrošināšanas stāža vai kurām vairs neizmaksā maternitātes pabalstu.

Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums nosaka, kādus sociālos pakalpojumus un sociālo palīdzību sniedz dažādas valsts un pašvaldību institūcijas, kā arī to personu loku, kurām ir tiesības saņemt šos pakalpojumus un palīdzību. Sociālo pakalpojumu un palīdzības veidu klāsts ir diezgan plašs. Promocijas darba autors šajā darbā analizēs, viņaprāt, svarīgākos un visbiežāk saņemtos sociālos pakalpojumus – garantētā minimālā ienākumu līmeņa pabalstu (GMI pabalsts) un dzīvokļa pabalstu.

MK noteikumi Nr.1489 „Noteikumi par garantēto minimālo ienākumu līmeni” (15.12.2009.), kas ir izdoti saskaņā ar augstāk minēto likumu, nosaka, ka 2010.gadā garantētais minimālais ienākumu līmenis pilngadīgai personai ir 40 Ls mēnesī, bērnam – 45 Ls. Savukārt citi 2009.gada MK noteikumi Nr.550 norāda, kā aprēķināms, piešķirams, izmaksājams pabalsts GMI līmeņa nodrošināšanai (Kārtība, kādā aprēķināms..., 17.06.2009.). Šī pabalsta apmēru aprēķina kā starpību starp MK vai pašvaldības noteikto garantēto minimālo ienākumu līmeni katram ģimenes loceklim un trūcīgas personas (ģimenes) kopējiem ienākumiem. Citiem vārdiem, ja personas (ģimenes) ienākumi mēnesī ir mazāki par augstāk minētajiem 40 vai 45

Ls (atkarībā no vecuma) uz vienu ģimenes locekli, pašvaldībai ir pienākums izmaksāt atlikušo starpību, lai personas (ģimenes) ienākumi sasniegtu garantēto minimālo ienākumu līmeni. Svarīgi piebilst, ka šo pabalstu, „pamatojoties uz trūcīgas ģimenes (personas) statusu apliecinājošiem dokumentiem, aprēķina, piešķir un izmaksā tās pašvaldības sociālais dienests, kuras teritorijā ģimene (persona) deklarējusi savu dzīvesvietu” (Kārtība, kādā aprēķināms..., 17.06.2009.).

Trūcīgās ģimenes (personas) statusu var iegūt personas, kas atbilst MK noteikumu Nr. 299 „Noteikumi par ģimenes vai atsevišķi dzīvojošas personas atzīšanu par trūcīgu” (30.03.2010.) kritērijiem. Šie noteikumi paredz, ka „ģimene (persona) atzīstama par trūcīgu, ja tās vidējie ienākumi katram ģimenes loceklim mēnesī pēdējo triju mēnešu laikā nepārsniedz 50 % no attiecīgā gada 1.janvārī valstī spēkā esošās minimālās mēneša darba algas apmēra” (Noteikumi par ģimenes..., 30.03.2010.), t.i., ienākumi nedrīkst pārsniegt 90 Ls uz vienu ģimenes locekli. Tai arī nedrīkst piederēt lieli naudas līdzekļu uzkrājumi un vērtspapīri. Turklāt šai personai jāreģistrējas NVA kā bezdarbniekam vai darba meklētājam (Noteikumi par ģimenes..., 30.03.2010.). Citiem vārdiem, lai varētu saņemt pabalstu GMI līmeņa nodrošināšanai un dzīvokļa pabalstu, personai ir jāiegūst trūcīgas personas statuss (dzīvokļa pabalstu var piešķirt arī citām sociālajām grupām), kas cita starpā nozīmē arī bezdarbnieka statusa iegūšanu (reģistrāciju NVA).

Trūcīgai personai, lai tā varētu saņemt dažāda veida pabalstus un palīdzību, ir pienākums pildīt t.s. līdzdarbības pienākumus. Šie pienākumi ietver reģistrāciju NVA, līguma slēgšanu ar pašvaldības sociālo dienestu par līdzdarbību, „vienojoties par pasākumiem pabalsta saņēmēja un viņa ģimenes sociālās situācijas uzlabošanai” (piemēram, nepieciešamo dokumentu sagatavošana, lai varētu stāties darba attiecībās (pases, nodokļu grāmatiņas saņemšana)). (Kārtība, kādā aprēķināms..., 17.06.2009.) GMI pabalstu samazina vai pārtrauc izmaksāt, ja pabalsta saņēmējs ļaunprātīgi nepilda vienošanos, sniedz nepatiesas ziņas, neregistrējas NVA, neierodas sociālajā dienestā u.tml. (t Kārtība, kādā aprēķināms..., 17.06.2009.). Protams, trūcīgas personas statusu un saistītos pabalstus persona zaudē arī tad, kad ienākumi uz vienu ģimenes locekli pēdējo trīs mēnešu laikā pārsniedz MK noteikumos noteikto līmeni. Iespējams, tāpēc dažām trūcīgām personām var būt pietiekami nopietns stimuls slēpt informāciju par viņu ienākumiem un nodarbinātības statusu, jo tas var apdraudēt gan viņu trūcīgās personas statusu, gan arī pabalstu izmaksu.

Dzīvokļa pabalstu var piešķirt gan trūcīgām, gan arī maznodrošinātām personām. Kā jau tika minēts, trūcīgas personas statusu iegūst personas, kuru ienākumi uz vienu ģimenes locekli nepārsniedz pusi no minimālās algas. Šī statusa iegūšanas un zaudēšanas kārtību nosaka attiecīgie MK noteikumi. Savukārt katra pašvaldība ar saistošo noteikumu palīdzību regulē

gan kārtību, kādā veidā iegūstams maznodrošinātas personas statuss, gan arī, kā augstāk minētās personas var saņemt dzīvokļa pabalstu.

Maznodrošinātas personas statusa piešķiršanas kārtība katrā pašvaldībā ir noteikta diezgan atšķirīgi. Piemēram, Cēsu novada pašvaldības saistošajos noteikumos „Noteikumi par Cēsu novada pašvaldības sociālās palīdzības pabalstiem. Nr. 22” ir norādītas trīs personu grupas, kuras var iegūt maznodrošinātas personas statusu: 1) personas darbības vecumā, kuru ienākumi uz vienu ģimenes locekli nepārsniedz 60% no minimālās algas; 2) ģimenes ar pensionāru vai invalīdu, kuru ienākumi uz vienu ģimenes locekli nepārsniedz 85% no minimālās algas; 3) vientuļie pensionāri un invalīdi, kuru ienākumi uz vienu ģimenes locekli nepārsniedz 100% no minimālās algas. (Noteikumi par Cēsu..., 26.11.2009.) Savukārt Rēzeknes pilsētas pašvaldības saistošajos noteikumos maznodrošinātas personas statuss ir pielīdzināts trūcīgās personas statusam (50% no minimālās algas uz katru ģimenes locekli). Kārtība, kādā šīm personu grupām piešķir, piemēram, dzīvokļa pabalstu, ir identiska. Tāpat arī pabalsta apmērs (Par trūcīgās vai maznodrošinātas..., 26.11.2009.).

Dzīvokļa pabalsta apmērs un izmaksas kārtība dažādās Latvijas pašvaldībās ievērojami atšķiras. Daugavpils pilsētas pašvaldības piešķirtais „pabalsts siltumenerģijas piegādes apmaksai” mājokļos ar centrāl apkuri var būt 24 līdz pat 60 Ls mēnesī atkarībā no personas statusa (invalīds, personas darbības vecumā, ģimenes ar bērniem). Šo pabalstu piešķir no apkures sezonas sākuma līdz apkures sezonas beigām. Pabalstu izmaksā vienreiz par visu apkures sezonu, pārskaitot naudu uz attiecīgā pakalpojumu sniedzēja norēķinu kontu bankā (Daugavpils pilsētas pašvaldības..., 28.01.2010.). Rīgas pašvaldība ir noteikusi diezgan sarežģītu kārtību un dzīvokļa pabalsta aprēķināšanas formulu. Aprēķina formulā iekļauti arī t.s. „normatīvie izdevumi par ūri un komunālajiem pakalpojumiem”. (Par dzīvokļa pabalstu...,17.02.2004.). Piemēram, Rīgas domes saistošie noteikumi paredz, ka dzīvokļa pabalstu piešķir īres, apsaimniekošanas un apkures izdevumu segšanai vienai personai par dzīvokļa kopējās platības 32 m² un katrai nākamajai personai par dzīvokļa kopējās platības 18 m² (Par dzīvokļa pabalstu...,17.02.2004.). Citiem vārdiem, ja viena persona dzīvo lielākā dzīvoklī, tad tai pienākas pabalsts tikai par 32 m².

Jāpiebilst, ka, salīdzinot ar citām pašvaldībām attālākos Latvijas reģionos, Rīgas pašvaldība ir visai dāsna sociālās palīdzības un pakalpojumu sniedzēja. 2010.gadā Rīgas pašvaldība dažādām iedzīvotāju grupām piešķir astoņus atšķirīgus pabalstus – pabalstu GMI nodrošināšanai, pabalstu veselības aprūpei, pabalstu aprūpes mājās nodrošināšanai, pabalstu mācību līdzekļu iegādei, pabalstu sociālās rehabilitācijas mērķu sasniegšanai, vienreizējo pabalstu ārkārtas situācijā, apbedīšanas pabalstu un jau pieminēto dzīvokļa pabalstu (Noteikumi par Rīgas..., 03.07.2007.). Tāpat atšķirībā no citām pašvaldībām Rīgas pašvaldība

ir noteikusi visai ievērojamu piemaksu pie garantētā minimālā ienākumu līmeņa Ls 50 mēnesī bērnam vecumā no pusotra līdz sešu gadu vecumam tajās ģimenēs ar bērniem, kur visi apgādājamie ir nepilngadīgi (Noteikumi par Rīgas..., 03.07.2007.). Tas nozīmē, ka persona, kura viena pati audzina bērnu līdz sešu gadu vecumam, nestrādā, negūst ienākumus no citiem pabalstiem, var saņemt uz rokas līdz pat 135 Ls mēnesī (40 Ls GMI pabalsts par pilngadīgu personu, 45 Ls par nepilngadīgu personu, 50 Ls piemaksa par bērnu līdz 6 gadu vecumam). Tā gan nav ievērojama naudas summa, tomēr dažos gadījumos tā var būt pietiekams stimuls, lai persona izvēlētos nestrādāt un turpināt saņemt dažādus pabalstus. Ja, piemēram, persona ar bērnu līdz 6 gadu vecumam Rīgā sāktu strādāt mazkvalificētu darbu par minimālo algu, viņas ieguvums no tā būtu visai niecīgs – 146,69 Ls mēnesī (pēc nodokļu ieturēšanas). Ja vēl pieskaita tiešos un netiešos ar nodarbinātību saistītos izdevumus (sabiedriskā transporta biļešu iegāde, apģērbs, maltītes), tad neto ienākumi no darba ir mazāki nekā ienākumi no GMI pabalsta.

Augstāk minētais piemērs liecina par parādību, ko zinātniskajā literatūrā un statistiskajos apsekojumos raksturo kā bezdarba slazdu. LR Centrālās statistikas pārvalde to definē šādi: „Rādītājs parāda, cik liela daļa procentos no bruto ienākumu pieauguma tiek "zaudēta", maksājot darba nodokļus un vairs nesaņemot pabalstus vai saņemot tos mazākā apmērā, situācijā, kad bezdarbnieks atgriežas darba tirgū” (CSP, 2010a). 2008.gadā Latvijā personai bez bērniem, kura, atgriežoties darba tirgū saņēma 67% no vidējās algas valstī, bezdarba slazda raksturojošais rādītājs bija 85%. Salīdzinājumam: Igaunijā – 63%, Vācijā – 74%, Francijā – 78%, Lielbritānijā – 65%, Īrijā – 74%, vidēji ES-27 – 74,9% (EUROSTAT, 2010d) Zinātniskajā literatūrā 70% tiek uzskatīts par kritisko punktu, kas liecina par ievērojamu bezdarba slazda risku.

CSP piedāvātā aprēķina formula bezdarba slazda rādītājam ir šāda:

Bezdarba slazds = $100 * [1 - (\text{neto ienākumi no nodarbinātības (net in work)} - \text{neto ienākumi no dažādiem pabalstiem un citiem ienākumu avotiem (net out of work)}) / \text{bruto ienākumi no nodarbinātības (gross in work)}]$ (turpat)

Piemēram, ja kāds neprecējies jaunietis bez apgādājamajiem, atgriežoties darba tirgū, saņemtu par savu darbu minimālo algu, tad viņa bezdarba slazda rādītāju varētu aprēķināt, izmantojot augstāk minēto formulu un tādus lielumus kā minimālā alga (180 Ls), neto ienākumi no nodarbinātības (131,31 Ls) pēc nodokļu ieturēšanas, bezdarba pabalsts (90 Ls) personai ar mazu apdrošināšanas stāžu pirmajos divos mēnešos pēc bezdarbnieka statusa iegūšanas. Bezdarba slazds šai personai = $100 * [1 - (130,31-90)/180] = 77,60\%$. Citiem vārdiem, 77,60% no bruto ienākumu pieauguma tiek zaudēti pēc nodokļu ieturēšanas un bezdarbnieka

pabalsta izmaksu pārtraukšanas. Nodarbinātība pavisam noteikti nav materiāli visizdevīgākā alternatīva šajā gadījumā. Protams, jāreķinās, ka katram indivīdam ir īpaši apstākļi, kas var ietekmēt šo aprēķinu rezultātus (apgādājamie, iespēja piepelnīties pagaidu darbos, ienākumi no īpašuma pārdošanas, izīrēšanas, dažāda materiāla un nemateriāla palīdzība u.tml.). Taču, jo lielāki ir neto ienākumi no citiem ienākumu avotiem, jo lielāks ir bezdarba slazda rādītājs. Citiem vārdiem, indivīdam ir mazāk materiālu stimulu atgriezties darba tirgū.

Zemas darba samaksas slazds (low wage trap) ir vēl viens indikators, kas var palīdzēt noskaidrot, cik lielā mērā pastāvošā nodokļu un sociālās palīdzības sistēma veicina vai kavē atgriešanos darba tirgū to personu vidū, kuras saņem zemas darba algas. CSP to definē šādi: „Rādītājs parāda, cik liela daļa procentos no bruto ienākumu pieauguma tiek "zaudēta", maksājot lielākus darba nodokļus un nesaņemot pabalstus vai saņemot tos mazākā apmērā, situācijā, kad nodarbinātās personas bruto darba samaksa pieaug” (CSP, 2010a). Šī indikatora aprēķina formula ir sarežģītāka, un tā aprēķinā papildus jāizmanto arī tādi lielumi kā GMI pabalsts, dzīvokļa pabalsts un ģimenes valsts pabalsts.

Zemas darba samaksas slazds = $100 * [1 - (\Delta \text{ neto ienākumu pieaugums} / \Delta \text{ bruto ienākumu pieaugums})]$ (CSP, 2010a).

Ilgāku periodu no 2001.gada līdz pat 2006.gadam zemas darba samaksas slazda rādītājs Latvijā bija 100% (ģimenēs ar diviem bērniem, kur tikai viens no vecākiem strādā un saņem 33% no vidējās algas tautsaimniecībā). Palielinoties vidējai algai, minimālajai algai un ar iedzīvotāju ienākuma nodokli neapliekamajam minimumam, 2008.gadā šis rādītājs pakāpeniski samazinājās līdz 50% (Eurostat, 2010c). Tomēr 2009. un 2010.gadā šis rādītājs varētu atkal pieaugt, jo šajā laikā ir notikušas ievērojamas izmaiņas gan tautsaimniecībā, gan arī nodokļu un sociālās palīdzības sistēmās. Salīdzinājumam 2008.gadā Igaunijā zemas samaksas slazda rādītājs bija tikai 3%, Lielbritānijā – 84%, Īrijā – 88%, Vācijā – 84% un Francijā – 60%. Itālijā šis rādītājs bija ar negatīvu zīmi, t.i., -5% (Eurostat, 2010c). Tas nozīmē, ka Itālijā nodarbinātajam ģimenēs ar diviem bērniem ir ievērojams stimuls pēc iespējas ātrāk atgriezties darba tirgū, jo neto ienākumi no darba ir salīdzinoši lielāki nekā ienākumi no dažādiem pabalstiem.

Dažādi valsts un pašvaldību normatīvie akti lielā mērā ietekmē indivīda rīcību darba tirgū Latvijā. Tas īpaši attiecas uz iedzīvotāju grupām ar zemiem ienākumiem, t.i., jauniešiem bez izglītības un darba pieredzes, kā arī sievietēm pēc bērna kopšanas atvaļinājuma. Šīs iedzīvotāju grupas dažādu iemeslu dēļ nevar cerēt uz labi atalgotu darbu. Algojot šos cilvēkus, darba devējam jāreķinās ar papildu izdevumiem (piemēram, aizstājēju algošanai vai

apmācībai), mazāku darba ražīgumu un dažādiem darba pārtraukumiem (mācību vai ģimenes apstākļu dēļ).

Darba likums aizliedz nepilngadīgo jauniešu nodarbināšanu nakts stundās. Nepilngadīgais jauniešs arī nedrīkst strādāt ilgāk par 35 stundām nedēļā, kā arī virsstundas. Šis likums nosaka arī citus būtiskus ierobežojumus, kas var atturēt darba devējus no lēmuma pieņemt darbā nepilngadīgus jauniešus. Tāpat nesamērīgi lielais nodokļu slogs nodarbinātiem cilvēkiem ar zemiem ienākumiem var būt nopietns šķērslis, kāpēc darba devējs bieži atsakās pieņemt darbā šos cilvēkus un kāpēc daži no viņiem nevēlas noslēgt darba līgumu. Dažādi normatīvie akti šobrīd nerada pietiekami daudz materiālu stimulu, lai darba devējam būtu izdevīgi nodarbināt mazkvalificētu darbinieku, tajā skaitā jauniešus ar zemu izglītību.

Sarežģītā sociālās apdrošināšanas un palīdzības sistēma rada vairāk ierobežojumu nekā stimulu, lai indivīdi pēc iespējas ātrāk atgrieztos darba tirgū. Cilvēkiem ar zemiem ienākumiem algots darbs ne vienmēr ir materiāli izdevīgākā alternatīva. Dažos gadījumos neto ienākumi no nodarbinātības var būt pat mazāki nekā dažādi ienākumi no pabalstiem. Dažādu pabalstu un palīdzības veidā viņi var saņemt ja ne ievērojamus, tad tomēr pietiekamus ienākumus un labumus, lai nodrošinātu savu ģimeni ar iztikas līdzekļiem. Salīdzinot ar citām ES dalībvalstīm, Latvijā ir salīdzinoši augsts risks cilvēkiem ar zemiem ienākumiem nokļūt bezdarba un zemas darba samaksas slazdos.

Statistiskas datu un normatīvo aktu analīze atklāj, ka dažādu institūciju noteiktie spēles noteikumi lielā mērā ierobežo indivīda rīcību darba tirgū. Piemēram, Darba likuma noteiktie ierobežojumi nepilngadīgo nodarbinātībai var liegt daudziem jauniešiem pieeju darba tirgum, jo darba devējam viņu nodarbināšana no dažādiem aspektiem ir neizdevīga. Tās ir Beka pieminētās „institucionāli atkarīgas individuālās situācijas”.

2.2. Jauniešu ar zemu izglītību raksturojošo statistisko datu analīze

Precīzu jauniešu ar zemu izglītību skaitu 15-24 (šāds vecuma intervāls visbiežāk parādās dažādos datu apkopojumos) gadu vecuma grupā Latvijā nav iespējams aprēķināt, jo šobrīd neviena no valsts vai pašvaldību institūcijām šādu informāciju neapkopo. Par šīs grupas lielumu var spriest tikai pastarpināti, izmantojot Centrālās statistikas pārvaldes (CSP), Eurostat, Izglītības un zinātnes ministrijas (IZM) un NVA statistisko datu apkopojumus.

CSP dati liecina, ka 2010. gada sākumā no visiem Latvijas iedzīvotājiem jaunieši vecumā no 15-24 gadiem bija 326459 (14,5%) (CSP, 2010j). 2009./2010. mācību gada sākumā vispārīzglītojošajās skolās un profesionālajās skolās (vidusskolās, ģimnāzijās un arodskolās)

vidējo un profesionālo izglītību ieguva 191446 audzēkņi (CSP, 2010c). Daži no tiem arī mācījās vakarskolās un skolās ar vakara maiņām. 2010.gadā Latvijā bija 31 vakarskola (CSP, 2010i). Jāpiebilst, ka 2000.gadā bija 37 vakarskolas (CSP, 2010i). Kopā gan vakarskolās, gan arī skolās ar vakara maiņām 10.-12. klasē mācījās 11906 skolnieki (CSP, 2010d). Dažādu augstskolu un koledžu studentu skaits šajā pašā laikā bija 112567 (CSP, 2010b). Jāatzīmē, ka ne visi augstskolu studenti ir konkrētās vecumgrupas pārstāvji. Statistiku par studentu vecumstruktūru CSP un arī augstskolas neapkopo. Neskatoties uz augstāk minētajiem trūkumiem un ierobežojumiem, šie skaitļi sniedz labu priekšstatu par jauniešiem un viņu nodarbinātības statusu šajā vecuma grupā. Lielākā daļa jauniešu mācās dažādās izglītības iestādēs.

CSP dati arī liecina, ka 2009. gadā pamatskolu pabeidza 25106 skolnieki, no kuriem 68,4% mācības turpināja vidusskolās, 28,1% – profesionālajās izglītības iestādēs, bet 3,5% mācības neturpināja. Jāpiebilst, ka šī tendence pēdējos piecus gadus ir diezgan noturīga. 2004. gadā mācības neturpināja 4,5% pamatskolu beigušo, 2007.gadā šādu skolnieku īpatsvars pieauga līdz 7,5%, bet turpmākajos gados atkal samazinājās (CSP, 2010g). Tātad katru gadu aptuveni 900-1000 pamatskolas beigušie dažādu iemeslu dēļ neturpina mācības ne vispārīzglītojošajās, ne arī profesionālajās skolās. Viņi neiegūst nepieciešamo kvalifikāciju un izglītību, kas viņiem dotu iespēju iegūt salīdzinoši drošāku un labāk atalgotu darbu.

Par jauniešu sekmēm pamatskolā pastarpināti var spriest, izpētot, cik liels skaits otrgadnieku un trešgadnieku mācās, piemēram, 9. klasē. 2004./2005. mācību gadā tādu skolēnu skaits bija 2035. Viņu skaits šo 5 gadu laikā ir krities. 2009./2010. mācību gadā tas bija 974 (CSP, 2010f). To var daļēji izskaidrot ar pamatskolas skolnieku skaita samazināšanos zemās dzimstības dēļ deviņdesmito gadu vidū. Daudziem jauniešiem šāda pieredze palikt tajā pašā klasē uz otro un pat trešo gadu var būt traumatiska. Viņi var zaudēt nepieciešamo ticību un pašpārliecinātību, lai turpinātu mācīties. Šie jaunieši visdrīzāk neturpinās mācības vidusskolās vai arodskolās.

Dažādu iemeslu dēļ daudzi jaunieši pārtrauc vai neturpina mācības profesionālajā skolā vai vidusskolā. Pēc Eurostat datiem, tādu jauniešu īpatsvars 18-24 gadīgo grupā, kuri nav ieguvuši vidējo izglītību, neturpina mācīties vai praktizēties, 2009.gadā Latvijā bija 13,9%, Francijā – 12,3%, Vācijā – 11,1%, Lielbritānijā – 15,7% (Eurostat, 2010b). Mazākais šādu jauniešu īpatsvars bija Slovākijā – 4,9%. Vidējais rādītājs ES-27 – 14,4% (Eurostat, 2010b). Jauniešu vīriešu grupā ir salīdzinoši vairāk tādu, kuri neturpina mācības. 2009.gadā Latvijā bija 17,5% vīriešu vecumā no 18-24 gadiem, kuriem nebija vidējās izglītības un kuri neturpināja mācīties. Arī citās ES dalībvalstīs vērojama līdzīga parādība. Vidēji ES-27 šis rādītājs ir 16,3% (Eurostat, 2010b). Par šīs parādības apmēriem un cēloņiem pastarpināti var

arī spriest pēc promocijas autora veiktā pētījuma rezultātiem, kurš liecina, ka vīriešiem biežāk ir konflikti ar skolotājiem, viņi arī ātrāk uzsāk darba gaitas. Tāpat vīriešiem ir vieglāk atrast nekvalificētu darbu celtniecības un mežizstrādes nozares uzņēmumos.

Jaunieši, kuri nav ieguvuši vidējo izglītību, ir un būs tuvākā vai tālākā nākotnē pakļauti ievērojamam nabadzības riskam. Viens no nabadzības indikatoriem ir nabadzības riska indekss (iedzīvotāju īpatsvars, kuru ekvivalentais rīcībā esošais ienākums ir zem 60% no nacionālā ekvivalentā rīcībā esošā ienākuma mediānas) (CSP, 28.01.2010.). Latvijā 2005.gadā tas bija 19,2%. 2009.gadā tas sasniedza jau 25,7%. Šis indikators ievērojami atšķiras dažādās vecuma grupās no 19% jauniešiem (18-24 gadu vecumā) līdz 45% pensionāru grupā (turpat). CSP apsekojuma autori tomēr norāda, ka „2008.gada dati, salīdzinot ar iepriekšējo gadu, liecina, ka, samazinoties ekonomiskās aktivitātes līmenim un pieaugot bezdarbam, lielākā mērā no tā ir cietuši gados jauni cilvēki. Personu vecumā 18-24 gadi nabadzības risks ir pieaudzis par 2 procenta punktiem un sasniedzis 19%, kas attiecīgajā vecuma grupā ir augstākais rādītājs pēdējo 5 gadu laikā” (CSP, 28.01.2010.). Tas, iespējams, izskaidrojams ar to, ka jauniešiem ar savu izglītību un darba pieredzi ir grūti iegūt darbu vai noturēties darba tirgū, kur saasinās konkurence starp darba ņēmējiem. Konkurences cīņā visdrīzāk zaudēs tie, kuriem nav nepieciešamās kvalifikācijas un pieredzes. Darba devējs krīzes apstākļos nelabprāt algos mazražīgu darbinieku, kurš vēl jāapmāca un kura darbs var radīt zaudējumus.

Eurostat dati savukārt liecina, ka cilvēku grupā, kuri nav ieguvuši vidējo izglītību, salīdzinot ar citām izglītības grupām, ir ievērojams nabadzības riskam pakļauto indivīdu īpatsvars. Latvijā šajā grupā šis indikators ir pēdējo gadu laikā pieaudzis no 30,2% 2005.gadā līdz 44% 2009.gadā. Vidējais rādītājs ES-27 zemu izglītību ieguvušo vidū 2008.gadā bija 23,5% (Eurostat, 2010a). Savukārt tajās iedzīvotāju grupās, kur ir iegūta vidējā vai augstākā izglītība, nabadzības risks ir salīdzinoši mazāks, 2009.gadā Latvija attiecīgi 23,3% un 10,3%. ES-27 vidējie rādītāji šajās grupās 2008.gadā bija 13% un 6,6% (Eurostat, 2010a). Kā jau tika norādīts, valsts institūcijas neapkopo atsevišķus datu apsekojumus par jauniešiem ar zemu izglītību, tomēr augstāk minētie indikatori pastarpināti norāda, ka viņiem ir ievērojams risks nokļūt visnabadzīgāko iedzīvotāju grupā.

Pēc promocijas darba autora lūguma NVA sagatavotais datu apkopojums par jauniešiem ar zemu izglītību ir visprecīzākais un visdetalizētākais šāda veida apkopojums par pētījuma objektu. 2010.gada 31.martā NVA bija reģistrējušies 28295 jaunieši, kuri bija vecumā no 15 līdz 24 gadiem. No tiem 10804 (38,2%) bija jaunieši bez vidējās vai profesionālās izglītības (NVA, 2010a). Jāpiebilst, ka bezdarbnieka statusu var iegūt arī tie jaunieši, kuri turpina mācīties vakarskolā vai skolās ar vakara maiņu. Tomēr tādu jauniešu skaits ir salīdzinoši neliels. Šādu informāciju NVA neapkopo, taču par šīs grupas lielumu var spriest, izmantojot

NVA veikto sociālo pētījumu datus, arī šī promocijas darba autora veikto pētījumu (jauniešu aptauju).

Jaunieši ar zemu izglītību veido 5,6% no kopējā NVA reģistrēto bezdarbnieku skaita (194253) (NVA, 2010a). Tas ir salīdzinoši liels īpatsvars, ņemot vērā šīs grupas lielumu salīdzinājumā ar citām vecuma un izglītības grupām. Jaunieši ar zemu izglītību nav viendabīga grupa. Jāņem vērā, ka 14,7% no šiem jauniešiem nav pat ieguvuši pamatskolas izglītību (NVA, 2010a). Dažiem jauniešiem būs ļoti grūti šo izglītību iegūt, jo, kļūstot vecākiem, viņi varētu kaunēties atgriezties skolas solā un mācīties kopā ar gados jaunākajiem skolniekiem. Izglītības trūkums var stigmatizēt šo jauniešu grupu, tādējādi vēl vairāk apgrūtinot viņu mācības un iekļaušanos darba tirgū.

Sieviešu un vīriešu īpatsvara attiecība jauniešu ar zemu izglītību vidū (attiecīgi 41,7% un 58,3%) norāda uz interesantu un zīmīgu tendenci darba tirgū Latvijā (NVA, 2010a). Ekonomiskās izaugsmes laikā no 2003. gada līdz 2008.gada sākumam dzimumu grupu īpatsvara attiecība bija tieši pretēja. To norāda vairāki sociālo pētījumu dati, tajā skaitā promocijas darba autora veiktais pētījums. Šo tendenci ir ievērojuši arī NVA un sociālo dienestu darbinieki, kuri to skaidro ar ekonomikas un darba tirgus struktūras maiņu. T.s. būvniecības buma laikā daudzos celtniecības uzņēmumos trūka dažādu profesiju darbinieki. Uzņēmumi bija spiesti maksāt nesamērīgi lielas algas arī tiem, kuru darbs ir mazražīgs vai dārgs (ņemot vērā papildu izmaksas), – mazkvalificētiem darbiniekiem un ārvalstu pilsoņiem. Šajā laikā tieši vīriešiem bija lielākas izredzes atrast un iegūt labi apmaksātu darbu kādā no daudzajiem būvniecības uzņēmumiem. Šobrīd ekonomiskās recesijas apstākļos būvniecības nozarē vērojams būtisks kritums pēc dažādiem parametriem. Būvniecības nozares īpatsvars kopējā radītajā pievienotajā vērtībā pēdējos trīs gados ir samazinājies no 9% 2007.gadā līdz 6,6% 2009.gadā (CSP, 2010e). Citi jaunāki dati liecina, ka lejupslīde šajā nozarē turpinās. Salīdzinot ar 2009.gada 1.pusgadu, 2010.gadā būvniecības produkcijas apjomi (salīdzināmajās cenās) ir samazinājušies par 38,3% (CSP, 13.08.2010). Šobrīd nav iespējams precīzi aprēķināt, cik cilvēku ir zaudējuši darbu tieši būvniecības nozarē, tomēr dažādi statistiskie dati (CSP un NVA apkopotie dati) liecina, ka pietiekami daudz cilvēku (visdrīzāk vīriešu), kuri bija nodarbināti šajā nozarē, ir kļuvuši par bezdarbniekiem. 2010.gada pirmajā ceturksnī NVA uzskaitē bija 4318 celtnieki, turpretī 2008.gada pirmajā ceturksnī tikai 744 (NVA, 2010b). Jāņem vērā arī tas apstāklis, ka daudzi bezdarbnieki iepriekš ir strādājuši bez darba līguma, tāpēc daži no viņiem reģistrācijas brīdī varētu arī neatklāt savu nodarbošanos. NVA apkopotie dati par jauniešiem ar zemu izglītību liecina, ka vīriešiem ir vairāk raksturīgs īslaicīgs bezdarbs. Iespējams, to var izskaidrot gan arī lielākām grūtībām dažām sievietēm ar

zemu izglītību atrast darbu, gan arī daļas jauno māmiņu vēlēšanos vai vajadzību kopt bērnu pirmsskolas vecumā.

1.tabula

Jauniešu ar zemu izglītību bezdarba ilgums dzimumu grupās (%)

Dzimumu grupas	līdz 6 mēn.	6 - 12 mēn.	1 - 3 gadi	3 gadi un vairāk
Sievietes	60.0	26.4	13.4	0.2
Vīrieši	71.6	20.5	7.8	0.1

Avots: NVA sagatavotais datu apkopojums par NVA reģistrētajiem jauniešiem ar zemu izglītību (NVA, 2010a), N=10804

NVA apkopotie dati par jauniešiem ar zemu izglītību liecina, ka Latgales jauniešiem ir salīdzinoši lielākas grūtības atrast darbu. Viņu vidū ir vairāk tādu bezdarbnieku, kuri ir bez darba no viena līdz trīs gadiem. Šie dati apstiprina jau daudzus citos pētījumos konstatēto tendenci, ka Latgales reģionā ir raksturīgs ne tikai liels (2010.gada pirmajā ceturksnī reģistrētais bezdarba līmenis Latgalē bija 22,9%; Rīgas reģionā – 14,2%), bet arī ilgstošs bezdarbs (NVA, 2010d).

2.tabula

Jauniešu ar zemu izglītību bezdarba ilgums Latvijas reģionos 2010.gada I ceturksnī

Plānošanas reģioni	līdz 6 mēn.	6 - 12 mēn.	1 - 3 gadi	3 gadi un vairāk
Kurzemes plānošanas reģions	63.5	25.5	10.9	0.1
Latgales plānošanas reģions	60.8	23.3	15.3	0.5
Rīgas plānošanas reģions	69.6	22.4	8.0	0.0
Vidzemes plānošanas reģions	66.2	23.7	10.0	0.1
Zemgales plānošanas reģions	71.0	20.4	8.6	0.1

Avots: NVA sagatavotais datu apkopojums par NVA reģistrētajiem jauniešiem ar zemu izglītību (NVA, 2010a), N=10804

Daudziem jauniešiem pirms reģistrācijas NVA bija algots darbs. Par to liecina to jauniešu bezdarbnieku salīdzinoši lielais īpatsvars, kuri reģistrācijas anketā kā pēdējo nodarbošanās veidu bija atzīmējuši atbilžu variantus „darbs” un „cita nodarbošanās”. Kā paskaidroja NVA darbinieki, „cita nodarbošanās” visdrīzāk nozīmē to, ka bezdarbnieks nav vēlējies atklāt, ka pirms tam ir strādājis bez darba līguma. Šiem jauniešiem ir bijusi kaut kāda darba pieredze, kas viņiem ļauj cerēt uz drīzu atgriešanos darba tirgū. Tomēr diezgan daudz ir tādu jauniešu, kuri pēdējo piecu gadu laikā nav strādājuši vai kuri tikko ir pabeiguši pamatskolu, bet mācības neturpina.

Jauniešu ar zemu izglītību nodarbošanās pirms reģistrācijas NVA 2010.gada I ceturksnī

Pēdējās nodarbošanās veids	Skaits	%
Darbs	4753	43.99
Cita nodarbošanās	3026	28.01
Atradies bērna kopšanas atvaļinājumā	1220	11.29
Pēdējo 5 gadu laikā algotu darbu nav strādājis	1140	10.55
Absolvējis mācību iestādi	476	4.41
Atradies brīvības atņemšanas iestādē	90	0.83
Bijis aizņemts mājās vai savā saimniecībā	89	0.82
Pārtraucis mācības vidusskolā	5	0.05
Nav norādīta	5	0.05

Avots: NVA sagatavotais datu apkopojums par NVA reģistrētajiem jauniešiem ar zemu izglītību (NVA, 2010a), N=10804

Šie dati arī apstiprina vairākos pētījumos konstatēto parādību, ka daudzas sievietes pēc bērna kopšanas atvaļinājuma izvēlas reģistrēties NVA, lai varētu iegūt bezdarbnieka pabalstu un turpinātu aprūpēt mazgadīgu bērnu mājās.

Dažādu iemeslu dēļ tikai 37% no 2010.gada pirmajā ceturksnī NVA reģistrētajiem jauniešiem ar zemu izglītību bija piedalījušies kādā no aktīvajiem nodarbinātības pasākumiem (apmācības kursos, mācību praksē). Šis nelielais īpatsvars liecina ne tikai par NVA spēju organizēt dažādus pasākumus (organizatorisko kapacitāti, darbinieku darba kvalitāti), bet arī, iespējams, dažu jauniešu motivācijas trūkumu piedalīties tajos.

Jauniešu ar zemu izglītību iesaistīšanās NVA organizētajos aktīvajos nodarbinātības pasākumos 2010.gada I ceturksnī

Pasākums	Skaits
Konkurētspējas paaugstināšanas pasākumi	2491
Kompleksie atbalsta pasākumi	792
Darba praktizēšana ar stipendiju	496
Neformālā apmācība	130
Profesionālā apmācība, pārkvalifikācija vai kvalifikācijas paaugstināšana	80
Pasākumi noteiktām personu grupām	9

Avots: NVA sagatavotais datu apkopojums par NVA reģistrētajiem jauniešiem ar zemu izglītību (NVA, 2010a), N=10804

Ar konkurētspējas paaugstināšanas pasākumiem jāsaprot dažādi īslaicīgi mācību kursi, piemēram, „Uzņēmējdarbības pamatu kurss”, „Valsts valodas prasmju attīstīšana”, „Darba

aizsardzība – elektrodrošības pamati”, „Komercedarbības būtība un formas” u.tml. Kompleksie atbalsta pasākumi ietver dažādas individuālas konsultācijas un grupveida nodarbības bezdarbniekiem t.s. riska grupās (jauniešiem, pirmspensijas vecuma cilvēkiem). Darba praktizēšana ar stipendiju ir sabiedrībā plašāk zināma ar nosaukumu „simtlatnieku programma”, kurā bezdarbnieki veic dažādus uzkopšanas darbus pašvaldību un to uzņēmumu darbinieku uzraudzībā. Ar neformālo apmācību saprot dažādus īstermiņa kursus sociālo un profesionālo iemaņu apguvei. Daži no visbiežāk apmeklētajiem kursiem ir datorzinību, lietvedības, autovadītāja, aukles un projektu vadības kursi. Apmācība ilgst no 50 līdz 150 akadēmiskajām stundām. Profesionālā apmācība, pārkvalifikācija vai kvalifikācijas paaugstināšana ir dažādi mācību kursi jaunu profesionālo iemaņu iegūšanai, piemēram, mācības apsargu, mēbeļu galdnieku, grāmatvežu, pavāru, frizieru, elektriķu un metinātājuursos. Jāpiebilst, ka mācību laikā bezdarbnieki saņem stipendijas līdz 70 Ls mēnesī. T.s. simtlatnieku programmā stipendija sasniedz 100 Ls. Turklāt atsevišķos gadījumos NVA kompensē radušos transporta izdevumus.

Darbs, praktizēšanās vai mācības atsevišķos pasākumos, kā, piemēram, „darba praktizēšanās ar stipendiju”, sagādā dažiem jauniešiem nopietnas grūtības. Kopumā 2010.gada pirmajā ceturksnī dažādu iemeslu dēļ no augstāk minētajiem pasākumiem atskaitīti 166 NVA reģistrētie jaunieši ar zemu izglītību (NVA, 2010a). NVA apkopotā statistika neidentificē iemeslus, kāpēc šie jaunieši atskaitīti. Dažās intervijās ar prakses vadītājiem, NVA pārstāvjiem un pašvaldības sociālajiem darbiniekiem tika izteikti dažādi minējumi par iespējamajiem iemesliem – alkoholisms, darba disciplīnas pārkāpumi, neattaisnoti kavējumi un ilgstoša slimība. Jāpiebilst, ka īpaši stingri no dažādu institūciju puses tiek kontrolēta Pasaules Bankas līdzfinansētā simtlatnieku programma. To apgalvo gan NVA, gan arī pašvaldības pārstāvji.

5.tabula

Jauniešu ar zemu izglītību skaits, kuri atskaitīti no dažādiem NVA organizētajiem aktīvajiem nodarbinātības pasākumiem, 2010.gada I ceturksnī

Pasākums	Skaits
Darba praktizēšana ar stipendiju	141
Profesionālā apmācība, pārkvalifikācija vai kvalifikācijas paaugstināšana	10
Kompleksie atbalsta pasākumi	9
Neformālā apmācība	3
Pasākumi noteiktām personu grupām	2
Konkurētspējas paaugstināšanas pasākumi	1

Avots: NVA sagatavotais datu apkopojums par NVA reģistrētajiem jauniešiem ar zemu izglītību (NVA, 2010a)

Precīzu informāciju par jauniešiem ar zemu izglītību un to skaitu neviena no atbildīgajām institūcijām šobrīd neapkopo. Šīs jauniešu grupas lielumu var aptuveni noteikt, izmantojot CSP un Eurostat datus. Tie liecina, ka katru gadu vidēji 900-1000 skolēnu dažādu iemeslu dēļ mācības pēc pamatskolas neturpina (CSP, 2010g). Eurostat dati norāda, ka 2009.gadā 13,9% jauniešu vecumā no 15 līdz 24 gadiem bija pārtraukuši mācīties un nebija ieguvuši vidējo vai profesionālo izglītību (Eurostat, 2010b). Promocijas darba autors uzskata, ka aptuvenais jauniešu ar zemu izglītību skaits varētu būt 30 000 – 40 000.

Ļoti daudz jauniešu ar zemu izglītību šobrīd ir bez darba. Šī grupa veido 5,6% no visiem reģistrētajiem bezdarbniekiem Latvijā jeb 38,2% no visiem savā vecumā grupā (15-24) reģistrētajiem bezdarbniekiem (Eurostat, 2010b). Jaunieši ar zemu izglītību ir arī pakļauti ievērojamam nabadzības riskam. Gan CSP, gan arī Eurostat dati liecina, ka nabadzības riskam pakļauto jauniešu īpatsvars pēdējos piecos gados ir pieaudzis. Salīdzinoši lielākam nabadzības riskam ir pakļauti tieši tie jaunieši, kuri nav ieguvuši vidējo vai augstāko izglītību.

2.3. Jauniešu nodarbinātības pētījumu analīze

Jauniešu nodarbinātības pētījumi Latvijā veikti salīdzinoši maz. Tie galvenokārt pievēršas dažādu riska faktoru un to ietekmes izpētei. Pētījuma objekts tajos ir bezdarba un sociālās atstumtības riskam (mazākumtautību, no skolas atbīrušo jauniešu) pakļauto jauniešu grupas (BISS, 2006; NVA, 2006). Daži pētījumi ir arī veikti, lai noskaidrotu jauniešu profesionālās (studiju un karjeras) izvēles (NVA, 2008). Promocijas darba autors uzskata, ka, lai raksturotu šo pētījumu jomu, ar augstāk minēto pētījumu pārskatu un analīzi būtu par maz, tāpēc viņš arī iekļāva nelielu aprakstu par pasaulē veiktajiem jauniešu nodarbinātības pētījumiem. Tie ļautu spriest par galvenajiem pētnieciskajiem virzieniem un aptverto jautājumu loku šajā nozarē.

Pētniekiem pasaulē ir interesējuši dažādi ar jauniešu nodarbinātību saistīti jautājumi. Promocijas darba autors vēlējas norādīt uz vairākiem pētnieciskajiem virzieniem. Daudzos pētījumos ir pētīta pāreja no skolas uz darbu (school to work transition), jeb, citiem vārdiem, kā jaunieši iekļaujas darba tirgū pēc skolas absolvēšanas. Darba tirgus pētnieki uzsver, ka no tā, cik veiksmīga būs šī pāreja, ir atkarīga arī turpmākā jauniešu karjera (sk. Hammer, 2007). Savukārt vairākus pētniekus ir interesējis, kādas ir indivīdu (jaunietu) raksturojošās pazīmes, kas nosaka viņa izredzes darba tirgū. Citiem vārdiem, šo pētnieku grupu interesē dažādie individuālie faktori – sekmes, sociālais kapitāls, ģimenes apstākļi, kuri varētu ietekmēt jauniešu karjeras virzību (sk. Lundetræ et al., 2010).

Liels skaits pētījumu un publikāciju ir veltīts dažādu sociālās atstumtības riskam pakļauto jauniešu grupu un viņu nodarbinātības problēmu izpētei. Tie visbiežāk ir imigrantu jaunieši,

kā arī jaunieši ar dažāda veida uzvedības problēmām (ar ieslodzījuma pieredzi, ielu bandu locekļi (street gangs)) (sk. Baron, 2008). Dažādiem riskiem ir pakļautas arī jauniešu grupas ar invaliditāti (fizisku un garīgu). Pētnieki ir konstatējuši, ka šiem jauniešiem ir grūtības iegūt nepieciešamo izglītību un kvalifikāciju. Tāpat viņiem ir grūtības atrast darbu dažādu individuālu un strukturālo faktoru dēļ (sk. Fabian, 2007).

Salīdzinoši daudz pētījumu ir par dažādu strukturālo faktoru ietekmi uz jauniešu nodarbinātību un bezdarbu. Pētnieki norāda uz vairāku faktoru ietekmi – strukturālo bezdarbu mazāk attīstītajos valsts reģionos, kas veicina daudzu cilvēku, tajā skaitā arī jauniešu, migrāciju, tāpat arī izglītības sistēmas un darba tirgus struktūras ietekmi uz jau minēto pāreju no skolas uz darbu (sk. Barr, 2005). Visbeidzot, daudzus pētniekus arī interesē valsts nodokļu, nodarbinātības un sociālās politikas ietekme uz dažādu grupu, tajā skaitā uz jauniešu, motivāciju meklēt darbu un būt nodarbinātam (sk. Muller & Gangl, 2003).

Pāreja no skolas uz darbu

Britu pētnieks Ralfs Rogovskis (Ralf Rogowski) (2009) uzskata, ka pētīt pāreju no skolas uz darbu ir svarīgi ne tikai tāpēc, ka tā nosaka jauniešu turpmāko karjeru, bet arī tāpēc, ka jauniešu bezdarbam vairākās ES dalībvalstīs ir tendence pieaugt un būt ilgstošam. T.s. vecajās ES dalībvalstīs (ES 15) jauniešu grupā no 18 līdz 24 gadiem laika periods, kurā jaunieši pēc skolas absolvēšanas meklē darbu, ilgst no 5 līdz 35 mēnešiem (Rogowski, 2009: 91). Jaunieši ir arī pakļauti ievērojamam riskam būt nodarbinātiem tajos darba tirgus segmentos, kur darba apstākļi ir nedroši un dominē dažādas nestandarta nodarbinātības formas. Atsevišķās valstīs līdz pat 70% augstāk minētajā jauniešu grupā gadu pēc skolas absolvēšanas strādā t.s. „nedrošu darbu” (precarious work) (Rogowski, 2009: 91). Tāpat aptuveni divas piektdaļas jauniešu ES-15 dalībvalstīs meklē darbu ilgāk par gadu. Daudzi pētnieki uzskata, ka šī sākotnējā negatīvā pieredze, meklējot darbu un strādājot nedrošu darbu, var kavēt jauniešu karjeras virzību nākotnē. Tas, protams, arī ietekmē dažādu sabiedrības grupu noskaņojumu un var izraisīt nevēlamu spriedzi.

Zviedru sociālie pētnieki Eva Franzena (Eva Franzen) un Anders Kasmans (Anders Kassman) (2005) pētīja, kāda ietekme ir bezdarbam jaunībā uz vēlāko karjeras attīstību. Viņi bija izpētījuši 560 000 zviedru pilsoņu datus, kuri bija dzimuši laika periodā no 1969.gada līdz 1973.gadam (Franzen & Kassman, 2005: 403). Jāpiebilst, ka šos datus zviedru pētnieki ieguva no Zviedrijas Nacionālā reģistra. Izmantojot loģistiskās regresijas analīzes metodi, viņi atklāja, ka tie, kas bija bez darba 20-24 gadu vecumā, bija arī pakļauti lielākam bezdarba riskam nākamā septiņu gadu laikā (Franzen & Kassman, 2005: 403). Viņu pētījuma dati arī

liecina, ka lielāks risks nokļūt šādā situācijā bija ārvalstīs dzimušajiem un jauniešiem ar zemu izglītību (Franzen & Kassman, 2005: 403).

Norvēģu zinātnieks Torilds Hammers (Torrild Hammer) (2005) analizēja 2000 norvēģu jauniešu karjeras attīstību. Šis pētījums (aptauja) ilga no 1985.gada līdz 2003.gadam, kurā tika aptaujāti 1965.-1968.gadā dzimušie (Hammer, 2005: 249). Viņš uzsver, ka bezdarbs jaunībā ne vienmēr noved pie marginalizācijas un sociālās atstumtības. Karjeras izaugsmi vai tieši otrādi – stagnāciju lielā mērā ietekmē bezdarba ilgums, garīgās veselības stāvoklis un iegūtā izglītība (Hammer, 2005: 249). Torilds Hammers arī identificēja dažu citu faktoru ietekmi – ģimenes atbalstu un sociālās palīdzības (pabalstu) ietekmi uz karjeras veidošanos. Viņš gan bija piesardzīgs, norādot, cik lielā mērā šie pēdējie minētie faktori bija ietekmējuši jauniešu izredzes darba tirgū. Viņaprāt, ir nepieciešami papildu pētījumi, lai izpētītu un noteiktu šo faktoru ietekmi.

Vairāki Eiropas sociālie zinātnieki Riks Audas (Rick Audas), Eva Berde (Eva Berde) un Pīters Doltons (Peter Dolton) (2005) pētīja jauniešu bezdarbu un darba tirgus pārejas Ungārijā. Viņi analizēja longitudināla pētījuma datus, kuru veica Ungārijā laika periodā no 1994.gada līdz 1998.gadam. Izmantojot ekonometriskos modeļus, viņi secināja, ka sākotnējiem lēmumiem attiecībā uz indivīda karjeras izvēlēm un akadēmiskajām sekmēm bija noturīga ietekme uz karjeras un akadēmiskajiem sasniegumiem (Audas et al., 2005: 1). Šo zinātnieku analīzes rezultāti liecina, ka tie, kuriem bija labākas sekmes mācībās, bija arī vismazāk iespēju (varbūtība) kļūt par bezdarbniekiem. Tāpat šī pētījuma rezultāti norāda uz tendenci, ka arodskolu/tehnikumu beigušajiem, kā arī tiem, kuri spēja atrast darbu tūlīt pēc absolvēšanas, bija vislielākās izredzes būt nodarbinātiem arī pēc ilgāka laika perioda (Audas et al., 2005: 21).

Īrijas Ekonomisko un sociālo pētījumu institūta pētniece Emera Smita (Emer Smyth) (2008) pētīja jauniešu bezdarbu Īrijā. Viņa izmantoja sešu dažādu reprezentatīvu aptauju datus par skolu absolventiem. Emera Smita konstatēja, ka 20.gs. deviņdesmitajos gados pāreja no skolas uz darbu Īrijā notika bez nopietniem šķēršļiem. Ekonomiskā izaugsme nodrošināja jauniešu iekļaušanos darba tirgū. Bezdarbnieka profils un cēloņi šajā laikā būtiski mainījās. Piederība noteiktai šķirai un mācību sekmes vairs nevarēja izskaidrot nodarbinātības un bezdarba rādītājus (Smyth, 2008: 313). Lielāku nozīmi ieguva citi faktori – vecāku nodarbinātība un iegūtā koledžas izglītība. Diemžēl daudzi īru jaunieši, kuriem bija zema izglītība, nevarēja sekmīgi iekļauties darba tirgū. Šīs grupas marginalizācijas tendences ir novērojamas arī pēc ekonomiskās izaugsmes gadiem (post boom period) (Smyth, 2008: 313).

Individuālo faktoru ietekme

Daudzi darba tirgus pētnieki ir pievērsušies dažādu individuālu faktoru izpētei, kuri varētu ietekmēt tālāko jauniešu karjeras veidošanos. Piemēram, viņi vēlējās noskaidrot, kā mācību pārtraukšana vai neturpināšana ir ietekmējusi jauniešu nodarbinātību, kā arī, vai sekmes dažādos mācību priekšmetos izskaidro bezdarbu vai karjeras attīstību vēlāk. ASV sociālās zinātnieces Sintija Millere (Cynthia Miller) un Kristina Portere (Kristin Porter) (2007) pētīja jauniešus, kuri bija iesaistījušies vienā no aktīvajiem nodarbinātības pasākumiem ASV. Viņas konstatēja, ka tiem jauniešiem, kuri dažādu iemeslu dēļ bija pārtraukuši mācības vidusskolā (dropouts), bija grūtāk atrast darbu, kā arī bija jāpiedzīvo garāki bezdarba periodi. Sevišķi lielas grūtības atrast darbu un būt nodarbinātām bija sievietēm ar bērniem, kuras bija pārtraukušas mācības vidusskolā. Millere un Portere norāda uz negatīvu korelāciju starp nodarbinātības statusu, iespējamo algu un bērnu esamību. Tāpat pētījumu rezultāti atklāj, ka vīriešiem ar iepriekšēju ieslodzījuma vai aresta pieredzi, salīdzinot ar citiem vīriešiem, ir raksturīgi garāki bezdarba periodi. Viņi arī nopelna mazāk nekā pārējie (Miller & Porter: 572).

Somu pētnieki Marku Vantaja (Markku Vanttaja) un Tero Jarvinens (Tero Jarvinen) (2006) pētīja longitudinālajā pētījumā iegūtos datus par 6983 somu jauniešiem, kuri 1985.gadā bija bezdarbnieki un kuri nebija turpinājuši mācīties pēc pamatskolas absolvēšanas. Augstāk minētais pētījums tika veikts līdz pat 2000.gadam. Viņi uzsver, ka mācību pārtraukšanai ir bijusi negatīva ietekme uz šo somu jauniešu „izglītības un darba tirgus pozīcijām” (educational and labour market position) (Vanttaja & Jarvinen, 2006: 173). Šai jauniešu grupai ir bijušas lielākas grūtības iekļauties sabiedrībā un darba tirgū. Tomēr somu pētnieki uzskata, ka nav pārliecinošu pierādījumu par „pazaudēto grupu” eksistenci (lost group) (Vanttaja & Jarvinen, 2006: 173). Aptuveni puse no aptaujātajiem tomēr vēlāk savas dzīves laikā bija turpinājuši mācīties un atraduši darbu. Vantaja un Jarvinens arī konstatē, ka aptuveni 10% respondentu bija augsti sasniegumi studijās un darbā, pat augstāki nekā vidēji jauniešu grupā (Vanttaja & Jarvinen, 2006: 173).

Vairāki Stavangeras Universitātes Norvēģijā pētnieki (2010) vēlējās noskaidrot, vai skolā iegūtās sekmes un pamatiemaņas spēj izskaidrot jauniešu bezdarbu un nodarbinātību 16-24 gadu vecu personu grupā Kanādā, Itālijā, Norvēģijā un ASV (233.lpp.). Izmantojot loģistiskās regresijas analīzes metodi, viņi konstatēja, ka visās augstāk minētajās valstīs lielākā vai mazākā mērā sliktas sekmes valodas un aritmētikas priekšmetos negatīvi ietekmē jaunieša izredzes atrast darbu (Lundetrae et. al., 2010: 213). Norvēģu pētnieki arī konstatēja, ka tiem jauniešiem, kuriem bija iegūta augstāka izglītība profesionālajās skolās vai koledžās, bija

vieglāk atrast darbu. Viņu vidū bija arī mazāks bezdarbnieku īpatsvars (Lundetrae et. al., 2010: 213). Pētnieki uzsver nepieciešamību pievērst lielāku uzmanību tieši pamatzināšanu (valodas un aritmētikas) apguvei. Iegūtās zināšanas noder citu mācību priekšmetu apgūvē. Ja nav iegūtas pamatzināšanas, tad ir apgrūtināta citu priekšmetu apguve (Lundetrae et. al., 2010: 213).

Vācu zinātniece Betina Izengārda (Bettina Isengard) (2003) pētīja tos individuālos riska faktorus, kas varēja ietekmēt jauniešu bezdarbu Vācijā un Lielbritānijā. Viņa analizēja jauniešu nodarbinātību un bezdarbu raksturojošos rādītājus 20.gs. astoņdesmitajos un deviņdesmitajos gados. Izengārda konstatēja, ka individuālo faktoru ietekme dažādās jauniešu grupās bija atšķirīga. Visnozīmīgākais no individuālajiem faktoriem bija jauniešu iegūtais izglītības līmenis. Citiem vārdiem, jauniešiem ar augstāku izglītību bija lielākas karjeras izaugsmes iespējas. Tomēr viņa arī uzver katrai valstij atšķirīgās izglītības sistēmas un darba tirgus institūciju ietekmi (Isengard, 2003). Piemēram, Vācijā ir specifiska izglītības sistēma, kur jauniešiem jau salīdzinoši agrīnā vecumā jāizvēlas savu akadēmiskās un profesionālās karjeras ceļu – vai nu mācīties ģimnāzijā, vai arodskolā.

Vairāki pētnieki Kristianstādas un Lundas universitātē Zviedrijā (2007) pētīja 264 zviedru jauniešus, kuri aptaujas brīdī bija bez darba. Viņi vēlējās noskaidrot, vai bezdarbs ietekmē jauniešu bezdarbnieku pašnovērtējumu par viņu dzīves kvalitāti raksturojošajiem aspektiem (apmierinātību, pašpārliecinātību, veselību u.tml.). Izmantojot loģistikas regresijas un daudzfaktoru analīzes metodes, zviedru pētnieki konstatēja, ka aptaujātie jaunieši bija mazākā mērā apmierināti ar dažādiem savas dzīves aspektiem nekā vidēji referentgrupā. Tāpat daži jaunieši ir novērtējuši kritiskāk savu veselības stāvokli. Tomēr zviedru pētnieki uzskata, ka šos pētījumu rezultātus nevajadzētu pārvērtēt. Viņi norāda, ka aptuveni viena ceturtdaļa aptaujāto jauniešu bezdarbnieku ir apmierināta ar savu „bezdarba stāvokli”, jo viņiem ir vairāk brīvā laika un rīcības brīvības (Axelsson et al., 2007).

Vairāki nīderlandiešu pētnieki (de Goede et al., 2000) pētīja ģimenes problēmu ietekmi uz jauniešu bezdarbu Nīderlandē. Viņi konstatēja, ka vecāku šķiršanās, vecāku bezdarbs un viņu emocionālā iesaistīšanās (affective involvement) jauniešu audzināšanā bija nozīmīgs faktors, kas izskaidroja jauniešu bezdarbu. Pretēji daudzu pētnieku priekšstatiem un secinājumiem nīderlandiešu pētnieki noraidīja hipotēzi par izglītības un attieksmes pret darbu (work commitment) ietekmi uz jauniešu bezdarbu. Viņi uzskata, ka šie faktori ir nozīmīgi, bet ne noteicoši. Šie pētnieki uzskata, ka ģimenes faktori ir svarīgāki nekā „klasiskie mainīgie” (classic variables) (de Goede. et al., 2000).

Vairāku pētījumu mērķis ir izpētīt jauniešu ar dažādu invaliditāti nodarbinātības un bezdarbu ietekmējošos faktoros. Piemēram, Minesotas Universitātes (ASV) zinātnieki (Rogers et al., 2008) pētīja 475 jauniešus invalīdus, kuri bija iesaistījušies nodarbinātības projektā, ko finansēja Anokas pašvaldība Minesotas štatā (191.lpp.). Viņi secināja, ka, neskatoties uz dažādiem nodarbinātības pasākumiem federālajā un štatu līmenī, jauniešiem ar invaliditāti ir grūti atrast darbu un būt nodarbinātiem. Izvērtējot augstāk minētā projekta ietekmi uz šo jauniešu grupas nodarbinātību, Minesotas Universitātes pētnieki konstatēja, ka pēc projekta īstenošanas piecu gadu garumā tikai 62% jauniešu bija ieguvuši darbu ar konkurētspējīgu atalgojumu.

Jūtas Universitātes pētnieki Roberts un Rebeka Morgani (Robert, Rebecca Morgan) (2006) pētīja lauku jauniešu ar invaliditāti pāreju no skolas uz darbu (school to work). Viņi norāda uz trim galvenajiem iemesliem, kāpēc jauniešiem ar invaliditāti laukos ir grūtības atrast darbu. To pētnieki skaidro ar plašu un hronisku nabadzības izplatību dažos lauku apvidos. Tāpat jauniešiem ar invaliditāti ir grūti konkurēt ar citiem, ņemot vērā ierobežoto darbavietu skaitu laukos. Visbeidzot, dažiem jauniešiem ir lielāks risks nepabeigt vai neturpināt mācības (Robert, Rebecca Morgan, 2006).

Amerikas Neredzīgo fonda (American Foundation for the Blind) pētnieces Korinne Kiršnere (Corinne Kirchner) un Brūka Smita (Brooke Smith) (2005) pētīja vājredzīgo un neredzīgo jauniešu gaitas ASV pēc vidusskolas absolvēšanas. Viņas analizēja gan pieejamos statistikas datus, gan arī sociālos pētījumus. Pētnieces konstatēja, ka arī šajā jauniešu grupā var identificēt līdzīgu saistību starp izglītības līmeni un nodarbinātības statusu, kā tas ir sabiedrībā kopumā. Arī neredzīgo un vājredzīgo jauniešu vidū personām ar augstāku izglītību ir lielākas izredzes atrast darbu un būt nodarbinātām.

Amerikāņu zinātniece Elēna Fabiāna (Ellen Fabian) (2007) analizēja 4571 jaunieša ar invaliditāti karjeras attīstību pēc iesaistīšanās vienā no nodarbinātības programmām ASV (Marriott Foundation's Bridges From School to Work Program). Viņa pētīja dažādus jauniešus raksturojošos datus par laika periodu no 2000.gada līdz 2005.gadam. Analizējot šos datus, viņa secināja, ka jaunieši ar invaliditāti joprojām atpaliek no citiem jauniešiem nodarbinātības rādītājos. Fabiāna uzskata, ka konkrētās nodarbinātības programmas rezultāti ir vērtējami kā labi. 68% jauniešu, kuri bija iesaistījušies šajā programmā, bija atraduši darbu. Šis rādītājs ir augstāks nekā vidēji šajā jauniešu grupā ASV. Viņa arī norāda uz citiem nozīmīgiem faktoriem, kuri varēja ietekmēt jauniešu karjeru, t.i., dzimumu, darba pieredzi un sociālajiem pabalstiem (Fabian, 2007).

Amerikāņu psihologi Ēriks Kārters (Erik Carter) un Laurena Lunsforda (Lauren Lunsford) (2005) pētīja jauniešu ar emocionāliem un uzvedības traucējumiem iekļaušanos darba tirgū ASV. Pētnieki norāda, ka ļoti maz jauniešu šajā grupā pēc vidusskolas absolvēšanas spēj atrast darbu. Viņiem pietrūkst dažādu zināšanu un iemaņu (sociālās saskarsmes iemaņas, profesionālās un akadēmiskās zināšanas), kā arī apņemšanās un mērķtiecības. Pētnieki uzskata, ka šiem jauniešiem vajadzīgs atbalsts gan no kopienas, gan arī darba devēju puses. Tāpat jebkāda veida palīdzības programma nevar sasniegt savus mērķus, ja paši jaunieši un viņu vecāki nav iesaistījušies jauniešu nodarbinātības problēmu risināšanā (Carter & Lunsford: 63).

Sociālās atstumtības riskam pakļautās grupas

Jauniešu nodarbinātības pētniekus arī interesējuši jautājumi, ar kādām problēmām darba tirgū saskaras dažādas sociālās atstumtības riskam pakļautās jauniešu grupas (bijušie ieslodzītie, imigrantu jaunieši). Amerikāņu pētnieki Maikls Bullis (Michael Bullis) un Pauls Jovanofs (Paul Yovanoff) (2006) analizēja datus par 531 jaunieša ar ieslodzījuma pieredzi nodarbinātību un bezdarbu Oregonas štatā, ASV. Pētnieki intervēja jauniešus gan tad, kad viņi bija ieslodzījumā, gan arī pēc tam, kad viņi nokļuva brīvībā. Vairākums jauniešu ar ieslodzījuma pieredzi bija atraduši darbu, tomēr tiem, kuri bija izdarījuši smagākus noziegumus un kuri bija kādas bandas locekļi, bija lielāks risks palikt bez darba vai būt atkārtoti apcietinātiem par kādu pārkāpumu. Bullis un Jovanofs arī konstatēja, ka tie jaunieši, kuri bija meklējuši palīdzību (lai ārstētu kādu atkarību) vai iesaistījušies profesionālajā apmācībā, daudz sekmīgāk iekļāvās darba tirgū. Viņiem bija lielākas izredzes vēlāk atrast darbu (Bullis & Yovanoff, 2006: 71). Tātad pašu jauniešu motivācija un aktivitāte, meklējot palīdzību un risinājumus savām problēmām, dažos gadījumos var pozitīvi ietekmēt viņu iekļaušanos darba tirgū.

Kanādiešu pētnieks Stīvens Barons (Stephen Baron) (2008) pētīja 400 jauniešus bezpajumtniekus Kanādā. Viņš vēlējās noskaidrot, vai var identificēt saistību starp bezdarbu un noziedzību. Barons secināja, ka bezdarbam nav tiešas ietekmes uz noziedzību. Viņš uzskata, ka drīzāk frustrācija vai pat dusmas par stāvokli, kurā atrodas jaunietis bezpajumtnieks, varēja pamudināt viņu uz noziedzīgu rīcību (Baron, 2008: 399). Šo dusmu vai frustrāciju cēloņi ir vairāki: bezdarba izraisītā nabadzība, naudas trūkums un negatīvie subjektīvie priekšstati par jaunieša problēmu cēloņiem. Jaunieti uz noziedzīgu rīcību var arī pamudināt viņa vienaudži, viņa deviantās vērtības un pārgalvība, pilnībā nenovērtējot noziedzīgas rīcības sekas (iespējamo sodu) (Baron, 2008: 399).

Ar ievērojamām grūtībām darba tirgū sastopas imigrantu jaunieši. Šī problēma ir piesaistījusi daudzu pētnieku uzmanību. Skandināvu pētnieces Ira Malmberga-Heimonena (Ira Malmberg-Heimonen) un Ilze Julkunena (Ilse Julkunen) (2006) analizē Somijā, Zviedrijā, Francijā un Vācijā veiktajā pētījumā iegūtos datus, kuri raksturo ilgstošo bezdarbnieku jauniešu problēmas šajās valstīs. Pētnieču analīzes rezultāti liecina, ka Somijā imigrantu jauniešiem ir lielas grūtības atrast jebkādu darbu. Savukārt Zviedrijā daudziem imigrantu jauniešiem ir lielāks risks saslimt ar psihiskām slimībām (mental health problems). Francijā imigrantu jauniešiem ir lielākas grūtības iegūt iztikas līdzekļus (financial deprivation). Pētnieces arī secina, ka šīm labklājības valstīm nav izdevies veicināt imigrantu jauniešu bezdarbnieku integrāciju sabiedrībā un darba tirgū (Malmberg-Heimonen & Julkunen, 2006: 595).

Vairāki britu pētnieki (MacDonald un citi, 2005) veica longitudinālu kvalitatīvo pētījumu dažās Anglijas nabadzīgākajās pilsētas apkaimēs (neighbourhood). Šī pētījuma mērķis bija noskaidrot, kā tiek atzāta (reproduced) nabadzība un šķiru nevienlīdzība sociālās atstumtības riskam pakļautajā jauniešu grupā. Pētnieki identificēja vairākas kopējas iezīmes un saistības. Jauniešiem šajās pilsētas apkaimēs bija lielas grūtības atrast darbu. Tāpat daudziem no viņiem vajadzēja strādāt mazatalgotu un mazkvalificētu darbu (poor work) (MacDonald et al, 2005: 873). Vietējie sociālie tīkli (ģimenes locekļi un draugi) sniedza šiem jauniešiem palīdzību dažādos jautājumos, radot kopienas piederības sajūtu (sense of inclusion). Tajā pašā laikā šiem pašiem sociālajiem tīkliem ir ierobežotas iespējas mobilizēt nozīmīgus resursus (ietekmi, naudu), lai jaunieši varētu izrauties no nabadzības un sociālās atstumtības stāvokļa (MacDonald et al, 2005: 873). Citiem vārdiem, nabadzīgajās apkaimēs sociālie tīkli (kopiena, ģimene, draugi) jauniešiem sniedz atbalstu, bet šiem tīkliem pieejamie resursi ir nepietiekami, lai jaunieši varētu izkļūt no nabadzības un sociālās atstumtības stāvokļa.

Jaunieši bezdarbnieki ir arī pakļauti lielākam politiskās marginalizācijas riskam. Tā secina norvēģu pētnieki Anna Helēna Beija (Ann Helen Bay) un Mortens Blekesaune (Morten Blekesaune) (2002). Viņi pētīja Eiroparometra pētījuma (Eurobarometer survey Young Europeans) datus par Eiropas jauniešu attieksmi pret politiku un politiskajām idejām (Bay & Blemesaune, 2002: 132). Pētnieki vēlējās noskaidrot, vai pastāv nozīmīgas atšķirības starp nodarbināto un nenodarbināto (bezdarbnieku) attieksmi šajos jautājumos. Jaunieši bezdarbnieki mazākā mērā uzticas politiķiem. Tāpat viņi nelabprāt runā par politiku, kā arī biežāk atbalsta revolucionāras un radikālas politiskās idejas (Bay & Blemesaune, 2002: 132). Lai gan norvēģu pētnieki to atklāti nenorāda, tomēr promocijas darba autoram radās priekšstats, ka daudzi jaunieši bezdarbnieki Eiropā varētu arī iesaistīties radikālu politisko organizāciju rīkotajās akcijās (protestos, mītiņos). Viņiem nav saistošas centriskas idejas.

Šiem jauniešiem nepiemīt sabiedrības vairākumam raksturīgās politiskās vērtības un attieksmes. Tādējādi jaunieši ir pakļauti jau augstāk minētajam politiskās marginalizācijas riskam.

Strukturālo faktoru ietekme

Vairāki zinātnieki ir pievērsušies t.s. strukturālo faktoru izpētei, kā sabiedrības struktūra, dažādu sociālo attiecību formas, darba tirgus un izglītības sistēmas var ietekmēt jauniešu nodarbinātību un bezdarbu. Britu pētnieki Endijs Furlongs (Andy Furlong) un Freds Kartmels (Fred Cartmel) (2006) norāda, ka daudzu jauniešu uzvedību tirgū var izskaidrot ar tādiem faktoriem kā darba piedāvājums, valsts un ģimenes ekonomiskais atbalsts, kā arī dominējošās laulību un kopdzīves formas. Piemēram, Dienvideiropas valstīs jauniešiem drīzāk jāpaļaujas uz ģimeni, jo valsts atbalsts jauniešiem dažādu sociālo problēmu risināšanā ir salīdzinoši neliels. Tāpat jauniešu iespējas uzsākt savu patstāvīgu dzīvi ierobežo specifiskais darba tirgus, kuru raksturo ievērojama noslēgtība (arodbiedrības, normatīvie akti, kas ierobežo jaunu darbinieku rekrutāciju) un jaunu darbavietu trūkums. Tas arī izskaidro faktu, ka daudzi jaunieši šajās valstīs paliek dzīvot kopā ar vecākiem, jo viņi ir dažādos aspektos atkarīgi no savu ģimenes locekļu atbalsta (lai nodrošinātu mājokli, darbu) (Furlong & Cartmel, 2006: 76).

Jauniešu iespējas atrast darbu lielā mērā var ietekmēt arī darbavietu trūkums atsevišķos valsts reģionos vai pat pilsētu apkaimēs. Daudzi pētnieki ir konstatējuši, ka, piemēram, atsevišķos Parīzes un Sidnejas piepilsētu rajonos jauniešu bezdarbnieku īpatsvars jau vairākus gadus ir ļoti augsts un noturīgs. Atsevišķos gadījumos tas var sasniegt pat līdz 40% (Furlong & Cartmel, 2006: 114). Šajās augstāk minētajās piepilsētās ir arī augsts noziedzības līmenis. Pētnieki uzsver, ka daudziem jauniem vīriešiem bezdarbniekiem var izveidoties predispozīcija uz noziedzīgu rīcību un ka var konstatēt tiešu saistību starp bezdarbu un noziedzību šajā jauniešu grupā (Furlong & Cartmel, 2006: 114).

Pasaules Bankas pētnieki Jans Rutkovskis (Jan Rutkowski) un Stefano Skarpeta (Stefano Scarpeta) (2005) pētīja Austrumeiropas un bijušo PSRS valstu darba tirgus raksturojošos rādītājus. Viņi secināja, ka bezdarba līmenis šajās valstīs ir īpaši augsts iedzīvotāju grupās ar zemu izglītību. Piemēram, Polijā strādniekam ar pamatizglītību ir vairāk nekā četras reizes lielāka varbūtība kļūt par bezdarbnieku nekā cilvēkam ar augstāko izglītību (Rutkowski & Scarpeta: 2005: 34). Pētnieki arī norāda, ka jauniešiem ir arī lielāks risks kļūt par bezdarbniekiem. Bulgārijā un Slovākijā vairāk nekā viena trešdaļa jauniešu ir bez darba. Bezdarbs ir arī svarīgākais jauniešu nabadzības cēlonis (Rutkowski & Scarpeta, 2005: 34).

Rutkovskis un Skarpeta norāda uz vairākiem cēloņiem. Viens no tiem ir arī valsts noteiktā minimālā alga. Viņi uzskata, ka salīdzinoši liela minimālā alga negatīvi ietekmē mazražīgu (low productivity) darbinieku izredzes būt nodarbinātam. Mazražīgu darbinieku vidū ir daudzi jaunieši, mazāk attīstītajos valsts reģionos dzīvojošie un cilvēki, kuriem ir zema kvalifikācija vai kuriem nav darba pieredzes (Rutkowski & Scarpeta, 2005: 29). Minimālās algas palielināšana Čehijā un Slovākijā ir negatīvi ietekmējusi nodarbinātību – uzņēmumi atlaida darbiniekus un bija spiesti paaugstināt algas (Rutkowski & Scarpeta, 2005: 29). Tas nozīmē, ka darbinieku nodarbināšana uzņēmumiem šajās valstīs kļuva dārgāka. Šāds paaugstinājums varēja arī ietekmēt jaunu darbinieku (jauniešu) rekrutāciju. Protams, minimālās algas paaugstināšanas ietekmi ir ļoti grūti izmērīt, jo visdrīzāk tās ietekme bija netieša un pastarpināta.

Britu pētnieki uzskata, ka maz atalgotie darbinieki ir pirmie, kuri visdrīzāk sajūtīs minimālās algas paaugstināšanu, jo viņu atalgojums ir tuvu valsts noteiktajam minimumam. Dažādi dati liecina, ka augsta minimālā alga „izspiež” no darba tirgus mazāk atalgotos darbiniekus, t.i., nepieredzējušos un mazkvalificētos darbiniekus (arī jauniešus), jo viņu nodarbināšana daudziem uzņēmumiem kļūst neizdevīgāka. Dažu pētnieku veiktā regresijas analīze norāda uz šādu negatīvu minimālās algas ietekmi uz mazkvalificētu darbinieku nodarbinātību, piemēram, Igaunijā un Ungārijā (Rutkowski & Scarpeta, 2005: 29).

Minimālās algas ietekme uz dažādu grupu nodarbinātību un bezdarbu analizēta daudzu zinātnieku darbos (sk. Cunningham et al., 2007, Neumark & Wascher, 2008). Amerikāņu zinātnieki Dāvids Neimarks (David Neumark) un Viljams Vašers (William Wascher) (2008) norāda, ka minimālo algu Francijā nosaka valdība, ņemot vērā t.s. zilo apkaklīšu (blue-collar) vidējās algas dažādos darba tirgus segmentos (96.lpp.). Minimālā alga šajā valstī ir augsta, salīdzinot ar vidējo atalgojumu. Daudzi pētnieki uzskata, ka tas ir radījis ievērojamu jauniešu bezdarbu, atturot daudzus darba devējus no jauniešu rekrutācijas (Neumark et al., 2008: 96). Pasaules Bankas pētījumu dati (2007) savukārt norāda uz minimālās algas negatīvo ietekmi uz jauniešu bezdarbu Latīņamerikas valstīs (xiv.lpp.). Daži pētnieki uzskata, ka jauniešu darba ražīgums ir zemāks nekā pārējiem darbiniekiem, tāpēc minimālā alga ir neadekvāts atalgojums šai grupai. Tā neatspoguļo faktisko jauniešu darba ieguldījumu. Citi pētnieki savukārt uzskata, ka minimālajai algai dažos gadījumos jābūt lielākai, radot darba tirgū labvēlīgus stimulus, lai jaunieši ilgāku laiku paliktu skolā, iegūtu augstāku izglītību un kvalifikāciju. Ja jaunieši būs ieinteresēti pamest skolu un jau agrīnā vecumā iekļauties darba tirgū (salīdzinoši atvērtā darba tirgū ar zemu minimālo algu), viņi var arī neiegūt to izglītību, kas nodrošinātu viņu karjeras attīstību (Cunningham & World Bank, 2007).

Vairāki zinātnieki vēl citā Pasaules Bankas pētījumā (Barr, 2005) analizēja darba tirgu un sociālo politiku Centrāleiropā un Austrumeiropā. Viņi konstatēja, ka mazkvalificētie darbinieki, jaunieši un cilvēki mazāk attīstītajos valsts reģionos ir pakļauti liелam bezdarba riskam. Viņu vidū bezdarbnieku īpatsvars bija augstāks nekā pārējās sabiedrības grupās. Īpašas grūtības iekļauties darba tirgū ir darbiniekiem ar novecojušām un šauri specifiskām prasmēm, piemēram, arodskolu beigušajiem. Viņiem ir arvien grūtāk atrast darbu tirgū, kur ir lielāks pieprasījums pēc augsti kvalificētiem un adaptētiem spējīgiem darbiniekiem. Dažās Austrumeiropas valstīs, īpaši Polijā, ir arī ievērojams jauniešu bezdarbs. Pētnieki uzskata, ka tas norāda uz ievērojamiem šķēršļiem jaunu darbinieku ienākšanai darba tirgū, ierobežotu rekrutāciju un mazu kadru mainību (Barr, 2005: 62).

Vairāki Eiropas sociālie zinātnieki (sk. Galgoszi un citi, 2009) grāmatā „ES darbaspēka migrācija kopš paplašināšanās: tendences, ietekmes un politika” apkopojuši dažādu sociālo pētījumu rezultātus par migrāciju ES. Viņi norāda uz ievērojamo darbaspēka migrāciju no Polijas un Ungārijas. Šie zinātnieki uzskata, ka viens no šīs migrācijas dzinējspēkiem (driver) ir arī augstais jauniešu bezdarba līmenis atsevišķos šo valstu reģionos. Ievērojama daļa poļu un ungāru jauniešu dodas uz Vāciju un Lielbritāniju, jo tur viņiem ir lielākas izredzes atrast darbu un nopelnīt naudu. Pēdējos gados darba tirgū bija vērojamas radikālas izmaiņas – dažās profesijās sāka pietrūkt darbinieku. Piemēram, uzņēmumiem sāka pietrūkt mūrnieku, skārdnieku un atslēdznieku. Taču šīs izmaiņas nav mainījušas migrācijas plūsmas virzienu (Galgoszi et al., 2009: 28).

Polijas un Vācijas pētnieki Anna Baranovska (Anna Baranowska) un Mihaels Gebels (Michael Gebel) (2010) savā rakstā analizē 23 Eiropas valstu darbaspēka apsekojumu rezultātus. Viņi vēlējās noskaidrot, kāda ietekme ir dažādām darba tirgus institūcijām uz jauniešu pagaidu nodarbinātību (temporary employment). Baranovska un Gebels konstatē, ka šajās Eiropas valstīs jaunu darbinieku vidū ir liels tādu personu īpatsvars, kuras ir nodarbinātas uz noteiktu laiku. Daudzfaktoru regresijas analīzes rezultāti neatklāj pagaidu nodarbinātības formām raksturīgo darba līgumu ietekmi uz jauniešu „relatīvo risku” (relative risk). Citiem vārdiem, pagaidu darba līgumattiecības neietekmē jauniešu nodarbinātību. Tas ir pretrunā ar daudzu citu zinātnieku, piemēram, Ulriha Beka, tēzēm par negatīvo nestandara nodarbinātības ietekmi uz karjeras attīstību. Baranovska un Gebels tomēr norāda uz vienu nozīmīgu saistību starp noteikta darba tirgus segmenta regulācijas pakāpi (arodbiedrību ietekme, kolektīvā līguma ietekme) un jauniešu risku būt nodarbinātiem uz noteiktu laiku. Viņi identificēja pozitīvu saistību starp šiem rādītājiem. Citiem vārdiem, jo aizsargātāks un regulētāks ir noteiktais darba tirgus segments (piemēram, automobiļu ražošana), jo jauniešiem

ir lielāks risks būt nodarbinātiem uz noteiktu laiku. Jauniešiem ir grūtāk iekļūt šajā darba tirgus segmentā un noslēgt beztermiņa darba līgumu (Baranowska & Gebel, 2010).

Nodarbinātības politika

Nodarbinātības politikas un aktīvo nodarbinātības pasākumu izpēte ir interesējusi vairākus sociālos pētniekus. Piemēram, vācu sociālie zinātnieki Valters Mullers (Walter Muller) un Markuss Gangls (Markus Gangl) (2003) savā grāmatā „Pāreja no izglītības uz darbu Eiropā: jauniešu integrācija ES darba tirgos” analizē vairāku ES dalībvalstu pieredzi, iesaistot jauniešus dažādās apmācības un sociālās rehabilitācijas programmās. Pētniekiem ir ļoti atšķirīgs viedoklis par to, cik efektīvas ir bijušas valsts un pašvaldību īstenotās jauniešu programmas. Daži uzskata, ka sasniegtie rezultāti ir apšaubāmi vai vismaz diskutabli. Citi savukārt uzskata, ka jauniešu programmām ir bijis pozitīvs efekts (Muller & Gangl, 2003: 29). Vairums pētnieku uzskata, ka patlaban šo augstāk minēto programmu rezultātus var vērtēt kā viduvējus (moderate) (turpat). Viņi arī uzskata, ka lielām programmām varētu būt arī pozitīva ietekme, ierobežojot institucionālo ieslēgšanas efektu izpausmes (lock-in effects) (Muller & Gangl, 2003: 29). Citiem vārdiem, daži jauniešu varētu izrauties no dažāda veida institucionalizētiem slazdiem un ierobežojumiem. Piemēram, Vācijā jauniešiem agrīnā vecumā jāizvēlas savs akadēmiskās un profesionālās karjeras attīstības ceļš (Hauptschule vai Gymnasium). Šīs izvēles (alternatīvas) lielā mērā ietekmē jauniešu izredzes iegūt noteiktu darbu un saņemt mazāku vai lielāku algu. T.s. „Hauptschule” beidzēji agrāk vai vēlāk nokļūs darba tirgus segmentos, kur atalgojums un karjeras izaugsmes iespējas būs mazākas nekā „Gymnasium” beidzējiem. Jauniešu programmas varētu vismaz dažiem tomēr dot iespēju iegūt augstāku izglītību un kvalifikāciju, lai varētu pretendēt uz labāku darbu.

Nīderlandiešu un austrāliešu pētnieki Franss Meijers (Frans Meijers) un Kītija Riele (Kitty Riele) (2004) pētīja jauniešu nodarbinātības politiku Austrālijā un Nīderlandē. Viņi skaidro jauniešu bezdarba līmeņa izmaiņas šajās valstīs ar atšķirīgo īstenoto nodarbinātības politiku. Nīderlandē jauniešu nodarbinātības politikas pamatā ir garantiju, nodrošinājuma princips (principle of a guarantee) (Meijers & Riele, 2004: 3). Savukārt Austrālijā šādu noteiktu principu nodarbinātības politikas veidošanā nav. Daudzi aktīvie nodarbinātības pasākumi šajā valstī nav organizēti sistemātiski. Tie ir drīzāk īslaicīgi un speciāli pasākumi (ad hoc programs). Pētnieki uzskata, ka jauniešu programmas Nīderlandē ir bijušas veiksmīgākas, jo jauniešu bezdarba līmenis pēc to ieviešanas ir ievērojami samazinājies, kamēr Austrālijā bezdarba līmenis šajā grupā ir samazinājies tikai nedaudz. Meijers un Riele arī secina, ka šīs programmas tomēr „nekalpo marginalizētajai jaunatnes daļai” (does not serve marginalised

youth) (Meijers & Riele, 2004: 3). Citiem vārdiem, aktīvajiem nodarbinātības pasākumiem bija neliela ietekme uz sociālās atstumtības riskam pakļautās jauniešu grupas iekļaušanos darba tirgū.

Divi Honkongas pētnieki Džimijš Vongs (Jimmy Wong) un Hovards Čengs (Howard Cheng) (2009) pievērsās vēl specifiskāku jautājumu analīzei, piemēram, kā valdība, sociālie partneri un publiskais sektors kopumā var stimulēt jauniešu ar zemu izglītību, prasmēm un ienākumiem iekļaušanos darba tirgū. Viņi uzskata, ka līdzšinējā Honkongas valdības īstenotā nodarbinātības politika ir kritiski vērtējama. T.s. „vainot upuri” (blaming the victim) pieeja jauniešu integrācijā nav devusi cerētos rezultātus. Jauniešu bezdarbs augstāk minētajā grupā arvien pieaug (Wong & Cheng, 2009: 3).

Kanādiešu psihologi (Matsuba et al., 2008) pētīja 59 jauniešus kādā no Kanādas mazpilsētām, kuri bija iesaistījušies septiņu mēnešu apmācības programmā, lai attīstītu darbam nepieciešamās prasmes un uzlabotu psiholoģisko pašsajūtu (well-being). Pētnieki uzskata, ka programmai ir bijis pozitīvs efekts. Par to liecina viņu veiktie psiholoģiskie testi. Pētnieki arī norāda, ka jebkurai jauniešu apmācības programmai ir jābūt holistiskai (viengabalainai) (Matsuba et al., 2008: 15). Tas uzlabotu jauniešu psiholoģisko pašsajūtu un ļautu kļūst par dažādas šaubas. Šāda pieeja nodrošinātu jauniešu vieglāku iekļaušanos darba tirgū.

Manheimas Universitātes pētniece Marita Jakoba (Marita Jacob) (2008) pētīja jaunieša bezdarbnieka pabalsta un viņa ģimenes sniegtās palīdzības ietekmi uz jauniešu nodarbinātību un bezdarbu Vācijā. Analizējot longitudinālā pētījuma datus, viņa identificēja šādu saistību – bezdarbnieka pabalsta saņemšana palielināja turpmākās nodarbinātības ilgumu. Tam bija pozitīva ietekme uz turpmāko jauniešu karjeras attīstību, t.i., jauniešiem ieguva stabilāku darbu (Jacob, 2008: 147). To var izskaidrot ar mazāku spiedienu, ko jauniešiem nākas izjust, meklējot darbu un nodrošinot sev iztikas līdzekļus. Ilgākā laikā viņš var atrast labāku darbu ar augstāku atalgojumu. Turpretī, ja jauniešiem jāpaļaujas uz ģimenes atbalstu, tad saistība ir tieši pretēja, t.i., ģimenes atbalsts samazināja turpmākās nodarbinātības ilgumu (Jacob, 2008: 147). Jakoba uzskata, ka vecāku (ģimenes) atbalsts jauniešiem kalpo vienīgi kā „drošības tīkls” (Jacob, 2008: 147). Ilgstoši labāka darba meklējumi ar vecāku doto naudu un sniegto palīdzību nav iespējami.

Norvēģu sociologs Ivans Harslofs (Ivan Harslof) (2006) analizēja aptaujas datus, kuri bija iegūti astoņās Eiropas valstīs, intervējot jauniešus bezdarbniekus. Viņš secināja, ka labklājības valstīs ar tām raksturīgo sociālo politiku ir mazinājušas sociālo tīklu nozīmi darba meklējumos. Dažas labklājības valstis „intervences” nodrošina vieglāku darba meklēšanas procesu un arī līdzekļus (pabalstus, sociālo palīdzību), tādējādi samazinot vajadzību pēc resursiem, ko sniedz sociālie tīkli (Harslof, 2006: 555). Viņš arī secina, ka valstīs, kurās ir

izteiktāka „neformālā rekrutācija” (darbinieku rekrutācija ar sociālā tīkla palīdzību), jauniešu bezdarba līmenis ir augstāks (Harslof, 2006: 555). Tas nozīmē, ka sociālie tīkli ne tikai sniedz iespējas un nodrošina indivīdus ar resursiem, bet arī ierobežo to cilvēku rekrutāciju, kuri ir ārpus kāda konkrēta sociālā tīkla.

Jauniešu nodarbinātības pētījumi Latvijā

Pētījumu, kuru mērķis būtu izpētīt tieši jauniešu nodarbinātību un bezdarbu Latvijā, ir maz (sk. LU FSI & LU VFF, 2009; Biedrība „Jauniešu konsultācijas”, 2006; Koroļeva, 2007; NVA, 2006; NVA, 2008; Vaine, Ieva & citi, 2006; BISS, 2006). Šajos pētījumos zinātnieki tomēr vairāk pievēršas dažādu strukturālu faktoru izpētei (bezdarbs, sociālā atstumtība, darba tirgus institūciju ietekme), kuri varētu kavēt jauniešu grupas iekļaušanos darba tirgū. Atsevišķos pētījumos arī analizētas jauniešu studiju un profesionālās izvēles (sk. NVA pētījumu „12. klašu skolēnu profesionālo plānu izpēte "Open paaudze"” (NVA, 2008)). Promocijas darba autors identificēja tikai vienu pētījumu, kurā pētīti jaunieši ar zemu izglītību, t.i., Baltijas Sociālo zinātņu institūta 2006.gadā veikto pētījumu „Mazizglītoto mazākumtautību jauniešu integrācija darba tirgū” (BISS & RS Group, 2006). Šajā pētījumā pētnieki analizēja jauniešu priekšstatus par nodarbinātību un attieksmi pret to, kā arī vēlējās noskaidrot, kādas zināšanas un prasmes viņiem pietrūkst, lai sekmīgi integrētos darba tirgū. Pētnieki Latvijā salīdzinoši retāk ir pievērsušies lēmumu pieņemšanas procesa analīzei, kā jaunieši izvēlas dažādas alternatīvas un kāda ir viņu motivācija, pieņemot lēmumu par to jautājumu risināšanu, kas saistīti ar darbu vai studijām.

Lai izprastu Latvijas jauniešu nodarbinātības problēmas, būtu arī jāsaprot šo problēmu un saistītu parādību konteksts – kur un kādu izglītību jaunieši iegūst, kādā sociālajā vidē (reģionā, pilsētā, laukos) viņi dzīvo, kādas ir viņu ekspektācijas attiecībā pret mācībām un karjeru u.tml. Promocijas darba autors analizēs dažus sociālos pētījumus, lai iezīmētu to problēmu un faktoru loku, kuri varētu ietekmēt jauniešu rīcību darba tirgū.

Atbiršana no skolas

Viena no visakūtākajām sociālajām problēmām Latvijā ir jauniešu atbiršana no pamatskolas. Stratēģiskās analīzes komisijas ziņojuma „Izglītība zināšanu sabiedrības attīstībai Latvijā” autori norāda, ka „vidējo izglītību ieguvušo jauniešu skaits Latvijā šobrīd ir viens no zemākajiem ES” (Meņšikovs, 2007: 75). Viņi arī secina, ka „Latvijā palielinās to jauniešu skaits, kas neturpina izglītību pēc pamatskolas beigšanas, un tā ir ļoti bīstama tendence”

(Meņšikovs, 2007: 167). Tāpat „Pārskats par tautas attīstību 2006./2007. Cilvēkkapitāls: mans zelts ir mana tauta?” autori norāda, ka, salīdzinot ar citām ES dalībvalstīm, Latvijā ir lielāks jauniešu īpatsvars, kuri ieguvuši tikai pamatskolas izglītību (Zobena, 2007: 37). Viņi uzskata, ka tas „nav Latvijai glaimojoši” (Zobena, 2007: 37).

Pamatizglītību neieguvušajiem jauniešiem vēlāk ir grūti iegūt jebkādu izglītību vai profesionālo kvalifikāciju, kura dotu iespēju pretendēt uz salīdzinoši labu darbu un atalgojumu. To apstiprina arī Latvijas Universitātes zinātnieku veiktais pētījums „Darbaspēka profesionālā mobilitāte” (LU, 2007). Viņi norāda, ka jauniešiem galvenais bezdarba cēlonis ir „nepietiekamā vai darba tirgus prasībām neatbilstošā izglītība, kuru papildina profesionālo prasmju trūkums” (LU, 2007: 120). Pētnieki uzskata, ka šī jauniešu grupa ir viena no tām sabiedrības grupām, kura pakļauta sociālās atstumtības riskam vai vairākiem riskiem vienlaikus (LU, 2007: 113).

Sabiedriskās politikas centra „PROVIDUS” sagatavotajā izdevumā „Pamatizglītību nepabeigušie skolēni” (Kraitone un citi, 2006) apkopoti Albānijā, Kazahstānā, Mongolijā, Slovākijā, Tadžikistānā un Latvijā veikto pētījumu rezultāti. Pētnieki ir konstatējuši vairākus faktorus, kas var ietekmēt skolēnu atbiršanu. Šajās pēc dažādām pazīmēm atšķirīgajās valstīs var identificēt divus galvenos iemeslus, kāpēc daudzi skolēni tomēr neiegūst pamatizglītību, – ģimenes nabadzība un skolēna motivācijas trūkums, īpaši zēnu vidū (Kraitone un citi, 2006: 12). Pētnieki piemin arī vairākus citus faktorus – nepieciešamību strādāt, lielo attālumu līdz skolai, emigrāciju, sliktas sekmes, veselību un nelabvēlīgu draugu ietekmi –, kuri var ietekmēt jauniešu skolas gaitas un attiecības ar skolotājiem (Kraitone un citi, 2006: 13). Papildu riska faktori atsevišķos gadījumos var būt arī alkoholisms ģimenē, vecāku šķiršanās, neattaisnoti kavējumi un palikšana uz otru gadu (Kraitone un citi, 2006: 13).

Pamatizglītību neieguvušie jaunieši ir sociālās atstumtības riskam pakļauta grupa (Kraitone un citi, 2006: 44). Nenodarbināto, bezdarbnieku un nabadzīgo vidū ir liels cilvēku ar zemu izglītību īpatsvars. Viņiem dažkārt ir lielas grūtības atrast darbu un noturēties darba tirgū. Kā uzsver autori: „Tomēr īpaši smaga situācija nodarbinātībā ir pamatizglītību savlaicīgi neapguvušajiem. No skolas “atbirušie” līdztekus bijušajiem ieslodzītajiem ir tās Latvijas iedzīvotāju grupas, kas ir visvairāk pakļautas riskam tikt izslēgtām no darba tirgus” (Kraitone un citi, 2006: 44).

Baltijas Sociālo zinātņu institūts 2007.gadā veica pētījumu par skolēnu atbiršanu pamatskolās (Bebriša un citi, 2007). Pētījumā tika analizēti jauniešu aptaujā (n=251) un 37 ekspertu intervijās iegūtie dati. Viņi konstatēja, ka Latvijā nav pieejama precīza informācija par atbirušo skolēnu skaitu (Bebriša un citi, 2007: 7). To apstiprina gan IZM un skolu sniegtā informācija, gan arī intervētie eksperti. Kā problēmas indikatori eksperti piemin to skolēnu

ievērojamo skaitu, kuri sistemātiski kavē mācības vai kuri ir palikuši uz otru gadu. Eksperti uzskata, ka pēdējais minētais apstāklis kombinācijā ar skolas maiņu, ilgstošu nesekmību un kavējumiem var veicināt „atbiršanas procesu” (Bebriša un citi, 2007: 7).

Pētnieki norāda uz faktoriem, kas veicina skolēnu atbiršanu no pamatskolas. Tie ir ģimenes materiālais stāvoklis, ģimenes struktūra un sociālais kapitāls (Bebriša un citi, 2007: 7). Nepilnās un daudz bērnu ģimenēs vecāki nespēj izsekot bērnu gaitām un sniegt „emocionālo atbalstu” (Bebriša un citi, 2007: 8). Konfliktus var izraisīt naudas trūkuma izraisītā spriedze, vecāku noslogotība un dažkārt jauniešu nodarbinātība (darbs) (Bebriša un citi, 2007: 8). Liela nozīme ir arī vienaudžu ietekmei, kura ne vienmēr ir labvēlīga un motivējoša.

Dažādās problēmas ģimenē un saskarsmē ar citiem cilvēkiem (skolotājiem, vecākiem) var mazināt dažu jauniešu motivāciju mācīties. Sistemātiska mācību kavēšana, nesekmība, konflikti ar skolotājiem vai vienaudžiem klasē var stimulēt jauniešus pamest skolu. Pētnieki uzsver, ka skolotājiem ir nepieciešamas īpašas prasmes strādāt ar riska grupas bērniem. Intervētie eksperti norāda, ka dažkārt skolotājiem trūkst šādu prasmju un sagatavotības (Bebriša un citi, 2007: 8). Līdz ar to dažos gadījumos skolotājs nespēj motivēt jauniešus mācīties un pabeigt skolu. Jāpiebilst, ka aptaujātie jaunieši arī norāda, ka skolā viņi sagaida labvēlīgu attieksmi no skolotājiem un interesantu mācību procesu (Bebriša un citi, 2007: 8). Jāatzīst, ka ne visās Latvijas skolās ir šāda labvēlīga un mācīšanos rosinoša vide.

Baltijas Sociālo zinātņu institūta pētnieces Brigita Zepa un Iveta Bebriša rakstā „Izglītības izmaksu ietekme uz skolēnu atbiršanu pamatskolās” norāda, ka vecākiem jārēķinās ar arvien pieaugošajiem tēriņiem, lai nodrošinātu savu bērnu izglītošanos pamatskolās (Zepa & Bebriša, 2007). LR Satversmē noteiktās tiesības uz bezmaksas pamatizglītību tomēr nav iespējams nodrošināt (Zepa & Bebriša, 2007: 2).

Daudzās maznodrošināto ģimenēs vecāki nevar atļauties nopirkt mācību grāmatas, darba burtnīcas, apģērbu un citas mācībām nepieciešamās lietas. Pētnieces uzskata, ka tas negatīvi ietekmē skolēnu sekmes un palielina atbiršanas risku (Zepa & Bebriša, 2007: 14).

Naudas trūkuma dēļ daudzi skolēni pamet mācības un sāk strādāt (Zepa & Bebriša, 2007: 11). Daži jaunieši var atrast mazkvalificētu fizisku darbu arī bez pamatizglītības. Brīdī, kad darba tirgū pietrūkst darbinieku, kā tas bija laika periodā no 2004. līdz 2007. gadam, šādu darbu jaunietis bez izglītības varēja atrast (Zepa & Bebriša, 2007: 11). Dažkārt jaunietim varēja zust motivācija turpināt mācības un pabeigt pamatskolu. Pētnieces arī norāda, ka šādu jauniešu rīcību varēja arī veicināt vecāku attieksme, īpaši ģimenēs, kur jauniešu nopelnītā nauda bija vienīgais iztikas avots (Zepa & Bebriša, 2007: 11).

Vairāki pētnieki ir pievērsušies jauniešu profesionālas karjeras izvēles, dažādu priekšstatu un ekspektāciju attiecībā pret nodarbinātību izpētei (sk. NVA, 2008; Biedrība „Jauniešu konsultācijas”, 2006; Vaine, Ieva & citi, 2006). Latvijas Universitātes un SIA „Baltkonsults” pētnieki veiktajā pētījumā „Augstāko un profesionālo mācību iestāžu absolventu profesionālā darbība pēc mācību beigšanas” (2007) norāda uz vairākiem aspektiem, kuri varētu izskaidrot jauniešu rīcību darba tirgū. Viņi konstatē, ka jauniešiem ir neliela interese par dabas un inženierzinātnēm (LU, LU FSI & SIA „Baltkonsults”, 2007: 3). Tas būtiski ietekmē viņu vēlāko studiju virziena un mācību iestādes izvēli, tātad arī karjeras virzību noteiktos darba tirgus segmentos.

Profesionālo izvēli var ietekmēt arī jauniešu un viņu vecāku priekšstati par vēlamu profesiju un nodarbošanos. Viņi par pieprasītām profesijām uzskata tās profesijas, kurās var nopelnīt (LU, LU FSI & SIA „Baltkonsults”, 2007: 124). Jāpiebilst, ka profesijās, kurās var labi nopelnīt (vai drīzāk, kurās šķietami var nopelnīt) parasti ir arī liela konkurence darba ņēmēju vidū. Dažkārt uzņēmumu pieprasījums pēc augsti kvalificētiem un tātad labi atalgotiem darbiniekiem ir pārāk mazs, lai darba tirgū rastos pietiekami daudz darba vietu un tās nodrošinātu nepieciešamo karjeras izaugsmi.

Jauniešu atbildes arī liecina, ka mācību programmu izvēli, piemēram, stājoties arodskolā, ietekmējuši dažādi nejauši un subjektīvi faktori. Daudziem jauniešiem trūkst adekvātas informācijas par savu izvēlēto profesiju un nodarbinātības iespējām pēc skolas pabeigšanas (LU, LU FSI & SIA „Baltkonsults”, 2007: 100).

Pētnieki norāda, ka daži arodskolu audzēkņi izvēlas mācības šajās skolās materiālā trūkuma dēļ. Viņi vēlas iegūt profesiju, lai varētu sākt ātrāk strādāt un palīdzēt ģimenei (LU, LU FSI & SIA „Baltkonsults”, 2007: 7). Jaunieši dažkārt mācību laikā atskārš, ka nav izvēlējušies sev piemērotu arodu. Jaunieši bieži vien ir vīlušies, jo saprot, ka būs jāstrādā fiziski smags darbs un ka darbs profesijā nav nemaz tik prestižs (LU, LU FSI & SIA „Baltkonsults”, 2007: 115). Šī dažkārt „nejaušā profesijas izvēle” var stimulēt daudzus jauniešu mācības pamest.

Arodskolu direktori norāda, ka daži jaunieši, kas izvēlas mācības arodskolā, ir „ar vāju pamatizglītības līmeni, kas traucē atbilstošā kvalitātē turpināt izglītību” (LU, LU FSI & SIA „Baltkonsults”, 2007: 123). Viņi arī atzīst, ka „pēc pamatskolas profesionālo izglītību vairāk izvēlas jaunieši, kas negrib daudz mācīties, viņi vēlas iegūt profesiju un sākt strādāt” (LU, LU FSI & SIA „Baltkonsults”, 2007: 123). Mācības arodskolā nav vieglas, jo vienlaikus arī jāapgūst vispārējā vidējā izglītība. Tāpēc tas var izraisīt zināmu vilšanos un, iespējams, nepatiku pret mācībām.

Intervētie augstskolu un arodskolu vadītāji norāda, ka Latvijā trūkst piemērotu darbavietu, tāpēc daudzi jaunieši meklē darbu ārvalstīs. Daži vadītāji atzīst, ka dažkārt jaunieši aizbrauc, nenokārtojot eksāmenus un nesaņemot diplomu. Jaunieši tur var nopelnīt arī bez diploma (LU, LU FSI & SIA „Baltkonsults”, 2007: 118). Tāpat migrācija arī ir viens no faktoriem, kas var ietekmēt mācības profesionālajās skolās.

Pētījuma publikācijā „Dzimumu līdztiesības aspekti darba tirgū” (LR LM, 2007) atrodami daži vērtīgi secinājumi par jauniešu profesionālajām izvēlēm un attieksmi pret darbu. Pētnieki konstatēja, ka dažkārt jaunieši konkrēto studiju programmu ir izvēlējušies pēc „nesekmīga mēģinājuma iestāties prioritārajā virzienā” (LR LM, 2007: 95). Viņi turpina iesāktās studijas, lai gan vēlāk nākas atskārst, ka viņi nav pietiekami informēti par darba devēju prasībām, savām spējām un iespējām strādāt šajā nozarē (LR LM, 2007: 95).

Pētnieki ir arī konstatējuši, ka studiju virziena izvēlē svarīgi ir arī dažādi finansiāli apsvērumi – pieejamās budžeta vietas, mācību maksa, mācību ilgums un kopmītnes. Viņi arī secina, ka lēmumu par studijām un studiju virziena izvēli „lielā mērā ietekmē iespējas studēt bez maksas, pieejamie studiju kredīti vai to dzēšanas iespējas, kā arī pietiekami vilinoši darba piedāvājumi” (LR LM, 2007: 169).

Vairums jauniešu ir pārliecināti par savām izredzēm darba tirgū. Viņi apgalvo, ka „labi speciālisti būšot vajadzīgi vienmēr” (LR LM, 2007: 99). Jaunieši dažkārt neadekvāti optimistiski vērtē savas izredzes atrast darbu. Ja arī izdodas atrast darbu studiju laikā, tad viņi ir gatavi to mainīt, kad vien rodas labākas iespējas karjeras izaugsmei (turpat). Kā apgalvo pētnieki, „[...] lojalitāte darba devējam ir nebūtisks faktors” (LR LM, 2007: 99). Jāsecina, ka daudzi jaunieši ir predisponēti uz tūlītēju labumu gūšanu, vai tas attiektos uz studiju programmas izvēli, vai arī tāda vai citāda darba iegūšanu.

Nodarbinātības valsts aģentūras pētījumā „12. klašu skolēnu profesionālo plānu izpēte "Open paaudze"" (2008) tika aptaujāti 912 vispārīzglītojošo dienas skolu 12.klases skolēni, lai noskaidrotu viņu profesionālos nākotnes plānus pēc skolas beigšanas. Lielākā daļa jauniešu plāno iegūt augstāko izglītību. Pēc pētnieku domām, tas liecina, ka jaunieši saprot, ka augstākā izglītība „var nodrošināt viņu konkurētspēju darba tirgū” (NVA, 2008: 75). Tomēr ir arī kritiski vērtējami aspekti, ko pētnieki vēlas uzsvērt. Vairums jauniešu informāciju par izglītības iespējām gūst no plašsaziņas līdzekļiem. Viņi ir slikti informēti par profesijām un darba tirgus prasībām. Jauniešiem vēl joprojām ir liela interese par ekonomikas, finanšu, komunikāciju, mediju un būvniecības jomu (NVA, 2008: 75). Pētnieki to skaidro ar plašsaziņas līdzekļu ietekmi un tajos dominējošajiem vēstījumiem.

Jauniešiem vissvarīgākais faktors profesijas izvēlē ir iespējamais atalgojums šajā profesijā. Citi svarīgi faktori profesijas izvēlē ir darbs ar cilvēkiem, labi kolēģi un iespēja strādāt

ārzemēs. Pētnieki to uzskata par pozitīvi vērtējamu tendenci, ka arvien vairāk jauniešu izvēlas profesiju, kur ne vienmēr ir liela alga, bet kura var sniegt profesionālās izaugsmes iespējas (NVA, 2008: 75).

Profesionālās karjeras izvēles valsts aģentūras „Pētījums par 8. un 11.klašu skolēnu profesionālajiem nodomiem un priekšstatiem par profesijām” (Vaine un citi, 2006) bija organizēts, lai noskaidrotu vispārīzglītojošo skolu vienpadsmito un astoto klašu skolēnu profesionālās izvēles, īpaši pievēršoties dzimtes aspekta analīzei. Kopumā tika aptaujāti 1000 skolēnu dažādos Latvijas reģionos. Pētnieki konstatēja, ka meitenes biežāk nekā zēni ir iecerējušas pēc skolas absolvēšanas studēt augstskolās. Viņām arī saistošākas šķiet nozares, kas ir saistītas ar cilvēkiem. Zēniem savukārt vairāk interesējušas tehniskās un eksaktās nozares (Vaine un citi, 2006: 4).

Gan meitenēm, gan zēniem šķiet, ka skolotājas, frizieres, medmāsas, šuvējas un sekretāres ir drīzāk tieši sievietēm piemērotas profesijas. Savukārt celtnieks, šoferis un elektriķis, pēc viņu domām, ir vīriešiem piemērotākas profesijas. Pētnieki ir secinājuši, ka dzimuma stereotipi ir „izteiktāki attiecībā uz vīriešu profesijām” (Vaine un citi, 2006: 4). Skolēni arī uzskata, ka atalgojums tipisko sieviešu profesijās ir zemāks nekā vīriešu profesijās (Vaine un citi, 2006: 4).

Aptaujātie skolēni par vissarežģītākajiem priekšmetiem uzskata algebru, ģeometriju, fiziku un ķīmiju. Meitenēm ir lielākas grūtības mācīties fiziku. Viņas neredz, kā apgūtās zināšanas noderēs nākotnē. Viņas arī uzskata, ka mācību materiāls grāmatās izklāstīts ļoti sarežģīti. Savukārt zēniem grūtāk padodas dzimtās valodas un literatūras apgūšana. Viņi arī norāda, ka mācību saturs ir neinteresants un nelietderīgs (Vaine un citi, 2006: 4). Šis pētījums norāda uz dzimtes faktora nozīmi profesiju izvēlē. Sievietes un vīrieši tiecas izvēlēties atšķirīgus studiju virzienus, tātad arī atšķirīgas nodarbinātības jomas.

SIA „Analītisko pētījumu un stratēģiju laboratorija” 2007.gadā veica pētījumu par jauniešu sociālo un politisko darbību Latvijā. Pētījumā tika aptaujāts 651 jaunietis vecumā no 15 līdz 25 gadiem, intervēti 38 eksperti un organizētas četras fokusa grupas diskusijas. Viens no aptaujas uzdevumiem bija noskaidrot dažādus ar jauniešu profesionālo izvēli un nodarbinātību saistītus jautājumus.

Aptaujas rezultāti liecina, ka jauniešiem ir svarīgi atrast interesantu un stabilu darbu, kurš nodrošinātu karjeras izaugsmi un pietiekami augstu algu. Mazāk svarīgs aspekts ir darbs prestižā profesijā. Citi svarīgi darba aspekti ir patīkami darba kolēģi, darbs bez stresa un tāds darbs, kurš būtu atbilstošs jauniešu spējām (SIA „Analītisko pētījumu un stratēģiju laboratorija”, 2007: 58). Pētnieki piebilst, ka rīdziniekiem svarīgākas šķiet iespējas pilnveidoties, kamēr reģionu jaunieši uzsver vajadzību pēc stabila darba. Pētniekus satrauc arī

daudzu jauniešu izteiktie nodomi doties uz ārvalstīm. Aptuveni puse jauniešu ir apsvēruši šādu iespēju. Aptaujas dati liecina, ka krievu jaunieši ir motivētāki doties uz ārvalstīm (SIA „Analītisko pētījumu un stratēģiju laboratorija”, 2007: 60).

Biedrība „Jauniešu konsultācijas” (2006) veica pētījumu par NVA organizētajās vasaras praksēs iesaistīto jauniešu profesiju izvēli. Pētnieki ar telefonintervijas metodes palīdzību veica 1650 15-18 gadu jauniešu aptauju. Aptaujas rezultāti liecina, ka vairāk nekā puse jauniešu nevarēja nosaukt nevienu profesiju, ko viņi vēlētos apgūt. Viņi uzskata, ka pieņemt lēmumu par profesijas izvēli ir pārāgri.

Tikai aptuveni 1/10 no aptaujātajiem jauniešiem vasaras prakses laikā bija pārliecinājušies, ka nākotnē viņi vēlētos strādāt tajā pašā profesijā. Aptuveni 1/3 daļa aptaujāto norādīja, ka profesija, kurā viņi strādāja prakses laikā, nav viņiem piemērota. Tāpat 1/4 aptaujāto bija secinājuši, ka nākotnē nevēlas strādāt mazkvalificētu darbu. Vairums aptaujāto atzina, ka bija iesaistījušies NVA pasākumā, lai nopelnītu naudu. Daži atzina, ka viņi vēlējās iegūt darba pieredzi un lietderīgāk izmantot laiku vasaras brīvdienās. Pētījuma rezultāti liecina, ka daudzi jaunieši nav nopietni pārdomājuši savu profesijas izvēli. Pozitīvi jāvērtē fakts, ka daudzi tomēr ir atskārtuši, ka mazkvalificētu darbu viņi nevēlas strādāt. Tas varbūt dažus jauniešus motivēs nopietnāk pievērsties mācībām. Diemžēl daudziem jauniešiem Latvijā šādas iespējas iegūt darba pieredzi un izpratni par dažādām profesijām nav (Biedrība „Jauniešu konsultācijas”, 2006).

Jaunieši bezdarbnieki

Vairākus jauniešu nodarbinātības pētījumus ir organizējusi NVA (sk. NVA, 2006; NVA, 2008). NVA pētījumos lielāka uzmanība pievērsta reģistrēto bezdarbnieku motivācijas un rīcības izpētei. Tāpat pētnieki šajos pētījumos ir vēlējušies noskaidrot, kādus NVA pakalpojumus bezdarbnieki ir saņēmuši un kā viņi vērtē šo pakalpojumu kvalitāti.

Dažu sociālo pētījumu rezultāti liecina, ka bez darba palikušajiem cilvēkiem ir ievērojamas grūtības gan atrast darbu, gan arī nodrošināt sevi un savu ģimeni ar iztikas līdzekļiem. Bieži vien šie cilvēki reģistrējas NVA, lai sameklētu darbu, saņemtu dažādus NVA pakalpojumus (mācību kursi, APSD) un pabalstus. NVA reģistrētie bezdarbnieki arī reģistrējas pašvaldības sociālajos dienestos, lai iegūtu sociālo palīdzību. 2007.gadā veiktais kompānijas SKDS pētījums liecina, ka Rīgā sociālā dienestu klientu vidū ir daudz bezdarbnieku. Pētnieki konstatēja, ka to respondentu vidū, kuri saņem sociālos pabalstus un bijuši bez darba vismaz deviņus mēnešus, ir salīdzinoši daudz jauniešu vecumā no 18 līdz 24 gadiem vai respondenti ar pamata vai nepabeigtu pamata izglītību (SKDS & RD LD, 2007: 45). Šīs iedzīvotāju

grupas var arī definēt kā riska grupas. Daudziem jauniešiem un cilvēkiem ar nepabeigtu izglītību ir lielas grūtības iekļauties darba tirgū.

Latvijas Universitātes pētnieks Mihails Hazans (2006) NVA organizētajā pētījumā pētīja „bezdarbnieku sociālpsiholoģisko portretu”. Viņš konstatēja, ka, salīdzinot ar citām bezdarbnieku grupām, jauniešiem ir „vāji izteikta motivācija” meklēt darbu (Hazans, 2006: 59). Vāji izteikta motivācija ir arī konstatēta vecākiem bezdarbniekiem un tiem, kuriem ir vispārējā pamata vai vidējā izglītība. Līdzīga sakarība ir atklāta, analizējot dažādu bezdarbnieku grupu „sasniegumu motivāciju”. Jauniešiem ir vāja motivācija kaut ko darīt, lai risinātu ar savu nodarbinātību un bezdarbu saistītus jautājumus (Hazans, 2006: 70). Iemesli šādai vāji izteiktai motivācija ir dažādi: apātija, neadekvāti augsts savu spēju novērtējums, zems pašnovērtējums. Tomēr vāju motivāciju dažkārt var izskaidrot arī to, ka daži no NVA reģistrētajiem jauniešiem un bezdarbniekiem patiesība strādā un viņi nav ieinteresēti dažādu NVA pakalpojumu saņemšanā.

Kompānija „Consensus PR” (2006) pētīja jauniešu bezdarbnieku „kvalitatīvā sastāva atbilstību darba tirgus pieprasījumam”. Pētnieki vēlējās noskaidrot, kāda ir bijusi jauniešu bezdarbnieku iepriekšējā darba pieredze un bezdarba iemesli. Ar aptaujas palīdzību viņi identificēja šo jauniešu izglītību, zināšanas un pamatprasmes.

Pētnieki konstatēja, ka jaunieši nav psiholoģiski sagatavoti darbam kolektīvā un darba dzīvei. Tāpat daudziem jauniešiem trūkst nepieciešamās motivācijas. Viņi secina, ka jaunieši bezdarbnieki neatbilst darba tirgus prasībām (SIA „Consensus PR”, 2006).

Salīdzinot tās profesijas, kuras jaunieši apguvuši arodskolā, kā arī tās, kuras jaunieši vēlētos apgūt, ar darba devēju nosauktajām profesijām, pētnieki konstatēja, ka šīs profesijas pamatā sakrīt. Tās bija dažādas vienkāršās profesijas: pavārs, šuvējs un pārdevējs. Tomēr daudzu jauniešu vidū populāras ir arī tādas profesijas, kuras darba devēji neuzskata par pieprasītām, piemēram, grāmatveža, jurista un ekonomista profesiju (SIA „Consensus PR”, 2006).

Pētījumu rezultāti liecina, ka, izvēloties profesiju, tikai piektā daļa aptaujāto jauniešu izvēlējušies attiecīgu izglītību. Tikpat daudzi izvēlējušies profesiju, kura viņiem šķitusi darba tirgū pieprasīta. Pētnieki uzskata, kas daudzu jauniešu nepārdomātā profesijas izvēle bieži vien ir bijis iemesls mācību pārtraukšanai un motivācijas trūkumam (SIA „Consensus PR”, 2006). Darba devēji un NVA darbinieki intervijās apstiprina minēto tendenci. Jaunieši nav motivēti mācīties un strādāt iegūtajā profesijā.

Aptaujā jauniešiem lūdza novērtēt dažādas pamatprasmes (latviešu un krievu valodas zināšanas, motivāciju strādāt un apgūt jauno). Daudzi jaunieši šīs pamatprasmes novērtējuši kā labas. Savukārt intervētie darba devēji un NVA darbinieki novērtēja šīs pamatprasmes kā

nepietiekamas. Viņi norādīja uz daudzu jauniešu zemo motivāciju un nevēlēšanos strādāt (SIA „Consensus PR”, 2006).

Lai arī aptuveni 60% aptaujāto jauniešu norādīja, ka viņiem ir darba pieredze, tomēr darba devēji un NVA darbinieki norādīja, ka darba pieredzes trūkums ir viens no visbūtiskākajiem šķēršļiem, lai jaunieši varētu atrast darbu (SIA „Consensus PR”, 2006).

Par jauniešu motivāciju strādāt liecina viņu atbildes uz jautājumu par bezdarba iemesliem. 80% aptaujāto atzina, ka no darba viņi ir aizgājuši paši pēc savas vēlēšanās. Kā iemeslu jaunieši min zemo atalgojumu, sliktos darba apstākļus un nelabvēlīgu mikroklimatu. Visbiežāk jaunieši kā iemeslu atlaišanai min dažādus ārējus apstākļus: darbinieku skaita samazināšanu, uzņēmuma restrukturizāciju vai likvidāciju. Pētnieki secina, ka aptaujātie jaunieši reti kad savu rīcību un rakstura īpašības vērtē kritiski. Viņi savā rīcībā nesaskata faktorus, kas varētu kavēt viņu iekļaušanos darba tirgū (SIA „Consensus PR”, 2006).

Jaunieši bezdarbnieki vēlas atrast jebkādu labi atalgotu darbu. Viņiem ir mazāk svarīgi tas, vai darbs būs viņu apgūtajā specialitātē. Dažas aptaujātās mātes bezdarbnieces pat norādīja, ka algotu darbu viņas nevēlas strādāt, jo viņām jārūpējas par bērniem un mājsaimniecību. Vissaistošākais jauniešiem šķītis darbs viesnīcu un restorānu nozarē, darbs tirdzniecības uzņēmumos, dažādos pakalpojumu nozares uzņēmumos un būvniecībā (SIA „Consensus PR”, 2006).

Pētnieki ir arī konstatējuši krasās atšķirības starp jauniešu ekspektācijām par potenciālo darba vietu un viņu pašu iemaņām. Viņiem ir salīdzinoši zema izglītība un kvalifikācija, nav arī darba pieredzes, bet tajā pašā laikā ir augstas prasības pret darba samaksu un darba apstākļiem (SIA „Consensus PR”, 2006). Dažkārt daudzu jauniešu grūtības atrast darbu var izskaidrot ar neadekvāti augstām prasībām pret potenciālo darbu un atalgojumu.

2006.gadā NVA organizētajā pētījumā tika aptaujāti 1045 reģistrēti bezdarbnieki, kuri 2005./2006. mācību gadā bija pabeiguši pamatskolu, vidusskolu, arodskolu vai augstskolu. Jāpiebilst, ka šī pētījuma datus pēc NVA lūguma analizēja promocijas darba autors. Šī pētījuma mērķis bija noskaidrot, kādu profesiju un kvalifikāciju ir ieguvuši absolventi bezdarbnieki un kādi faktori kavē viņu iekļaušanos darba tirgū.

Augstāko izglītību ieguvušo vidū vislielāko īpatsvaru veido absolventi, kuri ir bija ieguvuši izglītību tādās nozarēs kā ekonomika, vadības zinības, tiesību zinātne, pedagogija, datorzinātnes un psiholoģija. Jāpiebilst, ka tieši šo nozaru/studiju virzienu izvēlas lielākā daļa Latvijas studentu (NVA, 2006: 4). Savukārt bezdarbnieku grupā ar profesionālo izglītību vislielāko īpatsvaru veido absolventi, kuri ir apguvuši tādās profesijas kā pavārs, automehāniķis, grāmatvedis, biroja darba organizators, sekretārs lietvedis, frizieris un apdares darbu strādnieks (NVA, 2006: 4).

Pētījuma rezultāti arī norāda uz kritiski vērtējamu parādību. Tikai aptuveni pusei no profesionālo un augstāko izglītības iestāžu absolventiem mācību laikā bija organizēta mācību prakse pie darba devēja. Gandrīz 1/5 respondentu mācību prakses nebija vispār (NVA, 2006: 4).

Aptuveni pusei respondentu bija kaut kāda darba pieredze, kas ilgāka par trim mēnešiem. Augstāko izglītību ieguvušajiem vīriešiem, kā arī Rīgā un Kurzemē dzīvojošajiem ir lielākas izredzes atrast darbu un iegūt tik nepieciešamo darba pieredzi (NVA, 2006: 5).

Jaunieši kā svarīgākos bezdarba iemeslus min nepieciešamās darba pieredzes trūkumu, neapmierinātību ar piedāvāto darba samaksu un brīvu darba vietu trūkumu. Visbiežāk kā savu iztikas avotu respondenti minēja citu ģimenes locekļu ienākumus. Tāpat daudziem jauniešiem nozīmīgi iztikas avoti ir bezdarbnieku pabalsts un dzīvesbiedra ienākumi (NVA, 2006: 5). Tātad daudzi jaunieši bezdarbnieki apzinās savas reālās iespējas darba tirgū. Viņi saprot, ka viņiem jāiegūst darba pieredze. Šo ieceri dažkārt ir grūti īstenot, jo darba devējam vajadzīgi darbinieki ar darba pieredzi.

Jaunieši darba tirgū

Izdevuma „Latvijas jaunatnes portrets: integrācija sabiedrībā un marginalizācijas riski” autori (LU FSI & LU VFF, 2009) norāda, ka, analizējot jauniešu nodarbinātību, jāņem vērā, ka šī sabiedrības daļa nav homogēna grupa (120.lpp.). 15-19 gadu vecumā vairums jauniešu ir ekonomiski neaktīvi, t.i., nemeklē darbu vai nav nodarbināti. Lielākā daļa no viņiem mācās dažādās mācību iestādēs. Jauniešu ekonomiskā aktivitāte pieaug ar gadiem, sasniedzot maksimumu 20-24 gadu vecumā (LU FSI & LU VFF, 2009: 120). Augstāk minētā izdevuma autori arī uzsver, ka jauniešu nodarbinātība jāanalizē nevis bezdarba, bet drīzāk ekonomiskās aktivitātes kontekstā (LU FSI & LU VFF, 2009: 121). Citiem vārdiem, analizējot jauniešu nodarbinātību, pētniekiem jāņem vērā tas, ka noteiktā vecumā vairums jauniešu vēl mācās. Bezdarba līmenis jauniešu vidū ne vienmēr adekvāti raksturo jauniešu nodarbinātību un ekonomisko aktivitāti.

Jauniešu grupa Latvijā nav homogēna arī citos aspektos. Kā liecina iepriekš analizēto pētījumu dati, jauniešiem ar augstāku izglītību ir vieglāk atrast darbu nekā tiem, kuriem ir tikai pamatzglītība. Tāpat dažādu Latvijas reģionu jauniešiem ir dažādas izredzes iegūt izglītību (vidējo vai profesionālo), atrast darbu un būt nodarbinātiem. Rīgas un Pierīgas reģionu jauniešiem ir objektīvi vieglāk atrast darbu nekā, piemēram, Latgales lauku novados dzīvojošajiem. Jauniešu grupas heterogenitāte parādās arī vīriešu un sieviešu dzimuma grupās. Vīriešiem ir salīdzinoši vieglāk atrast fizisku un mazkvalificētu darbu, jo darba tirgū ir

pietiekami daudz vīriešiem piemērotu darbavietu. Turpretī dažām sievietēm pēc bērna kopšanas atvaļinājuma ir grūtāk atrast darbu savas aizņemtības un bērnudārza pakalpojumu nepieejamības dēļ.

Latvijas pētnieki pēdējos piecos gados ir pievērsušies vairāku nodarbinātības aspektu – darbaspēka ģeogrāfiskās un profesionālās mobilitātes, dzimtes, darba algas, darba apstākļu un citu jautājumu – analīzei (sk. Eiropas Savienības struktūrfondu Nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi” projektu „Labklājības ministrijas pētījumi”. Pieejams tiešsaistē: <http://www.lm.gov.lv/text/674>). Promocijas darba autors vēlējās sniegt nelielu ieskatu tajos secinājumos, kas izriet no augstāk minētajiem pētījumiem un tieši attiecas uz jauniešu nodarbinātību.

Latvijas Universitātes pētnieki 2006.gadā organizēja 8005 Latvijas iedzīvotāju aptauju, lai noskaidrotu dažādus ar viņu ģeogrāfisko mobilitāti saistītus jautājumus (ikdienas rutīnas, ceļš uz darbu, uz mācību iestādēm, ārvalstu migrācija, iekšējā migrācija, svārstmigrācija u.tml.). Aptuveni 1/5 daļa respondentu vēlējās doties strādāt uz ārvalstīm. Tomēr tikai aptuveni puse respondentu bija kaut ko paveikuši, lai īstenotu šo ieceri (nopirkuši biļetes, noslēguši darba līgumus u.tml.). Visbiežāk vēlēšanos braukt strādāt uz ārvalstīm izteikuši jaunieši vecumā līdz 24 gadiem, vīrieši, pamatizglītību un vidējo vispārējo izglītību ieguvušie, kā arī Latgales un Zemgales reģionā dzīvojošie (LR LM, 2007).

Iespējamais atalgojums ārvalstīs ir visbiežāk nosauktais iemesls, kāpēc šie respondenti vēlas izceļot. Viņi arī uzskata, ka tur ir labāki darba apstākļi un sociālās garantijas. Jaunieši biežāk nekā vecāki cilvēki vēlas iegūt jaunu pieredzi un nodrošināt sev lielākas izaugsmes iespējas nākotnē. Viņi biežāk nekā citi respondenti vēlas nopelnīto ieguldīt savā izglītībā. Tātad jauniešu migrāciju ne vienmēr var vērtēt tikai kritiski. Iegūtās svešvalodu zināšanas, pieredze un nopelnītā nauda var noderēt, lai iegūtu augstāku izglītību un nodrošinātu sev karjeras izaugsmi (LR LM, 2007).

Baltijas Sociālo zinātņu institūta un RS Group (2006) pētījumā par darba algu ietekmējošajiem faktoriem tika konstatēts, ka valdības noteiktā minimālā alga samazina darba devēju motivāciju algot cilvēkus ar zemu kvalifikāciju. Valdības citās valstīs rada dažādas programmas, lai atvieglotu mazkvalificētā darbaspēka integrāciju. Šī problēma īpaši skar jauniešus līdz noteiktam vecumam (15-22 gadu vecumā). Dažās valstīs šai jauniešu grupai ir noteikta zemāka minimālā alga, lai tādējādi padarītu viņu nodarbinātību pievilcīgāku un izdevīgāku darba devējiem (BSZI & RS Group, 2006: 23). Jauniešiem, kuriem bieži vien nav darba pieredzes un darba tirgū pieprasītās kvalifikācijas, dažkārt ir ievērojamas grūtības iegūt darbu. Dažādas valdības programmas, atvieglojumi, zemāk noteikta minimālā alga varētu būt daži no risinājumiem, lai jaunieši ātrāk integrētos darba tirgū.

AS "Inspecta Latvia" un Rīgas Stradiņa universitātes pētnieki (2007) savā pētījumā par darba apstākļiem un riskiem Latvijā norāda, ka jaunieši un respondenti ar zemāku izglītību ir slikti informēti par dažādiem ar darba tiesiskajiem aspektiem un darba drošību saistītajiem jautājumiem. Viņi nespēj adekvāti novērtēt šo jautājumu svarīgumu un nepieciešamību, piemēram, vajadzību noslēgt darba līgumu, ievērot darba drošības noteikumus u.tml. Pētnieki uzsver, ka informatīvajiem materiāliem par darba aizsardzību un darba tiesiskajām attiecībām jābūt „īsiem, skaidriem, vienkāršiem, lakoniskiem un viegli uztveramiem” („Inspecta Latvia” & RSU DVVI, 2007).

LU Filozofijas un socioloģijas institūta pētniece Ilze Trapenciere 2006.gadā ir veikusi pētījumu par jauniešu dzīves kvalitāti (sk. Bela & Tisenkopfs, 2006). Viņa analizēja dažādus avotus (statistiku, pētījumu datus), kā arī intervēja 45 jauniešus vecumā no 13 līdz 25 gadiem (Bela & Tisenkopfs, 2006). Ilze Trapenciere norāda, ka jauniešu ar dažādu izglītību izredzes darba tirgū ievērojami atšķiras. Jaunieši ar augstāku izglītību var pamatoti cerēt uz labāku darbu ar lielāku atalgojumu un drošiem darba apstākļiem. Savukārt jauniešiem ar zemāku izglītību nākas strādāt smagu fizisku darbu par zemāku algu, dažkārt pat bez darba līguma (Bela & Tisenkopfs, 2006: 127). Jauniešu intervijas liecina, ka izglītības trūkums liedz daudziem jauniešiem iegūt tādu darbu, kurš būtu drošs no dažādiem aspektiem un kurš varētu nodrošināt pietiekami lielus ienākumus.

Daži Latvijas pētnieki ir pievērsušies dažādu sociālās atstumtības riskam pakļauto grupu izpētei, piemēram, kā notiek invalīdu un nepilngadīgo noziedznieku integrācija sabiedrībā un darba tirgū (sk. Zepa & BISS, 2006; Žabko, 2007). Baltijas Sociālo zinātņu institūta pētnieki (2006) noskaidroja, ka no visiem aptaujātajiem invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem (n=240) nodarbināti ir tikai 20% (Zepa & BISS, 2006: 68). Īpašas problēmas atrast darbu ir jauniešiem invalīdiem riteņkrēslu lietotājiem. Pētnieki norāda uz kritiski vērtējumu tendenci, t.i., „16–25 gadu veco jauniešu vidū nodarbinātības līmenis ir salīdzinoši daudz zemāks” (Zepa & BISS, 2006: 68). Pētnieki norāda, ka invalīdu integrāciju darba tirgū ierobežo gan objektīvi apstākļi (grūtības pārvietoties un infrastruktūras objektu pieejamība), gan arī dažu sabiedrības locekļu un darba devēju stereotipiskie priekšstati par invalīdiem. Šādi ierobežojumi un priekšstati var radīt apātiju un pasivitāti daudzu invalīdu vidū (Zepa & BISS, 2006: 4).

SIA „Factum” (Žabko & SIF, 2007) veiktajā pētījumā par piespiedu darbu tika konstatēts, ka jauniešus (gan nepilngadīgos, gan arī pilngadīgos) ir ļoti sarežģīti integrēt sabiedrībā. Pētnieki secināja, ka jaunieši reti spēj adekvāti „novērtēt noziedzīgā nodarījuma nopietnību un sekas” (Žabko & SIF, 2007: 92). Viņi arī izvairās no piespiedu darba (turpat). Jaunieši bieži neievēro Valsts probācijas dienesta darbinieku un darba devēju sastādīto darba grafiku.

Viņu attieksme pret pienākumiem un darbu ir nevērīga (Žabko & SIF, 2007: 92). Kāda darba devēja teiktais varētu pietiekami spilgti ilustrēt šo jauniešu attieksmi:

Tad viņam auksti, tad viņam ausis salst, tad viņam vēl visādas problēmas. Principā, viņš tur tās desmit stundas nomocījās, un mēs nomocījāmies, un es jau teicu, ka labāk tādus nē [...] Protams, ja prāta nav jauniešiem, ko tad tur vairs neieliksi. Ja vecāki 17 gados nav ieaudzinājuši to, tad ne to pašvaldība vairs izdarīs, ne atbildīgie dienesti par to lietu, ne tiesa. (Darba devējs) (Žabko & SIF, 2007: 92)

Pētnieki uzskata, ka dažiem jauniešiem „nepieciešama palīdzība iemācīties kontrolēt savu uzvedību un to mainīt” (Žabko & SIF, 2007: 92). Iespējams, ka šo jauniešu grupas integrācijai jāveido korekcijas programmas, kurās varētu koriģēt gan jauniešu, gan dažkārt arī viņu ģimenes attieksmi un uzvedību. Pētnieki uzskata, ka jauniešu pārkāpumu cēloņi ir meklējami jauniešu ģimenēs, „saskarsmes kultūrā un pieredzē” (Žabko & SIF, 2007: 92).

SIA „Socioloģisko pētījumu institūts” (Koroļeva, 2007) veica pētījumu par jauniešu nodarbinātības tendencēm Latvijā. Pētījumā tika aptaujāti 4000 jauniešu vecumā no 15 līdz 30 gadiem, intervēti 15 eksperti un organizētas sešas diskusiju grupas dažādos Latvijas reģionos. Jāpiebilst, ka šis ir viens no visnozīmīgākajiem jauniešu nodarbinātības pētījumiem Latvijā, tāpēc promocijas darba autors iekļāva plašāku aprakstu par šī pētījuma rezultātiem.

Intervētie eksperti (NVA un pašvaldību speciālisti, darba devēji un jauniešu organizāciju pārstāvji) uzsvēra, ka jaunieši norādītajā vecuma grupā nav viendabīga grupa. Šo jauniešu problēmas ir ļoti atšķirīgas. Kā visnozīmīgāko problēmu jauniešu grupā no 15 līdz 21 gadam eksperti min nepietiekamo izglītību un darba pieredzes trūkumu. Vecākiem jauniešiem ir cita veida problēmas. Daudzi jaunieši ir atskārtuši, ka iegūtā izglītība neatbilst viņu interesēm. Īpaši grūti integrēties vai atgriezties darba tirgū ir mātēm pēc ilgstoša bērna kopšanas atvaļinājuma. Laika gaitā viņas var pazaudēt savas darba iemaņas un tik nepieciešamos sociālos kontaktus. Eksperti norāda gan uz pozitīviem, gan arī negatīviem faktoriem, kas var ietekmēt jauniešu integrāciju darba tirgū. Pozitīvi vērtējama ir jauniešu neatlaidība un ambīcijas. Negatīvi vērtējami faktori ir savu trūkumu neapzināšanās, augstas prasības pret algojumu un darba apstākļiem (Koroļeva, 2007: 96).

Jauniešu aptaujas dati liecina par to, ka Rīgā dzīvojošajiem jauniešiem ir vieglāk atrast darbu un viņu vidū vairāk ir tādu, kuriem jau ir darba pieredze. Aptuveni 1/10 jauniešu aptaujāto vidū nestrādā un nemācās. Kā norāda pētnieki, tās visbiežāk ir māmiņas, kuras audzina bērnus. Viņas tomēr nevar klasificēt kā darba meklētājas, jo faktiski viņas darbu nemeklē (Koroļeva, 2007: 98).

Vairumam jauniešu pirmā darba pieredze ir dažādos pakalpojumu un tirdzniecības nozares uzņēmumos. Jaunieši ir bijuši pārdevēji un dažādu darbu palīgstrādnieki. Bieži vien, strādājot šo darbu, jaunieši neslēdz darba līgumu. Pētnieki to skaidro ar viņu nedrošību, nezināšanu un pieredzes trūkumu darba tirgū (Koroļeva, 2007: 98).

Aptaujātie jaunieši ir neapmierināti ar iegūtās izglītības kvalitāti un tās sniegtajām iespējām darba tirgū. Daudzi respondenti atzina, ka plāno iegūt augstāku izglītību. Tāpat ievērojama daļa jauniešu uzskata, ka viņiem būtu vajadzīga palīdzība profesijas izvēlē. Pētījuma atskaites autori uzskata, ka skolās ir jānodrošina karjeras konsultācijas (Koroļeva, 2007: 99).

Daudzi jaunieši pārtrauc mācības, jo viņi vēlas vai ir spiesti strādāt. Pētījumu rezultāti liecina, ka, jo ilgāks laiks paiet kopš mācību pārtraukšanas, jo jauniešiem ir grūtāk atgriezties skolā. Daudzām sievietēm kā viens no vissvarīgākajiem iemesliem mācību pārtraukšanai ir grūtniecība un bērna audzināšana (Koroļeva, 2007: 100).

Darba meklēšanā jaunieši visbiežāk iesaista savus draugus un paziņas. Tāpat viņi bieži izmanto internetu. Jaunieši atzīst, ka viņiem trūkst darba pieredzes un izglītības, taču bieži vien viņiem nākas atteikties no darba piedāvājuma zemās algas dēļ (Koroļeva, 2007: 100). Pētījumu rezultāti norāda gan uz objektīviem, gan arī subjektīviem faktoriem, kas var ietekmēt jauniešu iekļaušanos darba tirgū. Darba vietu pieejamība un skaits noteiktos darba tirgus segmentos un valsts reģionos var būt nozīmīgs faktors, kas var veicināt vai kavēt jauniešu integrāciju. Tāpat jāpiemin arī dažu jauniešu nepamatotās ekspektācijas attiecībā pret iespējamo darbu, darba apstākļiem un atalgojumu, kuras var apgrūtināt darba iegūšanu.

Promocijas darba autors identificēja tikai vienu sociālo pētījumu, kura mērķis bija izpētīt jauniešu ar zemu izglītību nodarbinātības problēmas. Tas ir 2006.gadā veiktais Baltijas Sociālo zinātņu institūta pētījums par mazizglīto to mazākumtautību jauniešu integrāciju darba tirgū (sk. Zepa & BISS, 2006). Institūta pētnieki veica 500 NVA reģistrētu mazākumtautību jauniešu aptauju vecumā no 15 līdz 35 gadiem. Šī aptauja notika NVA filiālēs Latvijas lielākajās pilsētās. Tāpat tika organizēta anketēšana 414 skolēnu vidū 12 Latvijas vakarskolās. Visbeidzot, pētnieki intervēja 20 mazākumtautību jauniešus un 20 darba devējus dažādos Latvijas reģionos (Zepa & BISS, 2006).

Pētījumu rezultāti liecina, ka vairums mazākumtautību jauniešu ar zemu izglītību (turpmāk – jaunieši) ir nodarbināti dažādos mazkvalificētos darbos. Tas visbiežāk ir darbs celtniecībā un mazumtirdzniecībā, kā arī teritorijas uzkopšanas darbi (Zepa & BISS, 2006: 7).

Daudzi jaunieši saprot, ka viņiem nepieciešama labāka izglītība. Daļa jauniešu mācās vakarskolā, kas dod iespēju vienlaikus gan iegūt izglītību, gan arī pelnīt naudu. Daļa jauniešu ir atzinuši, ka viņiem ir grūtības atrast darbu nepietiekami labo latviešu valodas zināšanu dēļ. Jauniešiem ir jāsamierinās ar zemu atalgojumu. Daļa jauniešu arī norāda, ka zems atalgojums ir bijis viens no viņu darba zaudēšanas iemesliem (Zepa & BISS, 2006: 7).

Pētnieki norāda uz pozitīvi vērtējamu tendenci jauniešu un darba devēju atbildēs. Jaunieši saprot, ka viņiem pietrūkst izglītības un darba pieredzes. Šīs ir prasības, ko izvirza arī intervētie darba devēji. Tomēr ir arī kritiski vērtējami aspekti. Darba devēji norāda, ka dažkārt

jauniešu pašnovērtējums ir pārāk augsts. Jaunieši vēlas saņemt lielāku atalgojumu, bieži vien vairāk, nekā par viņu darbu gatavi maksāt darba devēji (Zepa & BISS, 2006: 7).

Intervētie darba devēji norāda, ka jaunieši ar zemu izglītību ir tā grupa, kas darba meklējumos dodas prom no Latvijas, jo ārvalstīs par savu darbu viņi saņem vairāk. Darba devēji izprot šo jauniešu vēlēšanos nopelnīt, un tā ir pamatota. Acīmredzot Latvijā par zemas kvalifikācijas darbu maksā ievērojami mazāk. Šāds darbs arī nenodrošina pietiekami lielus ienākumus (Zepa & BISS, 2006: 9).

Mazākumtautību jauniešu latviešu valodas prasmes ir vājas vai viduvējas. Šādas valodas prasmes vai šo prasmju trūkums var apdraudēt viņu pozīcijas darba tirgū. Pētnieki konstatēja, ka tikai aptuveni puse no jauniešiem varētu strādāt darbu, kur nepieciešamas latviešu valodas zināšanas. Jaunieši ir motivēti mācīties latviešu valodu, jo viņi vēlas iegūt darbu un izglītību. Darba devēji savukārt norāda, ka motivācija apgūt latviešu valodu ir diezgan atšķirīga. Daži to ir pratuši izdarīt, ir pat mācījušiesursos. Daļa jauniešu tomēr necenšas mācīties un mēdz „izlīdzēties ar formāliem valodas zināšanas apstiprinošiem dokumentiem” (Zepa & BISS, 2006: 11).

Darba devēji atšķirīgi vērtē nepieciešamību zināt latviešu valodu. Ja darbs ir saistīts ar cilvēkiem un klientu apkalpošanu, tad šādām zināšanām ir jābūt. Ja darbs nav saistīts ar klientu apkalpošanu, tad darba devēji var arī nepieprasīt latviešu valodas zināšanas (Zepa, & BISS, 2006: 11). Tomēr jāuzsver, ka latviešu valodas zināšanu esamība vai trūkums var būtiski ietekmēt jauniešu karjeras virzību. Ja jauniešiem nezina latviešu valodu pietiekami labi, viņam ir ierobežotas iespējas iegūt augstāku amatu vai mainīt nodarbošanās jomu, kur, piemēram, ar klientiem ir jārunā latviešu valodā.

Gan pasaulē, gan arī Latvijā veiktajos jauniešu nodarbinātības pētījumos var identificēt dažas kopīgas iezīmes. Vairums pētnieku uzskata, ka jauniešu nepietiekami augstā izglītība un darba pieredzes trūkums ir viens no visbūtiskākajiem šķēršļiem viņu sekmīgai integrācijai darba tirgū. Viņu iekļaušanu darba tirgū kavē arī dažādi strukturāli faktori: vispārējā ekonomiskā situācija, darbavietu trūkums, zemā ekonomiskā aktivitāte atsevišķos valsts reģionos. Jauniešu izredzes atrast darbu un būt nodarbinātiem lielā mērā ietekmē arī valsts īstenotā nodarbinātības un nodokļu politika. Vairāki pētījumi liecina, ka jauniešu nodarbinātību ietekmē valsts noteiktā minimālā alga un nodokļi darbam, kā arī dažādi aktīvie nodarbinātības pasākumi. Pētniekiem tomēr ir atšķirīgi viedokļi, vai valsts īstenotajai politikai ir pozitīva ietekme un vai dažādie pasākumi ir bijuši pietiekami efektīvi.

Nodarbinātības pētnieki uzsver, ka ievērojamas grūtības atrast darbu un integrēties darba tirgū ir jauniešiem t.s. sociālās atstumtības riskam pakļautajās grupās. Tie ir jaunieši ar zemu izglītību, imigrantu jaunieši un jaunieši ar dažāda veida invaliditāti. Vairums pētnieku

uzskata, ka šo grupu nodarbinātības veicināšanai ir jāveido speciālas programmas, kurās šie jaunieši varētu iegūt kaut kādas darba tirgum nepieciešamās zināšanas un prasmes.

Visbeidzot, arī pašu jauniešu rīcība var ietekmēt viņu izredzes darba tirgū. Augstākas izglītības iegūšana un jaunu prasmju apgūšana var ievērojami uzlabot viņu situāciju darba tirgū. Tāpat arī viņu aktīva rīcība, meklējot darbu gan vietējā, gan arī ārvalstu darba tirgū, var nodrošināt viņu karjeras izaugsmi.

Augstāk minēto avotu analīze norāda, ka sociālā un nodarbinātības politika ievērojami ietekmē indivīda rīcību darba tirgū. Autors uzskata, ka tā rada vairāk ierobežojumu nekā stimulus, lai motivētu indivīdus meklēt darbu un būt nodarbinātām. Maz atalgots darbs bieži vien nav izdevīgākā alternatīva. No nodarbinātības dažos gadījumos indivīdus iegūst mazāk nekā no dažādiem pabalstiem. Statistiskas dati liecina, ka Latvijā ir augsts risks cilvēkiem ar zemiem ienākumiem nokļūt labklājības slazdā.

Tāpat normatīvie akti ierobežo indivīda rīcību darba tirgū vai pat liedz piekļuvi tam. Jau augstāk minētie Darba likumā noteiktie ierobežojumi nepilngadīgo nodarbinātībai var liegt daudziem jauniešiem ar zemu izglītību pieeju darba tirgum, jo darba devējam viņu nodarbinātība no dažādiem aspektiem ir neizdevīga. Te būtu jāmin jau iepriekš analizētā Beka individualizācijas tēze, kura citā starpā postulē, ka indivīds mūsdienu sabiedrībā arvien biežāk nonāk „institucionāli atkarīgās individuālās situācijās”.

3. Pētījuma metodoloģija

Šajā nodaļā autors īsi raksturo empīriskajā pētījumā izmantoto metodoloģiju, metodes, veikto lauka darbu un izlasi. Autors arī iekļāva nelielu pārskatu par datorprogrammu NVivo un Concordance izmantošanas īpatnībām, analīzes procesu un rezultātiem.

Promocijas darbā veiktajā empīriskajā pētījumā izmantotas šādas pētnieciskās metodes: aptauja, daļēji strukturētā intervija, ekspertintervija un kontentanalīze. Šo metožu izvēli noteica vairāki apsvērumi un apstākļi: 1) ar dažādu metožu palīdzību iegūtos rezultātus iespējams salīdzināt, tādējādi dodot iespēju novērtēt izmantoto instrumentāriju validitāti un drošumu; 2) kvantitatīvie aptauju dati ļauj noteikt kādas parādības vai problēmas izplatību; 3) kvalitatīvie dati, kas ir iegūti ar daļēji strukturētu interviju palīdzību, ļauj rast skaidrojumu un atbildes uz jautājumiem par pētāmās grupas motivāciju, problēmu kontekstu un dažādiem uzvedības modeļiem; 4) ar aptaujas palīdzību bija iespējams sasniegt tikai ierobežotu jauniešu daļu, kuri atbilst promocijas darba pētījuma objektam, tāpēc bija nepieciešama cita metode un pieeja, lai noskaidrotu arī to jauniešu viedokli, kuri dažādu iemeslu dēļ nav reģistrējušies NVA.

3.1. Empīriskā pētījuma instrumentārija un lauka darba apraksts

Ekspertu intervijas: instrumentārijs un lauka darbs

Promocijas darbā izmantoti dažādos pētījumos sagatavotie interviju plāni un iegūtie empīriski dati no intervijām ar dažādu valsts, pašvaldību un privātā sektora organizāciju pārstāvjiem. Te vispirms jāpiemin paša promocijas darba autora organizētās un veiktās intervijas ar Latgales mācību centra pasniedzēju Jekaterīnu Smirnovu, ar Rīgas domes Labklājības departamenta Sociālās pārvaldes Sociālās palīdzības administrēšanas nodaļas vadītāju Baibu Skuju, ar RD LD Nodarbinātības nodaļas vadītāju Ingu Lukašinsku, NVA Rīgas filiāles Darba tirgus nodaļas darbinieci Tatjanu Pasāni un Rīgas pašvaldības aģentūras „Rīgas dārzi un parki” darbinieci Viktoriju Milleri. Šīs intervijas ir veiktas laika periodā no 2006.gada sākuma līdz 2010.gada jūnijam.

Papildus šīm nosauktajām intervijām promocijas darbā izmantots citos sociālajos pētījumos sagatavotais instrumentārijs un iegūtie empīriskie dati. Te jānorāda 2005.-2006.gadā Latvijas Universitātes mācībspēku un pētnieku veiktais pētījums „Darbaspēka ģeogrāfiskā mobilitāte” (LR Labklājības ministrijas un ESF pārraudzītais un finansētais pētnieciskais projekts), kurā promocijas darba autors intervēja četru lielu Latvijas uzņēmumu personāldaļu vadītājus (AS

„Rhodia”, AS „Valmieras stikla šķiedra”, AS „Daugavpils lokomotīvu remonta rūpnīca” un SIA „Gādība”), kā arī intervēja Valmieras un Daugavpils NVA filiāles vadītājus (sk. Ekspertu sarakstu un interviju plānus pielikumā). Vairāk par augstāk minēto pētījumu var uzzināt 2007.gadā LU sagatavotajā publikācijā „Darbaspēka ģeogrāfiskā mobilitāte”.

Promocijas darba autors arī veica sešas intervijas ar Tukuma rajona uzņēmumu direktoriem un vadošajiem speciālistiem, kā arī intervēja trīs vietējo pašvaldību pārstāvjus SIA „Baltkonsults” 2005.gada organizētajā pētījumā ”Tukuma pilsētas un Tukuma rajona uzņēmumu un organizāciju vadītāju vērtējums par esošo darba tirgus situāciju un plānoto cilvēkresursu nepieciešamību līdz 2010. gadam” (galvenā pētniece Ilze Trapenciere, NVA un ESF līdzfinansētais pētnieciskais projekts). Tātad kopumā šajā promocijas darbā analīzes nolūkiem izmantoti empīriskie dati no 22 intervijām ar ekspertiem. Ar detalizētu ekspertu sarakstu var iepazīties promocijas darbam pievienotajā 3.pielikumā.

Svarīgi piebilst, ka intervijas notika dažādos laika periodos, sākot no 2005.gada līdz 2010.gadam. Dažādu notikumu fons, vispārējā ekonomiskā un politiskā situācija varēja ietekmēt ekspertus vērtējumus. Turklāt intervējamie sniedza atbildes uz tiem jautājumiem, kuri tieši attiecas uz viņu kompetences jomu. Personāldaļu vadītāji varēja atbildēt uz jautājumiem, kas attiecas uz darbinieku rekrutāciju, motivāciju un kadru mainību viņu uzņēmumos, retāk varēja raksturot situāciju nozarē vai darba tirgū vispār. NVA darbinieki savukārt varēja raksturot vispārējo situāciju savā pilsētā vai rajonā, bet bieži vien nevarēja nosaukt konkrētus piemērus (uzņēmumu nosaukumus, darbinieku skaitu tajos, kādu nozari raksturojošos rādītājus), kas varētu ilustrēt kādas problēmsituācijas darba tirgū. Visbeidzot, pētnieciskajiem projektiem, kuros autors piedalījās un kuru laikā veica augstāk minētās ekspertintervijas, bija atšķirīgi mērķi un uzdevumi, līdz ar to arī atšķirīgs instrumentārijs. Tādējādi iegūtos empīriskos datus nevarēja pilnībā izmantot promocijas darbā noteikto uzdevumu sasniegšanai, piemēram, noskaidrot, kādi faktori veicina vai kavē tieši jauniešu ar zemu izglītību iekļaušanos darba tirgū. Autors tomēr uzskata, ka ar iegūtajiem datiem no intervijām ar ekspertiem iespējams padziļināti izpētīt ne tikai indivīdu (darbinieku, bezdarbnieku un jauniešu) rīcību noteiktā laikā un vietā, bet arī noskaidrot sociālās vides un citu ārējo apstākļu ietekmi uz šo rīcību.

Visbeidzot jāpiebilst, ka autors dažos gadījumos precīzi neidentificē intervējamo, piemēram, tad, kad intervējamais stāsta par konkrētiem atgadījumiem, kas norāda uz nodokļu nemaksāšanu vai citiem pārkāpumiem, lai tādejādi pasargātu viņus no iespējamām sankcijām (citu cilvēku kritikas, rīcības).

NVA reģistrēto jauniešu aptaujas izlases metode un norise

Promocijas darbā izmantota aptauja, lai noskaidrotu, ar kādām problēmām saskaras jaunieši ar zemu izglītību, iekļaujoties darba tirgū Latvijā, ko viņi dara, lai sameklētu darbu, ko viņi plāno vai jau ir veikuši, lai iegūtu zināšanas un iemaņas, kas viņiem noderētu darba tirgū. Sadarbībā ar NVA 2003.gada oktobrī un novembrī tika veikta NVA reģistrēto jauniešu bezdarbnieku aptauja. Aptaujas izlases metode – kvotu izlase. Respondentu atlases kritēriji – katrs desmitais dažādas NVA filiāles apmeklējušais un tajās reģistrētais jaunietis, kurš aptaujas brīdī nebija ieguvis vidējo vai profesionālo izglītību, kā arī tajā brīdī nemācījās izglītības iestāžu dienas nodaļās un nebija legāli nodarbināts.

Kopumā iegūtas 712 derīgas respondentu anketas. Aptaujas anketa tika sagatavota un izplatīta latviešu valodā. Atsevišķos gadījumos, ja respondents nesaprata jautājuma formulējumu latviešu valodā, viņam anketu palīdzēja aizpildīt NVA darbinieks. Aptaujas anketas tika aizpildītas apmeklējuma laikā visās NVA filiālēs Latvijā.

Mehānisko, vienkāršā gadījuma vai citādu izlases metodi nebija iespējams izmantot vairāku praktisku iemeslu dēļ: 1) NVA darbiniekiem nebūtu iespējams veikt savus tiešos darba pienākumus; 2) NVA filiāļu vadībai būtu grūti kontrolēt aptaujas īstenošanu, ja būtu jāizmanto sarežģītāka izlases metode; 3) NVA bezdarbnieku reģistrāciju un apmeklējumu ir grūti prognozēt.

Aptaujas anketā iekļautie jautājumi un to raksturojums

Aptaujas uzdevums bija noskaidrot, kāpēc jaunieši ar zemu izglītību reģistrējas NVA, kādus pakalpojumus viņi ir izmantojuši vai vēlas saņemt, kā arī, ko konkrēti viņi ir darījuši, lai meklētu darbu un paaugstinātu savu kvalifikāciju. Aptaujas anketā proporcionāli vairāk ir jautājumi par respondentu rīcību, konkrētiem apstākļiem, mazāk par viņu attieksmi un vērtībām (sk. 1.pielikumu). Promocijas darba autoram bija jāņem vērā arī NVA vadošo darbinieku prasības un vēlmes, kuri uzskatīja, ka aptaujas anketai jābūt pēc iespējas īsākai un jautājumiem jābūt vienkāršiem un konkrētiem.

Autors un vairāki NVA vadošie darbinieki uzskatīja, ka anketā jāiekļauj vairāki jautājumi par jauniešu iepriekšējām mācību gaitām un sekmēm. Ar šo jautājumu palīdzību būtu iespējams noskaidrot, kādi ir bijuši iemesli mācību pārtraukšanai, iespējamai nesekmībai, t.i., faktoriem, kas varētu ietekmēt viņu nodarbinātību, stāvokli un izredzes darba tirgū. Anketā tika iekļauti jautājumi par respondenta izglītību, mācību valodu (latviešu vai krievu), atvērtie jautājumi par

mācību pārtraukšanas iemesliem, kā arī jautājumi par sekmēm dažos mācību priekšmetos, piemēram, latviešu valodā, matemātikā un svešvalodā.

Aptaujas anketā ir iekļauti vairāki jautājumi par respondenta sadarbību ar NVA. Piemēram, kā respondenti uzzināja par iespēju saņemt NVA pakalpojumus, kādi bija iemesli reģistrācijai NVA, cik ilgi respondents ir bez darba, vai ir griezies NVA atkārtoti. Tas ļautu aptaujas organizatoriem izprast jauniešu bezdarbnieku motivāciju un ieinteresētību sadarboties ar NVA.

Jauniešiem bezdarbniekiem ir grūti atrast darbu, jo darba devējiem bieži vien vajadzīgi darbinieki ar kaut kādu darba pieredzi un kvalifikāciju, kuras daudziem jauniešiem nav. Tāpēc anketā ir iekļauti jautājumi par iegūto profesionālo pieredzi un kvalifikāciju, lai noskaidrotu, vai jauniešiem ir kāda darba pieredze un kādā jomā. Tas ļautu salīdzināt nodarbinātības un bezdarba rādītājus dažādās jauniešu tipoloģiskajās grupās.

Vairāki anketā iekļautie jautājumi ir saistīti ar respondentu konkrēto rīcību, meklējot darbu un paaugstinot kvalifikāciju. Aptaujas organizatorus interesēja, vai respondents bez reģistrācijas NVA, vēl ir kaut ko papildus darījis, lai sameklētu darbu, piemēram, ievietojis sludinājumus, vērsies tieši pie potenciālā darba devēja, izmantojis draugu vai ģimenes locekļu palīdzību. Tāpat aptaujas organizatorus interesēja, vai jaunieši līdz šim ir izmantojuši iespēju iegūt kvalifikāciju kādā no NVA organizētajiem apmācības kursiem. Atsevišķos gadījumos NVA piedāvā jauniešiem iespēju strādāt t.s. algotos pagaidu sabiedriskos darbus. Jāpiebilst, ka tas ir maz atalgots un nekvalificēts darbs. Ja jaunietis šādu iespēju izmanto, tas liecina par viņa motivāciju un sarežģītajiem dzīves apstākļiem. Tāpēc anketā iekļauti vairāki jautājumi par jauniešu rīcību un motivāciju saistībā ar augstāk minētajiem darbiem.

Visbeidzot, anketas nobeigumā tika iekļauti jautājumi par respondentu attieksmi pret dažādiem darbiem un iespējamo darbu, piemēram, kādā darba tirgus sektorā (valsts, privātajā) viņi vēlētos strādāt, cik garai darba dienai vai nedēļai viņi dotu priekšroku, kā arī kā viņi vērtē savas izredzes atrast darbu.

Daļēji strukturētās intervijas plāns jauniešiem ar zemu izglītību

Intervijas plāna formu un saturu ietekmēja vairāki faktori. Promocijas darba autora saskarsme un pieredze, intervējot trīs jauniešus Latgales mācību centrā, Daugavpilī, un divus jauniešus 2003.gadā NVA organizētās aptaujas anketas pilotāžas laikā Rīgā, liecināja, ka jauniešiem ar zemu izglītību ir grūti raksturot dažādas parādības un cēloņus. Tāpat jaunieši bieži vien nevarēja precīzi nosaukt mācību iestādes vai kursus, ko viņi ir apmeklējuši. Sarežģītākas lietas, iestāžu nosaukumus un amatpersonu ieņemamos amatus viņi nevarēja atcerēties vai

nespēja skaidri nosaukt. Šīs intervijas atklāja, ka jauniešiem ir vieglāk stāstīt par savu pieredzi, par konkrētiem notikumiem un rīcību, kā arī par savām attiecībām ar tuviem cilvēkiem: draugiem, ģimenes locekļiem un darba kolēģiem.

Tāpat lielā mērā autora izvēli formulēt interviju plānu pašreizējā veidolā ietekmēja arī iegūtā pieredze, vadot Kārļa Smudža bakalaura darbu un empīrisko pētījumu par jauniešiem bezdarbniekiem Rīgā un Madonā. Šajā pētījumā Kārlis Smudzis sadarbībā ar autoru izveidoja intervijas plānu un veica vairākas intervijas. Jaunieši ar zemu izglītību labprātāk atbild uz vienkāršiem jautājumiem, kas ir saistīti ar viņu tiešo pieredzi, rīcību un attiecībām ar sev tuviem cilvēkiem. Viņi nespēj vai nav iemācījušies adekvāti atbildēt uz jautājumiem par viņu vērtībām, spriedumiem, attieksmi.

Intervijas plānā ir iekļauti 6 jautājumu bloki (sk. Daļēji strukturēto intervijas plānu pielikumā): darbs, darba meklējumi, mācības un attiecības ar ģimenes locekļiem un draugiem, veselība, intereses un nākotnes nodomi. Šī promocijas darba akcents ir jauniešu nodarbinātība. Tāpēc viens no vissvarīgākajiem uzdevumiem bija ar daļēji strukturēto interviju palīdzību noskaidrot jauniešu ar zemu izglītību pieredzi, meklējot darbu, kā arī to, kādu darbu viņi līdz šim ir veikuši. Salīdzinoši daudz jautājumu intervijas plānā ir par dažādiem informācijas avotiem un cilvēkiem, kuru palīdzība tika izmantota darba meklējumos. Atbildes uz šiem jautājumiem atklātu, kāda ir bijusi sociālā kapitāla (vājo un stipro saišu) loma, cik mērķtiecīgi jaunieši meklējuši darbu, kādas ir visbiežāk izmantotās rīcības stratēģijas, kā arī, iespējams, tās atklātu viņu attieksmi pret darbu.

Viens no autora pieņēmumiem bija, ka daudzi jaunieši ir spiesti uzsākt darba gaitas, jo dažādu iemeslu dēļ viņa pārtrauc mācības vidusskolās un profesionālajās skolās. NVA reģistrēto jauniešu aptauju rezultāti liecina, ka nesekmība, grūtības mācībās, kā arī konflikti ar skolotājiem ir visbiežāk sastopamie iemesli, kāpēc jaunieši pamet skolu. Ar vairāku jautājumu par jauniešu sekmēm un skolas gaitām palīdzību autors vēlējās noskaidrot, kādu ietekmi viņu mācību sekmes un pieredze atstāj uz vēlāko rīcību un uzvedību darba tirgū. Iespējams, ka iegūtās vājās sekmes un negatīvā pieredze daudziem jauniešiem liedz iegūt labāk apmaksātu un kvalificētāku darbu. Tāpat tas varētu kopumā ietekmēt viņu attieksmi pret mācībām un citiem cilvēkiem.

Līdzšinējie pētījumi par jauniešiem Latvijā un citur pasaulē norāda, ka draugi ir, iespējams, visnozīmīgākie cilvēki viņu dzīvē, dažkārt pat nozīmīgāki par vecākiem un citiem ģimenes locekļiem. Daudzi jaunieši ir pat atsvešinājušies no savas ģimenes. Viņi labprātāk pavada brīvo laiku kopā ar saviem vienaudžiem un draugiem. Vienaudži un draugi lielā mērā ietekmē jauniešu attieksmi, vērtības un rīcību. Tāpēc intervijas plānā iekļauti vairāki jautājumi par viņu attiecībām ar draugiem un ģimenes locekļiem.

Analizējot NVA reģistrēto jauniešu aptaujas datus, konstatēts, ka nozīmīgs ietekmējošais faktors ir jauniešu veselība. Sliktās veselības dēļ daudziem jauniešiem nācās pārtraukt mācības. Veselības problēmu dēļ (arī invaliditātes dēļ) jauniešiem ir grūti iegūt darbu un noturēties darba tirgū. Intervijas plānā iekļauti vairāki jautājumi par jauniešu veselību, par iespējamajiem mācību un darba kavējumiem, kā arī viņu rīcību, lai novērstu saslimšanu un rūpētos par savu veselību.

Jauniešu brīvā laika nodarbes un intereses atklāj viņu attieksmi un vērtības. Ja jaunietis ārpus mācībām un darba vēl ar kaut ko nodarbojas, tas liecina par viņa aktīvo dzīves pozīciju, par vēlēšanos veidot un kontrolēt savu dzīvi. Nenoliedzami, darbošanās kādā interešu pulciņā jaunietim sniedz iespēju iepazīties ar cilvēkiem, veidot sociālo kontaktu tīklu, iegūt kaut kādas iemaņas, kas vēlāk var būt noderīgas darba tirgū. Lai noskaidrotu, ar ko jaunietis nodarbojas brīvajā laikā, intervijas plānā tika iekļauti vairāki jautājumi par dažādām nodarbēm un pulciņiem ārpus skolas un darba.

Intervijas plāna nobeigumā iekļauti arī daži jautājumi par jauniešu nākotnes nodomiem. Tie, iespējams, atklātu jauniešu ieceres, attieksmi pret savu nākotni, viņu aktīvo vai pasīvo dzīves pozīciju.

Daļēji strukturētās intervijas ar zemu izglītību ieguvušajiem jauniešiem – lauka darba apraksts

Kopumā laika periodā no 2006. līdz 2008.gadam promocijas darba pētījumā tika veiktas 25 daļēji strukturētas intervijas ar zemu izglītību ieguvušajiem jauniešiem dažādās Latvijas apdzīvotajās vietās (zemāk iekļauta tabula ar īsu interviju un intervējamo raksturojumu).

Lai sazinātos ar potenciālajiem intervējamajiem jauniešiem pētāmajā grupā un intervētu viņus, promocijas darba autors izmantoja Liepājas Universitātes un Daugavpils Universitātes (DU) studentu un darbinieku, kā arī LU Sociālo zinātņu fakultātes (LU SZF) socioloģijas bakalaura programmas studentu palīdzību. Trīs intervijas veica promocijas darba autors un 22 intervijas veica speciāli apmācīti intervētāji, t.i., jau augstāk minētie DU darbinieki, Liepājas Universitātes un LU SZF socioloģijas bakalaura programmas studenti.

Katra intervija tika ierakstīta diktofonā. Ierakstus vēlāk izmantoja, lai sagatavotu pilnus interviju transkriptus. Intervija ilga vidēji no 30 līdz 45 minūtēm. Izņemot divus gadījumus, kad intervijas tika veiktas intervēto jauniešu dzīvesvietā. Trīs no 25 intervijām notika krievu valodā. Jauniešu interviju transkripti tika analizēti ar datorprogrammu Nvivo un Concordance palīdzību.

3.2. Jauniešu ar zemu izglītību izlases raksturojums

NVA reģistrēto jauniešu aptauja notika 2003.gada oktobrī un novembrī. Tajā piedalījās 712 respondenti vecumā no 16–25 gadiem. Aptaujāto sieviešu īpatsvars (59,2%) ir lielāks nekā šīs vecuma grupas ģenerālkopā. Tas izskaidrojams ar NVA reģistrācijas kārtību un dažādiem respondentu ekonomiskajiem apsvērumiem, ko autors analizēs vēlāk. NVA darbinieki sieviešu lielāku īpatsvaru izskaidro ar dažu sieviešu vēlēšanos un nepieciešamību saņemt bezdarbnieka pabalstu un turpināt pieskatīt mājās pirmsskolas vecuma bērnu arī pēc bērna kopšanas atvaļinājuma beigām. Jāpiebilst, ka respondentu atbildes ir svērtas pēc dzimuma pazīmes un turpmāk tekstā un dažādās tabulās iekļautie procenti jāinterpretē kā svērtie dati. Datu svēršanai tika izmantoti NVA reģistrācijas datu bāzes dati.

Aptuveni puse respondentu (50,1%) ir vecāki vismaz vienam bērnam. Šāds vecāku īpatsvars šajā vecumā grupā izskaidrojams ar augstāk minēto agrīno grūtniecību NVA reģistrēto jauniešu bezdarbnieču vidū. Tas arī liecina, ka jauniešu ar zemu izglītību grupā ir proporcionāli vairāk tādu respondentu, kuriem ir bērni.

Detalizēta atbilžu analīze liecina, ka NVA reģistrēto jauniešu sieviešu vidū proporcionāli vairāk ir tādu, kurām ir bērni. Hī kvadrāta un p vērtība norāda, ka šajā jautājumā starp dzimumu grupām ir statistiski nozīmīgas atšķirības. (Promocijas darbā empīriskā sadalījuma raksturošanai krustojuma tabulās galvenokārt izmantots Hī kvadrāts.)

6.tabula

Respondenti, kuriem ir bērni/nav bērnu, sadalījumā pa dzimumiem (%)

Dzimums	Vai Jums ir bērni?	
	jā	nē
Sieviete	74,3	25,7
Vīrietis	15,1	84,9

$$\chi^2(1, 712) = 241,430, p = ,000^*$$

Neskatoties uz salīdzinoši lielo respondentu īpatsvaru, kuriem ir bērni, jānorāda, ka tikai 19,5% respondentu ir precējušies. Mūsdienās laulības reģistrācija jauniešu vidū notiek vēlāk nekā iepriekšējās paaudzēs. Tomēr tas arī netieši liecina, ka daudzas jaunietes audzina bērnu vai bērnus neregistrētās, lielākam sociālam un ekonomiskam riskam pakļautās partnerattiecībās, kas, protams, var kavēt viņu iekļaušanos darba tirgū un karjeras attīstību.

Analizējot respondentu atbildes pēc to reģionālās piederības, tika konstatēts, ka proporcionāli visaugstākais NVA reģistrēto jauniešu īpatsvars ir Latgalē. Dažādi Latvijā veiktie sociālie

* $\chi^2(1, 712) = 241,43, p = ,000$, kur χ^2 - Pīrsona Hī kvadrāts, (1, 712) – viena brīvības pakāpe, 712 respondenti, 241,43 – aprēķinātā Hī kvadrāta vērtība, p – varbūtība.

pētījumi liecina, ka Latgales reģionā ir izteikts strukturālais bezdarbs. Tas izskaidrojams ar uzņēmējdarbības aktivitātes zemo līmeni, darbavietu trūkumu un zemas kvalitātes cilvēkkapitālu un infrastruktūru.

7.tabula

Respondenti dažādos reģionos

Atbilžu varianti	Skaitis	Procenti
Rīga	82	11,5
Pierīga	100	14
Vidzeme	90	12,7
Kurzeme	131	18,4
Zemgale	118	16,6
Latgale	191	26,9

N=712

No 699 respondentiem, kuri bija norādījuši savu izglītības līmeni, proporcionāli lielākā daļa (4/5) norāda, ka ir ieguvuši vismaz pamatizglītību. 16% respondentu nav pabeiguši pamatskolu. Arī citi pētījumi Latvijā liecina, ka ievērojama daļa jauniešu līdz 15 gadu vecumam dažādu iemeslu dēļ neiegūst pamatizglītības iegūšanu apliecinošu dokumentu.

8.tabula

Respondentu iegūtā izglītība

Atbilžu varianti	Skaitis	Procenti
Pamatizglītība	572	81,8
Zemāka par pamatizglītību	112	16,0
Sākumizglītība	15	2,2

N=699

Aptaujas anketā netika iekļauts jautājums par respondentu tautību. Lai gan autors vēlējās iekļaut šādu jautājumu, tomēr NVA pārstāvji uzskatīja, ka šī jautājuma iekļaušana nav lietderīga. Tomēr par respondentu tautību pastarpināti var spriest, analizējot atbildes uz jautājumu par to, kādā valodā respondents ir mācījies. Aptuveni 60% norāda, ka tā ir bijusi skola ar latviešu valodu kā mācību valodu. Liels īpatsvars Latgales un Rīgas skolēnu ir mācījušies skolās ar krievu valodu kā mācību valodu.

Izņemot atsevišķus gadījumus, detalizēta atbilžu sadalījuma analīze respondentu grupās ar atšķirīgu mācību valodu neatklāja statistiski nozīmīgas atšķirības. Tautība (precīzāk – respondenta lietotā valoda) nav faktors, kas varētu būtiski ietekmēt jauniešu ar zemu izglītību izredzes darba tirgū.

Jauniešus, ar kuriem tika veiktas daļēji strukturētas intervijas, var raksturot šādi: 1) no 25 intervējamajiem 13 bija vīrieši; 2) Rīgā dzīvoja 3 jaunieši, Pierīgas reģionā – 11, Vidzemē – 2, Kurzemē – 4, Zemgalē – 1, Latgalē – 3, Lielbritānijā – 1 no intervējamajiem jauniešiem; 3)

14 jaunieši dzīvoja dažādās Latvijas pilsētās; 4) 6 jauniešiem bija bērni (pirmsskolas vecumā); 5) 17 jaunieši strādāja algotu darbu; 6) 16 jaunieši dzīvoja kopā ar vecākiem; 7) 3 intervijas notika krievu valodā.

Ja iegūtos kvalitatīvos datus analizē šķērsgriezumā pa dažādām demogrāfiskajām un tipoloģiskajām grupām, tad var atklāt līdzīgas tendences, kā analizējot kvantitatīvās aptaujas datus. Tikai divi vīrieši bija norādījuši, ka viņiem ir bērns. Savukārt četras no 12 intervējamajām sievietēm bija atzīmējušas šo faktu. 19 jaunieši bija ieguvuši pamatizglītību, tomēr dažādu iemeslu dēļ vai nu neturpināja mācības tālāk, vai arī pārtrauca mācības vidējās izglītības un profesionālajās mācību iestādēs.

Kvalitatīvā pētījuma izlasi, protams, nevar uzskatīt par reprezentatīvu. Tajā disproporcionāli vairāk nekā ģenerālajā kopumā ir jaunieši no Pierīgas reģiona, kā arī latvieši. Tas izskaidrojams ar intervētāju atlasī Rīgas, Liepājas un Daugavpils augstskolu studentu un strādājošo vidū, kuri meklēja intervējamus jauniešus (ar diezgan specifiskām pazīmēm) savā ģimenes, paziņu un draugu lokā.

Svarīgākās jauniešu raksturojošās pazīmes apkopotas 9. tabulā. Jāpiebilst, ka pavisam tika identificētas 12 dažādas demogrāfiskas un tipoloģiskas pazīmes.

Intervējamo jauniešu īss raksturojums

Intervējamā vārds	Vecums	Dzīvesvietas tips	Nodarbinātības statuss	Ģimenes stāvoklis	Ir bērni/nav bērnu
Anita	21	Pilsēta	ir algots darbs	neprecējies	nav bērnu
Arturs	19	Pilsēta	ir algots darbs	neprecējies	nav bērnu
Dace	22	lauku pagasts	nav algota darba	dzīvo kopā ar partneri	ir bērni
Guntars	23	Ārvalsts	ir algots darbs	neprecējies	nav bērnu
Igors	22	Pilsēta	ir algots darbs	neprecējies	nav bērnu
Inese	23	lauku pagasts	ir algots darbs	dzīvo kopā ar partneri	ir bērni
Juris	19	lauku pagasts	nav algota darba	neprecējies	nav bērnu
Kaspars (I)	21	lauku pagasts	nav algota darba	neprecējies	nav bērnu
Kaspars (II)	19	lauku pagasts	ir algots darbs	neprecējies	nav bērnu
Kaspars (III)	18	lauku pagasts	ir algots darbs	neprecējies	nav bērnu
Lāsma	17	lauku pagasts	nav algota darba	neprecējies	nav bērnu
Līga	19	Pilsēta	nav algota darba	neprecējies	nav bērnu
Saņa	25	Pilsēta	ir algots darbs	precējies	nav bērnu
Sanita	24	lauku pagasts	nav algota darba	dzīvo kopā ar partneri	ir bērni
Svetlana	22	lauku pagasts	nav algota darba	dzīvo kopā ar partneri	nav bērnu
Agnese	18	Pilsēta	ir algots darbs	neprecējies	nav bērnu
Edijs	18	Pilsēta	ir algots darbs	neprecējies	nav bērnu
Gatis	21	Pilsēta	ir algots darbs	dzīvo kopā ar partneri	ir bērni
Karīna	16	Pilsēta	ir algots darbs	neprecējies	nav bērnu
Mārtiņš	22	Pilsēta	ir algots darbs	dzīvo kopā ar partneri	nav bērnu
Renāte	19	Pilsēta	ir algots darbs	neprecējies	nav bērnu
Jānis	20	lauku pagasts	ir algots darbs	neprecējies	nav bērnu
Kaspars (IV)	20	Pilsēta	ir algots darbs	dzīvo kopā ar partneri	nav bērnu
Līva	22	Pilsēta	ir algots darbs	neprecējies	nav bērnu
Signe	21	Pilsēta	nav algota darba	dzīvo kopā ar partneri	nav bērnu

3.3. Kvalitatīvo datu analīze ar datorprogrammu NVivo

Kvalitatīvo datu apstrādes programmas NVivo izvēli jauniešu interviju analīzei noteica vairāki apsvērumi:

- 1) datorprogramma ļauj ērti apkopot un sistematizēt kvalitatīvos datus, tādējādi izvairoties no selektīvas datu atlasē, apstrādes un analīzes;
- 2) datorprogramma dod iespēju aplūkot un analizēt datus dažādos šķērs griezumos un kontekstos, piemēram, dzimumu, reģionu, apdzīvoto vietu tipu griezumā;
- 3) pētniekam iespējams veikt vienkāršu kontentanalīzi, identificēt biežāk sastopamos vārdus un to lietošanas kontekstu;
- 4) datorprogramma reģistrē un saglabā pētnieka izpildītās komandas, pieprasījumus un informāciju par izmaiņām, rediģējot un modificējot datus, tādējādi ļaujot pētniekam kontrolēt kodēšanas un analīzes gaitu.

Vairāki autori norāda, ka datorprogramma kvalitatīvo datu analīzei ļauj pētniekam koncentrēties uz pašu analīzi, konceptuālu jautājumu risināšanu, nevis citātu atlasē, saglabāšanu un vēlāk arī atrašanu (Bazeley, 2007). Tā nodrošina lielāku precizitāti un stingrāku metodoloģisko principu ievērošanu analīzē. Tomēr pētniekam jābūt piesardzīgam, jo datorprogramma neveic teksta jēgpilnu analīzi. Tā izpilda tikai pētnieka dotās komandas. Tātad viņam jāsaprot gan teksta jēga, gan arī komandu būtība.

Kritiķi norāda, ka jebkura datorprogramma, tehnoloģija vai instruments maina pieeju un darba paņēmienus attiecībā pret datiem. Kvalitatīvo datu analīze var kļūt pārāk tehniska, tai var pietrūkt nepieciešamās uzmanības, dziļuma un iedziļināšanās (jēgpilnas saprašanas) (Bazeley, 2007: 8). Promocijas darba autors apzinās datorprogrammas priekšrocības un trūkumus kvalitatīvo datu analīzē. Šajā promocijas darbā lielāka uzmanība pievērsta tieši interviju materiāla jēgpilnai saprašanai, nozīmju, vērtību un attieksmju noskaidrošanai, mazāk teksta kvantitatīvai kontentanalīzei.

Kvalitatīvo datu apstrāde un analīze ar NVivo notika vairākos posmos:

- 1) interviju transkriptu sagatavošana ar programmas Microsoft Word palīdzību;
- 2) transkriptu imports NVivo datnē;
- 3) teksta rediģēšana NVivo datnē (intervētāju un intervējamā teksta atdalīšana, noformēšana, teksta sadalīšana rindkopās);

- 4) gadījumu un gadījuma pazīmju definēšana un reģistrācija NVivo datnē (intervējamo demogrāfisko un tipoloģisko pazīmju definēšana un reģistrācija);
- 5) atvērtā kodēšana NVivo datnē (tematu, problēmu un kontekstu identificēšana, piešķirot kodu attiecīgajam intervijas transkripta teksta fragmentam);
- 6) hierarhiskā kodēšana (vairāku radniecīgu, pēc nozīmes līdzīgu atvērto kodu sagrupēšana);
- 7) kontentanālizē (biežāk izmantoto vārdu, frāžu, atslēgas vārdu un to lietošanas kontekstu identifikācija);
- 8) dažādu demogrāfisko un tipoloģisko grupu sniegto atbilžu salīdzināšana, izmantojot teksta, salikto un matricas pieprasījumu komandas NVivo programmā.

Pēc teksta izlasīšanas un rediģēšanas tika identificēti vairāki atvērtie kodi (temati, problēmas) un gadījuma pazīmes. Gadījums NVivo programmas valodā tiek definēts kā atsevišķs indivīds vai dažreiz arī indivīdu grupa (pāru interviju gadījumā). Gadījumu pazīmes un gadījuma pazīmju matricu izmanto, lai identificētu intervējamo demogrāfiskās un tipoloģiskās pazīmes. Tas ļauj vēlākā analīzes posmā ērti atlasīt un salīdzināt datus dažādos griezumos pēc šīm iepriekš definētajām pazīmēm. Šajā pētījumā tika definētas un reģistrētas šādas pazīmes: 1) bērni (ir/nav); 2) bērns pirmskolas vecumā (ir/nav); 3) dzīvesvieta (dzīvesvietas tipi – lauki, pilsēta, ārvalsts); 4) dzīvo kopā ar vecākiem vai atsevišķi; 5) dzimums; 6) intervijas valoda; 7) ir vai bija reģistrējies NVA; 8) izglītība (nepabeigta pamatizglītība, pabeigta pamatizglītība, nepabeigta profesionālā izglītība, nepabeigta vidējā izglītība); 9) izmantotie informācijas avoti, meklējot darbu; 10) nodarbinātības statuss (algota darba esamība/neesamība); 11) vecums; 12) ģimenes stāvoklis (neprecējies, precējies, dzīvo kopā ar partneri).

Tālāk sekoja atvērtā kodēšana, t.i., tekstā biežāk sastopamo jautājumu, problēmu un raksturojumu noskaidrošana. Atvērtās kodēšanas laikā tika identificēti un definēti 39 kodi, kas alfabēta kārtībā apkopoti 10.tabulā.

10.tabula

Jauniešu intervijās identificētie atvērtie kodi un to lietošanas biežums

Atvērtie kodi	Interviju skaits, kurā izmantots atvērtais kods	Atvērtā koda lietošanas biežums
attiecības ar brāļiem un māsām	16	19
attiecības ar citiem radniekiem	2	2
attiecības ar draugiem	24	73
attiecības ar kolēģiem	19	23
attiecības ar priekšniecību	19	25
attiecības ar skolasbiedriem	19	21
attiecības ar skolotājiem	22	45
attiecības ar vecākiem	23	35
attieksme pret darbu	3	6
attieksme pret darbu un dzīvi ārvalstīs	23	43
bērnu audzināšana	3	19
brīvā laika nodarbes	25	90
darba meklējumi	24	106
darba pieredze	21	99
darba vietas raksturojums	19	70
drauga palīdzība darba meklējumos	3	3
ierobežotā racionalitāte	20	55
izglītības nozīme	14	44
izglītības trūkuma apzināšanās	3	3
mācības	18	62
mācību pārtraukšanas iemesli	22	36
mācību priekšmeti, kas nepadevās, nepatika	17	21
mācību priekšmeti, kas padevās, patika	23	31
mācību sekmes	20	59
nākotnes plāni	25	99
naudas nozīme	11	14
NVA pakalpojumu saņemšana	3	3
NVA raksturojums	3	3
paziņu palīdzība darba meklējumos	2	2
privātā dzīve	11	27
radnieku palīdzība darba meklējumos	1	1
reģistrācijas iemesls NVA	1	1
sadarbība ar NVA	2	3
sakaru nozīme darba meklējumos	1	1
skolas mācību procesa raksturojums	5	9
vecāku atbalsts mācībās	19	24
vecāku materiālais trūkums	1	1
veselības raksturojums	25	58
vispārēja attieksme pret dzīvi	4	9

Kodu lietošanas biežums norāda, cik plaši un izvērsti par kādu jautājumu intervējamie runā. Tas kaut kādā mērā raksturo arī to, kas intervējamajam ir svarīgi vai aktuāli. Pētījumā iegūtās atbildes liecina, ka jaunieši pietiekami detalizēti un plaši raksturo savas attiecības ar draugiem, brīvā laika nodarbes, darba pieredzi, nākotnes plānus un darba meklējumus.

Atsevišķi kodi, piemēram, „vecāku materiālais trūkums” savukārt izmantoti retāk. Tas izskaidrojams ar promocijas darba autora ieceri analīzes sākumposmā izmantot pēc iespējas vairāk dažādus kodus, lai detalizētāk un plašāk raksturotu dažādas parādības un problēmas. Autors sākumā izveidoja pēc iespējas pilnīgāku atvērto kodu sarakstu, kas aptvertu visu intervijās skarto jautājumu loku. Vēlāk kodējot un analizējot datus, tos būtu iespējams apvienot pēc nozīmes plašākos kodos. NVivo programma ļauj sagrupēt pēc nozīmes līdzīgos kodus hierarhiskos kodos.

Jāpiebilst, ka datorprogramma NVivo ļauj pētniekam kodēt ar dažādiem kodiem vienu un to pašu teksta fragmentu. Piemēram, kāds intervējamais var raksturot savas sekmes skolā šādiem vārdiem: „Man padodas gandrīz visi priekšmeti, izņemot fiziku, kur man ir konflikts ar skolotāju.” Šo teikumu var kodēt, piemēram, ar kodu „sekmes mācībās” un arī ar kodu „attiecības ar skolotājiem”. Tāpat viens un tas pats teksta fragments var raksturot gan konkrētu notikumu, indivīda rīcību vai parādību, gan arī šo notikumu, rīcības vai parādības vērtējumu. Kodēšanas sākumposmā promocijas darba autors vispirms identificēja un izmantoja tos kodus, kas raksturo kādu vienkāršu un viennozīmīgi interpretējamu parādību, jautājumu vai problēmu. Piemēram, „brīvā laika nodarbes”, kas raksturo visas tās nodarbes, ko intervējamais veic ārpus darba laika, mācībām vakarskolā vai NVA organizētajosursos. Vēlākajā kodēšanas posmā autors identificēja un definēja tos kodus, kuri raksturo intervējamo attieksmes, vērtības vai rīcību. Tas ietvēra konkrētā teksta fragmenta jēgas un konteksta noskaidrošanu un interpretāciju.

Piemēram, 19 gadus vecais rīdzinieks Edijs uz jautājumu „Kādi bija iemesli tam, ka Tu pārtrauci mācīties 9.klasē? Kāpēc neturpināji?” sniedza šādu atbildi: „Jo ar skolotājiem slikta attieksme bija. Sāku strādāt, pelnīju naudu – iepatikās strādāt, ka ir vairāk naudas pašam, nav vairs vecākiem jāprasa nekā. Aizgāju prom no skolas, pametu mācības.” Šī atbilde raksturo gan intervējamā attiecības ar skolotājiem, gan kaut kādā mērā arī

attiecības ar vecākiem, Tāpat tā norāda jaunieša attieksmi pret naudu un mācībām. Visbeidzot, šī atbilde arī raksturo to, ko var apzīmēt ar jēdzienu „ierobežotā racionalitāte”. Lai iegūtu lielāku neatkarību no vecākiem, jaunietis tiecas iegūt darbu un tādējādi nopelnīt naudu. Sākot strādāt, jaunietis pamet mācības, tā apdraudot savas pozīcijas darba tirgū nākotnē, jo ar nepabeigtu pamatizglītību viņš visdrīzāk varēs iegūt maz atalgotu un mazkvalificētu darbu. Citiem vārdiem, tiecoties sasniegt noteiktus mērķus, indivīds izvēlas šķietami saprātīgas rīcības alternatīvas, kurām tomēr bieži ir neplānotas un nevēlamas sekas.

Pēc atvērtās kodēšanas sekoja hierarhisko kodu izveidošana, kas bija nepieciešama, lai apvienotu pēc nozīmes radniecīgus kodus. Tādējādi autors ieguva pārskatāmu kodu sarakstu, ar kuru var veikt dažādas manipulācijas: pieprasījumu izveidošanu, meklēšanu un atbilžu salīdzināšanu dažādās intervējamo grupās. Kā norāda Austrālijas pētniece Patrīcija Bazelijs (Bazeley, 2007), hierarhisko kodu izveidošana stimulē pētnieku domāt par datiem, saprast dažādu kodu savstarpējās attiecības un kontekstu. Tas ļauj virzīt pētījumu atbilstoši pētnieka iecerēm un izvirzītajiem mērķiem. Ja ir ļoti daudz atvērto kodu, ir grūti saskatīt struktūru datus (Bazeley, 2007: 103).

Kodēšanas laikā autors izveidoja astoņus hierarhiskos kodus, kuri alfabēta kārtībā apkopoti 11. tabulā. Jāpiebilst, ka atsevišķus atvērtos kodus, kā, piemēram, „brīvā laika nodarbes”, „attiecības ar draugiem”, „nākotnes plāni”, „ierobežotā racionalitāte”, „veselības raksturojums” autors neapvienoja hierarhiskos kodus, jo katrs šis kods raksturo nozīmīgu jautājumu un problēmu loku. Par to liecina jauniešu atbildes un šo kodu lietošanas biežums.

Identificētie hierarhiskie kodi un to lietošanas biežums

Hierarhiskie kodi	Interviju skaits, kurās izmantots hierarhiskais kods	Hierarhiskā koda lietošanas biežums
attiecības ar darba kolēģiem un priekšniecību	19	48
attiecības ar ģimenes locekļiem	24	50
attieksme pret dzīvi un darbu	23	54
darba meklēšana	24	108
darba un darbavietas raksturojums	23	152
izglītības nozīme un trūkums	14	44
mācības un mācību sekmes	25	185
sadarbība ar NVA	6	7

Hierarhiskais kods „sadarbība ar NVA” ir izmantots salīdzinoši maz, tomēr to promocijas darba autors atstāja, lai varētu salīdzināt intervijās iegūtos datus ar NVA reģistrēto jauniešu aptaujas datiem. NVA ir arī nozīmīga institūcija, kurai ir liela ietekme uz darba tirgus procesiem un arī jauniešu rīcību.

NVivo dod iespēju ērti un efektīvi apkopot un sistematizēt datus, salīdzināt tos dažādos griezumos, kā arī kontrolēt kodēšanas un analīzes gaitu. Kodēšanas laikā tika izveidoti 39 atvērtie un 8 hierarhiskie kodi, lai varētu raksturot un salīdzināt dažādu jauniešu attieksmes, vērtības un rīcību. Tāpat, lai varētu salīdzināt jauniešu atbildes dažādās demogrāfiskajās un tipoloģiskajās grupās, tika izveidota gadījuma pazīmju matrica ar 12 dažādām pazīmēm (dzimums, vecums, nodarbinātības statuss, ģimenes stāvoklis u.tml.).

3.4. Jauniešu intervijās iegūto datu kontentanalīze

Lai noskaidrotu, kādi atslēgas vārdi ir visbiežāk identificējami intervējamā teiktajā, promocijas darba autors veica kontentanalīzi ar datorprogrammu NVivo un Concordance palīdzību. Datorprogramma NVivo ļauj veikt datu atlasīšanu pēc dažādiem kritērijiem, šajā gadījumā nodalīt intervētāja un intervējamā teikto. Tāpat tā atlasa un šķiro biežāk sastopamos vārdus dažādās valodās un locījumos, t.i., intervējamā jauniešu teikto latviešu

un krievu valodā. Programma Concordance savukārt sniedz iespēju noskaidrot katra atslēgas vārds kontekstu – kādi vārdi (apzīmētāji, apstākļa vārdi, saikļi) un cik bieži tie parādās, piemēram, četrus vārdus pirms un pēc attiecīgā atslēgas vārda.

Kontentanalīze ir piemērota metode, lai noskaidrotu, par ko visbiežāk runā intervējamie, kas viņus uztrauc, ar kādiem vārdiem viņi raksturo to vai citu parādību, personu, darbību u.tml. Šī metode ļauj arī pārbaudīt ar citām metodēm iegūtos rezultātus, cik lielā mērā tie ir līdzīgi vai atšķirīgi (triangulācijas metode).

12. tabulā apkopoti galvenie atslēgas vārdi, kas raksturo intervējamo teikto. Jāpiebilst, ka šajā tabulā nav iekļauti dati par dažādu norādāmo vietniekvārdu (tas, tie), apstākļa vārdu (tur, tad) un saikļu lietošanas biežumu, kuri, protams, jauniešu intervijās ir identificējami salīdzinoši bieži. Tāpat, aprēķinot kāda atslēgas vārda lietošanas biežumu, tika ņemti vērā un iekļauti arī šī konkrētā vārda locījumi gan latviešu, gan arī krievu valodā.

12. tabula

Jauniešu intervijās visbiežāk sastopamie atslēgas vārdi

Atslēgas vārds dažādos locījumos latviešu un krievu valodā	Biežums
Es (es, man, mani, manis u.tml.)	2896
Darbs (darbu, darbā u.tml.)	489
Skola (skola, pamatskola, vakarskola u.tml.)	377
Mācības (mācīties, iemācīties, mācības u.tml.)	330
Strādāt (strādāt, piestrādāt u.tml.)	269
Mēs (mēs, mums u.tml.)	255
Draugi (draugs, draudzene, draugi)	199
Nauda (nauda, naudu, naudas)	121
Attiecības (attiecības, attiecībās)	120
Mājas (mājas, māju, māja, mājā)	87
Mamma (māte, mamma)	58
Tēvs (tētis, tēvs)	23

Vārda „es” lietošanas biežums norāda uz to, ka jaunieši bieži stāsta par savu pieredzi, pārdomām un rīcību. Šādu vārda lietojumu var izskaidrot arī ar intervijas kontekstu un intervijas plānā iekļautajiem jautājumiem, kuru mērķis bija iegūt atbildes tieši par jauniešu rīcību un tās motivāciju. „Es” bieži parādās kontekstā ar dažādiem saikļiem (ka, un, ja, tad, bet). Tāpat šis vārds diezgan bieži tiek lietots kopā ar tādiem darbības vārdiem kā „domāju” (58 reizes), „esmu” (49), „biju” (37), „strādāju” (33), „nezinu” (26), „sāku”

(25) un „varu” (21). Šādu darbība vārdu lietojums norāda uz diezgan izteiktu pašrefleksiju un pārdomātām atbildēm. Jāpiebilst, ka atslēgas vārda „es” un citu vārdu lietošanas konteksts krievu valodā netika analizēts, jo jauniešu interviju skaits krievu valodā un attiecīgā analizējamā materiāla apjoms bija ļoti neliels.

Atslēgas vārds „darbs” ir otrs biežāk sastopamais vārds jauniešu teiktajā. Tas zināmā mērā liecina par jauniešu prioritātēm. Jauniešu ar zemu izglītību dzīvē darbam ir izšķiroša nozīme. Tas dod iespēju nopelnīt iztikas līdzekļus, kā arī iegūt zināmu pastāvību un neatkarību no vecākiem. Šī vārda lietošanas konteksts atklāj to, ka daudzi jaunieši meklē vai meklēja darbu (14 reizes). Dažu jauniešu intervijās var identificēt to, ka jaunieši meklē citu vai labāku darbu. Vārds „labāks” (labāks, labāku, labākiem) ir izmantots 12 reizes kontekstā ar vārdu „darbs”. Apzīmētājs „cits” savukārt izmantots 9 reizes.

Pēc nozīmes radniecīgs vārds „strādāt” izmantots 269 reizes, visbiežāk kontekstā ar dažādiem saikļiem, apstākļa vārdiem (tur, tad) un darbības vārdiem „sākt”, „braukt”, „iet”. Ja būtu jāidentificē tās vietas, kur jaunieši strādā, tad tās ir benzīntanks, mežs, celtniecības nozare, kafejnīca un fabrika. Šāds secinājums arī rodas, padziļināti analizējot jauniešu intervijās iegūto materiālu. Ja sasaista to ar iepriekš analizēto, tad var arī labāk izprast jauniešu motivāciju meklēt citu vai labāku darbu. Nodarbinātība iepriekš minētajās nozarēs un uzņēmumos ietver dažādus riskus: zemu algu, veselībai kaitīgus apstākļus un fiziski smagu darbu.

Par izglītības nozīmi un ietekmi liecina jauniešu intervijās pieminētie atslēgas vārdi „skola” un „mācības” (attiecīgi 377 un 330 reizes). Vārda „skola” lietošanas konteksts liecina drīzāk par kaut kādu darbību, kas ir veikta pagātnē. Lielākā daļa darbības vārdu ir lietoti pagātnes formā, piemēram, darbības vārds „beigt” pieminēts 7 reizes, pagātnes formā – 4 reizes. Vārds „pamest” parādās tikai pagātnes formā (5 reizes). Atslēgas vārds „mācības” (iekļaujot darbības vārdu „mācīties” dažādās locījumu formās) ir bieži lietots kontekstā ar darbība vārdiem nākotnes formā. Piemēram, darbības vārds „sākt” izmantots 9 reizes, „turpināt” – 5 reizes. Par dažu jauniešu apņēmību un nākotnes nodomiem mācīties liecina arī vārdu „vajag” un „tālāk” lietojums (attiecīgi 7 un 5 reizes). Abu augstāk pieminēto atslēgas vārdu lietojums un tā konteksts liecina, ka, lai arī skolas gadi

daudziem jau ir pagātnē, tomēr daži no jauniešiem ir iecerējuši kādreiz atsākt un turpināt mācīties. Vismaz daži no viņiem mācības uztver kā nepieciešamību un vajadzību.

Vietniekvārds „mēs” lietots salīdzinoši retāk, parasti raksturojot divas nozīmīgas cilvēku grupas jauniešu dzīvē – ģimeni (vecākus, brāļus un māsas) un savus draugus. Parasti šis vietniekvārds parādās kontekstā ar darbības vārdiem vai palīgdarbības vārdiem „būt” dažādās locījuma formās (24), „dzīvot” (3), „sākt” (3), „satikties” (3) un „strīdēties” (4). Šie darbības vārdi liecina par kaut kādu mijiedarbi (acīmredzot ne vienmēr saskanīgu) starp jauniešiem un citiem viņiem tuviem cilvēkiem, kurus viņi apzīmē ar vietniekvārdu „mēs”.

Vārds „draugs” dažādos locījumos jauniešu intervijās izmantots 199 reizes. Jāpiebilst, ka šis vārds lietots biežāk nekā citi vārdi, kas apzīmē ģimenes locekļus (māti, tēvu, brāli un māsu). Gan kontentanalīze, gan arī padziļināta jauniešu interviju analīze atklāj, ka attiecību raksturošanai ar draugiem jaunieši atvēlējuši vairāk sava intervijas laika. Viņi arī labprātāk stāsta par savām attiecībām. Tās viņi, iespējams, vērtē augstāk un pozitīvāk nekā savas attiecības ar ģimenes locekļiem. Vārda „draugs” konteksta analīze atklāj, ka, raksturojot savus draugus, jaunieši bieži izmanto tādas apzīmētājus kā „mans”, „labs” un „burvīgs”. Cik var noprast, daudzās aktivitātēs jaunieši iesaistās kopā ar draugiem. Par to liecina gan vietniekvārda „es” lietošanas biežums kontekstā ar atslēgas vārdu, gan arī saikļa „ar” izmantošana (24 reizes).

Savas attiecības ar citiem cilvēkiem (ne tikai draugiem) jaunieši raksturo kā labas. Tikai retos gadījumos tās tiek raksturotas kā sliktas. Par to liecina apzīmētāju „labs”, „normāls” „slikts” un „super” lietošanas biežums jauniešu intervijās noteiktā kontekstā, kad tiek raksturotas kādas attiecības (attiecīgi 37, 5, 4 un 4 reizes). Iespējams, jauniešu vērtējumu varēja ietekmēt arī viņiem neierastie jautājumu formulējumi, piemēram, „Kā tu vērtē savas attiecības ar draugiem?”. Visdrīzāk viņi nav iepriekš izvērtējuši savas attiecības ar saviem draugiem, turklāt atklājot savu vērtējumu svešiniekam intervētājam.

Vārds „nauda” dažādos kontekstos tiek lietots biežāk nekā citi nozīmīgi vārdi (ģimene, māte, tēvs). Naudai ir nozīmīga loma jauniešu dzīvē. Analizējot vārda lietošanas kontekstu, var secināt, ka dažiem jauniešiem nav un nav bijis naudas, tā pazūd, aiziet (jauniešu lietotie vārdi naudas trūkuma apzīmēšanai). Jauniešiem ir svarīgi nopelnīt „normālu naudu” (4 reizes), „daudz naudas” (3), „vairāk naudas” (3), „paša naudu” (3),

„lielāku naudu” (2), „savu naudu” (2), „pietiekamu naudu” (1). Konteksta analīze arī atklāj, ka nauda jauniešiem ir nepieciešama, lai dzīvotu un iegūtu nepieciešamās lietas (darbības vārdi „vajadzēt”, „dzīvot”, „iegūt” izmantoti attiecīgi 4, 2 un 2 reizes).

Mājas jauniešiem ir drīzāk vieta, kur viņiem jānokļūst pēc skolas vai darba vai arī jābūt kādu laiku, lai atkal dotos citur. Par to liecina atslēgas vārda „mājas” lietojuma konteksts. Jaunieši vienkārši „ir” mājās (3 reizes), „sēž” mājās (4), „mācās” mājās (3), nāk vai iet mājās (6). Salīdzinoši retāk jaunieši ir raksturojuši savu pieķeršanos mājām, piemēram, „gribas mājās”, „ātrāk mājās”, „patika mājās” u.tml.

Nokļūstot mājās, jaunietis visdrīzāk mājās sastaps māti (pieminēta 58 reizes). Jau ievērojami retāk jaunieši piemin savus tēvus, kuri visdrīzāk dažādu iemeslu dēļ mājās (mājsaimniecībā) neatrodas (ir šķīrušies, atrodas komandējumā, strādā ilgāk nekā pārējie ģimenes locekļi). Atslēgas vārds „tēvs” dažādos locījumos ir pieminēts tikai 23 reizes. Padziļinātu konteksta analīzi šajā gadījumā nebija iespējams veikt. Māte savukārt biežāk parādās kontekstā ar kaut kādiem norādījumiem („pateica”, „teica”) vai arī darbību („strādāja”, „palīdzēja”).

Jāpiebilst, ka konteksta analīze ar datorprogrammu Concordance ir apgrūtināta vairāku iemeslu dēļ. Latviešu valodā nav noteiktas vārdu kārtības. Darbības veicējs un darbību raksturojošais vārds var atrasties teikumā dažādās pozīcijās. Dažkārt pat nav jānorāda pats darbības veicējs. To var nojaust tikai, lasot attiecīgo teksta fragmentu. Šādus augstāk minētos gadījumus datorprogramma nevar identificēt un analizēt, tāpēc programmas izmantošana atslēgas vārdu konteksta analīzei diemžēl nebūs pilnīgi droša.

Kopumā jāsecina, ka jaunieši savās intervijās labprātāk un biežāk runā par savu darba pieredzi un darba meklējumiem, par savām skolas gaitām un iecerēm mācīties, kā arī par savām attiecībām ar draugiem. Šie cilvēki viņiem ir ļoti nozīmīgi. Par to liecina jauniešu izmantotie apzīmētāji un darbības vārdi, raksturojot savas attiecības un rīcību.

4. Jauniešu ar zemu izglītību iekļaušanās darba tirgū

Šajā nodaļā promocijas darba autors analizē empīriskajā pētījumā iegūtos datus. Latvijas darba tirgus specifiku un jauniešu nodarbinātības problēmu kontekstu visprecīzāk varētu raksturot dažādi eksperti, kas pārstāv pašvaldības un valsts institūcijas, ka arī uzņēmumus privātajā sektorā. Savukārt Latvijas jauniešu ar zemu izglītību motivāciju un uzvedību darba tirgū visadekvātāk ir analizēt ar datiem, kas iegūti no intervijām ar pašiem jauniešiem un NVA reģistrēto jauniešu aptaujas.

4.1. Latvijas darba tirgus ekspertu vērtējumā

Šajā apakšnodaļā autors iekļāva galvenās atziņas, kas izriet no ekspertintervijās iegūto datu analīzes. Jāatgādina, ka tikai neliela daļa intervēto ekspertu varēja raksturot jauniešus ar zemu izglītību. Eksperti varēja galvenokārt raksturot sava darba jomu. NVA darbinieki detalizēti raksturoja savu klientu motivāciju un rīcību. Uzņēmuma pārstāvji varēja plašāk atbildēt uz jautājumiem par attiecīgo uzņēmumu darbību un nodarbinātajiem tajā. Pašvaldības pārstāvji savukārt spēja precīzi raksturot vietējā darba tirgus specifiku. Autors uzskata, ka tomēr šī intervijas lieti noder, raksturojot jauniešu ar zemu izglītību nodarbinātības problēmu kontekstu – Latvijas darba tirgu, uzņēmējdarbības vidi, darbaspēka pieprasījumu un piedāvājumu attiecīgajos reģionos. Intervijas arī parāda to, ka indivīda rīcību darba tirgū lielā mērā ietekmē dažādas institūcijas, kas nodrošina vai liedz piekļuvi noteiktiem resursiem, piemēram, NVA organizētajiem apmācības kursiem, dažādiem sociālajiem pabalstiem u.tml. Izmantojot Beka terminoloģiju, dažādas institūcijas ar politisku paņēmienu un instrumentu palīdzību strukturē indivīda biogrāfiju.

Vispārējs uzņēmējdarbības vides raksturojums

Latvijas uzņēmumi darbojas sīvas konkurences apstākļos. Lielie uzņēmumi (ar vairākiem simtiem nodarbināto un bieži vien ar lielu ārvalstu kapitāla īpatsvaru) savu saražoto produkciju galvenokārt eksportē uz ārvalstīm. Tiem nākas konkurēt ar citu valstu ražotājiem. Tāpat šiem uzņēmumiem jākonkurē ar citiem darba devējiem Latvijā un pat

ārvalstīs, lai ar dažādu stimulu (materiālu un nemateriālu) palīdzību rekrutētu un noturētu labākos darbiniekus. Lielajiem uzņēmumiem dažādu apstākļu dēļ (ārvalstu kapitāls, sarežģīta uzņēmuma struktūra) izvairīties no nodokļu maksāšanas ir ļoti sarežģīti, tāpēc viņiem jārēķinās ar ievērojamu nodokļu un administratīvo slogu, algojot savus darbiniekus. Mazāki Latvijas uzņēmumi savukārt orientējas uz vietējo preču un pakalpojumu tirgu, kur arī ir liela konkurence (it sevišķi mazumtirdzniecībā). Kā var netieši noprast no daudzu ekspertu teiktā, šie uzņēmumi bieži nemaksā nodokļus, neslēdz darba līgumus vai daļu algas izmaksā aploksnē, lai tādējādi samazinātu savus izdevumus un noturētos tirgū.

Salīdzinoši liela kokrūpniecības uzņēmuma „Tuko T” (intervija notika 2005.gadā, šobrīd notiek tiesvedība par uzņēmuma maksātnespēju) galvenā grāmatvede norāda, ka 85% saražotā tiek eksportēti uz citām ES valstīm. Uzņēmumam jākonkurē ar Ķīnas ražotājiem, kuri piedāvā lētākas mēbeles. Uzņēmuma grāmatvede norāda, ka viņas uzņēmums maksā visus nodokļus. Viņa netieši norāda, ka citos uzņēmumos tā nav. Tāpat viņa atzīst, ka, neskatoties uz uzņēmuma pūliņiem noturēt darbiniekus, piemēram, organizējot sporta spēles, nodrošinot darbiniekus ar lētiem sabiedriskās ēdināšanas pakalpojumiem, daudzi darbinieki uzteic darbu un dodas uz citiem uzņēmumiem Tukumā un Rīgā. Daži darbinieki ir devušies strādāt uz Īriju un Lielbritāniju, kur var nopelnīt vairāk.

Cita Tukuma uzņēmuma vadības pārstāvis ir vēl atklātāks. Viņš norāda uz negodīgu konkurenci uzņēmumu starpā. Viņa uzņēmumam, kurš godīgi maksā nodokļus, jākonkurē ar negodīgiem uzņēmumiem, kuri maksā algas aploksnēs un tādējādi var samazināt „tirgus cenu” konkurentiem. Viņš pastāstīja par kādu viņai zināmu gadījumu, kad kāds traktorists, kurš oficiāli saņēma 400 Ls lielu algu kādā Tērvetes uzņēmumā, aizgāja strādāt uz uzņēmumu, kurš savukārt oficiāli maksāja tikai minimālo algu. Viņš uzskata, ka VID būtu jāizskauž šāda negodīga konkurence. Cik noprotams, VID rīcība šajā gadījumā nebija pietiekami operatīva un rezultatīva.

Darbinieku rekrutācija un kadru mainība uzņēmumos

Neskatoties uz salīdzinoši lielo bezdarbu un atsevišķos gadījumos ievērojamo atalgojumu (būvniecības uzņēmumos, augstas kvalifikācijas specialitātēs), daudziem Latvijas uzņēmumiem ir ievērojamas grūtības rekrutēt un noturēt savus darbiniekus. Daugavpils uzņēmuma „Rhodia Industrial Yarns” (viens no lielākajiem ķīmiskās šķiedras ražotājiem Eiropā) Personāla daļas vadītāja Jevgeņija Lazuta norāda, ka atrast darbiniekus pat par salīdzinoši lielu algu ir diezgan grūti (intervija notika 2005.gada beigās). Vidējā alga uzņēmumā ir 218 Ls pirms nodokļu nomaksas, augsti kvalificētu speciālistu alga var pārsniegt 1000 Ls mēnesī, kura Daugavpilī tiek uzskatīta par ievērojamu algu. Mazāk kvalificētus darbiniekus atrast ir sarežģīti, jo daudzus atbaida fiziski smagie un kaitīgie darba apstākļi (liels troksnis, putekļi, saskarsme ar ķīmiskām vielām). Lielas grūtības ir arī atrast inženierus un citus speciālistus, kuri būtu ne tikai kompetenti savā nozarē, bet arī spētu sadarboties un sarunāties ar klientiem un uzņēmuma līdzīpašniekiem svešvalodās (angļu un franču valodā).

Pat AS „Valmiera stikla šķiedra” (ķīmiskās rūpniecības nozarē) nākas rēķināties ar darbinieku aiziešanu uz citiem uzņēmumiem Latvijā un ārvalstīs. Šī uzņēmuma personāla inspektore Gunta Vintere uzskata, ka uzņēmums piedāvā saviem darbiniekiem labus darba apstākļus un atalgojumu. Uzņēmums nodrošina pabalstus pēc bērna piedzimšanas, kā arī pabalstus kāzu un bērnu izmaksu segšanai. Darbiniekiem ar 10 gadu stāžu uzņēmumos nodrošina pilnu izmaksu veselības apdrošināšanas polisi (ieskaitot arī izdevumus par zobārstniecības pakalpojumiem). Tomēr, neskatoties uz visu iepriekš minēto, personāla inspektore atzina, ka aptuveni 20 darbinieki pēdējo divu gadu laikā bija devušies uz ārvalstīm (intervija notika 2005.gadā). Tie visbiežāk bija jaunieši un cilvēki vienkāršo profesiju pārstāvju vidū. Viņa arī norāda, ka ar līdzīgām problēmām nākas saskarties arī citiem darba devējiem Valmierā. Iespējams, darbinieku migrācija citos uzņēmumos ir pat akūtāka.

Daugavpils būvniecības uzņēmuma SIA „Gādība” (2005.gadā nodarbināja 414 darbiniekus) Personāldaļas vadītāja Margarita Gavrilova migrāciju minēja kā vienu no vissvarīgākajiem kadru mainības cēloņiem. Darbinieki gan tieši neatklāj savus motīvus, aizejot no uzņēmuma, bet no dažādām neformālām sarunām izriet, ka 2004.gadā aptuveni

30 darbinieki bija devušies strādāt uz Īriju vai Lielbritāniju. Viņi pārsvarā strādājot būvniecības uzņēmumos par salīdzinoši lielāku darba samaksu. Personāldaļas vadītājas novērojumi liecina, ka Latvijā atgriežas „ģimenes cilvēki”, kuriem te ir palikusi ģimene vai bērni, kā arī īpašumi. Viņi parasti brauc pelnīt naudu kādam lielākam pirkumam (automobiļa, dzīvokļa iegādei) vai arī parādu nomaksai.

Kadru mainības un migrācijas problēmu vēl asāk izjūt mazāki uzņēmumi, kuriem ir ierobežotas iespējas un resursi, lai rekrutētu un noturētu savus darbiniekus. NVA Valmieras filiāles vadītāja Agra Spurdziņa norāda, ka visbiežāk NVA vēršas tie uzņēmumu pārstāvji, kuri nemaksā saviem darbiniekiem pienācīgas algas. Tie ir, piemēram, šūšanas uzņēmumi, kuri nevar vai nevēlas maksāt saviem darbiniekiem konkurētspējīgas algas par fiziski smagu un monotonu darbu. Viņa ir pārliecināta, ka darbu Valmierā un Valmiera rajonā var atrast, taču jāņem vērā arī tas, ka potenciālo darbinieku ne vienmēr apmierinās piedāvātais atalgojums un darba apstākļi.

Līdzīgs viedoklis ir arī NVA Daugavpils filiāles vadītājam Jānim Vanagam. Viņš norādīja, ka, neskatoties uz pietiekami plašo vakanču piedāvājumu un samērā augsto bezdarbu Daugavpils rajonā, darba meklētāji nelabprāt pieņem darba piedāvājumu nelielā atalgojuma un darba apstākļu dēļ. Dažus potenciālos darbiniekus var arī atbaidīt neskaidrie darba līguma nosacījumi. Piemēram, AS „Axon Cable” (uzņēmums ar Francijas uzņēmēju kapitālu) parasti slēdz darba līgumu uz diviem trim mēnešiem. Uzņēmums pamato savu rīcību ar to, ka tam nav iespēju algot darbiniekus tad, kad nav pasūtījumu. Tomēr darba meklētājs vēlas darbu, kas būtu ne tikai labi atalgots, bet arī stabils.

Mazāki uzņēmumi nevar piedāvāt tādu algu vai darba apstākļus, kuri apmierinātu darba ņēmējus. Piemēram, mežizstrādes un kokapstrādes uzņēmuma SIA „Kurzemnieks RA” (Smārdes pagastā) valdes loceklis Gints Gūtmanis atzīst, ka daudziem pagasta cilvēkiem nav intereses par piedāvāto darbu uzņēmumā. Uzņēmumam laiku pa laikam nepieciešami darbinieki kopšanas cīrsmām un stādīšanai. Pagastā ir ļoti grūti atrast kādu, kas būtu ar mieru strādāt šādu darbu par 6-7 Ls dienā (intervija notika 2006.gadā). Viņš uzsver, ka tā ir salīdzinoši liela alga lauku pagastam, bet daudzi tomēr nevēlas strādāt.

Zivju apstrādes uzņēmuma SIA „Zamelsons” valdes priekšsēdētājs Dzintars Zamelsons (intervija veikta 2005.gadā) uzskata, ka viena no vissvarīgākajām problēmām ir darba

tirgus prasībām atbilstoša darbaspēka trūkums. Lai arī uzņēmumā nav izteiktas kadru mainības, viņš atzina, ka apzinīgus un veselīgus darbiniekus Smārdē un Tukuma rajonā atrast būtu ļoti grūti. Izglītotākie un kvalificētākie darbinieki dodas uz Rīgu, kur algas un izaugsmes iespējas ir lielākas. Tukuma rajons labākajā gadījumā kļūst par šo cilvēku dzīvesvietu. Tie, kuri dažādu iemeslu dēļ paliek Tukuma rajonā, bieži vien nevēlas strādāt algotu darbu nevienā uzņēmumā un jomā. Ļoti grūti šo cilvēku vidū būtu atrast apzinīgus darba darītājus, kuri nedzertu un bieži neslimotu.

AS „Tukuma piens” rīkotājdirektoram Ojāram Drangeram ir vēl kritiskāks vērtējums par cilvēku motivāciju meklēt darbu un strādāt (intervija notika 2006.gadā). Viņa uzņēmums izvirza augstas prasības attiecībā pret darbinieku personisko higiēnu un darba kultūru. Diemžēl Tukuma pilsētā un rajonā atrast labus speciālistus un pat vienkārši apzinīgus strādniekus ir ļoti grūti. Salīdzinoši daudz Tukuma iedzīvotāju ir ar zemu kvalifikāciju, bieži maina darba vietas, slimo un vēlas saņemt tikai pabalstus. Sevišķi vasaras periodā, kā rīkotājdirektors pastāstīja, darba meklētāji ir neaktīvi, pat īpaši necenšas meklēt darbu. Tukuma rajona padomes Reģionālās attīstības centra projektu administratore Lita Kovaļonoka savukārt akcentē „vietas” aspektu un tās ietekmi uz norisēm darba tirgū. Spējīgākie un izglītotākie cilvēki darba meklējumos dodas uz Jūrmalu un Rīgu. Rīga ir kā magnēts. Kā uzsvēra projektu administratore, Latvijā attīstība notiek galvenokārt lielajos centros – republikas nozīmes pilsētās, tāpēc mazajās pilsētās diezgan grūti atrast augsti kvalificētus speciālistus. Rajona padome ilgstoši meklēja gan juristu, gan arī teritorijas plānotāju – arhitektu, bet diemžēl neviens par tik zemu atalgojumu (300 Ls), ko padome spēja samaksāt, nevēlējās strādāt. Viņa uzskata, ka Tukums un tuvākie pagasti kļūs par Rīgas guļamrajoniem.

Bezdarbnieku un darba meklētāju motivācija

Vairāki intervētie eksperti atzina, ka bezdarbniekiem un darba meklētājiem nav izteiktas motivācijas meklēt darbu. Viņiem ir nepamatoti lielas ekspektācijas attiecībā uz iespējamo atalgojumu un darba apstākļiem. Piemēram, Smārdes pagasta padomes priekšsēdētājs Imants Valers norāda, ka ar lielām grūtībām pagasts spējis atrast vienu bezdarbnieku algotajiem pagaidu sabiedriskajiem darbiem (ceļa malu un grāvju tīrīšanai).

Daudzi pagastā dzīvojošie bezdarbnieki nevēlas strādāt šādu darbu, lai arī par to pagasta padome maksā 160 Ls mēnesī (intervija notika 2006.gadā). Viņš raksturoja bezdarbniekus kā „brīvus cilvēkus”, kas laiku pa laikam pie kādas tantes nopelna divus latus. Tādu “brīvu cilvēku” pagastā esot aptuveni 40-50. Viņu dažreiz pārsteidz, kā cilvēki ar šādiem ienākumiem un dzīvesveidu vispār var izdzīvot. Imants Valers arī norāda, ka vietējiem uzņēmumiem jāved darbinieki no citiem pagastiem, pat no Jūrmalas. Pagastā sevišķi jūtams tieši vienkāršo profesiju darbinieku trūkums.

Lapmežciema pagasta padomes izpilddirektorei Dacei Lormanei ir līdzīgi uzskati. Viņa domā, ka pagastā „faktiski bezdarba nav”. NVA ir reģistrējušie vairāki pagasta iedzīvotāji, tomēr ļoti grūti atrast kādu, kas būtu ar mieru skaldīt malku par 5 Ls dienā. Vēl grūtāk atrast bezdarbniekus algotajiem pagaidu sabiedriskajiem darbiem.

Tukuma rajona padomes Reģionālās attīstības centra projektu administratore Lita Kovaļonoka atklāti norāda uz daudzu cilvēku motivācijas trūkumu meklēt darbu. Viņa uzskata, ka ir pagasti, kuros cilvēki cenšas kaut ko darīt, ir pagasti, kuros daudzi ir nolaiduši rokas. Daži cilvēki, it sevišķi Jaunpils un Smārdes pagastā, nemaz nevēlas strādāt. Viņiem patīk „bomžot”.

Citi eksperti norāda uz citiem faktoriem, kas varētu izskaidrot bezdarbnieku motivācijas trūkumu. NVA Daugavpils filiāles vadītājs Jānis Vanags atzīst, ka daudzās vienkāršās profesijās darbiniekus (atslēdznieki, virpotāji, šuvēji) var sameklēt, taču daudzi darba meklētāji nevēlas strādāt par minimālo algu vai algu, kas nenodrošina pat viņu minimālās prasības, piemēram, nepieciešamību samaksāt par ūni un komunālajiem pakalpojumiem. Intervijas brīdī (2005.gadā) filiālē uzskaitē bija 300 darba meklētājas šuvējas. Tobrīd darbu varēja piedāvāt 108 šuvējām, taču šīs vakances netika aizpildītas. Viņam bija arī pamatotas aizdomas, ka daudzi darba meklētāji (bezdarbnieki) vai nu faktiski strādā (bez darba līguma), vai arī nevēlas iegūt darbu, jo dažādu pabalstu veidā viņi var saņemt vairāk nekā strādājot.

Jānis Vanags pastāstīja, ka sevišķi apķērīgs un uzņēmīgs darba meklētājs dažādu pabalstu un palīdzības veidā var iegūt pat 90 Ls mēnesī. Tas ir vairāk, nekā strādājot un saņemot minimālo algu. Daudzu pabalstu un palīdzības iegūšana ir atkarīga no tā, vai konkrētais indivīds ir reģistrējies NVA. Ja viņš sāk strādāt, daudzos gadījumos viņš var zaudēt

tiesības saņemt kādu pabalstu vai palīdzību no pašvaldības (piemēram, atlaides vai kompensāciju par apkures izdevumiem).

Par iespējamajiem bezdarbnieku un darba meklētāju motīviem meklēt vai nemeklēt darbu visplašākos skaidrojumus sniedz sociālo dienestu darbinieki un tie cilvēki, kuriem darbā ir tieša saskarsme ar augstāk minēto cilvēku grupu. Piemēram, Rīgas domes Labklājības departamenta (RD LD) Sociālās pārvaldes Sociālās palīdzības administrēšanas nodaļas vadītāja Baiba Skuja (intervija notika 2010.gadā) norāda, ka tad, kad bezdarbnieki atnāk uz sociālo dienestu, viņi negaida, ka ar viņiem parunāsies vai mācīs viņiem dzīvot. Sociālo dienestu klienti uzskata un ir pārliecināti, ka dienests „dos naudu”. Viņi dodas katru mēnesi uz dienestu „pēc algas”. Klienti uzskata, ka tā ir „viņu nauda”. Baiba Skuja atceras vairākus gadījumus, kad klienti bija zvanījuši un prasījuši, kāpēc aizkavējies maksājums no bankas. Viņa atzīst, ka kaut kādā mērā sociālā apdrošināšanas un palīdzības sistēma pieradina klientus pie šādas situācijas.

RD LD Nodarbinātības nodaļas vadītāja Inga Lukašinska (intervija notika 2010.gadā) savukārt intervijā atklāj, ka, tuvojoties vasaras sezonai, arvien grūtāk ir sazvanīt un motivēt bezdarbniekus piedalīties t.s. simtlatnieku projektā (NVA pārraudzītais projekts „Darba praktizēšanas pasākumu nodrošināšana pašvaldībās darba iemaņu iegūšanai un uzturēšanai”). Izrādās, ka arī bezdarbniekiem ir „atvaļinājumu laiks”. Tas norāda uz dažu bezdarbnieku patieso ieinteresētību savu problēmu risināšanā. Acīmredzot dažiem ir iespēja iegūt iztikas līdzekļus citā veidā, piemēram, nopelnīt, strādājot nelegāli un nemaksājot nodokļus. Darbs augstāk minētajā projektā un iespējamais atalgojums nemotivē bezdarbniekus iesaistīties. Inga Lukašinska to raksturo kā smagu un mazatalgotu darbu.

Gan Baiba Skuja, gan arī Inga Lukašinska norāda, ka daudzi klienti izvēlas neiesaistīties šajā un citos NVA projektos, jo gūtie ienākumi tiek ņemti vērā, aprēķinot pabalstus GMI nodrošināšanai un citus pabalstus. Šobrīd dažos gadījumos klientam nav izdevīgi iesaistīties NVA organizētajos pasākumos, jo viņš var zaudēt ievērojamu daļu savu ienākumu. Baiba Skuja atzīst, ka dažus klientus, kuri ilgstoši saņem sociālo palīdzību, nevar motivēt. Viņi ir pieraduši pie „status quo”. Dažkārt pabalsti ir lielāki par iespējamo darba algu. Turklāt tie, kas pieraduši pie pabalstu saņemšanas, netiecas pēc darba. Darbs cilvēku „ieliek rāmī” (noteiktā laikā jāceļas, jādodas uz darbu, jāpakļaujas kaut kādai

kārtībai). Viņa arī uzskata, ka gan iepriekš minēto iemeslu, gan arī citu faktoru dēļ nevar izskaust nelegālo nodarbinātību un ienākumu slēpšanu.

Neregistrēta nodarbinātība, ienākumu slēpšana un nepatiesas informācijas sniegšana

Kādas pašvaldības darbinieks, kurš intervijas brīdī vadīja vairāku bezdarbnieku darbu, pastāstīja, ka daži no bezdarbniekiem ir dabūjuši arī „neoficiālu darbu”. Viņš personīgi pazīst vienu bezdarbnieci, kas ieguvusi sētnieces darbu. Par neregistrēto nodarbinātību intervētais darbinieks plašāk nevēlējās stāstīt, bet, cik noprotams no interviju konteksta, daudzi bezdarbnieki meklē iespējas nopelnīt arī citur. Dažiem no viņiem izdodas atrast „gadījuma darbus”.

Par neregistrētu nodarbinātību netieši liecina arī NVA reģistrēto bezdarbnieku un sociālo dienestu klientu nespēja atnākt un reģistrēties noteiktā laikā, kā arī motivācijas trūkums aktīvi līdzdarboties savu problēmu risināšanā. Gan NVA pārstāvji, gan arī intervētie RD LD darbinieki stāsta par gadījumiem, kad pie viņiem ierodas klienti darba apgērbā, kad klienti, ieraugot dienestu darbiniekus, slēpjas zem letes veikalā vai tirgū, kur viņi acīmredzot strādā. Baiba Skuja gan atzīst, ka sociālajā dienestā bijuši tikai nedaudzi atteikumi piešķirt pabalstus vai, piemēram, trūcīgas personas statusu. Visbiežāk sociālais dienests atsaka klientam sniegt sociālo palīdzību tad, kad nav norādīta precīza un patiesa informācija par materiālo stāvokli t.s. „iztikas līdzekļu deklarācijā”, kurā klientam jānorāda visi viņa ienākumu avoti, uzkrājumi, kustamie un nekustamie īpašumi. Dienesta darbinieki var pārbaudīt informāciju VSAA datu bāzē, bet tur informācija par uzkrājumiem un ienākumiem no neregistrētas nodarbinātības nebūs atrodamā. Sociālajam dienestam diemžēl nav tiešas sasaistes ar Valsts zemes dienesta datu bāzi, kurā ir atrodamā informācija par klienta iespējamo nekustamo īpašumu. Deklarāciju pārbaudi veic tikai izlases kārtībā. Citiem vārdiem, klientu sniegtās informācijas pārbaude ir nepilnīga un nenodrošina to, ka sociālo palīdzību saņem tikai tie iedzīvotāji, kuriem ir tiesības šādu palīdzību saņemt.

Intervētie RD LD pārstāvji atzīst, ka viņu klienti ir ļoti izglītoti. Viņi studē normatīvos aktus, raksta iesniegumus, pamato savas vajadzības. Dažos gadījumos sociālajam dienestam nav pretargumentu. Kā Baiba Skuja norāda, klienti „normatīvos aktus pielāgo

perfekti savām vajadzībām”. Atsevišķi pabalsti tiek rēķināti, ņemot vērā, cik daudz cilvēku ir ģimenē, piemēram, dzīvokļa pabalsta gadījumā. Dzīvokļu pabalstu aprēķina uz visiem vienā dzīvoklī dzīvojošajiem, ja vien ģimenes locekļu starpā (pensionāru pārim vecākiem un bērnu, vedeklu vai znotu) nav šķirta mājsaimniecība, ko apstiprina attiecīgie īres līgumi.

Baiba Skuja atceras kādu gadījumu, kad klients pārsūdzēja sociālā dienesta lēmumu par dzīvokļa pabalsta atteikumu. Viņš uzstāja, ka viņam ar citiem ģimenes locekļiem ir dalīta mājsaimniecība, lai gan sociālais darbinieks vizītes laikā bija konstatējis pretējo. Dzīvoklī nav bijuši atsevišķi skapīši un atslēgas. Sociāliem darbiniekiem bija radies iespaids, ka ģimenē ir pilnīgi normālas attiecības. „Mazdēls spēlējies ar vectētiņu”, tika kopīgi gatavotas pusdienas u.tml.

Atsevišķos gadījumos ir novērojama sociālo dienestu klientu „migrācija no citām pašvaldībām”. Baiba Skuja apliecināja, ka 25% no tiem klientiem, kas bija pieprasījuši jaundzimušā pabalstu (100 Ls), bija deklarējuši savu dzīvesvietu Rīgā neilgi pirms bērna piedzimšanas. Atsevišķos gadījumos viņi bija deklarējuši dzīvesvietu pie saviem radniekiem tikai divas trīs dienas. Pēdējo divu gadu laikā šī pabalsta piešķiršanas kārtība ir mainīta, nosakot dažādus ierobežojumus, piemēram, ka vienam no vecākiem jābūt rīdziniekam (vismaz jādeklarē dzīvesvieta) 20 mēnešus pirms bērna piedzimšanas. Jau salīdzinoši retāk klientiem izdodas ar dažādu manipulāciju palīdzību iegūt dzīvokļa pabalstus. Lai iegūtu šo pabalstu, sociālajam dienestam ir jāuzrāda noslēgtie īres līgumi. Izīrētāji ir piesardzīgāki, slēdzot fiktīvus īres līgumus, jo viņi apzinās, ka viņus var sodīt par neregistrētu uzņēmējdarbību vai nepatiesu ziņu sniegšanu.

Gan intervētie NVA darbinieki, gan arī sociālo dienestu pārstāvji izprot savu klientu motivāciju, slēpjot informāciju par savu nodarbinātību vai ienākumiem. Klienta vai bezdarbnieka statusa zaudēšana nozīmē arī ievērojamu ienākumu zaudēšanu, ko viņi var gūt dažādu pabalstu un kompensāciju veidā. Viņi darīs gandrīz visu, lai saglabātu šo statusu. NVA Rīgas pilsētas filiāles darbiniece Tatjana Pasāne atzīst, ka bezdarbnieku satrauc bezdarbnieka statusa zaudēšana pat tad, kad viņš neko nesaņem (piemēram, bezdarbnieka pabalstu). Viņš raksta paskaidrojumus, kārto ārsta zīmes, dažkārt pat melo, lai tikai saglabātu statusu. Tatjana Pasāne atceras gadījumu, kad viņa vēlējās noskaidrot kāda bezdarbnieka sniegtās informācijas patiesumu un zvanīja darba prakses vadītājam,

kurš paskaidroja, ka minētais bezdarbnieks ir „jau trīs dienas autā” (smagi piedzēries). Protams, šis atgadījums neraksturo visu NVA reģistrēto bezdarbnieku rīcību, bet tas tomēr parāda, cik nozīmīga ievērojamai daļai bezdarbnieku un sociālo dienestu klientu ir sava statusa saglabāšana.

Sociālo dienestu darbinieku teiktajā var saklausīt to, ka viņi īpaši labvēlīgi izturas pret ģimenēm ar bērniem. Kā norāda Baiba Skuja, viņi „mēģina katru atsevišķu gadījumu izanalizēt un iespēju robežās palīdzēt”. RD LD Nodarbinātības nodaļas vadītāja Inga Lukašinska raksturo daudzu ģimeņu situāciju Latvijā. Viņa izprotot to māti, kurai ir jāpavada garas stundas darbā, turklāt saņemot par to niecīgu atalgojumu. Darbs liedz iespēju pavadīt nepieciešamo laiku kopā ar bērnu, iegūt iztikas līdzekļus, kas nodrošinātu daudz maz pilnvērtīgu dzīvi. Faktiski, iegūstot darbu, viņa var zaudēt pabalstu GMI nodrošināšanai, dzīvokļa pabalstu, kā arī laiku bērniem un ģimenei. Inga Lukašinska uzskata, ka nevajadzētu „spiest mammu kaut ko darīt”.

Sevišķi akūta problēma daudzām trūcīgām ģimenēm ir mājokļa (dzīvokļa) trūkums. Lielākajās Latvijas pilsētās, it sevišķi Rīgā, ģimenes pašvaldības piešķirtos dzīvokļus (tajā skaitā t.s. „sociālajās mājās”) gaida pat septiņus astoņus gadus. Dzīvokļa piešķiršanas kārtība un kritēriji ir ļoti sarežģīti. Šobrīd Rīgas pilsētā pastāv 14 dažādi reģistri, kuros iekļauti dažādu sociālo grupu pārstāvji, kas gaida savu kārtu uz pašvaldības dzīvokli (bāreņiem, represētajiem, denacionalizēto māju īrniekiem, ģimenēm ar bērniem utt.). Kamēr, piemēram, ģimene ar bērniem gaida savu kārtu, pašvaldība var piešķirt tai dažādus pabalstus: dzīvokļa pabalstus, pabalstu īres tiesību nopirkšanai vai dzīvokļa iegādei privātajā sektorā. Protams, sociālā dienesta klients ir tiesīgs saņemt noteiktu pabalstu, ja viņš atbilst noteiktiem kritērijiem (trūcīgas personas statuss, noteikts ienākumu līmenis uz vienu ģimenes locekli, invaliditāte, vecums u.tml.). Ja kaut kādu iemeslu dēļ viņš zaudē statusu vai viņa ienākumi pārsniedz noteikto līmeni, sociālo dienestu klients bieži vien zaudē tiesības „saņemt dzīvokli”.

RD LD Nodarbinātības nodaļas vadītāja Inga Lukašinska pastāstīja par vairākiem gadījumiem, kad trūcīgās personas statusu ieguvušie stāv dzīvokļu rindā vairākus gadus. Viņa saprot šos cilvēkus. Viņi var pāris gadus paciesties, lai beidzot iegūtu sev dzīvokli. Inga Lukašinska arī saprot, ka šo grupu būs ļoti grūti motivēt kaut ko darīt – atrast darbu, maksāt nodokļus vai legalizēt savus ienākumus. Viņa uzskata, ka sabiedrībai būtu

jāsamierinās, ka aptuveni 10% bezdarbnieku darbaspējas vecumā nebūs iespējams integrēt darba tirgū. Viņaspriekš, bezdarbniekus var iedalīt divās grupās: 1) kuri „strādāt netaisās”; 2) kuri ir nodarbināti nelegāli („izrāvēs no darba”, „darba kombinezonā”). Cik liela varētu būt katra šī bezdarbnieku grupa, to Inga Lukašinskai bija grūti noteikt.

Bērnu aprūpe un bērnudārzu trūkums

Vairāki intervētie eksperti norāda, ka viens no vissvarīgākajiem uzdevumiem valstī un pašvaldībās ir nodrošināt ģimenēm ar bērniem vietu bērnudārzā. Bērnudārzu un vietu trūkums tajos kavē sieviešu atgriešanos darba tirgū.

Kokapstrādes uzņēmuma „Tuko T” galvenā grāmatvede intervijā vairākkārt uzsvēra, ka samilzusi problēma Tukumā ir bērnudārzu trūkums. Šī problēma visbiežāk skar sievietes, it sevišķi tādos uzņēmumos, kur darbs tiek organizēts vairākās maiņās kā, piemēram, viņas uzņēmumā. Viņa uzskata, ka bērnudārzu celtniecībai jābūt pilsētas domes prioritātei. Daudzi darbinieki ir spiesti algot auklīti, kas, viņaspriekš, tomēr ir ļoti dārga alternatīva.

Līdzīgu viedokli pauž arī cita Tukuma uzņēmuma SIA „Sakta” komercdirektore Larisa Koļešņikova. Viņas uzņēmumā ir daudz sieviešu, kurām ir bērni pirmskolas vecumā. Uzņēmumā darbs notiek maiņās, tāpēc akūta problēma daudzām uzņēmumā strādājošajām ir vietu trūkums bērnudārzā, kā arī grūtības saskaņot darba un ģimenes dzīvi. Visasāk šo problēmu uzņēmums izjūt tieši vasaras sezonā, kad arī bērnudārzu darbinieki dodas atvaļinājumā. Ne vienmēr darbinieces var paļauties uz savu radnieku un ģimenes locekļu palīdzību. Arī aukles algot šī uzņēmuma darbiniekam ir ļoti dārgs risinājums.

Tukuma rajona padomes Reģionālās attīstības centra projektu administratore Lita Kovaļonoka uzskata, ka Tukumā ir jābūvē jauns bērnudārzs, jo esošajos bērnudārzos brīvu vietu faktiski nav. Uz bērnudārza vietām šobrīd izveidojusies gara rinda. Diemžēl ne pilsētas dome, ne arī rajona padome par saviem līdzekļiem šādu bērnudārzu uzcelt nevar. Projektu administratore domā, ka šādai celtniecībai nepieciešams valsts finansiāls atbalsts. Tas būtu nozīmīgs atspazs strādājošajiem vecākiem.

Par valsts atbalsta nepieciešamību bērnodārzu būvniecībā ieminas arī Lapmežciema pagasta padomes izpilddirektore Dace Lormane. Intervijā viņa vairākkārt uzsvēra, ka pagastam ir ierobežotas iespējas paplašināt bērnodārzu un veidot jaunas grupas, lai arī pieprasījums pēc tā ir liels un visus nevar nodrošināt ar vietām bērnodārzā.

RD LD darbinieces piekrīt, ka šobrīd Rīgā nav iespējams iegūt vietu pašvaldības bērnodārzā. Vieta privātajā bērnodārzā maksā aptuveni 200-250 Ls, apmēram tikpat, cik māte visdrīzāk varētu nopelnīt ar algotu darbu. Ja arī sieviete sāktu strādāt, tad iegūtā alga tiktu iztērēta auklītes vai privātā bērnodārza pakalpojumu apmaksai. Baiba Skuja uzskata, ka algai jābūt lielākai, lai varētu segt visas šīs izmaksas. Viņas kolēģe Inga Lukašinska uzskata, ka algots darbs sievietei ar nepilngadīgu bērnu „faktiski neko nedod”, it sevišķi, ja tas ir mazkvalificēts un maz algots darbs, piemēram, pārdevējas darbs. Šāds darbs rada tikai zaudējumus, turklāt arī liedz iespēju pavadīt pilnvērtīgu laiku kopā ar bērnu, piedalīties viņa audzināšanā.

Jauniešu raksturojums

Ekspertiem tika uzdoti vairāki jautājumi par jauniešiem, ko viņi nodarbina savā uzņēmumā vai ar kuriem viņiem ir bijusi saskarsme savā darbā. Jāpiebilst, ka eksperti (izņemot vienu) nevarēja identificēt un nošķirt tieši jauniešu grupu ar zemu izglītību. Viņi varēja paust savu viedokli par jauniešu grupu kopumā. Jaunieši ar zemu izglītību ir specifiska un ļoti maza iedzīvotāju grupa. Izņemot dažus NVA un sociālo dienestu darbiniekus, pārējiem sabiedrības locekļiem un pat ekspertiem nodarbinātības jautājumos ir ļoti grūti raksturot šo grupu.

Vairāki intervētie uzņēmumu pārstāvji uzskata, ka jauniešiem ir lielas ambīcijas un ekspektācijas attiecībā uz savu nodarbošanos un iespējamo atalgojumu. Piemēram, šūšanas uzņēmuma „Sakta” komercdirektore uzskata, ka Latvijā kaut kas nav kārtībā ar izglītības sistēmu un vērtību audzināšanu. Plašsaziņas līdzekļos propagandē vienkāršam cilvēkam nerealizējamu dzīvesveidu. Cilvēkiem rodas priekšstats, ka dzīvē svarīgas ir izklaides, viegla peļņa gūšana, kā arī augsta sociālā statusa iegūšana. Viņa uzskata, ka 90% cilvēku sabiedrībā nekad nebūs menedžeri, sportisti un ministri. Dzīve sastāv no mācībām un grūta darba. Jaunieši mūsdienās meklē prestižu un labi apmaksātu darbu.

Viņi izvēlas apgūt dažādas profesijas, kas tomēr nav saistītas ar materiālu vērtību radīšanu (psihologs, jurists u.tml.). Vienkāršu darbu jaunieši vairs nevēlas strādāt.

Mežizstrādes uzņēmuma SIA „Kurzemnieks RA” valdes loceklis Gints Gūtmanis pauž līdzīgu viedokli. Darbs mežizstrādes un kokapstrādes uzņēmumos jauniešiem nešķiet prestižs. Viņi izvēlas strādāt citās jomās.

Tukuma metālapstrādes uzņēmuma SIA „CSK Steel” galvenais grāmatvedis Armands Lunts pastāstīja par kādu jauniņu praktikantu no kādas Rīgas arodvidusskolas. Šis gadījums raksturo dažu jauniešu attieksmi pret mācībām un darbu. Šis jauniņš prakses laikā vairākas reizes bija kavējis darbu un neizrādīja nekādu interesi par darāmo darbu. Tāpēc uzņēmums ļoti piesardzīgi izvērtē jebkuru piedāvājumu organizēt prakses vietas, piemēram, NVA organizētajos projektos. Līdzšinējā pieredze darbā ar jauniešiem ir bijusi negatīva.

AS „Tukuma piens” rīkotājdirektors Ojārs Drangers norāda, ka, piemēram, šofera darbs jauniešu vidū nav pieprasīta un prestiža profesija. Viņi netiecas apgūt šo profesiju. Jaunieši iegūst B kategorijas vadītāja apliecību, lai brauktu tikai ar savu personīgo automašīnu. Viņš piebilst, ka uzņēmumam ir ļoti grūti noturēt šoferus pat par 500–600 Ls mēnesī, jo ceļu būves uzņēmumos maksā vairāk.

Lapmežciema pagasta padomes izpilddirektore Dace Lormane raksturo jauniešu motivāciju ar konkrētu gadījumu, kad pašvaldība sadarbībā ar NVA vasaras brīvdienā laikā piedāvāja darbu deviņiem skolniekiem. Jauniešu interese par iespēju iegūt darba pieredzi un arī nopelnīt bijusi visai niecīga. Dace Lormane domā, ka daudzi skolēni vienkārši negrib strādāt par piedāvāto atalgojumu. Pagasta administrācija bija cerējusi uz lielāku skolēnu atsaucību it sevišķi no t.s. nelabvēlīgajām ģimenēm, kur bērnus audzina tikai māte vai kur vecāki ir ļoti trūcīgi.

Savukārt pašvaldības aģentūras „Rīgas dārzi un parki” darbiniece Viktorija Millere ir ievērojusi, ka t.s. simtlatnieku programmā ir iesaistījušies pārsvarā vecāka gadagājuma cilvēki. Jauniešu esot ļoti maz. Viņai šķiet, ka viņiem citur vieglāk atrast darbu. Viktorija Millere atceras divus jauniešus, kuri ir strādājuši un pārtraukuši darbu projektā. Viens jauniņš esot stāstījis par došanos uz Lielbritāniju. Jaunieši izvēlas strādāt tur, kur var vairāk nopelnīt. Ja arī kāds iesaistās šajā projektā, tad visdrīzāk tāpēc, ka „faktiski nav

darba”, nav iespēju nopelnīt naudu citur. Darbu atrast lielas grūtības ir tiem jauniešiem, kuriem nav darba pieredzes. Kā Viktorija Millere norāda: „Prakses nav, darba nav.”

RD LD Nodarbinātības nodaļas vadītāja Inga Lukašinska arī apstiprina Viktorijas Milleres teikto. Viņa uzsver, ka jauniešu īpatsvars t.s. simtlatnieku programmā ir salīdzinoši neliels. Inga Lukašinska uzsver, ka „šis projekts nav domāts jauniešiem”. NVA piedāvā citas programmas – praktizēšanos pie darba devējiem un dažādus apmācības kursus. Projekti ar „apmācības elementiem” būtu jauniešiem noderīgāki. Līdzīgu viedokli pauž arī NVA Rīgas filiāles darbiniece Tatjana Pasāne, kura uzskata, ka piedalīšanās augstāk minētajā projektā „nav labs karjeras sākums”. Viņiem būtu jāmacās, nevis jāstrādā „strādāt par sētnieku”. NVA darbinieki iespēju robežās jauniešus sūta uz dažādiem kursiem. Abu iepriekš minēto ekspertu teiktajā var saklausīt zināmu skepsi, vērtējot simtlatnieku programmu. Viņi uzskata, ka jauniešiem noderīgāki būtu dažādi mācību kursi, projekti, kuros būtu iespējams iegūt kādas noderīgas praktiskā darba iemaņas.

Visplašāk un visdetalizētāk par pētījuma objektu (jauniešiem ar zemu izglītību) varēja pastāstīt Latgales mācību centra pasniedzēja Jekaterina Smirnova, kura intervijas brīdī (intervija notika 2006.gadā) 12 jauniešiem pasniedza saskarsmes psiholoģiju. Šie jaunieši NVA organizētajosursos Latgales mācību centrā apguva remontstrādnieka darba iemaņas. Jāpiebilst, ka promocijas darba autoram bija arī iespēja satīties ar trīs jauniešiem no šīs grupas. Neformālā sarunā autors nedaudz uzzināja par viņu motivāciju reģistrēties NVA un mācīties augstāk minētajosursos.

Jekaterina Smirnova raksturoja šos jauniešus kā vienkāršus un draudzīgus. Pret viņu jaunieši izturējušies korekti un koleģiāli. Cik noprotams no intervijas konteksta, pasniedzēja nelabprāt „ielaižas sarunās” par viņas vai jauniešu personīgo dzīvi. Viņa raksturo šo grupu kā īpaši jūtīgu. Jebkuri personiski aizskārumi var traucēt mācību procesu.

No dažām neformālām sarunām ar jauniešiem viņa ir sajutusi, ka jaunieši nelabprāt stāsta par savām skolas gaitām vai darba meklējumiem. No dažām piezīmēm viņa secinājusi, ka daži no kursantiem ir atraduši neoficiālu darbu un vienlaicīgi ar mācībām NVA organizētajosursos arī strādā. Jāpiebilst, ka NVA reģistrējies bezdarbnieks var zaudēt savu statusu, stipendiju un transporta kompensāciju, ja valsts vai pašvaldības institūcijas

atklāj to, ka konkrētai personai ir algots darbs vai tā saņem ienākumus no neregistrētas nodarbinātības. Pēc apgērba un jauniešiem piederošajiem priekšmetiem (mobilajiem telefoniem, mūzikas atskaņošanas ierīcēm) Jekaterina Smirnova varēja spriest, ka daži jaunieši dzīvo pietiekami turīgi. Uz jautājumu, kādi varētu būt viņu ienākumu avoti, pasniedzēja atbildēja, ka viņa pat „baidās domāt, kā viņi iegūst naudu”. Viņa arī nav interesējusies par šo jautājumu. Intervijas laikā viņa arī pastāsta par četriem kursantiem, kuri bija tikko atgriezušies no ieslodzījuma. Iespējams, tas varētu izskaidrot pasniedzējas piesardzību un reakciju uz uzdotajiem jautājumiem.

Jauniešiem ir nepamatoti augstas ekspektācijas attiecībā uz iespējamo atalgojumu. To Latgales mācību centra pasniedzēja secinājusi, kad lūgusi jauniešus nosaukt to algu, par kuru viņi būtu gatavi strādāt. Lielākā daļa jauniešu vēlas saņemt 150-300 Ls mēnesī. Viens no jauniešiem atklāja, ka viņš būtu gatavs strādāt arī par 60 Ls. Pārējie jaunieši to uztvēra ar neizpratni un pat sašutumu. Uz promocijas darba autora jautājumu, vai ir iespējams šiem jauniešiem atrast darbu ar šādu 150-300 Ls atalgojumu, pasniedzēja atbildēja, ka tādu darbu atrast būtu ļoti grūti. Daugavpilī ir atsevišķi būvniecības uzņēmumi, piemēram, „Ditton Būve”, kuri varētu nodrošināt šādu atalgojumu, taču algas lielums ir lielā mērā atkarīgs no indivīda prasmēm un darba kvalitātes. Jauniešiem nav ne vajadzīgo prasmju, ne arī spēju veikt darbu labā kvalitātē.

Raksturojot jauniešu kā kursantus, Jekaterina Smirnova norāda, ka jaunieši visai negribīgi iesaistās nodarbībās, salīdzinoši maz uzdod dažādus jautājumus. Visai bieži atrunājas, ka viņi nevēlas pildīt to vai citu vingrinājumu. Daži vēlas tikai nākt uz nodarbībām, bet nevēlas tajās aktīvi piedalīties.

Šiem jauniešiem bieži vien nav darba pieredzes. Viņiem nav izpratnes par darba disciplīnu un precizitāti. Jaunieši bieži kavē nodarbības, norunātajā laikā neierodas. Pret uzdevumiem dažkārt izturas pavirši. Tajā pašā laikā viņi sagaida no pārējiem uzticēšanos, paļāvību uz viņiem, kā arī, lai viss būtu noorganizēts kārtīgi. Dažiem nav nopietnas motivācijas mācīties. Tomēr ir atsevišķi jaunieši, kuri, pēc pasniedzējas domām, zina, ko viņi vēlas sasniegt un spēs atrast darbu.

Jekaterina Smirnova arī atklāj, ka viens no svarīgiem stimuliem, kas varētu motivēt jauniešus reģistrēties NVA un mācīties kursus, ir 40 Ls lielā ikmēneša stipendija (2006.gadā). Turklāt NVA arī 50 % apmērā kompensē ceļa izdevumus. Lai gan tā nav

ievērojama naudas summa, tomēr tas ir pietiekams stimuls, lai investētu savu laiku nodarbēs, kuras jauniešiem nav tik saistošas.

Raksturojot šo jauniešu izredzes atrast darbu, pasniedzēja norāda, ka darbu Daugavpilī un Daugavpils rajonā var atrast, taču piedāvātā darba alga un apstākļi var neapmierināt darba meklētāju. Pietiekami daudz vakanču ir būvniecības nozarē. Jauniešiem ir pat vieglāk atrast darbu, jo darba devēji labprāt pieņem gados jaunus darbiniekus. Pasniedzēja to skaidro, ka darba devēji vairāk „koncentrējas uz gala rezultātu”. Jauniešiem ir mazāk dažādu blakus pienākumu ārpus darba, viņi arī retāk slimo u.tml.

Secinājumi

Latvijas uzņēmumiem raksturīga ievērojama kadru mainība. Divi galvenie iemesli šādai parādībai ir nepietiekamais atalgojums un sliktie darba apstākļi. Līdz ko darbiniekiem rodas iespēja iegūt labāk atalgotu darbu vai labākus darba apstākļus, viņi šo iespēju izmanto. Ja vēl lielākiem Latvijas uzņēmumiem ir kaut kādi resursi, lai spētu noturēt savus labākos darbiniekus, tad mazākiem uzņēmumiem faktiski ir maz izredžu konkurencē ar citiem uzņēmumiem Latvijā un ārvalstīs.

Augsti kvalificētu darbinieku un vienkāršo profesiju pārstāvju vidū motivācija meklēt citu darbu vai pat doties uz ārvalstīm ir atšķirīga. Darbiniekiem ar ievērojamu pieredzi un augstu kvalifikāciju parasti maksā salīdzinoši lielākas algas, kā arī nodrošina pietiekami labus darba apstākļus. Viņu motivācija meklēt citu darbu ir salīdzinoši mazāka nekā vienkāršo profesiju pārstāvjiem, kuriem jārēķinās ar zemāku atalgojumu, sliktākiem darba apstākļiem un lielāku konkurenci darba tirgū. Šai cilvēku grupai ir izteiktāka motivācija doties uz lielākām pilsētām vai pat ārvalstīm, kur viņiem ir lielākas izredzes iegūt labāk atalgotu darbu. Iespējams, arī tāpēc daudziem jauniešiem ir vēlēšanās mainīt darbavietu vai emigrēt, jo bez darba pieredzes labu darbu Latvijā ir atrast diezgan sarežģīti.

NVA reģistrētajiem bezdarbniekiem, darba meklētājiem un pašvaldību sociālo dienestu klientiem (dažkārt šo grupu pārstāvji ir vieni un tie paši cilvēki) nav īpaši daudz materiālu stimulu, lai pēc iespējas ātrāk atgrieztos darba tirgū. Ienākumi, ko bezdarbnieks vai sociālo dienestu klients var gūt, saņemot dažādus pabalstus, bieži vien ir lielāki par

iespējamo darba algu, it sevišķi tiem cilvēkiem, kuriem ir zema kvalifikācija un kuri strādā nozarēs, kur vidējais atalgojums ir zems (mazumtirdzniecībā, tekstilrūpniecībā). Par to liecina gan ekspertu teiktais, gan arī NVA dati par reģistrēto bezdarbnieku nodarbošanos pirms reģistrācijas.

Ievērojama daļa reģistrēto bezdarbnieku un sociālo dienestu klienti, neskatoties uz iespējamajām sankcijām (statusa, pabalstu zaudēšanu), tomēr turpina strādāt un gūst ienākumus no neregistrētas nodarbinātības. Gan bezdarbnieki, gan arī attiecīgo institūciju pārstāvji īpaši neslēpj šo faktu. Tā ir pietiekami bieži izplatīta parādība. Neregistrēto nodarbinātību veicina vairāki faktori – augstais nodokļu un administratīvais slogs uzņēmējdarbībai un algotajam darbam, neelastīga sociālās apdrošināšanas un palīdzības sistēma, kura neveicina ātrāku atgriešanos darba tirgū, kā arī pašu bezdarbnieku un darba devēju motivācija saņemt algu vai nopelnīt, nemaksājot nodokļus.

Īpašas grūtības atgriezties darba tirgū ir mātēm pēc bērna kopšanas atvaļinājuma. Iespējamais atalgojums bieži vien nav pietiekams, lai varētu segt ar bērnu aprūpi saistītos izdevumus (bērnudārza, auklītes pakalpojumu segšanai). Atgriešanos darba tirgū kavē arī bērnudārzu trūkums, kas ir akūta problēma daudzās Latvijas pilsētās. Kā šķērslis šo sieviešu grupas nodarbināšanai jāpiemin arī neelastīgā sociālās apdrošināšanas un palīdzības sistēma. Ienākumi, ko māte ar nepilngadīgu bērnu var iegūt dažādu pabalstu veidā no valsts un pašvaldības, dažkārt var būt pat lielāki nekā viņas alga. Šādā situācijā daudzas mātes var atlikt lēmumu par atgriešanos darba tirgū.

Lai arī eksperti savās intervijās nepiemin jēdzienus „labklājības slazds” vai „bezdarba slazds”, tomēr dažādas pazīmes (darba meklētāju un bezdarbnieku motivācija meklēt darbu vai saņemt pabalstus) liecina, ka tādi slazdi eksistē arī Latvijas darba tirgū. Neskatoties uz salīdzinoši nelielajiem pabalstiem, pietiekami daudz bezdarbnieku un sociālo dienestu klientu tiecas iegūt attiecīgo statusu un pabalstus. Kā norāda eksperti, daudzi cilvēki centīsies darīt gandrīz visu iespējamo (melot, sniegt nepatiesas ziņas, izmantot „sistēmas” nepilnības), lai nodrošinātu sev iespēju saņemt dažādus pabalstus un palīdzību no valsts un pašvaldības.

Raksturojot jauniešus, daudzi eksperti norāda uz viņu ievērojamajām ekspektācijām attiecībā uz iespējamo nodarbošanos un atalgojumu. Daži eksperti uzskata, ka jaunieši, kuriem bieži vien nav darba tirgū pieprasītās izglītības, kvalifikācijas un pieredzes, nevar

cerēt uz labi atalgotu darbu prestižā profesijā. Savukārt citi eksperti norāda, ka jauniešiem pietrūkst apzinīguma, centības un motivācijas, lai iegūtu vajadzīgās prasmes un zināšanas.

Ekspertu novērojumi un spriedumi lielā mērā saskan ar Beka individualizācijas tēzi, ka privātais, individuālais ir kaut kādā mērā institucionalizētais, ka indivīds arvien biežāk nonāk „institucionāli atkarīgās individuālās situācijās”. Te uzskatāms piemērs ir bērnodārzu pieejamība jeb precīzāk bērnodārzu trūkums daudzās pašvaldībās, kas liedz daudzām sievietēm pēc bērnu kopšanas atvaļinājumu atgriezties darba tirgū. Tāpat arī Beka secinājumi par to, ka indivīdu dzīvi arvien biežāk strukturē no dažādām institūcijām atkarīgas kontroles struktūras, ir validi, arī analizējot Latvijas darba tirgu. Piemēram, NVA ne tikai sniedz dažādus pakalpojumus, bet arī veic zināmu kontroli, kā, piemēram, bezdarbnieki pilda t.s. līdzdarbības pienākumus. Ja bezdarbnieki tos nepilda, tad NVA ir tiesības atņemt bezdarbnieka statusu un liegt iegūt dažādus labumus (tiesības mācīties dažādosursos, saņemt bezdarbnieka pabalstu un galu galā arī pašvaldības sociālo palīdzību).

4.2. Jauniešu ar zemu izglītību motivācija, rīcība un pieredze darba tirgū

Šajā apakšnodaļā apkopotī un analizēti dati, kuri iegūti NVA reģistrēto jauniešu bezdarbnieku aptaujā un daļēji strukturētajās intervijās. Vispirms autors pievēršas sociālo attiecību analīzei, kas ir nozīmīgs jautājums daudziem jauniešiem. Īpaša loma jauniešu dzīvē ir viņu draugiem. To arī apstiprina gan intervijās iegūto datu kodēšanas rezultāti, gan arī šo datu kontentanalīze. Viņi sniedz gan emocionālo atbalstu, gan arī praktisku palīdzību dažādu ar nodarbinātību saistītu problēmu risināšanā. Tad autors apkopo empīriskos datus, kas raksturo jauniešu brīvā laika nodarbes un nākotnes ieceres. Tas varētu vēlāk palīdzēt analizēt jauniešu nodarbinātības problēmu kontekstu un noskaidrot dažādu faktoru ietekmi un mijiedarbi. Apakšnodaļas galvenais saturs tomēr ir veltīts jauniešu darba meklējumiem un darba pieredzei. Autors vēlas identificēt tos faktorus, kas ir sekmējuši vai kavējuši jauniešu iekļaušanos darba tirgū. Viņš arī vēlas noskaidrot, kādas rīcības alternatīvas jaunieši ir apsvēruši un kas viņus motivē tā vai citādi rīkoties.

4.2.1. Sociālo attiecību raksturojums

Intervijas ar jauniešiem atklāj, ka draugi ir viena no visnozīmīgākajām vērtībām viņu dzīvē. Jaunieši daudz brīvā laika pavada kopā ar draugiem. Dažkārt draudzība ar citiem jauniešiem tiek vērtēta augstāk nekā citas attiecības un nodarbes. Draugi palīdz, gan meklējot darbu, gan arī sniedzot morālo atbalstu dažādās ikdienas problēmās. Jaunieši paļaujas uz draugu palīdzību un ieklausās viņu viedoklī.

Diezgan emocionāli savas attiecības ar draugiem raksturo 21 gadīgā oģrēniete Anita:

Viņi (draugi) jebkurā minūtē mani atbalsta. Man ir pāris labāko draudzeņu, kuru es neaprātīgi mīlu, un es ceru, ka arī viņas mani mīl. Draugu un paziņu man ir ļoti daudz, bet labāko draudzeņu, kuras es mīlu, kurām es būtu visu gatava izdarīt, ko viņām ievajadzētos... Un man ar viņām ir ļoti labas attiecības. Es visiem novēlētu tādus draugus, kādi ir man. (tulkojums no krievu valodas)

Tikpat eksaltēti par savu draudzību stāsta arī 19 gadīgais rīdzinieks Arturs:

Jā, man ir draugu daudz, ļoti labi draugi, kuri man diezgan daudz ir palīdzējuši. Un es uzskatu, ka draudzība ir diezgan svēta lieta, īstenībā. Uz viņiem var paļauties. Man ir tādi draugi, uz kuriem var tiešām paļauties jebkurā diennakts laikā. Tāpat arī no manas puses būs.

Dažus jauniešus satuvina kopīgas intereses izklaidēties un pavadīt brīvo laiku, citus – kopīga ikdiena un rūpes. Tā, piemēram, 23 gadīgā Inese raksturo savas attiecības ar savu tuvāko draudzeni:

Man ir viena labākā draudzene, un mēs ar viņu tiekamies gandrīz katru dienu, jo mums ir vienā vecumā arī bērniņi. Mums ir kopīgas intereses, un mūsu bērniem ir kopīgas intereses, līdz ar to mums pa vakariem tā sanāk biežāk.

20 gadīgajam Jānim ir daudz kopīgu izklaižu ar saviem vienaudžiem draugiem. Viņš pēc iespējas biežāk cenšas tikties ar viņiem, atvēlot tam daudz sava brīvā laika:

Ar draugiem es satiekos diezgan bieži, īpaši vasarā. Tagad, tā kā ir rudens, jau pat ziema, retāk visi nāk ārā, ir skola, man ir darbs, citiem ir darbs. Bet tā mēs satiekamies katru piektdienu vienmēr, ejam vai nu pasēdēt vietējā krogā, vai vienkārši parunāties kaut kur. Darām mēs visu ko, braucam uz filmām, spēlējam vasarā basketbolu, volejbolu, futbolu, braucam ar riteņiem kaut kur. Pārsvārā vienkārši sēžam kaut kur, runājam, ākstāmies, runājam visādas muļķības.

Šie augstāk minētie interviju fragmenti ilustrē daudzu jauniešu attieksmi pret draudzību. Viņi tajā investē ļoti daudz sava brīvā laika un pūļu. Jauniešiem draudzība ar saviem vienaudžiem ir viena no vissvarīgākajām vērtībām viņu dzīvē.

19 gadīgajai rīdziniecei Līgai apziņa, ka viņai ir draugi, dod spēku dzīvot. Te iekļauts neliels intervijas fragments, kas raksturo viņas attieksmi pret draugiem un draudzību:

I. Kā tu vērtē savas attiecības ar draugiem?

A. Tas ir pats skaistākais, kas man ir. Vienīgais, kā mani varētu iznīcināt, tas ir tas, ka ja man atņem manus draugus. Bet tā, kamēr man viņi ir, es jūtos ļoti stipra. Tie ir tie cilvēki, kuri kaut ko varētu dot man, un es arī pretī kaut ko, un veidot tādu skaistu dzīvi.

I. Tad sanāk tā, ka tu bieži satiecies ar draugiem.

A. Jā, protams. Mans laiks vienmēr būs draugiem. Man nebūs laiks darbam, man nebūs laiks skolai, bet draugiem man vienmēr būs laiks.

Jaunieši labprāt stāsta par savu draudzību un par tās vērtību viņu dzīvē. Viņi paļaujas uz draugiem, viņu palīdzību, ieklausās viņu teiktajā. Intervijās tas ir viens no jauniešu visiemīļotākajiem tematiem.

Ar saviem ģimenes locekļiem – vecākiem, brāļiem un māsām – jauniešiem veidojas sarežģītas un ne vienmēr saskanīgas attiecības. Daudziem jauniešiem un viņu vecākiem ir diezgan atšķirīgi viedokļi un priekšstati par to, kas un kā viņiem būtu jādara, it sevišķi jautājumos par viņu mācībām un nodarbinātību. Daži šo attiecību aspektu raksturojošie interviju fragmenti jau bija iekļauti šajā promocijas darbā.

Atšķirībā no iepriekš analizētajām attiecībām ar draugiem jaunieši nelabprāt stāsta par savām attiecībām ar vecākiem un citiem ģimenes locekļiem. Iemesli ir dažādi – jau pieminētie dažādie priekšstati par mācībām un nodarbinātību, vecāku šķiršanās, alkoholisms, prombūtne darbā, kā arī ārvalstīs. 22 gadīgā gulbeniete Līva, lai arī viņas ģimenes dzīvo tajā pašā pilsētā, vēlējās sākt patstāvīgu dzīvi un īrēt dzīvokli. Tēvs ir alkoholiķis, māte šobrīd strādā Īrijā un sūta saviem bērniem naudu:

Kaut gan es esmu pati no Gulbenes, es te īrēju istabiņu, jo es jau teicu, ka man bija vēl māsa un brālis, un tēvs, kas dzēra ļoti, un es gribēju tādu kā patstāvīgu dzīvi, tāpēc arī šo darbu. Ar vecākiem kādas man ir attiecības, nu, tad, kad mamma atbrauc no Īrijas, viņa man reizēm arī naudu sūta, bet pārsvarā vajag brālim un māsai, kas vēl joprojām mācās, savādāk es jau braucu pie visiem, uz mājām arī aizeju pie viņiem. Labas attiecības, ar māsu un brāli arī ir labas.

Šis intervijas fragments, protams, neraksturo tipiskāko gadījumu, tomēr identificē dažādos iemeslus, kāpēc jaunieši vēlētos uzsākt savu patstāvīgu dzīvi. Daudzi jaunieši uzskata, ka, ja viņiem rastos iespēju iegūt dzīvokli (mājokli) un darbu, viņi varētu izrauties no tās vides un situācijas, no kuras viņi nevar atrast izeju, t.i., konfliktiem ģimenē, vecāku atbalsta un materiālā trūkuma.

No daudzām jauniešu intervijām var noprast, ka vecāki savas aizņemības vai citu iemeslu dēļ nav varējuši kontrolēt un palīdzēt saviem bērniem mācībās. Iespējams, dažos gadījumos pilnīgi pietiktu arī ar vecāku klātbūtni un morālu atbalstu, jo dažiem

jauniešiem, lai pabeigtu skolu, bija palikuši daži mēneši. Vismaz četri no intervētajiem jauniešiem atklāja, ka viņi nav pabeiguši pēdējo klasi vai kursu. Līvas teiktais spilgti ilustrē šo situāciju:

Vēl bija tāda lieta, ka mazai man palīdzēja, palīdzēja, bet tad arī tas varbūt bija tāds trieciens, ka mamma aizbrauca uz Īriju strādāt, jo arī viņa nevarēja ar savu algu mūs uzturēt, man vēl ir brālis un māsa, un nevarēja mums visiem palīdzēt. Varbūt arī tāpēc es centos, centos, bet kā man ar tām sekmēm negāja, tā es arī domāju, ka man ātrāk vajag strādāt, varbūt arī tas druscīt bija iemesls, kaut gan man bija galvenais iemesls šīs mācības, ka es nevarēju iemācīties neko. Bet tā mamma man palīdzēja, jā.

Dažu jauniešu vecāki nav varējuši palīdzēt, jo viņiem nav bijis vajadzīgo zināšanu. Skolu programmu saturs gadu laikā ir mainījies, un daudzos priekšmetos viņi vairs nespēj palīdzēt. 20 gadīgā alūksnieša Kaspara teiktais liecina, ka viņa vecāki ir centušies palīdzēt, bet īpaši sekmes gan tam nebija:

Protams, arī vecāki, cik varēja palīdzēja, kaut gan ko tad viņi vairs atcerējās no skolas laikiem, latviešu valodu mamma palīdzēja galvenokārt, bet tas jau nebija tā, tas man nepalīdzēja, jo skolā tāpat pašam viss jā mācās, visiem darbiem jābūt uzrakstītiem, tāpēc man bija ar tām sekmēm ļoti pašvaki.

20 gadīgā Jāņa teiktais liecina, ka daži vecāki cenšas motivēt mācīties ar materiālām vērtībām. Jāņa tēvs bija piesolījis pat motociklu, ja viņš sekmīgi pabeigs skolu. Tomēr tas nav bijis pietiekams stimuls, lai Jānis to arī izdarītu. Viņš ar gandarījumu atceras, ka patiesībā vecmamma ir viņu ieinteresējusi mācīties un palīdzējusi, pildot mājasdarbus:

Tā principā lielākoties man palīdzēja vecmamma, viņa mani motivēja, viņa mani izvilka caur 9. klasi, mēs sākām 2. pusgadā mācīties, viņa mani kārtīgi iedresēja, es negāju nekur ārā, visi mani draugi brīnījās, ka es šitā varu sēdēt un klausīt vecmammu un mācīties. Tad arī man iepatikās bioloģija, vēsture. Vecmamma bija lielākā daļa, kas man palīdzēja, kas motivēja, viņa kaut kā ticēja man, nevis tikai pateica – mācies! Viņa reāli arī pati palīdzēja, viņa brauca, es dzīvoju Babītē, viņa Dzintaros, viņa brauca katru vakaru pie manis, viņa man palīdzēja. Tas bija vienkārši kolosāli, paldies viņai par to, bet es viņai neesmu to tā pateicis, mums īstenībā nav tādas baigi labās attiecības, es viņai bieži nezvanu, par to ir arī neliels kauns.

Galū galā, vecāku dažādie centieni pārlicināt un motivēt jauniešus mācīties tomēr ir bijuši nesekmīgi. Intervētie jaunieši nav pabeiguši skolu un ieguvuši vidējo izglītību. Vecāku neveiksmi pārlicināt jauniešu var izskaidrot ar dažādiem apstākļiem – jau pieminēto aizņemību darbā, prombūtni ārvalstīs, konfliktiem ģimenē un morālā atbalsta trūkumu. Atsevišķos gadījumos tas, iespējams, arī izskaidrojams ar vecāku autoritātes un labā piemēra trūkumu. Dažās ģimenēs tēvs faktiski nepiedalās bērnu audzināšanā. Par to liecina 21 gadīgās baušķenieces Signes teiktais, raksturojot savas attiecības ar tēvu:

Ar tēvu man ir ļoti neitrālas attiecības. Nav tā kā ar draugu pat, tā kā ar svešu cilvēku. Mēs ar viņu ļoti, ļoti reti tiekamies, vienreiz es viņu neredzēju pat 2 gadus, rēķini, ar to braukšanu. Viņš arī dzīvo Bauskā, bet man nav par ko ar viņu runāt, man nav ar viņu tāds kontakts kā meitai ar tēvu, jo viņš nekad nav bijis mums blakus, mēs vienmēr ar brāli esam bijuši pie mammas, tāpēc nav tās attiecības tādas.

Attiecības ar brāļiem un māsām jauniešiem izveidojušās ļoti dažādas. Daļa jauniešu savas attiecības ar brāli vai māsu novērtē kā labas un ciešas. Citi atzīst, ka pēc patstāvīgas dzīves uzsākšanas kontaktējas ar viņiem ļoti reti vai vispār nemaz.

Tie jaunieši, kuri intervijas brīdī bija nodarbināti, savas attiecības ar priekšniecību un darba kolēģiem raksturo kā labas un pat ļoti labas. Lai arī darba kolēģus jaunieši neuzskata par draugiem, tomēr ar viņiem ir izveidojušās draudzīgas, koleģiālas un cieņpilnas attiecības. 19 gadīgais rīdzinieks Arturs tā raksturo savas attiecības ar darba kolēģiem:

Lai cik tas liktos dīvaini, bet man ar priekšniecību ļoti labas attiecības. Man ir darbā tā, ka es nesaku "labdien", es saku: "O, Čau! Kā iet?" Apjautājas, kā notiek, kā vispār... kā dzīvē u.tml. Tā izveidojās, ka esmu no labās puses... Ir arī tā, ka ārpus darba atpūšamies ļoti visi draudzīgi.

Arī 18 gadīgais Edijs ir apmierināts ar darba kolektīvu un, šķiet, ir labi iejuties tajā:

I. Kādas Tev ir attiecības ar saviem kolēģiem?

A. Ar kolēģiem attiecības ir ļoti labas. Interesanti pastrādāt ar viņiem un parunāt par dzīvi, visādiem notikumiem, interesanti.

I. Vai ārpus darba Jūs kaut kur izklaidējaties?

A. Ārpus darba tikai, ja satiekamies, tāpat papļāpājam. Tā īpaši mums nav kontakts ārpus darba, lai kaut kur ietu tusēties vai kā.

Kopumā tomēr jāsecina, ka jauniešiem īpaši daudz nav ko teikt par savām attiecībām ar priekšniecību un darba kolēģiem. Viņi tās pārsvarā raksturo ar īsām frāzēm. Piemēram, 22 gadīgā Dace par saviem kolēģiem un priekšniecību stāsta šādi:

Pilnīgi normālas, pietiekami labas – ne mani aizskāra, ne es viņus aizskāru. Labas attiecības. Priekšniecība pieņemama, pretī nākoša.

Šāds attiecību raksturojums liecina par to, ka daudzi jaunieši pret darbu un attiecībām ar darba kolēģiem izturas mazliet distancēti. Šajos raksturojumos nevar sajust to emocionālo pieķeršanos un attiecību nozīmību, ko var identificēt jauniešu stāstījumos par viņu draugiem un kopīgajām nodarbēm ar viņiem.

Salīdzinot dažādu attiecību raksturojumus, var secināt, ka jaunieši ir ļoti pieķērušies tieši saviem draugiem. Iespējams, draugi un draudzība ar viņiem ir pat nozīmīgāka un

vērtīgāka nekā citas attiecības. Draudzībā ar saviem vienaudžiem jaunieši var iegūt viņiem nepieciešamo morālo atbalstu un savas vērtības apliecinājumu. Ar vecākiem un citiem ģimenes locekļiem jauniešiem veidojas sarežģītas un dažkārt konfliktējošas attiecības. To var izskaidrot ar dažādiem augstāk minētajiem faktoriem: vecāku aizņemtību, šķiršanos, alkoholismu un dažkārt autoritātes trūkumu. Savukārt attiecības ar darba kolēģiem un priekšniecību jaunieši raksturo kā draudzīgas un koleģiālas.

4.2.2. Brīvā laika nodarbes

Brīvā laika nodarbes tieši neattiecas uz pētījuma priekšmetu un promocijas darbā analizētajiem jautājumiem, tomēr to analīze pastarpināti ļautu spriest par jauniešu motivāciju mācīties un mainīt kaut ko savā dzīvē. Šajās nodarbēs jaunieši var kaut ko arī vērtīgu iemācīties, iegūt prasmes, kas varētu būt noderīgas darba tirgū. Jaunieši labprāt stāsta par saviem vaļaspriekiem, par to, ko viņi dara brīvajā laikā. Jāpiebilst, ka atvērtais kods „brīvā laika nodarbes” visās intervijās tika izmantots kopumā 90 reižu.

Jauniešiem ir dažādas intereses, sākot no jāšanas sporta līdz pat stepošanai. Daudzās šajās nodarbēs jaunieši piedalās kopā ar saviem draugiem. 18 gadīgais rīdzinieks Edijs, šķiet, lielāko daļu savu brīvā laikā pavada kopā ar draugiem:

Mēs paši ar draugiem kopā novācamies, paši aizejam kaut vai uz mežu, ar skrituļslidām paslidojam, ar riteņiem pabraukājam. Aizejam paspēlējam basketbolu vai hokeju, kā mēs gribam.

Edijs arī norāda, ka viņi (jaunieši) paši sev organizē dažādu sporta spēļu sacensības: ... mēs, piemēram, manā pagalmā paši esam uzcēluši grozu, pašiem ir laukums sataisīts, kur ar sportu nodarbojamies, lai nav jāiet pie skolām spēlēt. Mums vienu vasaru bija organizētas sporta dienas, kur notiek strītbols, futbols, ielas hokejs. Mēs tad vairāk tajā hokejā ieraujamies, atbalstām.

Līdzīgi kā Edijs, arī 20 gadīgais alūksnietis Kaspars savā brīvajā laikā satiekas ar draugiem, lai spēlētu futbolu:

Brīvais laiks ir vispār... man patīk spēlēt futbolu, jau kopš bērnības es tāds īpaši futbola piekritējs. Kad aizbraucu uz laukiem, kas atrodas Ziemeru pagastā, parasti sameklēju draugus vai kā sazvanu, un parasti mums visiem kopā ļoti patīk uzspēlēt futbolu [...]

Tomēr tiem, kuriem ir darbs, brīvā laika paliek aizvien mazāk, tāpēc arī nodarbes kļūst citādākas. Vislabāk to ilustrē 20 gadīgā Jāņa teiktais:

Brīvajā laikā kā jau pārsvarā liela daļa jaunatnes es sēžu pie datora, īpaši pēc darba es esmu noguris un man īpaši negribas nekur iet, vienkārši atnāku mājās, nomazgājos, paēdu, apsēžos paspēlēju kādu spēli vai paskatos kādu filmu, multeni.

Jaunietēm, kurām jārūpējas par bērniem, brīvā laika, ko varētu veltīt tikai sev vai draugiem, faktiski nav. 23 gadīgā Inese no Stružānu pagasta, kura audzina meitu un intervijas brīdī bija nodarbināta APSD, atzīst, ka:

Brīva laika man praktiski ļoti maz, bet, ja es spēju sev izbrīvēt kādu brīvu brītiņu, es, protams, paspēlējos ar savu meitiņu, palasu viņai grāmatiņas. Cenšos visu savu brīvo laiku pievērst viņai.

Daži jaunieši ir iesaistīti vienlaicīgi vairākos interešu pulciņos. Tā, piemēram, 19 gadīgais rīdzinieks Arturs dejo tautas deju ansablī, nodarbojas ar boksu, turklāt viņš apmeklē autovadītāja kursus. Jāpiebilst, ka Artura piemērs tomēr neraksturo tipisku gadījumu:

Jā, es deju TDA "Līgo". Mani tā lieta piesaista, šausmīgi patīk. Un ir vēl tāda lieta, ka es boksa it kā vēl eju. Bet man tagad viss šausmīgi ir tā... darbs, dejošana, boksa nodarbības. Laiciņa ir maz, kaut kas laikam būs jāmet malā, bet es vēl neesmu izlēmis, ko, kas man tā tuvāk pie sirds. Protams, uzturēt formu... Vispār formu var uzturēt gan dejošanā, gan boksa, bet boksa vairāk attīsta fizisko spēku. Kā puisim, patīk izkauties kaut kur... nu, tā, justies droši vakaros uz ielām. Dejošanā ir tiešām tas, ka tur ir attiecības foršas, tur ir kolektīvs, tur izbraukumi visādi. Katram ir savi plusi, savi mīnusi abās divās jomās.

Tomēr vairums jauniešu izvēlas mazāk aktīvas nodarbības, piemēram, TV skatīšanos, žurnālu lasīšanu, tikšanos ar draugiem, kluba apmeklējumu u.tml. 21 gadīgā ogrēniete Anīta šādi raksturo savas nodarbes brīvajā laikā:

Brīvo laiku es pavadu ar draugiem. Brīvajā laikā vakaros – tas ir palasīt kaut kādu grāmatu vai noskatīties kādu jaunu filmu un, protams, pēc pāris stundām iet gulēt. Bet brīvdienās tā ir brauciens kaut kur ar draugiem – kaut kur izrauties dabā vai aiziet uz JAK (Jautro un atjautīgo klubs). Kulturāla atpūta, tā var teikt. (tulkojums no krievu valodas)

Jāatzīst, ka diezgan maz jauniešu savā brīvajā laikā velta pašmācībai, jaunu prasmju iegūšanai vai izkopšanai. Iespējams, 19 gadīgās rīdzinieces Līgas piemērs varētu būt šajā ziņā izņēmums:

Tas, ko es visvairāk daru – es ļoti interesējos par mūziku, es mēģinu apgūt daudzus mūzikas instrumentus, vairāk tādas akustiskos, kur tāda mierīga, skaista mūzika. Un tad otrs ir tas, kam es veltu ļoti daudz laika – taisīt tur visvisādas rotaslietas. Varētu to nosaukt kā rokdarbi. Veidoju tur visādus piekariņus, krellītes...

Vairums jauniešu savu brīvo laiku pavada kopā ar draugiem. Šķiet, vīriešu kopīgas intereses ir sports: futbols, basketbols, hokejs. Sievietes labprāt tiekas ar draudzenēm, apmeklē kādus saviesīgus un izklaidējošus pasākumus. Strādājošajiem jauniešiem brīvā laika darb dienās paliek aizvien mazāk, tāpēc TV skatīšanās, interneta pārlūkošana, kāda žurnāla vai grāmatu lasīšana ir kļuvusi par viņu ierastāko nodarbi ārpus darba. Savukārt sievietēm, kuras audzina bērnus, brīvā laika atliek ļoti maz. Salīdzinoši maz jauniešu ir iesaistīti dažādos interešu pulciņos vai nodarbēs, kas varētu attīstīt kādas noderīgas prasmes. Kopumā jāsecina, ka jaunieši daudz laika un pūļu investē savās attiecībās ar draugiem, tāpēc, iespējams, viņiem paliek maz laika individuālām nodarbēm: mācībām, pašmācībai, noteiktu iemaņu iegūšanai vai izkopšanai.

4.2.3. Jauniešu nākotnes ieceres

Jaunieši labprāt sniedz atbildes par savām iecerēm nākotnē. Par to liecina gan interviju, gan arī aptaujas dati. Piemēram, analizējot un kodējot interviju materiālus, kods „nākotnes plāni” tika izmantots 99 reizes. Savukārt aptaujas respondentu atbildēs ir salīdzinoši maz trūkstošo vērtību.

Jauniešiem ar zemu izglītību ir dažādas ieceres attiecībā uz savu karjeru, ekonomikas sektoru (privātais, sabiedriskais), profesijas izvēli un iespējamo darba laika plānojumu. Lai arī vairums norādīja, ka vēlas strādāt pilnu darba nedēļu (40 stundas), tomēr ievērojama daļa drīzāk tiecas strādāt nepilnu darba nedēļu vai arī izvēlētos citas nodarbinātības formas, kuras ļautu patstāvīgi noteikt savu darba laiku.

13.tabula

Vēlamais darba nedēļas ilgums

Atbilžu varianti	Skaits	Procenti
40 stundas	407	57,2
20-39 stundas	136	19,2
Cits variants	81	11,5
Grūti pateikt	86	12,1

N=711

Šādu izvēli var noteikt vairāki gan subjektīvi, gan arī objektīvi faktori. Pilna darba laika nodarbinātība bieži vien liedz indivīdam iespēju pievērsties citām nodarbēm, kuras var būt viņam ļoti nozīmīgas: bērnu audzināšanai, izglītības iegūšanai, mājāsaimniecības

uzturēšanai, vaļaspriekiem u.tml. Par to liecina respondentu atbilžu sadalījums dzimumu grupās. Ievērojama daļa sieviešu drīzāk dotu priekšroku nepilna darba laika nodarbinātībai. Tas saskan arī ar iepriekš analizētajām respondentu atbildēm par bezdarba iemesliem un iesaistīšanos dažādos NVA pasākumos, t.i., sievietes disproporcionāli vairāk bija norādījušas dažādus „ģimenes apstākļus”, kas kavē viņu atgriešanos darba tirgū. Šķiet, šie apstākļi ietekmē arī izvēli par labu nepilna laika nodarbinātībai.

14.tabula

Vēlamais darba nedēļas ilgums dzimumu griezumā (%)

Respondentu grupas	Kādai darba dienai Jūs dotu priekšroku?			
	40 stundas	20-39 stundas	Cits variants	Grūti pateikt
Sievietes	48,7	27,6	12,4	11,4
Vīrieši	69,2	7,2	10	13,1

$\chi^2(3, 711) = 51,19, p = ,000$

Vairums jauniešu ar zemu izglītību vēlas atrast darbu vienkāršajās profesijās. Tas drīzāk liecina, ka daudzi jaunieši reāli apzinās savas izglītības, pieredzes un kvalifikācijas trūkumu, tātad vismaz nojauš savas reālās izredzes darba tirgū. Tikai daži jaunieši vēlas atrast darbu tajās profesijās nozarēs un profesijās, kur nepieciešama augsta kvalifikācija, piemēram, grāmatvedis, dizainers, psihologs un datortehniķis. Šīs respondentu atbildes ir pretrunā ar sabiedrībā pieņemtajiem priekšstatiem par jauniešiem, kuriem ir nepietiekama kvalifikācija, bet pārmērīgi lielas ambīcijas.

15.tabula

Vēlamā profesija

Atbilžu varianti	Skaitis	Procenti
pārdevējs	95	19,3%
palīgstrādnieks	38	7,7%
celtnieks	38	7,6%
pavārs	37	7,4%
šuvējs	27	5,4%
frizieris	27	5,4%
jebkurš darbs	22	4,5%
apsardzes darbinieks	18	3,7%
galdnieks	17	3,5%
šoferis	17	3,5%

N=538 (respondenti varēja norādīt vairākus atbilžu variantus)

* Tabulā apkopotas 10 biežāk pieminētās profesijas.

Respondentu atbilžu analīze atklāja nozīmīgas atšķirības dzimumu grupu griezumā. Sievietes disproporcioniāli biežāk norādījušas, ka meklē pārdevējas, šuvējas, apkopējas un viesmīles darbu. Tā, piemēram, no 95 aptaujātiem, kuri bija norādījuši, ka meklē pārdevēja darbu, sievietes bija 91. Vīrieši biežāk norādījuši, ka viņi meklē šofera, celtnieka, galdnieka un apsardzes darbinieka darbu. Šie aptaujas dati arī apstiprina citos sociālajos pētījumos konstatētās tendences. Gan vīriešiem, gan sievietēm ir noteikti priekšstati par viņiem vispiemērotākajām profesijām. Tas nozīmē, ka arī nākotnē dažos darba tirgus segmentos saglabāsies dzimumu segregācija.

Ievērojama daļa aptaujāto vēlas strādāt kādā no valsts iestādēm. Salīdzinoši mazāk jauniešu vēlas strādāt privātajā uzņēmumā. Iespējams, šādu atbilžu sadalījumu var izskaidrot ar dažu cilvēku priekšstatu par to, ka darbs valsts iestādē ir stabilāks un drošāks.

16.tabula

Vēlamais darba tirgus sektors

Atbilžu varianti	Skaitis	Procenti
Darbs privātajā biznesā	187	26.4
Darbs valsts iestādē	273	38.5
Grūti pateikt	249	35.1

N=709

Detalizētāka atbilžu analīze dzimumu grupu griezumā atklāj to, ka vīrieši salīdzinoši biežāk būtu ar mieru strādāt privātajā biznesā, kas, iespējams, nodrošina lielākus ienākumus un karjeras iespējas. Aptaujāto vīriešu vidū tādi jaunieši ir 32,6%. Turpretī tikai 22,3% sieviešu vēlētos strādāt privātajā biznesā. Šie dati apliecina to, ko atzinuši arī citi pētnieki. Vīrieši uzņemas lielāku risku, kas šajā gadījumā nozīmētu strādāt privātajā biznesā. Sievietes, kuras salīdzinoši biežāk novērtē stabilitāti un drošību, tiecas izvēlēties mazāk riskantas nodarbes. Tāpat, strādājot valsts iestādē, var rēķināties ar normētu darba laiku un labvēlīgāku attieksmi no darba devēja puses, piemēram, slimības (bērna un paša darbinieka) gadījumā.

Daudzi jaunieši ar zemu izglītību domā, ka viņiem vēl ir reālas iespējas papildināt savu izglītību. Tomēr lielākā daļa respondentu vai nu noraida šādu iespēju, vai arī vēl šaubās, ka viņiem izdosies papildināt savu izglītību.

17.tabula

Respondentu iespējas papildināt savu izglītību

Atbilžu varianti	Skaits	Procenti
Jā	284	40,5
Nē	212	30,2
Nezinu	207	29,4

N=703

Jāpiebilst, ka tie, kas bija norādījuši atbilžu variantu „ģimenes apstākļi” kā cēloni, kāpēc viņi nevar atrast darbu (sk. anketas 20.jautājumu), biežāk nekā pārējie respondenti bija arī atzīmējuši, ka viņiem nav reālu iespēju papildināt savu izglītību, t.i., attiecīgi 37% pret 26,4%. Šīs atšķirības ir statistiski nozīmīgas ($\chi^2(2, 703) = 10,19, p = ,006$). Detalizētāka analīze citu grupu griezumā šādas statistiski nozīmīgas atšķirības neatklāja. Ar „ģimenes apstākļiem” te jāsaprot bērna kopšana un rūpes par mājsaimniecību. Tātad ievērojama daļa sieviešu visdrīzāk nevarēs turpināt mācības, jo viņām jā rūpējas par ģimeni un mājsaimniecību.

Jautājot par to, kādu apmācības formu viņi izvēlētos, vairums jauniešu norādīja, ka tās varētu būt mācības vakara un neklātienēs nodaļās.

18.tabula

Respondentu vēlamās apmācības formas

Atbilžu varianti	Skaitis	Procenti
Vakara	127	46
Neklātienēs	97	35.1
Dienas	52	18.9

N=276 (tikai tie respondenti, kas bija norādījuši atbilžu variantu „jā”, atbildot uz 7.jautājumu)

Vakara un neklātienēs apmācības formas ir ērtas un pievilcīgas daudziem jauniešiem, jo mācības tādējādi var apvienot ar darbu un kaut kādā mērā arī ģimenes dzīvi. Tomēr jāatzīst, ka daudziem Latvijas jauniešiem šādas iespējas nav nodrošinātas, jo ne visās pašvaldībās ir vakarskolas un ne visas profesionālās skolas (ja tādas pašvaldībā ir) nodrošina apmācību neklātienē. Dažos attālākajos novados dzīvojošajiem jauniešiem arī jārēķinās ar grūtībām nokļūt uz skolu un no tās, it sevišķi vēlas vakara stundās. Tie ir nozīmīgi šķēršļi izglītības iegūšanai, kurus daudziem jauniešiem ar zemu izglītību būs lielas grūtības pārvarēt.

Jauniešu intervijas sniedz plašu ilustratīvu materiālu par viņu iecerēm nākotnē. Tās lielā mērā apstiprina augstāk minētos secinājumus, veicot aptaujas datu analīzi. Viņu ieceres var vērtēt dažādi. Tās dažkārt var šķist naivas un neīstenojamas. Daži jaunieši sapņo par dzīvi ārzemēs, lai gan viņiem ir visai aptuveni priekšstati par dzīvi un darbu tur. Citi savukārt ir iecerējuši mācīties augstskolās. Tomēr ievērojama daļa apzinās savu izglītības trūkumu un ir apņēmušies pabeigt skolu.

12 no 25 intervējamajiem intervijās atklāja, ka viņiem ir vajadzīga izglītība, ka viņi vēlas pabeigt skolu (vidusskolu, profesionālo skolu). Daži pat bija iecerējuši iestāties augstskolā. 19 gadīgais rīdzinieks Arturs ir apņēmības pilns ne tikai pabeigt vidusskolu, bet arī studēt uzņēmējdarbību Banku augstskolā:

Domāju vēl pabeigt vidusskolu, no nākamā gada iešu vakarskolā, un mērķēju iet uz kādu augstskolu, tieši es domāju uz uzņēmējdarbību – gribētu kādu savu biznesiņu, priekš sevis, lai nebūtu jāstrādā kādam citam. Bet tagad nemeklēšu darbu. Šofera darbs – nesaista tāds. Ir doma mācīties tālāk. Es ar lielāko prieku studētu Banku augstskolā uzņēmējdarbību, kas varētu būt baigi interesanti.

Līdzīgi kā Arturs, arī citi intervētie jaunieši atzīst, ka viņus neapmierina pašreizējais stāvoklis un, lai kaut ko mainītu, viņiem ir jāiegūst izglītība. 23 gadīgā Inese, kura šobrīd audzina bērnu pirmsskolas vecumā, atzīst, ka:

Nākotnē es ceru, ka manai meitiņai būs labāka dzīve kā man, ka viņai būs tik daudz saprašanas, ka izglītība tomēr ļoti nozīmīga, ka daudz, arī sabiedrības stāvoklis ir atkarīgs no izglītības. Un pati domāju mācīties, izmācīties vismaz vidusskolu, lai varētu atrast sev darbu, normālu un daudz maz apmaksātu, lai spētu tālāk izaudzināt meitiņu.

Daži jaunieši ir iecerējuši iegūt vidējo izglītību, mācoties vakarskolā. Tāpat 20 gadīgais alūksnietis Kaspars saprot, ka fizisku darbu visu mūžu nevarēs strādāt, tāpēc jāiegūst vismaz vidusskolas izglītība, lai varētu iegūt labāk atalgotu un iespējams fiziski vieglāku darbu:

Nekādu dižo plānu jau nav, visu laiku es cenšos atrast pēc iespējas labāku darbu, bet ar pamatizglītību, ko tad es vairāk varu vēlēties, kaut kādu fizisku darbu strādāt, tagad jau spēka gadi, to es varu. Nav jau tās izglītības, tāpēc arī nekādas labākas iespējas nepaveras. Par nākotni es domāju. Ir tāda doma iet vakarskolā, vismaz lai tā vidējā izglītība ir, tad meklēt labāku darbu, jo tāda cerība ir.

Daži jaunieši savukārt domā, ka viņi varēs papildināt zināšanas dažādos mācībuursos. Viņi, šķiet, saprot, kas viņiem ir visvairāk vajadzīgs. Tā, piemēram, 18 gadīgais rīdzinieks Edijs stāsta: „Es gribētu iziet automašīnas kursus un angļu valodas kursus, tas man principā ir visvairāk vajadzīgs.” Viņš šobrīd strādā celtniecības uzņēmumā. Nākotnē viņš nodomājis iegūt „celtniecības profesiju”. 23 gadīgā Inese ir pierakstījusies uz NVA organizētajiem pārdevējas kursiem. 19 gadīgais Juris no Vānes ar NVA palīdzību cer apgūt slīpētāja-špaktelētāja profesiju. Jāpiebilst, ka daži no intervējamajiem jauniešiem bija izmantojuši iespēju apgūt datormaņas, angļu valodu un autovadītāja prasmes dažādos NVA organizētajosursos. Daži, piemēram, 21 gadīgā baušļeniece Signe un 23 gadīgais Guntars par savu naudu bija apguvuši attiecīgi nagu kopšanas speciālista un apsardzes darbinieka profesiju kādā privātā uzņēmumā. Jāsecina, ka daži jaunieši ar zemu izglītību ir gatavi investēt savu laiku, dažos gadījumos arī naudu, lai iegūtu nepieciešamās praktiskā darba iemaņas. Tas, vai jauniešiem izdosies īstenot savas ieceres izglītības ieguvē, ir atkarīgs no daudziem faktoriem: viņu motivācijas, materiālajiem apstākļiem, nodarbinātības algotā darbā un dažādiem ģimenes apstākļiem.

Dažām sievietēm būs sarežģīti pabeigt skolu, jo viņām ir jāaudzina mazgadīgi bērni un jā rūpējas par viņiem. 21 gadīgā baušķeniece Signe norāda, ka viņa tuvākajā laikā nevarēs uzsākt mācības, jo viņa gaida savu pirmdzimto:

Noteikti mācīšos, bet vienkārši tagad ir tāda situācija, ka es to nevaru vienkārši izdarīt, jo, ja es iesākšu, man nāksies pamest tās mācības, un es domāju pēc bērna iet mācīties.

Savukārt nodarbinātība uzņēmumā ar maiņu darbu, kurā darbiniekus nodarbina vakaros un nedēļas nogalēs, var ievērojami kavēt izglītības iegūšanu. 20 gadīgais Jānis no Babītes nojaus iespējamās grūtības un rezumē:

Par nākotni ir tādi plāni, tikai es nezinu, cik reāli būs tos īstenot, jo es nezinu, vai es to apvienošu ar darbu, turpmāko darbu. Šobrīd, piemēram, es ne varētu apvienot, jo mēs diezgan ilgi strādājam, un arī darbs pa vakariem, ja neuzspēj nodot objektus. Doma ir nākošgad iestāties vidusskolā, vakarskolā, dabūt vidējo izglītību, bet tas ir tāds process, kas ir jā īsteno, tad jau redzēs.

Viņš arī atzīst, ka grūtības varētu sagādāt pats mācību process un sekmes atsevišķos mācību priekšmetos, kas viņiem nav līdz šim pavekušies:

Ir patiešām tāds nopietns nodoms pabeigt vidusskolu, redzēs, kā ar to sanāks, vai es vispār to varēšu pavilkt, vai es varēšu mācīties, jo man nekad nav padevusies matemātika, bet matemātika tur tāpat būs jā mācās.

Ņemot vērā daudzu jauniešu ar zemu izglītību sekmes atsevišķos eksaktajos mācību priekšmetos, jā rēķinās, ka atsākt mācības pēc ilgāka pārtraukuma vismaz dažiem jauniešiem būs ļoti grūti. Jā būs ļoti labvēlīgiem apstākļiem un lielam apkārtējo cilvēku (ģimenes, skolotāju) atbalstam, lai viņi patiešām varētu sekmīgi mācīties un iegūt nepieciešamo izglītību.

Daudziem jauniešiem ir noteikti priekšstati par to, ko viņi vēlētos darīt un kādu darbu strādāt. Dažas viņu ieceres ir visai interesantas un ambiciozas. 21 gadīgā oģrēniete Anita atklāj, ka:

...ja runā par globāliem plāniem, tad es gribu atrast labu, labi apmaksātu darbu, iegūt augstāko izglītību, protams, un, ja viss labi izdosies, gribētu papildīt savu sapni – izmācīties aktiermākslu tāpēc, ka es ļoti gribētu spēlēt teātrī. (tulkojums no krievu valodas)

Savukārt 22 gadīgajam oģrēnietim Igoram ir vēlēšanās kļūt par programmētāju: „Gribu iemācīties programmēšanu. Ir pamatiemaņas programmēšanā, gribu tālāk turpināt.”

Tomēr lielākajai daļai jauniešu ir visai piezemēti mērķi atrast darbu un strādāt vienkāršās profesijās – par šoferi, mehāniķi, frizieri u.tml. Vairumam jauniešu vissvarīgākais ir labi

atalgots darbs. To atzīst arī 22 gadīgā gulbeniete Līva, runājot par saviem plāniem pārcelties uz citu pilsētu:

Bet viņiem tur tajā blakus pilsētā gaterī ir vajadzīgs tāds kā uzraugs vai kā, kā lai pasaka, kopā gan apkopēja, gan uzraugs, gan sargs, un diezgan labi par to maksā.

Dažiem jauniešiem ir jau darba pieredze ārvalstīs, un viņi vēlas atgriezties tur pēc kāda laika. Tāpat daudziem jauniešiem ir ģimenes locekļi, draugi un paziņas, kas ir vai nu bijuši ārvalstīs, vai arī tur joprojām dzīvo. 25 gadīgais daugavpīlietis Saņa atzīst, ka viņš nopietni apsver iespēju braukt strādāt uz ārvalsti:

Nu, protams, man tur arī ir radnieki, un paziņas. Nu es gribu braukt. Katrā gadījumā patlaban man ir tāda doma braukt piepelnīties, bet tad tālāk būs redzams. Ja tur iepatiksies, kāpēc gan tur nepakavēties, nepastrādāt, nepadzīvot? (tulkojums no krievu valodas)

Dažiem jauniešiem ir diezgan aptuvens priekšstats, kādi darba apstākļi un atalgojums varētu būt ārvalstīs. 18 gadīgais Kaspars no Zantes pagasta domā, ka ārvalstīs pelna ļoti daudz. Te iekļauts neliels fragments no intervijas, kas spilgti ilustrē dažu jauniešu priekšstatus par iespējām ārvalstīs.

I. Tu esi domājis par iespēju braukt uz ārzemēm?

A. Jā. Varētu aizbraukt. Tur pelna ārkārtīgi daudz.

I. Uz kuriem tu gribētu braukt?

A. Kur labi maksā, kur var nopelnīt. Tur ir jāievāc informācija par to darbavietu, kas tur ir, lai neiznākt aizbraukt par velti.

I. Tu esi jau painteresējies?

A. Es zinu, ka Īrijā it kā, bet tur... tur tagad esot baigi pārpildīts, tur laikam nav jēgas braukt. Kur vēl varētu? Uz kādu Dāniju vai kur... Zviedriju.

I. Un ko tu gribētu strādāt?

A. Arī kaut ko kokapstrādē, tas mani labāk interesē.

Tomēr jāatzīst, ka daudzi jaunieši labi apzinās, ka darbs ārvalstīs nav viegls un ka dzīve tur var būt atšķirīga no tās, kāda tā ir Latvijā. 19 gadīgais rīdzinieks Arturs stāsta par sava drauga pieredzi šādi:

Man bija draugs, kas aizbrauca uz turieni... Un sanāca tā, ka viņš saprata beigās to, ka cik stulbi bija izdarījis. Sākumā bija sasapņojies, ka tur būs nereālāka dzīve, ka tur būs zelta bedre, bet viņš padzīvoja tur pusgadu, atbrauca, teica, ka nekad nebrauks uz turieni.

Daži jaunieši par pārcelšanos uz dzīvi un darbu ārvalstīs izturas noliedzoši. Viņiem pietrūktu dzimtenes, draugu un ģimenes. 19 gadīgā rīdziniece Līga pauž savu sentimentu par mājām un dzimteni:

Es esmu ceļojusi diezgan daudz. Man ir bijis tā, ka es aizbraucu un es redzu, ka tur viss ir tik skaists un tik jauks, un gribās tur palikt, un domā, ka tā ir mana vieta, bet tad pienāk kaut kā tāds brīdis, ka tas skaistais laiks paiet, un pēc kāda noteikta laika tu sāc ilgoties pēc mājām.

Pat 23 gadīgais Guntars, kas šobrīd dzīvo un strādā Lielbritānijā, spiests atzīt, ka:

Mājās vienmēr ir labāk. Ir tāds jēdziens "Dzimtene". Tā nav valsts, kur tu dzimi, bet tie ir cilvēki, kas tev bija visu laiku apkārt, ar kuriem tev ir daudz labāk, kā ar pavisam svešiem.

23 gadīgo Inesi, kura šobrīd audzina bērnu, atbaida viss svešais un nepazīstamais. Viņa nevar iedomāties, kā viņa un viņas meita varētu iedzīvoties svešumā. Tāpat Inese uzskata, ka biļetes turpceļam izmaksātu ļoti dārgi un viņa nevar cerēt uz savu radnieku atbalstu:

- I. Vai esi domājusi par iespēju braukt strādāt vai pārcelties uz dzīvi ārzemēs?
- A. Nē, jo tās atkal ir finansiālās problēmas, un man apkārt nav tādu radu, kas man varētu aizdot tik daudz naudas, lai aizbraukt uz ārzemēm, un arī meitiņu es savu nevarētu atstāt.

Pretēji sabiedrībā bieži izplatītajam priekšstatam par jauniešiem, kuriem ir nepamatotas ekspektācijas un ambīcijas attiecībā par to, ko viņi varētu darīt un kādu darbu viņi varētu iegūt, iegūtie intervijas un aptaujas dati liecina, ka vairums jauniešu ar zemu izglītību labi apzinās savas izredzes darba tirgū. Viņi meklē darbu vienkāršajās profesijās, kur nav nepieciešama augsta kvalifikācija un izglītība. Jaunieši saprot, ka viņiem ir jāiegūst izglītība, lai varētu cerēt uz labāk atalgotu un prestižāku darbu. Daži jaunieši pat iegulda savu laiku un naudu dažādos apmācībasursos, lai iegūtu nepieciešamās praktiskā darba iemaņas.

Tāpat daudzi jaunieši apzinās, ka darbs un dzīve ārvalstīs nav viegla, ka vajadzēs smagi strādāt, lai kaut ko sasniegtu. Šaubas tomēr rodas, vai jauniešiem izdosies savas ieceres īstenot, vai viņi varēs pabeigt savulaik pārtrauktās mācības. Gan aptaujas dati, gan arī intervijās iegūtais materiāls liecina, ka nepieciešamība pelnīt naudu, kā arī rūpēties par ģimeni un bērniem varētu kavēt vai pat liegt daudziem jauniešiem iegūt tik nepieciešamo izglītību.

4.2.4. Mācību gaitu raksturojums

Mācību pārtraukšana ir daudzos gadījumos izšķirošais faktors, kāpēc jauniešiem vēlāk ir grūtības atrast darbu. Darba tirgū nepieciešami darbinieki ar izglītību un atbilstošu kvalifikāciju. Pat tad, kad jaunieši pēc ilgāka pārtraukuma vēlas atsākt mācību gaitas, viņiem ir grūtības atrast mācību iestādes (vakarskolas, vidusskolas), kurās viņi iegūtu pamata un vidējo izglītību. Kā liecina dažu sociālo pētījumu rezultāti, nozīmīgi šķēršļi, ir arī lielā vecumu starpība ar skolasbiedriem un atsevišķos gadījumos arī stigmatizācija no vienaudžu puses.

NVA reģistrēto jauniešu ar zemu izglītību aptaujas anketā bija iekļauti divi jautājumi (atsevišķi pamatizglītību ieguvušajiem un neieguvušajiem) par iemesliem, kāpēc viņi ir pārtraukuši mācību gaitas. Aptaujas rezultāti apkopoti 19. tabulā.

19.tabula

Mācību pārtraukšanas iemesli

Atbilžu varianti	Skaitis	Procenti
Naudas trūkums	117	17,5
Ģimenes apstākļi	105	15,8
Bērna piedzimšana, grūtniecība	93	13,9
Vēlējies strādāt/sācis strādāt	86	12,8
Grūtības mācībās (kavējumi, vājas sekmes, pārkāpumi)	70	10,4
Nav vēlēšanās/intereses mācīties	67	10,1
Veselības problēmas	46	6,8
Mācās vakarskolā	23	3,5
Cita atbilde	80	12
Grūti pateikt	7	1

N=669. Respondenti varēja norādīt vairākas atbildes

Aptaujas dati liecina, ka gan vīriešiem, gan arī sievietēm svarīgākie mācību pārtraukšanas iemesli ir bijuši naudas trūkums un ģimenes apstākļi. Citu atbilžu analīze, tajā skaitā atbilžu uz atvērtajiem jautājumiem analīze, liecina, ka NVA reģistrēto jauniešu ienākumu avoti ir bijuši citu ģimenes locekļu ienākumi un dažādi pabalsti, kas norāda, ka daudzu jauniešu ģimenēs ir mazi ienākumi, kā arī pietrūcis naudas, lai samaksātu par precēm un pakalpojumiem, kas nepieciešami, lai apmeklētu skolu (apgērbs, pārtika, transports). Vārdus „ģimenes apstākļi” jauniešu atbildēs var interpretēt dažādi. Tie varētu būt

konflikti ar vecākiem, vēlme uzsākt patstāvīgu dzīvi kopā ar partneri, dažos gadījumos pat grūtniecība.

Detalizēta atbilžu analīze atklāj, ka tieši sieviešu vidū proporcionāli vairāk ir tādu respondentu, kas ir norādījuši, ka ģimenes apstākļi, kā arī grūtniecība un bērna piedzimšana ir bijuši nozīmīgi apstākļi, kāpēc pārtrauktas mācības. Savukārt vīriešu respondentu vidū bieži pieminēta nevēlēšanās mācīties, vēlēšanās strādāt un grūtības mācībās. Lai gan nebija iespējams noteikt statistiski nozīmīgas atšķirības starp sieviešu un vīriešu atbildēm (respondenti varēja atbildēt uz vairākiem atbilžu variantiem), tomēr 20.tabulā iekļautie dati liecina, ka tomēr var diskutēt par atšķirīgiem faktoriem, kas ietekmē sieviešu un vīriešu mācību gaitas.

20.tabula

Mācību pārtraukšanas iemesli dzimumu griezumā (%)

Atbilžu varianti	sievietes	vīrieši
Naudas trūkums	17,7	17,1
Ģimenes apstākļi	20,6	8,8
Bērna piedzimšana, grūtniecība	22,7	1,2
Vēlējies strādāt/sācis strādāt	9,6	17,5
Grūtības mācībās (kavējumi, vājas sekmes, pārkāpumi)	7,2	15,1
Nav vēlēšanās/intereses mācīties	5,7	16,3
Veselības problēmas	7,4	6
Mācās vakarskolā	3,1	4
Cita atbilde	9,8	15,1
Grūti pateikt	0	2,4

N=669. Respondenti varēja norādīt vairākas atbildes

Intervijās iegūtie dati ir ļoti līdzīgi aptaujas datiem. Kā jauniešu visbiežāk minētais iemesls ir nepieciešamība nopelnīt naudu. Nauda ir nepieciešama dažādiem mērķiem, piemēram, lai varētu uzsākt patstāvīgu, no vecākiem neatkarīgu dzīvi. Tā, piemēram, 19 gadus vecais rīdzinieks Arturs sniedz šādu atbildi:

Bija tā, ka mani vecāki man nepalīdzēja, teica, ka "tev pašam vajag mācīties, tev pašam visu vajag darīt". Tā kā es pats arī mācījos, ņemos. Vecāki neko man nepalīdzēja. Tāpēc droši vien es kļuva diezgan patstāvīgs. Sāku dzīvot atsevišķu dzīvi no vecākiem, un varbūt tāpēc pamestu to skolu tik ātri, ka sadomāju, ka ir jāstrādā.

Arturs plašāk neraksturo savas attiecības ar vecākiem un citus apstākļus, kas viņu pamudinājuši pamest skolu, bet viennozīmīgi viņam bija vēlēšanās un iespējas sākt patstāvīgu dzīvi.

Dažādi ģimenes apstākļi (problēmas, konflikti ģimenē), par kuriem jaunieši atklāti nevēlējās runāt, arī bija dažus no viņiem pamudinājuši meklēt algotu darbu. Tā, piemēram, visai kodolīgi savu situāciju raksturo 22 gadus vecā Ludzas rajona iedzīvotāja Svetlana:

...es nepabeidzu 12. klasi, jo man bija problēmas ģimenē, un man nācās braukt uz ārzemēm. Es biju Anglijā, lasīju zemenes.

Naudas trūkumu kā galveno iemeslu min 19 gadus vecā rīdziniece Līga. Viņa skaidro, ka, lai mācītos, nepieciešama nauda, kuras diemžēl viņai nebija:

Es pārtraucu naudas dēļ, finanses pietrūka, lai tajā skolā mācīties. Jo grāmatas ir jāpērk. Ļoti daudz naudas aiziet skolēniem.

Daudzi jaunieši atklāja, ka dažādas problēmas skolā ir pamudinājušas viņus pārtraukt mācības. Visbiežāk pieminētās problēmas bija konflikti ar skolotājiem un sliktās mācību sekmes. Dažkārt gan grūti noskaidrot un nošķirt, vai konflikti ar skolotājiem nav motivējuši jauniešus mācīties, vai arī vājās sekmes mācību priekšmetos bija par iemeslu konfliktiem. Nevar viennozīmīgi apgalvot, ka sievietēm ir bijis mazāk konfliktu ar skolotājiem, tomēr jāatzīst, ka vīriešu intervijās šie konflikti akcentēti spilgtāk.

Tā, piemēram, 19 gadu vecais lauku pagastā dzīvojošais Kaspars raksturo savu konfliktu šādi:

Učuki sāka man braukt virsū. Algebrā kojās es ilgi riktīgi rubiju – visu zinu, viss perfekti. Uzraksta, domā – kādi 8-9 čisto sanāk, bet beigās man vēl ieliek trijnieku un pasaka, ka nepareizi. Bet tad cits iedod bišķi līdzīgu tādu darbu – tam kaut kādi 8. Sāku kasīties.

20 gadu vecais Babītē dzīvojošais Jānis atzīst, ka bijis visai vieglprātīgs, nav uztvēris mācības nopietni, tāpēc radušies konflikti ar skolotājiem, kuru dēļ nācies pamest mācības:

Skola bija tiešām interesanta un tāda laba, bet tanī brīdī es to neuztvēru tā nopietni, taisīju daudz visādas problēmas, nemācījos, sanāca daudzas saķeršanās ar skolotājiem, man nācās aiziet no turienes prom...

Kvalitatīvo datu analīze dzimumu grupu griezumā apstiprina jau augstāk pieminēto tendenci. Sievietes biežāk norāda grūtniecību un bērna piedzimšanu kā iemeslu mācību

pārtraukšanai vai neturpināšanai (jāpiebilst, ka kvalitatīvā pētījuma izlasē šādas sievietes ir tikai četras). Tā, piemēram, 23 gadus vecā Inese norāda, ka:

Mācības it kā es pārtraucu tāpēc, ka paliku stāvoklī. Es kad beidzu Rēzeknē 14. skolu, tad es paliku stāvoklī, un vairs nesanāca tālāk nekāda mācīšanās.

Jāpiebilst, ka vīriešu intervijās nevarēja identificēt nevienu gadījumu, kad bērna piedzimšana vai esamība kaut kādā mērā ir ietekmējusi vīriešu mācības un darba gaitas. Gan aptaujā, gan arī intervijās iegūto datu analīze liecina, ka jaunieši ar zemu izglītību visbiežāk pārtrauc mācības naudas trūkuma vai naudas nepieciešamības dēļ. Lai naudu nopelnītu, daudziem jauniešiem nākas meklēt un strādāt algotu darbu. Iemesli naudas pelnīšanai ir dažādi: trūkums ģimenē, dažādi ģimenes apstākļi (konflikti ģimenē), vēlēšanās uzsākt patstāvīgu dzīvi un dažkārt šo visu iepriekš minēto faktoru kombinācija. Tāpat daudziem jauniešiem ar zemu izglītību ir bijušas problēmas skolā – gan vājas sekmes dažādos mācību priekšmetos, gan arī konflikti ar skolotājiem. Dažas jauniešu intervijas liecina, ka šie augstāk minētie cēloņi jāskata kopsaistībā. Konflikti parasti rodas ar tiem skolotājiem, kuru mācību priekšmetu apgūšana rada jauniešiem sevišķas grūtības un kuru priekšmetos līdz ar to ir zemas atzīmes. Salīdzinoši biežāk konfliktus ar skolotājiem piemin un akcentē vīrieši. Viņiem ir arī izvērstāki skaidrojumi par konfliktu iemesliem.

Visbeidzot, nozīmīgas atšķirības var identificēt sieviešu un vīriešu atbildēs vienā nozīmīgā aspektā. Sievietes proporcionāli biežāk atzīmē, ka grūtniecība vai bērna piedzimšana ir bijis mācību pārtraukšanas iemesls. Tāpat arī kvalitatīvās intervijas atklāj, ka bērna piedzimšana un nepieciešamība aprūpēt bērnus ir liegusi dažām sievietēm turpināt mācības.

Grūtības mācībās kā iemeslu mācību pārtraukšanai piemin aptuveni desmitā daļa respondentu. Tāpat ievērojama daļa intervējamo atzina, ka vājās sekmes un konflikti ar skolotājiem ir bijuši par iemeslu skolas pamešanai. Gan aptaujas anketās, gan arī interviju plānos tika iekļauti jautājumi par mācību sekmēm, lai noskaidrotu, kuri mācību priekšmeti jauniešiem padodas labāk vai arī tieši otrādi – sliktāk. Autora pieņēmums ir tāds, ka vājas sekmes un grūtības mācībās rada jauniešos apātiju pret mācībām, iespējams, arī nepatiku pret skolu un skolotājiem, galu galā, konfliktus attiecībās ar vecākiem un skolotājiem. Tāpat nesekmība liedz daudziem jauniešiem pabeigt

pamatskolu, turpināt mācība vidusskolā vai profesionālajā skolā, t.i., iegūt augstāku izglītību un kvalifikāciju, kas jauniešiem dodu labākas starta pozīcijas darba tirgū (labāk atalgotu un drošāku darbu).

Aptaujas anketā bija iekļauti jautājumi par respondentu sekmēm trīs mācību priekšmetos: latviešu valodā, matemātikā un izvēlētajā svešvalodā. Diemžēl daudzi respondenti nevēlējās vai nevarēja norādīt savu vērtējumu šajos mācību priekšmetos. Daži respondenti acīmredzot nebija sapratuši anketas instrukciju, kas noteica, ka viņiem papildus jānorāda, vai atzīme ir izlikta piecu vai desmit baļļu sistēmā (tas attiecas uz vecākiem jauniešiem). Daudzo nenorādīto un neprecīzi atzīmēto atbilžu dēļ šajā darbā netika iekļauti dati par atzīmēm svešvalodā. Turpmāk analizē tiek izmantotas tikai respondentu norādītās atzīmes latviešu valodā un matemātikā. Jāpiebilst, ka tos tomēr nevar uzskatīt par precīziem rādītājiem. Respondentu atmiņa nav precīza. Tā drīzāk ir selektīva.

Lai arī aptuveni 1/10 respondentu nav sniegusi atbildes uz jautājumu par viņu sekmēm latviešu valodā, tomēr veiktie aprēķini un atbilžu sadalījums liecina, ka respondentu sekmes šajā mācību priekšmetā jāvērtē kā viduvējas. Jāpiebilst, ka 5,5% atbildējušo respondentu nav spējuši iegūt sekmīgu vērtējumu. Nenoliedzami, labas sekmes latviešu valodā sekmētu jauniešu iekļaušanos darba tirgū, jo daudzos pakalpojumu nozares uzņēmumos darba pienākumu pildīšanai ir nepieciešamas latviešu valodas zināšanas. Tāpat, kā liecina augstāk minētās respondentu atbildes, daļai respondentu grūtības mācībās bija viens no izšķirošajiem iemesliem, kāpēc savulaik jaunieši bija pārtraukuši mācības. Promocijas darba autora intervijas ar NVA darbiniekiem arī apstiprina to, ka nepietiekamās latviešu valodas zināšanas daudziem jauniešiem, it sevišķi krievu tautības jauniešiem, liedz iegūt darbu. Turklāt šiem jauniešiem ir grūtības apgūt un saprast NVA organizētajosursos izklāstīto mācību vielu.

21.tabula

Respondentu sekmes latviešu valodā

Atbilžu varianti	Skaits	Procenti
1-3 balles	35	5,5
4-5 balles	242	37,5
6-7 balles	291	45,2
8-10 balles	76	11,9

$$\bar{x}=5,83^*, SN=1,5^*$$

N=645 (procenti aprēķināti no atbildējušo skaita, 67 respondenti nav norādījuši vērtējumu latviešu valodā)

Kritiski jāvērtē arī jauniešu sekmes matemātikā. Aprēķinātais vidējais aritmētiskais 5,17 norāda uz ļoti zemām sekmēm. Jāpiebilst, ka 11,3% respondentu nebija ieguvuši sekmīgu vērtējumu, kas liedz viņiem iegūt izglītību apliecinošu dokumentu un kārtot gala eksāmenus. Vājas sekmes jebkurā mācību priekšmetā, it sevišķi matemātikā, nerosina jauniešos interesi par mācībām. Viņi pamazām zaudē motivāciju kaut ko mainīt, labot vai vēltīt vairāk laika priekšmeta apguvei. Turklāt bieži vien vājo sekmju dēļ jauniešiem pasliktinās attiecības ar skolotājiem un vecākiem.

22. tabula

Respondentu sekmes matemātikā

Atbilžu varianti	Skaits	Procenti
1-3 balles	68	11,3
4-5 balles	318	52,8
6-7 balles	189	31,3
8-10 balles	27	4,5

$$\bar{x}=5,17, SN=1,44$$

N=603 (procenti aprēķināti no atbildējušo skaita, 109 respondenti nav norādījuši vērtējumu matemātikā)

Jauniešu intervijas lielā mērā apstiprina aptaujā konstatētās tendences. Raksturojot jauniešu sekmes, jāsecina, ka tās var uzskatīt par viduvējām. Jauniešiem raksturīgu un tipisku atbildi uz jautājumu par sekmēm sniedz 23 gadus vecā Inese:

Ja godīgi, skolā es nekad neesmu bijusi nekāda teicamniece, mācījos es uz "viduvēji", arī latviešu valodā man bija 5 balles.

* \bar{x} - vidējais aritmētiskais

* SN - standartnovirze

Izvērstāks skaidrojums un raksturojums savām sekmēm un mācībām ir 20 gadīgajam Jānim, kurš atklāti atzīst, ka pret mācībām izturējies vieglprātīgi:

Atzīmes man nekad nav bijušas īpaši labas, pat dzimtajā valodā, jo tajā laikā es nedomāju par mācīšanos, es domāju vairāk par kaut kādu ārdīšanos, stundu bastošanu un tādā garā. Bet latviešu valodā, cik es atceros, 9. klases beigās man bija 6 kaut kur, ne vairāk, literatūrā man bija laikam 8. Ja godīgi es to neuztvēru vispār ne cik nopietni, es 9. klasi pabeidzu reāli izķepurojoties, man daudz palīdzēja vecmamma, paldies viņai par to, viņa man lika mācīties, motivēja un palīdzēja taisīt visus darbus, mēs cīnījāmies vienkārši līdz kādiem 12 naktī, rakstījām ZPD un visu pārējo.

Drīzāk kā izņēmums jāpiemin 20 gadus vecās Ogrē dzīvojošās Anitas atbilde. Viņai ir bijušas labas sekmes dažos priekšmetos un pat panākumi mācību olimpiādē:

Latviešu valodā man bija astoņnieki devītnieki. Es kā nekā uzreiz iekļāvos vidē. Es vēl imanījos skolā no visiem skolēniem, pat latviešiem, iegūt pirmo vietu latviešu valodas olimpiādē (tulkojums no krievu valodas).

Jauniešu skaidrojumi, kāpēc viņiem ir viduvējas vai sliktas sekmes, ir dažādi. Daži to skaidro ar sliktajām attiecībām ar skolotājiem vai viņu kompetences un intereses trūkumu. Piemēram, 19 gadīgais Kaspars savas sekmes svešvalodā un savu skolotāju raksturo ļoti kodolīgi: „Vācu valodā knapi četrinieks. Stulbs učuks bija.”

Savas sekmes un attiecības ar skolotājiem visai izvērsti skaidro 20 gadīgais Jānis, kurš atzīst, ka viņam nav patikuši ne skolotāji, ne arī viņu pasniegtie priekšmeti:

Nepatika man ģeogrāfija, ļoti nepatika, vienkārši nevarēju paciest, es nezinu, kāpēc, varbūt skolotāja nebija īstā, bet ģeogrāfija bija šausmīga. Matemātika man ļoti nepatika, tur arī bija diezgan tāda strikta skolotāja, un es arī biju tāds spītīgs, mēs ar viņu nevarējām sadzīvot nekādīgi, viņa mani mēģināja mācīt, es nemēģināju mācīties, beigās sanāca tā, ka mēs tur sagājām ragos.

Tikai daži jaunieši paškritiski novērtē savas sekmes un atklāj iespējamus iemeslus vājajām sekmēm. Tā, piemēram, 20 gadīgā Signe no Bauskas izsakās šādi:

Īstenībā es ļoti labi mācījos, 7. klasē es sāku mācīties Rīgā, pirmo gadu es nomācījos, man nebija neviens nesekmīga atzīme, līdzko es sapazinos tur ar tiem sliktajiem cilvēčiem, 8., 9. klase man bija vienkārši, es nemācījos vairāk, es mājās vispār neko nedarīju.

Tomēr visbiežāk jaunieši kā iemeslu viduvējām sekmēm minēja dažādus ārējus apstākļus: skolotāju attieksmi, kompetences un intereses trūkumu, pārlietu lielo mācību slodzi, nevajadzīgu priekšmetu apgūšanu.

Jauniešiem vislabāk padodas valodas (gan latviešu valoda, gan arī svešvalodas (visbiežāk gan angļu valoda), ģeogrāfija un vēsture. Vīriešiem, šķiet, patika sporta nodarbības. Šajos

priekšmetos vidējā atzīme, kā to var noprast no intervijām, ir bijusi salīdzinoši augstāka nekā citos mācību priekšmetos. Jāpiebilst, ka tos skolotājus, kuru priekšmetos augstākas atzīmes un kuri labāk padevās, jaunieši vērtēja atzinīgi. Piemēram, 25 gadīgais Saņa vēsturi un vēstures skolotāju raksturoja šādi: „Patika vēsture. Vēsturē bija labs pasniedzējs, skaisti visu stāstīja. Interesanti bija klausīties.” (tulkojums no krievu valodas)

Daudziem jauniešiem nepatika un nepadevās algebra, ģeometrija un fizika. Šajos priekšmetos vairākiem intervējamajiem bija nesekmīgas atzīmes. Jaunieši bieži norāda, ka, lai šos priekšmetus nokārtotu sekmīgi, viņiem bija vai nu jānoraksta atbildes no citiem, vai vienkārši jācer dažādi izlocīties, cerot uz sekmīgu iznākumu. 21 gadīgā Anita sniedz šādu atbildi:

Ģeometrija – man šis priekšmets bija pilnīgi prefīgs, es to ciest nevarēju, tāpēc es to vienkārši nemācījos un visu laiku norakstīju, pat kontroldarbu laikā. (tulkojums no krievu valodas)

Vājo sekmju dēļ dažos grūtajos priekšmetos, piemēram, 22 gadīgā Līva no Gulbenes mainīja skolu, bet šī rīcība nav devusi rezultātus:

Pēc tam pārgāju uz vakarskolu, un beigās arī vakarskolā es nevarēju pabeigt mācības, jo man tieši sagādāja grūtības mācību priekšmeti, tā bija matemātika, fizika, angļu valoda, tie ir tie priekšmeti, kur es nevarēju nekādīgi izsekot.

Jauniešu vecāki visai maz un reti varēja palīdzēt jauniešiem mācībās, piemēram, pildot mājasdarbus. Ja vēl jaunākajās klasēs daži vecāki varēja palīdzēt, tad vecākajās klasēs viņiem ir pietrūcis nepieciešamo zināšanu. Tāpat daudziem vecākiem vienkārši nav laika vai patiesas intereses, lai aktīvi iesaistītos jauniešu mācību procesa organizācijā un kontrolē. Piemēram, 20 gadīga Anita vecāku atbalstu mācībās raksturo šādi:

Kad es mācījos mazajās klasēs, viņi man palīdzēja. Man tētis diezgan labi palīdzēja matemātikā. Nu pēc tam prasīju palīdzību....Mums izmainījās programma, un mamma jau vairs nevarēja – viņa jau vairs nezināja to līmeni, kurā mēs bijām. (tulkojums no krievu valodas)

Dažu jauniešu teiktajā var konstatēt zināmu sarūgtinājumu par to, ka vecāki nav varējuši vai nav vēlējušies palīdzēt. 23 gadīgā Ineses pauž savu viedokli šādi: „Varbūt arī tāpēc man sekmes nebija tik labas, jo vecāki man nepalīdzēja neko, un es to veicu, cik spējas.” Galu galā, lai arī kādi būtu patiesie iemesli, jauniešu vecāki nav spējuši palīdzēt daudziem jauniešiem tikt galā ar problēmām mācībās un skolā. No dažu jauniešu teiktā

arī izriet, ka vecāki nav pastāvīgi kontrolējuši un pievērsuši uzmanību jauniešu gaitām skolā un ārpus tās. Jauniešu attiecības ar vecākiem autors analizēs arī citās šī darba nodaļās saistībā ar darba meklējumiem un palīdzību sadzīvisku problēmu risināšanā. Aptuveni desmitā daļa respondentu un ievērojama daļa intervēto jauniešu bija atzīmējuši, ka viens no mācību pārtraukšanas iemesliem, bija grūtības mācībās un vājās sekmes. Respondentu vidējais vērtējums matemātikā tikai apstiprina pieņēmumu, ka vājas sekmes šajā priekšmetā varētu būt viens no visbūtiskākajiem objektīvajiem iemesliem, kāpēc jaunieši neturpina mācības. To apstiprina arī jauniešu intervijas analīze, kas liecina, ka tieši eksaktajos mācību priekšmetos – algebrā, ģeometrijā un fizikā – ir viszemākās atzīmes un ka jauniešiem bija sevišķi lielas grūtības sekmīgi nokārtot šos priekšmetus. Tas varētu būt arī iemesls iespējamajiem konfliktiem ar skolotājiem un vecākiem, kuru dēļ varēja rasties apātija un nepatika gan pret skolu, gan pret mācībām vispār. Tāpat šī attieksme varētu lielā mērā ietekmēt jauniešu izvēli pārtraukt vai neturpināt mācības.

4.2.5. Darba meklējumi: vājo un stipro saišu izmantošana

Gan aptaujas anketā, gan arī daļēji strukturēto interviju plānā bija iekļauti vairāki jautājumi par to, vai un kā jaunieši meklē darbu, kādus informācijas kanālus izmanto, lai uzzinātu par brīvajām vakancēm. Jaunieši biežāk izmanto tiešos kontaktus ar dažādām personām nekā netiešos informācijas un rekrutācijas kanālus. Vairums jauniešu pēdējā gada laikā bija tieši vērsušies pie potenciālajiem darba devējiem vai lūguši savu radu un draugu palīdzību darba meklēšanā. Tas izskaidrojams ar jauniešu lielāku paļāvību un uzticēšanos tai informācijai, ko sniedz viņu sociālais tīkls. Viņi tāpat uzskata, ka darba meklēšanā lielāka efektivitāte ir tiešajiem un personiskajiem kontaktiem nekā dažādiem formāliem un netiešiem informācijas avotiem. Izmantojot Granovetera terminoloģiju, var konstatēt, ka jaunieši biežāk izmanto un paļaujas uz t.s. stiprajām saitēm. Tam ir gan ieguvumi, gan arī trūkumi. Stiprās saites var mobilizēt nepieciešamos resursus ātrāk un efektīvāk (sniegt drošticamu informāciju, sniegt materiālu palīdzību). Tomēr stiprās saites nedod iespēju iegūt informāciju par kaut ko jaunu, piemēram, par vakanci citā pašvaldībā, uzņēmumā, kur nestrādā jauniešu vecāki vai draugi.

Respondentu aktivitāte darba meklēšanā (%)

Dažādi darba meklēšanas veidi	Neesmu šādi rīkojies	1-2 reizes	3 un vairāk reizes
reģistrējies maksas darbā iekārtošanās birojos	95,3	4,4	0,3
atbildējis uz darba piedāvājumiem internetā	93,1	4,5	2,4
pats ievietojis sludinājumu presē	91,7	5,1	3,2
pats ievietojis sludinājumus internetā	90,6	7,4	1,9
apmeklējis darba informācijas kabinetu	71,4	22,1	6,5
atbildējis uz darba piedāvājumiem presē	62,8	25,2	12,1
vērsies tieši pie darba devēja	36,4	49,8	13,8
vērsies pie radiem, draugiem vai bijušajiem kolēģiem, lai palīdz atrast darbu	24,4	44,6	31

* Procentu aprēķinu bāze ir robežās no 604 līdz 639. Ievērojama daļa respondentu (aptuveni 1/10), atbildot uz 19.jautājumu, nav atzīmējusi nevienu atbilžu variantu.

Lai arī aptuveni ceturtdaļa respondentu nav neko darījusi, lai sameklētu darbu, tomēr nevar viennozīmīgi apgalvot, ka tas izskaidrojams vienīgi ar jauniešu slinkumu, apātiju un nespēju risināt savas nodarbinātības problēmas. Detalizēta analīze dažādu grupu griezumā atklāja, ka tie respondenti, kuriem bija dažādi gadījuma darbi, retāk nekā pārējie bija izmantojuši dažādus augstāk minētos darba meklēšanas veidus. Iespējams, ka daudziem no viņiem šie „gadījuma darbi” ir diezgan pastāvīga nodarbe, tāpēc viņiem nav laika un motivācijas meklēt citu darbu. Citiem vārdiem, daži jaunieši nav motivēti meklēt darbu, jo viņiem tāds jau ir.

Piemēram, no dažādos pagaidu darbos nodarbinātajiem tikai 18,2% bija tieši vērsušies pie potenciālajiem darba devējiem. Turpretī no tiem, kas nebija nodarbināti, tādi respondenti bija 43,5%. Līdzīga statistiski nozīmīga attiecība un atšķirība tika konstatēta, analizējot respondentu atbildes, vai jaunieši ir vērsušies pie radiem un draugiem, lai viņi palīdzētu atrast darbu, t.i., attiecīgi 15,3% un 27,9%. Citi zemāk iekļautie un analizētie identificē to, ka ievērojama daļa vīriešu patiesībā ir nodarbināti un viņi darbu aktīvi nemeklē.

Iepriekš minēto vismaz daļēji apstiprina jauniešu intervijās iegūtie dati. Daudzi jaunieši (kopskaitā 9 no 24 intervētajiem) savu darbu vai darbus ir atraduši ar paziņu vai draugu palīdzību – vai nu viņi ir paši piedāvājuši darbu, vai arī snieguši vērtīgu informāciju par

iespējamo darbu. 20 gadīgais alūksnietis Kaspars darbu ieguvis ar bērnības drauga palīdzību:

Šo darbu es sameklēju tāpat kā iepriekšējos – caur paziņām. Interesējos (pie) draugiem, radniekiem. Bērnības draugs mežā strādāja viens pats. Es viņam pajautāju, viņš mani iekārtoja. Bija nepieciešams strādnieks, brīva darba vieta, un tad es izdomāju - kādēļ nē?

Pirms darba iegūšanas draugu un radnieku palīdzību darba meklēšanā izmantojis 18 gadīgais rīdzinieks Edijs: „Vai nu caur draugiem es uzzinu, vai caur vecākiem uzzinu, kur var dabūt, caur paziņām kādām.” 19 gadīgā rīdziniece Līga, šķiet, vairāk paļaujas uz draugu un paziņu palīdzību darba meklēšanā nekā uz radnieku atbalstu: „Ar radniekiem es neesmu par to runājusi. Es esmu ar draugiem, paziņām izteikusies par to, ka meklēju darbu, pajautājusi, vai tur kāds nezina kaut ko.”

Jaunieši darba meklējumos arī aktīvi izmanto internetu. Trijiem no intervētajiem jauniešiem izdevies atrast darbu, meklējot informāciju internetā. Pat tad, kad nav izdevies atrast darbu internetā, arī pārējie intervētie jaunieši laiku pa laikam ielūkojas tīmekļa darba sludinājumos. Par savu darba meklēšanas taktiku un paņēmieniem internetā diezgan plaši stāsta tieši rīdzinieki un liepājnieki. Piemēram, Līgas atbilde sniedz visai skaidru priekšstatu par to:

Tur [internetā – aut.] es vairāk pavadu to laiku tieši darba meklēšanā. Tad vēl tur... “Darbs.lv”. Citreiz tieši konkrētas firmas kaut ko iedomājas tur uzrakstīt, un tad tur ieej tajā lapā, un darba iespējas viņiem tur tiek meklētas. Dažreiz “googlē” ierakstu tur “darbs”, un tad atveras tur viss kaut kas. Nu tā es skatos.

Šķiet, rīdziniekiem un lielo pilsētu (Liepāja) jauniešiem ir gan lielākas iespējas, gan arī interneta lietošanas prasmes, lai darbu meklētu tiešsaistē. Par to netieši liecina divu sieviešu no lauku pagastiem Ineses un Svetlanas atbildes, ka viņām ir „ļoti minimālas iespējas” skatīties interneta sludinājumus.

Tikai viena jauniete 23 gadīgā Inese no Rēzeknes rajona Strūžāniem norādīja, ka ar NVA palīdzību ir ieguvusi darbu pagasta pašvaldībā. Viņa strādā algotu pagaidu sabiedrisko darbu (APSD). Tas ir smags fizisks darbs. Kā viņa pati stāsta:

Piemēram, tagad, ziemas laikā, kad piekrīt sniegs, mēs tīrām ielas no sniega, rudenī grābjam lapas, vasarā kašam zāli, uzkopjam pagasta teritoriju.

Cik var noprast no intervijas konteksta, atsevišķos lauku pagastos tā ir vienīgā iespēja nopelnīt jebkādu naudu. Par šādu iespēju nācās pat papulēties:

Nu, protams, es kad aizgāju pirmo reizi, mani neviens uzreiz darbā nepieņēma, jo teica, ka ir vēl daudz tādu ģimeņu pagastā, kam vispār nav nekādu iztikas līdzekļu, un līdz ar to man vajadzēja iet vairākas reizes.

Kopumā jāsecina, ka jaunieši, lai meklētu un iegūtu darbu, visbiežāk izmanto savu sociālo tīklu: paziņu, radnieku un draugu palīdzību. Citiem vārdiem, viņi paļaujas uz stiprajām saitēm. Jau retāk viņi izmanto citus darba meklēšanas paņēmienus: darba sludinājumu meklēšanu un izvietošana presē vai internetā, reģistrāciju darbā iekārtošanas birojos. NVA kā rekrutācijas kanāls pārsvarā tiek izmantots tikai tad, kad reāli atrast darbu ar citiem paņēmieniem nav iespējams.

4.2.6. Darba pieredzes raksturojums

Neskatoties uz jauniešu salīdzinoši zemu izglītību, objektīvi nepietiekamo dzīves pieredzi, prasmju trūkumu un dažādus apstākļus, kuri varētu apgrūtināt viņu iekļaušanos darba tirgū (grūtniecība, bērnu kopšana, dažādu reģionu darba tirgus īpatnības u.tml.), tomēr aptaujas dati liecina, ka ievērojamai daļai jauniešu ar zemu izglītību ir izdevies iegūt tik nepieciešamo darba pieredzi. 46% respondentu bija norādījuši, ka viņiem ir darba pieredze, kas ir ilgāka par trim mēnešiem. Tātad viņiem ir bijusi reāla saskarsme ar darba tirgu, kas ir būtiski, lai jaunieši saprastu, kādas prasības izvirza darba devēji, kādas prasmes viņiem pietrūkst un kādas ir viņu izredzes darba tirgū.

Atbilžu sadalījuma analīze dzimumu grupās atklāj, ka vīriešiem pētījamajā jauniešu grupā ir lielākas izredzes atrast darbu un iegūt nepieciešamo darba pieredzi nekā sievietēm. No citām respondentu atbildēm var secināt, ka tie ir bijuši dažādi mazkvalificēti un maz atalgoti darbi būvniecības, mežizstrādes un kokrūpniecības nozares uzņēmumos. Arī citi sociālo pētījumu dati liecina, ka vīriešiem noteiktās nozarēs un darba tirgus sektoros atrast darbu ir vieglāk nekā sievietēm. Jāpiebilst, ka augstāk minētajās būvniecības, mežizstrādes un kokrūpniecības nozarēs ir salīdzinoši liels to uzņēmumu skaits, kuri ir pakļauti dažādiem riskiem (maksātnespējas, nelegālās nodarbinātības, veselības apdraudējumu riskiem).

24.tabula

Respondentu darba pieredze sadalījumā pa dzimumiem (%)

Dzimums	Vai Jums ir darba pieredze, kas ilgāka par trim mēnešiem?	
	jā	nē
Sieviete	38,5	61,5
Vīrietis	56,8	43,2

$$\chi^2 (1, 698) = 22,843, p = ,000$$

Respondentu atbilžu sadalījums reģionu griezumā atklāj, ka Rīgā un Pierīgas pašvaldībās dzīvojošajiem jauniešiem ir lielākas izredzes atrast darbu nekā citu reģionu jauniešiem. Tas drīzāk skaidrojams nevis ar šo jauniešu motivāciju un aktivitāti, bet drīzāk ar objektīvi lielāku varbūtību būt nodarbinātiem ekonomiski visaktīvākajā un visbagātākajā valsts reģionā.

25.tabula

Respondentu darba pieredze reģionu griezumā (%)

Reģioni	Vai Jums ir darba pieredze, kas ilgāka par trim mēnešiem?	
	jā	nē
Rīga	59,8	40,2
Pierīga	54,1	45,9
Vidzeme	46,6	53,4
Kurzeme	43,8	56,2
Zemgale	45,7	54,3
Latgale	37,3	62,7

$$\chi^2 (5, 699) = 14,719, p = ,012$$

Pārsteidzoši, ka šajā jauniešu grupā var arī konstatēt atšķirības starp dažādiem izglītības līmeņiem. Tie jaunieši, kas ir ieguvuši pamatizglītību, biežāk nekā citi ir norādījuši, ka viņiem ir darba pieredze, kas ilgāka par trim mēnešiem. (Jāpiebilst, ka korelācijas analīze ar citiem mainīgajiem (arī kontroles mainīgajiem) neatklāja statistiski nozīmīgas saistības). Tātad iegūtais izglītības statuss pat šādā sociālajā grupā var būt dažos gadījumos izšķirošs.

26.tabula

Darba pieredze sadalījumā pa respondentu grupām ar pabeigtu un nepabeigtu pamatizglītību (%)

Respondentu grupas	Vai Jums ir darba pieredze, kas ilgāka par trim mēnešiem?	
	jā	nē
Iegūta pamatizglītība	48,5	51,5
Nepabeigta pamatizglītība	32,3	67,7

$$\chi^2(1, 685) = 10,78, p = ,001$$

Aptaujas anketā bija iekļauts jautājums, kādā profesijā vai amatā jaunieši strādāja. Sniegtās atbildes identificē ne tikai profesiju vai amatu, bet arī iespējamās tautsaimniecības nozares un darba tirgus segmentus, kuros ir nodarbināti jaunieši ar zemu izglītību. Šis bija atvērtais jautājums, tāpēc respondenti varēja formulēt atbildi, kā viņi to vēlējas. Kopumā tika identificētas 42 dažādas profesijas vai amati. Pārsvarā tās ir vienkāršās profesijas, kuru apgūšanai nav nepieciešama speciālā izglītība vai ilgstoša praktizēšanās. Zemāk iekļautajā tabulā apkopotas 10 biežāk sastopamākās profesijas.

27.tabula

Respondentu darba pieredze dažādās profesijās

Atbilžu varianti	Skaitis	Procenti
palīgstrādnieks	49	15,0%
strādnieks	44	13,4%
pārdevējs	43	13,1%
šuvējs	21	6,5%
kokapstrādes operators	16	4,9%
zivju apstrādes operators	14	4,4%
apkopējs	13	4,1%
celtnieks	12	3,7%
bārmenis	10	3,0%
apsardzes darbinieks	8	2,6%

N=325 (atbildēja tikai tie, kuriem bija darba pieredze, kas ilgāka par trim mēnešiem)

* Respondenti varēja norādīt vairākus atbilžu variantus, tabulā apkopotas 10 biežāk sastopamās profesijas.

Respondentu atbilžu analīzes dzimumu griezumā apstiprina jau iepriekš minētās tēzes, ka vīrieši un sievietes ir nodarbināti atšķirīgās profesijās un nozarēs. Tā, piemēram, no 21 šuvēja aptaujāto vidū tikai 2 bija vīrieši. Tāpat disproporcionāli vairāk sieviešu

nodarbinātas kā zivju apstrādes operatori, apkopēji un pārdevēji. Lielāks vīriešu īpatsvars nodarbināts dažādās strādnieku profesijās (celtnieki, kokapstrādes operatori), kā arī apsardzes darbinieku vidū.

Jauniešu interviju analīze lielā mērā apstiprina augstāk minētos secinājumus. Tās arī sniedz visai bagātīgu ilustratīvu materiālu par jauniešu darba pieredzi un darba apstākļiem dažādos uzņēmumos. Daudziem vīriešiem jāreķinās ar smagu fizisku darbu, nenormētu darba laiku un neregulāriem ienākumiem. 20 gadīgais alūksnietis Kaspars tā raksturo darba apstākļus kādā mežizstrādes uzņēmumā:

...paši saprotiet, ja ziemas laikā tu ej aukstumā tajos pašos gumijas zābakos, kājas salst, rokām auksti, tu ar zāģi griez to pašu malku vai finierklučus, ko prasa, kādu produkciju izgatavot, protams, tur viegli saaukstēties. Kurinām ugunsķurkus, tāpat ņemam tēju termosā līdzī, maizītes, bet nu, cerams, ka nebūs pārāk auksti, tad darbs būs vieglāks. Iepriekšējos gados, kad es gāju mežā kā palīgs draugam, kad vēl mežā nestrādāju... Mjā, sanāk jau laikiem arī kavēt darbu slimības dēļ, jo nākas strādāt visu nedēļu no vietas, citreiz sestdienās arī jāstrādā, par ko man nav papildus samaksa, lai vairāk naudiņas nopelnītu, tad jau varētu arī sestdienās strādāt.

Tāpat viņš saņem algu „aploksnē”. Turklāt tā tiek aprēķināta pēc visai neskaidriem kritērijiem. Tā Kaspars raksturo šo situāciju:

Es visu laiku, arī tagad, kad strādāju mežā pie drauga, es strādāju neoficiāli. Tāpat tos baļķus tur griežam. Algu saņemtu aploksnē no priekšnieka. Cik viņš tur aprēķina, to es arī nezinu, vai pareizi. Man gan liekas, ka es vairāk esmu nopelnījis, bet tā samaksa ir tāda.

Mežizstrādes uzņēmumos ir paaugstināts risks iegūt traumas un kļūt darbnespējīgam. Šādos gadījumos, kad netiek noslēgts darba līgums un nomaksāti darbaspēka nodokļi, darbinieks nevar pretendēt uz dažādiem pabalstiem un tādējādi nodrošināt kaut kādus iztikas līdzekļus sev un savai ģimenei. Jāpiebilst, ka Kasparam ir bērns un viņš dzīvo kopā ar partneri.

Savukārt 18 gadīgais Kaspars no Zantes pagasta ļoti kritiski vērtē darba apstākļus un drošību kādā no kokapstrādes uzņēmumiem Tukuma pusē:

Nē, tur nebija īpaši labi. Nebija tādi apstākļi nodrošināti... Darba drošība tur vispār nebija nekāda, nebija nekādi papīri jāparaksta, nekas – vienkārši ej un strādā, ko gribi, to dari.

Jāpiebilst, ka nevienam no jauniešiem nav speciālas izglītības tajās jomās, kurās viņi strādā. Darba organizācija un kontrole daudzos uzņēmumos ir pavirša. Par to liecina gan jauniešu, gan arī NVA un uzņēmumu pārstāvju teiktais dažādās intervijās. Daudzos

uzņēmumos jaunos darbiniekus nesagatavo darbam. Darba apstākļu uzlabošanai vai drošības jautājumu risināšanai uzņēmumi pievērš nepietiekamu uzmanību.

Sievietēm, kuras strādā mazumtirdzniecības uzņēmumos, darbs ir fiziski vieglāks un darba apstākļi nosacīti drošāki, tomēr viņām jāērķinās ar monotonu un nogurdinošu darbu. 22 gadīgā gulbeniete Līva raksturo savu darba dienu šādi:

Darba pienākumi man kā pārdevējas palīdzei ir krāmēt mantas, skatīties, izlikt cenu zīmes. Darbs tā jau nebūtu grūts, bet visu laiku viss tāds vienveidīgs, no rīta kā nāc, pārbaudi visas preces atkal, saliec cenu zīmes, kur jaunas preces, tur saliec, vispār visu dienu tāds nogurdinošs, tu visu dienu staigā, dari to darbu, tāpēc ir nogurdinošs. Es nezinu, vai šis darbs man patīk, bet nav citas iespējas, tāpēc, protams, labprāt meklētu citu darbu, bet tā kā nekur citur mani nav pieņēmuši ...

21 gadīgā baušļeniece Signe savukārt bija sameklējusi sezonas darbu Lielbritānijā. Viņai bija jāstrādā dažādi vienkārši, mazkvalificēti darbi. Šādi Signe raksturo savas darba gaitas Lielbritānijā:

Anglijā bija tā, ka no sākuma es strādāju fabrikā, caur aģentūru viņiem saucās tā, tur es strādāju pie pulveriem kaut kādiem. Tur vajadzēja pakot, kartona kastes salocīt. Tad es strādāju par apkopēju, ne apkopēju...

Līdzīga pieredze ir arī 22 gadīgajai Svetlanai no Ludzas rajona, kura ir strādājuši dažādus gadījuma darbus Lielbritānijā, galvenokārt sezonas laikā lasījusi zemenes. Viņa darba apstākļus raksturo kā grūtus: „Par vieglu to es neuzskatītu, jo mums bija jāstrādā no 5 rītā līdz 5 vakarā. Fiziski tas bija diezgan grūti.”

Dažiem jauniešiem ar zemu izglītību ir arī jāērķinās ar nestandarta darba laiku (darbu nedēļas nogalēs un pēc dažādu veidu grafikiem). Piemēram, 25 gadīgais daugavpīlietis Saņa strādā par katlu operatoru. Darbs ir organizēts maiņās pa 12 stundām pēc slīdošā grafika. Maiņas bieži iekrīt gan nakts stundās, gan nedēļas nogalēs. Darba vietā ir arī pastāvīgs troksnis, par kuru intervijā Saņa vairākkārt atgādina.

Jaunieši ar zemu izglītību ir nodarbināti dažādās nozarēs, pārsvarā vienkāršajās profesijās, kurās nav nepieciešama īpaša izglītība un kuras ir maz atalgotas. Darba apstākļi daudzos uzņēmumos, kuros strādā šie jaunieši, ir nedroši un pat veselībai kaitīgi. Dažiem jauniešiem ir nenormēts, nestandarta darba laiks. Daži arī saņem algu „aploksnē”, tādējādi pakļaujot sevi dažādiem riskiem – zaudēt iztikas līdzekļus un dažādus sociālos pabalstus.

Vīrieši galvenokārt ir nodarbināti dažādās strādnieku profesijās. Viņu darbs bieži ir fiziski smags un traumatisks. Sievietes savukārt ir biežāk nodarbinātas mazumtirdzniecības un šūšanas uzņēmumos, kur viņām nākas saskarties ar monotonu darbu. Jāpiebilst, ka gan vīrieši, gan sievietes šajos darbos neiegūst darba tirgū augsti novērtētas prasmes un zināšanas, kuras palīdzētu jauniešiem virzīties pa karjeras kāpnēm. Tie ir darbi, ko bieži zinātniskajā literatūrā apzīmē ar vārdiem „strupceļa darbs” (dead-end job).

Kopumā jāsecina, ka vīriešiem un rīdziniekiem ir lielākas izredzes iegūt darba pieredzi, kas varētu viņiem noderēt darba tirgū tuvākā vai tālākā nākotnē. Sievietēm un citu reģionu jauniešiem drīzāk objektīvu iemeslu dēļ šādu iespēju iegūt darba pieredzi ir krietni mazāk. Jāpiebilst, ka arī citu sociālo pētījumu dati apstiprina šo noturīgo tendenci Latvijas darba tirgū.

4.2.6. Sadarbība ar Nodarbinātības valsts aģentūru

Ievērojama daļa jauniešu ar zemu izglītību dažādos savas dzīves posmos nonāk saskarsmē ar Nodarbinātības valsts aģentūru un tās darbiniekiem. Šai jauniešu grupai izglītības, profesionālās kvalifikācijas un darba pieredzes trūkuma dēļ ir salīdzinoši grūti atrast darbu. Daudzi no šiem jauniešiem agri vai vēlu kļūst par darba meklētājiem, tāpat reģistrējas NVA un pašvaldības sociālajos dienestos, lai iegūtu iespēju apmeklēt dažādus apmācības kursus, kā arī saņemt dažādus sociālos pakalpojumus un pabalstus.

Atbildes uz NVA reģistrēto jauniešu aptaujas anketas jautājumu par to, kā respondenti uzzināja par iespēju reģistrēties un saņemt pakalpojumus NVA, atklāj arī, kādu cilvēku palīdzību respondenti izmanto, risinot bezdarba problēmu. Jaunieši par iespēju reģistrēties NVA visbiežāk uzzina no vecākiem. Citas respondentu atbildes liecina (atbildes uz atvērto jautājumu), ka vecāki ir pat mudinājuši, likuši jauniešiem doties uz NVA. Vecāku ietekmi, risinot nodarbinātības jautājumus, var identificēt arī citās jomās. Te jāpiebilst, ka arī draugi un paziņas ir bieži informējuši jauniešus par iespēju reģistrēties NVA. Citi informācijas avoti minēti salīdzinoši retāk. Tas liecina, ka ikdienā jaunieši kontaktējas ar ierobežotu cilvēku loku un paļaujas uz šo cilvēku sniegto informāciju.

Informācijas avoti par NVA

Atbilžu varianti	Skaitis	Procenti
Vecāki	160	25,5
Draugi	94	14,9
Paziņas	88	14,0
Radnieki	68	10,8
Pašvaldības darbinieki	61	9,7
Plašsaziņas līdzekļi	57	9
Darba kolēģi	20	3,1
Militārās pārvaldes darbinieki	15	2,4
VSAA darbinieki	14	2,3
NVA darbinieki	13	2
Citi avoti	54	8,6
Grūti pateikt	12	1,9

N=656. Respondenti varēja norādīt vairākas atbildes.

Jauniešu intervijās iegūtajos materiālos par viņu sadarbību ar NVA var uzzināt ļoti maz. Jāatzīmē, ka 8 no 25 intervētajiem jauniešiem kādā savas dzīves posmā bija reģistrējušies NVA (pieci vīrieši, četras sievietes). Daudziem jauniešiem bija grūtības nosaukt precīzu NVA nosaukumu. NVA apzīmēšanai tika izmantoti dažādi vārdi – „bezdarbnieki”, „birža”, „darba meklētāji” un „aģentūra”. Daudzi jaunieši neatceras, kā uzzinājuši par NVA, bet daži tomēr bija norādījuši, ka uzzinājuši par NVA vai nu no vecākiem, vai arī pašvaldības darbiniekiem. No dažām intervijām ar jauniešiem var noprast, ka jaunās māmiņas ar bērniem agri vai vēlā nonāk pašvaldības (lauku pagasta) darbinieku redzeslokā un viņām tiek sniegta dažāda veida palīdzība. Pašvaldības darbinieki tad arī visdrīzāk informē par dažādiem palīdzības veidiem, tajā skaitā iespēju reģistrēties NVA un saņemt tās pakalpojumus.

Tā, piemēram, 23 gadīgā jaunā māmiņa Inese no lauku pagasta stāsta, kā viņa ieguvusi t.s. algotu pagaidu sabiedrisko darbu kādā NVA un pašvaldības projektā:

Tā kā savas naudiņas nebija nekādas, gāju uz pagastu un lūdzu, lai man iedod kaut kādu darbu pastrādāt. Un, tā kā mums no nodarbinātības aģentūras ir dažādas ... pāris darbavietu, lai uzkoptu pagastu, un mani paņēma darbā.

Aptaujas anketā bija iekļauts jautājums par iemesliem, kāpēc respondents ir reģistrējies NVA. Iegūtās respondentu atbildes ir neviennozīmīgi interpretējamas. No vienas puses, vairāk nekā puse respondentu bija atzīmējuši, ka viņi ar NVA palīdzību vēlas atrast

darbu, tomēr citas atbildes liecina, ka vismaz aptaujas brīdī viņi nebija patiesi motivēti tādu atrast. Aptuveni puse respondentu norāda, ka viņiem reģistrācija NVA vajadzīga, lai iegūtu izziņu sociālās palīdzības saņemšanai, lai iegūtu bezdarbnieka pabalstu un iegūtu tiesības saņemt „bērna kopšanas pabalstu”, lai gan pēdējo reģistrētie bezdarbnieki nevar iegūt. Detalizēta respondentu atbilžu analīze liecina, ka dažos gadījumos tie ir vieni un tie paši respondenti, kas vienlaicīgi meklē darbu un vēlas iegūt dažādus pabalstus.

29.tabula

Reģistrācijas iemesli NVA

Atbilžu varianti	Skaitis	Procenti
Lai atrastu darbu	399	56,5
Lai saņemtu NVA piedāvāto palīdzību	307	43,5
Lai iegūtu izziņu sociālās palīdzības saņemšanai	212	30
Lai iegūtu bezdarbnieka pabalstu	105	14,9
Lai iegūtu bērna kopšanas pabalstu	35	5
Cits iemesls	20	2,8

N=707. Respondenti varēja norādīt vairākas atbildes.

Respondentu atbilžu analīze pa dzimumu grupām norāda uz būtiskām atšķirībām sieviešu un vīriešu motivācijā reģistrēties NVA. Vīrieši šķiet motivētāki atrast darbu. Sievietes, reģistrējoties NVA, cer saņemt bezdarbnieka pabalstu un iegūt „bērna kopšanas pabalstu”*. Iespējams, daži respondenti neizprot dažādu pabalstu piešķiršanas kārtību un kritērijus. Pavisam noteikti reģistrētie bezdarbnieki nevar saņemt „bērna kopšanas pabalstu”, tomēr pietiekami daudzas aptaujātās jaunietes tādu cer saņemt. Tas netieši liecina, ka daži bezdarbnieki patiesībā nemeklē darbu, bet vēlas iegūt dažādus pabalstus un palīdzību. To, iespējams, ietekmē viņu materiālais stāvoklis un citi racionāli apsvērumi.

* Iespējams, daļa aptaujāto nezina, ka „bērna kopšanas pabalstu” var saņemt, nemaz neregistrējoties NVA. Cits izskaidrojums varētu būt, ka daļa respondentu ar „bērna kopšanas pabalstu” saprot „bezdarbnieka pabalstu”, uz ko var pretendēt vecāki arī pēc bērna kopšanas atvaļinājuma gadījumos, kad viņi nevar atrast darbu.

Reģistrācijas iemesli NVA dzimumu griezumā (%)

Atbilžu varianti	sievietes	vīrieši
Lai atrastu darbu	50,7	65
Lai saņemtu NVA piedāvāto palīdzību	45,9	39,9
Lai iegūtu izziņu sociālās palīdzības saņemšanai	26,4	35,4
Lai iegūtu bezdarbnieka pabalstu	19,8	7,6
Lai iegūtu bērna kopšanas pabalstu	8,3	0
Cits iemesls	2,7	3

N=707. Respondenti varēja norādīt vairākas atbildes.

Jauniešu ar zemu izglītību intervijās var atrast dažus spilgtus citātus, kas raksturo viņu motivāciju reģistrēties NVA. Šeit iekļautie citāti kaut kādā mērā arī raksturo iepriekš analizētās atšķirības sieviešu un vīriešu atbildēs. Piemēram, 22 gadīgā Dace no lauku pagasta šādi raksturo savus darba meklējumus un motivāciju reģistrēties NVA:

- I. (intervētais) Šobrīd nemeklē darbu?
- A. (jaunietes atbilde) Nē, šobrīd nē, kamēr bērniņš paaugsies.
- I. Pirms šūšanas tu kaut kur citur biji strādājusi?
- A. Nē, tas bija mans pirmais darbs.
- I. Tu biji reģistrējusies Nodarbinātības valsts aģentūrā?
- A. Es šobrīd esmu, tagad.
- I. Tu esi reģistrējusies kā darba meklētājs?
- A. Nē, uz pabalstiem.
- I. Tu caur aģentūru esi izgājusi kādus kursus?
- A. Nē, neesmu.
- I. Šobrīd nekur nemācies?
- A. Nē.
- I. Tu esi iecerējusi turpināt mācības?
- A. Tāda doma ir. Kad bērniņš varēs dārziņā iet, būs brīvs laiks, tad varēs iet un mācīties. Sākumā kursus un tad...
- I. Kādus kursus tu gribētu apmeklēt?
- A. Šobrīd es vēl nezinu. Saistībā ar valodām varbūt... paplašināt...

Šis intervijas fragments atklāj dažu jauniešu patieso motivāciju reģistrēties NVA. NVA neregistrē jauniešus „uz pabalstiem”. Pabalsts ir viens no palīdzības veidiem, lai daļēji kompensētu ienākumu zudumu darba zaudēšanas gadījumā. Reģistrācija NVA ir nepieciešama, lai bezdarbnieks varētu saņemt pakalpojumus – iespēju apmeklēt kursus, strādāt APSD (algotie pagaidu sabiedriskie darbi), praktizēties, tādējādi iegūstot darba prasmes un zināšanas, kas būtu noderīgas darba tirgū. Šī jaunieta neapzinās, ka faktiski pārkāpj LR normatīvos aktu prasības, piemēram, neievēro LR Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likuma 7.pantā formulētos klienta pienākumus „aktīvi iesaistīties

savas problēmas risināšanā, pildot līdzdarbības pasākumus” un „saņemto sociālo palīdzību izmantot atbilstoši paredzētajiem mērķiem” (LR Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums). Lai arī kā šī rīcība tiktu vērtēta, tomēr jāatzīst, ka jaunietais rīcībā var identificēt arī racionālus apsvērumus. Cik var noprast no intervijas, jaunietais ir bērns ļoti agrīnā vecumā, kuru vēl nesūta bērnudārzā. Šajā bērna attīstības posmā mātei nav brīva laika, lai aktīvi meklētu darbu vai risinātu citas ar savu nodarbinātību saistītas problēmas (iegūtu jaunas zināšanas un prasmes). Reģistrācija NVA kaut kādā mērā nodrošina jaunietais un viņas bērnu ar iztikas līdzekļiem (dažāda veida pabalstiem un sociālo palīdzību).

Racionālus apsvērumus var arī identificēt 20 gadīgā alūksnieša Kaspara teiktajā. Uz jautājumu par to, vai viņš ir reģistrējies NVA, tika iegūta šāda atbilde:

Es biju aizgājis, tas bija, kad man palika 18 gadi, kādu laiciņu. Aizgāju, pieteicos. Bija tāda iespēja iziet vieglās automašīnas vadītāja kursu par velti, to apmaksā bezdarbnieki, tad es arī pieteicos viņiem, sāku mācīties, braukšana un viss tur notika.

Vadītāja apmācības kursu izmaksas ir ievērojamas. Jaunietais, kuram nav savu patstāvīgu ienākumu vai tie ir nelieli, ir sarežģīti šādus kursus apmaksāt un iegūt kāroto autovadītāja apliecību. Reģistrācija NVA un citi īslaicīgi apgrūtinājumi (nepieciešamība regulāri reģistrēties, ierobežojumi uzsākt uzņēmējdarbību vai darba gaitas) nav pārāk nozīmīgi salīdzinājumā ar iespējamo ieguvumu (100-200 latu ietaupījumu kursu maksas segšanai). Lielākā daļa NVA reģistrēto bezdarbnieku ir bez darba salīdzinoši neilgu laiku. Tas jāuzskata par pozitīvi vērtējamu faktu. Daudzi sociālo pētījumu dati liecina, ka bezdarba ilgums negatīvi ietekmē bezdarbnieku izredzes atrast un iegūt darbu. Ar laiku cilvēks zaudē prasmes un nepieciešamos kontaktus, lai varētu atgriezties darba tirgū. Tāpat bezdarbnieks var zaudēt motivāciju vispār kaut ko darīt, lai sameklētu darbu.

31.tabula

Bezdarba ilgums (laiks, cik ilgi reģistrēts NVA)

Atbilžu varianti	Skaitis	Procenti
Līdz 3 mēnešiem	293	42
Līdz 6 mēnešiem	149	21,3
No 6 līdz 12 mēnešiem	160	22,9
No 1 līdz 3 gadiem	81	11,6
3 un vairāk gadi	15	2,2

N=698

Statistiski nozīmīgas atšķirības tika atklātas starp vīriešu un sieviešu sniegtajām atbildēm. Sievietes proporcionāli biežāk norādījušas, ka ir NVA uzskaitē vairāk par 6 mēnešiem. Iepriekš analizētās atbildes liecina, ka tas varētu būt izskaidrojams ar viņu grūtniecību, bērna piedzimšanu un nepieciešamību kopt bērnu.

32.tabula

Bezdarba ilgums dzimumu griezumā (%)

Dzimums	Cik ilgi Jūs esat NVA uzskaitē kā bezdarbnieks?			
	1-3 mēneši	3-6 mēneši	6-12 mēneši	Vairāk par gadu
Sieviete	36,7	21,7	26,3	15,2
Vīrietis	49,5	20,8	18,0	11,7

$$\chi^2(3, 697) = 13,187, p = ,004$$

Respondentu atbilžu detalizēta analīze liecina par statistiski nozīmīgām atšķirībām starp respondentu atbildēm dažādos Latvijas reģionos. Rīgas jauniešiem ir raksturīgi īslaicīgi bezdarba periodi, turpretī Latgalē ievērojama daļa respondentu ir NVA uzskaitē ilgāk par gadu. To var izskaidrot ar strukturāliem faktoriem – atšķirīgo uzņēmējdarbības aktivitāti, darbavietu skaitu un infrastruktūru dažādos Latvijas reģionos.

33.tabula

Bezdarba ilgums reģionu griezumā (%)

Reģioni	Cik ilgi Jūs esat NVA uzskaitē kā bezdarbnieks?			
	1-3 mēneši	3-6 mēneši	6-12 mēneši	Vairāk par gadu
Rīga	69,1	14,8	13,6	2,5
Pierīga	45,4	20,6	29,9	4,1
Vidzeme	44,6	25,3	20,5	9,6
Kurzeme	38,5	23,1	24,6	13,8
Zemgale	38,7	23,5	25,2	12,6
Latgale	31,7	20,6	21,7	25,9

$$\chi^2(15, 699) = 64,306, p = ,000$$

Tāpat interesanta un statistiski nozīmīga saistība tika atklāta, analizējot respondentu atbildes tipoloģisko grupu griezumā, t.i., vai respondentam ir vai nav bijusi darba pieredze un cik ilgi viņš ir NVA uzskaitē. Proportcionāli biežāk tie respondenti, kuriem ir bijusi kāda darba pieredze, norādīja, ka viņi NVA uzskaitē ir mazāk par trim mēnešiem.

Tiem, kuriem nav bijusi darba pieredze, šķiet, ir grūtāk atrast darbu. Par to liecina lielāks to respondentu īpatsvars šajā grupā, kuri bija norādījuši garāku bezdarba ilgumu.

34.tabula

Bezdarba ilgums dažādu tipoloģisko grupu griezumā (%)

Respondentu grupas	Cik ilgi Jūs esat NVA uzskaitē kā bezdarbnieks?			
	1-3 mēneši	3-6 mēneši	6-12 mēneši	Vairāk par gadu
Nav bijusi darba pieredze, kas ilgāka par 3 mēnešiem	38,1	22,7	22,4	16,8
Ir bijusi darba pieredze, kas ilgāka par 3 mēnešiem	47,6	19	22,9	10,5

$\chi^2(3, 685) = 9,557, p = ,023$

Respondentu atbildes uz jautājumu par to, cik reizes viņi ir ieguvuši bezdarbnieka statusu, norāda uz kritiski vērtējamu parādību. Aptuveni 40% respondentu bija norādījuši, ka viņi ieguvuši bezdarbnieka statusu divas un dažreiz vairāk par divām reizēm. Salīdzinoši neilgā laika posmā (jauniešu grupa no 16 līdz 25 gadiem) viņi atkal nokļuvuši bezdarba situācijā. Tas varētu liecināt par tādu daudzu darba tirgus pētnieku analizēto parādību kā „bezdarba slazds”. Šī negatīvā pieredze varētu kavēt viņu atgriešanos darba tirgū, iespējams, arī radīt citus nopietnus riskus (kontakta, darba iemaņu zaudēšana).

35.tabula

Reģistrācijas reizes NVA

Atbilžu varianti	Skaits	Procenti
Pirmo reizi	419	59,1
Otro reizi	224	31,6
Trīs un vairāk reizes	67	9,4

N=709

Jauniešu motivācijā reģistrēties NVA var saskatīt racionālus apsvērumus. Intervijas un aptaujas dati liecina, ka daudzi jaunieši ir izveicīgi dažādu NVA pakalpojumu un citu palīdzības veidu iegūšanā un labi izprot Latvijas sociālās apdrošināšanas sistēmas nianses. Dažām jaunajām māmiņām reģistrācija NVA ļauj nodrošināt iztikas līdzekļus un kaut kādā mērā pagarināt „bērna kopšanas atvaļinājumu”. Savukārt citiem bezdarbnieka statuss ļauj iegūt kāroto autovadītāja apliecību vai darbu NVA un pašvaldības APSD projektos. Aptaujā iegūtās respondentu atbildes liecina, ka sieviešu un vīriešu motivācija

reģistrēties NVA ir atšķirīga. Sievietes biežāk reģistrējas, lai saņemtu dažādus pabalstus. Savukārt vīrieši biežāk norāda, ka ar NVA palīdzību vēlas sameklēt darbu. Aptaujas dati arī apstiprina noturīgu tendenci, t.i., atšķirīgu bezdarba ilgumu dažādos Latvijas reģionos. Rīgas jauniešiem darbu atrast ir vieglāk nekā citu reģionu jauniešiem. Tāpat viņiem ir lielākā mērā raksturīgs īslaicīgs bezdarbs. Savukārt Latgales jauniešus lielākā mērā nekā citus ir skārusi ilgstošā bezdarba problēma.

NVA reģistrēto jauniešu aptaujas anketā tika iekļauti vairāki jautājumi par to, kādus NVA pakalpojumus respondents ir izmantojis un, ja nav izmantojis, kāpēc. Atbildes uz šiem jautājumiem ir svarīgas ne tikai NVA darbiniekiem, bet arī šī darba autoram, kurš vēlas noskaidrot, cik motivēti ir jaunieši risināt savu bezdarba problēmu, vai viņi patiesi vēlas ar šo pakalpojumu palīdzību iegūt jaunas zināšanas un prasmes, kas būtu noderīgas darba tirgū. Aptaujas dati liecina, ka ievērojama daļa jauniešu nav izmantojuši un nevēlas izmantot NVA pakalpojumus. Iespējams, ka tas skaidrojams ar jauniešu neticību, ka dažādi pasākumi un kursi varētu palīdzēt viņiem atrast darbu. Iespējams, ka daži jaunieši ne sevišķi augsti vērtē dažādo NVA organizēto pasākumu lietderību un kvalitāti. Tāpat dažos gadījumos nokļūšana uz NVA filiāli lauku jauniešiem varētu būt apgrūtināta. Jāpiebilst, ka tomēr dažu jauniešu atbildes lielākā vai mazākā mērā liecina par viņu ieinteresētību un motivāciju kaut ko mainīt saistībā ar viņu bezdarba situāciju.

Respondenti ļoti reti ir izmantojuši iespēju piedalīties pasākumos konkurētspējas paaugstināšanai. Šajos pasākumos ir piedalījušies tikai 22,7%. Šie pasākumi ietver dažādus īstermiņa kursus, konsultācijas ar arodkonsultantiem, psihologu un dažādus seminārus par jautājumiem, kā, piemēram, sagatavot CV vai uzvesties darba intervijas laikā.

Jautājot par iemesliem, kāpēc netika izmantota šāda iespēja paaugstināt savu konkurētspēju, tika iegūtas šādas neviennozīmīgi vērtējamās atbildes. Daži respondenti bija norādījuši, ka nevar apmeklēt pasākumus ar transportu saistītu problēmu dēļ. Salīdzinoši liela grupa respondentu nevēlas tādus piedalīties vai bija vienkārši atzīmējuši atbilžu variantu „cits iemesls”. Aptuveni 40% nevar apmeklēt šos pasākumus „ģimenes apstākļu dēļ”. Šīs atbildes liecina, ka tikai neliela daļa jauniešu patiesi vēlas apmeklēt NVA organizētos pasākumus un izmantot dažādas konsultāciju iespējas.

36.tabula

Iemesli, kāpēc nav piedalījies pasākumos konkurētspējas paaugstināšanai

Atbilžu varianti	Skaitis	Procenti
Ģimenes apstākļu dēļ	222	41,4
Nevēlējos piedalīties	124	23,2
Ar transportu saistītas problēmas	108	20,1
NVA darbinieks nav piedāvājis šādu iespēju	42	7,9
Nevarēju apmeklēt pasākumus slimības dēļ	24	4,5
Cits iemesls	81	15,0

N=536. Respondenti varēja norādīt vairākas atbildes

Atbilžu sadalījums dzimumu griezumā norāda uz jau pieminēto atšķirīgo sieviešu un vīriešu motivāciju reģistrēties NVA. Šķiet, vairākums jauniešu sieviešu nevar piedalīties NVA pasākumos, jo dažādu ģimenes apstākļu dēļ tajos nevar ierasties (bērnu audzināšana, māsaimniecības darbi). Vīriešiem NVA pasākumi nešķiet saistoši. Par to liecina ievērojamais respondentu īpatsvars šajā grupā, kas nevēlas piedalīties šajos pasākumos. Autora intervijas ar NVA darbiniekiem liecina, ka daži vīrieši patiesībā strādā un saņem atalgojumu, nenoslēdzot darba līgumu. Tādējādi viņi var arī pretendēt uz bezdarbnieka pabalstu un citiem pašvaldībā sniegtajiem pakalpojumiem.

37.tabula

Iemesli, kāpēc nav piedalījies pasākumos konkurētspējas paaugstināšanai, dzimumu griezumā (%)

Atbilžu varianti	sievietes	vīrieši
Ģimenes apstākļu dēļ	62,2	11,8
Nevēlējos piedalīties	11,1	40,4
Ar transportu saistītas problēmas	18,6	22,2
NVA darbinieks nav piedāvājis šādu iespēju	6,9	9,4
Nevarēju apmeklēt pasākumus slimības dēļ	4,2	4,9
Cits iemesls	11,4	20,2

Respondenti varēja norādīt vairākas atbildes

N=536

Rīdzinieku atbildes liecina, ka NVA pasākumi viņiem nav saistoši. Citas respondentu atbildes liecina, ka rīdziniekiem ir lielākas izredzes atrast darbu. Tāpat vismaz dažiem NVA reģistrētiem jauniešiem rīdziniekiem ir darbs, un viņi vienkārši nevar apmeklēt šos pasākumus.

38.tabula

Iemesli, kāpēc nav piedalījies pasākumos konkurētspējas paaugstināšanai, reģionu griezumā (%)

Atbilžu varianti	rīdzinieki	citū reģionu iedzīvotāji
Ģimenes apstākļu dēļ	33,2	42,6
Nevēlējos piedalīties	39,9	20,8
Ar transportu saistītas problēmas	11,3	21,3
NVA darbinieks nav piedāvājis šādu iespēju	3,3	8,6
Nevarēju apmeklēt pasākumus slimības dēļ	2,9	4,7
Cits iemesls	17	14,8

Respondenti varēja norādīt vairākas atbildes
N=536

Līdzīgas respondentu atbildes tika sniegtas, atbildot uz jautājumu par to, vai jaunieši ir piedalījušies algotajos pagaidu sabiedriskajos darbos. Tajos piedalījušies tikai 11,3% aptaujāto. Tos NVA parasti piedāvā bezdarbniekiem, kuri kaut kādu iemeslu dēļ nevar ilgstoši atrast darbu un kuri nevar gūt ienākumus. Tie visbiežāk ir dažādi ar teritorijas labiekārtošanu un tīrīšanu saistīti darbi pašvaldībās.

Līdzīgi kā citos jautājumos, ir vērojama atšķirība starp rīdziniekiem un citās Latvijas vietās dzīvojošajiem jauniešiem. Rīdzinieki daudz mazākā mērā ir ieinteresēti piedalīties APSD. Viņi var vieglāk atrast darbu, kā arī spēj nodrošināt sevi ar iztikas līdzekļiem, izmantojot citus paņēmienus.

39.tabula

Respondentu aktivitāte APSD reģionu griezumā (%)

Reģioni	Vai Jūs esat piedalījies algotajos pagaidu sabiedriskajos darbos?	
	jā	nē
Rīga	1,2	98,8
Pierīga	10,2	89,8
Vidzeme	13,3	86,7
Kurzeme	4,6	95,4
Zemgale	15,3	84,7
Latgale	17	83

$\chi^2(5, 705) = 22,611, p = ,000$

Par jauniešu motivāciju risināt savu bezdarba problēmu liecina arī viņu atbildes, vai viņi vēlas piedalīties APSD kaut kad tuvākā vai tālākā nākotnē. Lielākā daļa respondentu nevēlas piedalīties APSD vai nav pat apsvēruši šādu iespēju.

40.tabula

Respondentu izteiktā vēlēšanās piedalīties APSD

Atbilžu varianti	Skaits	Procenti
Jā	266	38
Nē	280	40
Neesmu apsvēris šādu iespēju	154	22

N=700

Atbilžu sadalījumu analīze reģionālajā šķērsgrīzumā atklāj statistiski nozīmīgas atšķirības. Latgales un Vidzemes jaunieši daudz lielākā mērā ir ieinteresēti iesaistīties APSD, jo, iespējams, viņiem ir mazākas izredzes atrast kādu darbu savā dzīvesvietā un nodrošināt sevi ar iztikas līdzekļiem.

41.tabula

Respondentu izteiktā vēlēšanās piedalīties APSD reģionu griezumā (%)

Reģioni	Vai Jūs vēlētos piedalīties algotajos pagaidu sabiedriskajos darbos?		
	Jā	Nē	Neesmu apsvēris šādu iespēju
Rīga	11,3	62,5	26,3
Pierīga	21,9	52,1	26
Vidzeme	48,3	32,6	19,1
Kurzeme	32,8	48,1	19,1
Zemgale	40,2	31,6	28,2
Latgale	55,1	27,3	17,6

$\chi^2(15, 700) = 72,046, p = ,000$

Respondentu atbilžu analīze ienākumu gūšanas avotu griezumā atklāja interesantas un nozīmīgas sakarības. Tie, kuri kā vienu saviem ienākumu avotiem norādīja bezdarbnieka pabalstu, retāk nekā pārējie ir piedalījušies gan pasākumos konkurētspējas paaugstināšanai, gan APSD. 17,2% no tiem, kas saņem bezdarbnieka pabalstu, bija piedalījušies dažādos NVA organizētajos pasākumos. Tie, kas dažādu iemeslu dēļ

nesaņēma šo pabalstu (beidzies izmaksu periods, nav veiktas sociālās apdrošināšanas iemaksas), bija salīdzinoši biežāk apmeklējuši šos pasākumus, t.i., 28%. Līdzīga attiecība tika identificēta, analizējot respondentu atbildes uz jautājumu par to, vai viņi ir piedalījušies APSD, attiecīgi 6,9% pret 15,4%. Šāda sakarība ir lielā mērā izskaidrojama ar dažu respondentu materiālu ieinteresētību. LR likuma „Par apdrošināšanu bezdarba gadījumam” 10.pants nosaka, ka pabalsta izmaksu aptur tad, kad bezdarbnieks „noslēdz darba līgumu par algotu pagaidu darbu veikšanu vai noslēdz darba līgumu daļībai citos Bezdarbnieku un darba meklētāju atbalsta likumā noteiktajos aktīvajos nodarbinātības pasākumos”. Ja aprēķinātais bezdarbnieka pabalsts ir lielāks par iespējamo atalgojumu APSD, dažiem bezdarbniekiem var būt neizdevīgi pieņemt piedāvājumu piedalīties APSD, kas nozīmētu ievērojamu ienākumu zaudējumu. Dažkārt bezdarbnieku kūturu pildīt savus LR likumos noteiktos līdzdarbības pienākumus var izskaidrot arī ar šo pašu likumu noteiktajiem ierobežojumiem un stimuliem. Šķiet, vismaz dažus bezdarbniekus tas varētu kavēt aktīvāk iesaistīties savu nodarbinātības problēmu risināšanā.

Dažas jauniešu intervijas sniedz visai nelielu priekšstatu par to, kādus NVA pakalpojumus jaunieši saņēmuši, bet tās diezgan labi raksturo jauniešu attieksmi pret NVA un tās pakalpojumu lietderību. 22 gadīgais Igors no Ogres kritiski vērtē NVA piedāvātās vakances: „Jā, esmu reģistrējies. Tur tas, ko piedāvā, ir viss nieki, ne tas. Šad tad tur ir tādinormāli (darba piedāvājumi)” (tulkojums no krievu valodas). Arī 22 gadīgajai Līvai no Gulbenes ir tikpat kritisks vērtējums: „Un tie piedāvājumi, kas ir bezdarbniekiem – kursi un tādi, tie vairs nav nekādi. Varbūt kaut kāda tāda kļūda.”

Taču ir arī jaunieši, kas reģistrējas NVA, labi apzinādamies, kādu konkrētu labumu viņi vēlas iegūt. 19 gadīgais Juris no Vānes Tukuma pusē vēlas apgūt „špaktelētāja-slipētāja” profesiju. Savukārt 20 gadīgais alūksnietis Kaspars jau ir izmantojis NVA sniegto iespēju mācīties autovadītāja kursus, kā viņš pats norāda, „iziet vieglās automašīnas vadītāja kursus par velti”. No šīm intervijām var noprast, ka jaunieši no NVA sagaida reālus risinājumus, vakances un kursus, kas varētu palīdzēt iegūt praktiskā darba prasmes vai arī darbu. Tas tomēr ir pretrunā ar dažu NVA darbinieku pausto viedokli, ka NVA drīzāk ir starpnieks starp darba devēju un iespējamo darbinieku, ka NVA būtu jāpalīdz darba meklētājam sagatavoties darba intervijai, lai viņš varētu sevi pārliecinoši pasniegt, izcelt savas labākās īpašības. NVA būtu jāpalīdz darba meklētājam atrast savas intereses un

talantus. Darba meklētājam būtu jāiegūst iemaņas „meklēt darbu”. Gan jauniešu intervijas, gan arī aptaujas dati liecina, ka daudzi jaunieši nemaz neapzinās, ka viņiem trūkst šo augstāk minēto iemaņu, ka viņiem būtu jāmaina sava attieksme un rīcība attiecībā pret darbu un darba meklēšanu.

Jauniešu visai kritiskā attieksme pret NVA organizētajiem pasākumiem ir daļēji skaidrojama ar viņu neticību šo pasākumu efektivitātei un lietderībai. Citiem vārdiem, daudzi jauniešu netic, ka šie pasākumi varētu radikāli mainīt viņu bezdarba situāciju vai sekmēt viņu izredzes darba tirgū. Taču ir pietiekami daudz objektīvu apstākļu un faktoru, kas nestimulē jauniešus iesaistīties šajos pasākumos. Rīdnieku atbildes atklāj, ka, viņuprāt, APSD nav saprātīga alternatīva ienākumu vai darba iegūšanai. Viņu izredzes atrast citu darbu vai citus ienākumu avotus ir salīdzinoši lielākas nekā citu reģionu jauniešiem. Savukārt Latgales jauniešiem atsevišķos gadījumos iesaistīšanās NVA organizētajos sabiedriskajos darbos un apmācībasursos sniedz iespēju iegūt vismaz kaut kādus iztikas līdzekļus. Daudzu sieviešu šķietamo pasivitāti, iesaistoties NVA pasākumos, var izskaidrot ar viņu racionālajiem apsvērumiem – nepieciešamību kopt bērnu, rūpēties par mājsaimniecību. Dažos gadījumos iesaistīšanās NVA pasākumos nozīmētu papildu materiālus zaudējumus. Daļa no pieticīgā ģimenes budžeta būtu jāatvēl transporta pakalpojumu un citu izdevumu segšanai, ja sievietei būtu jānododas uz darbu vai kursiem. Visbeidzot dažādi LR likumos noteiktie ierobežojumi un stimuli (kas var saņemt pabalstus, kad, cik ilgi un kādā apjomā) var motivēt dažus bezdarbniekus izvairīties no iesaistīšanās NVA organizētajos pasākumos.

4.2.7. Bezdarba cēloņu skaidrojums

Gan interviju plānos, gan arī aptaujas anketā tika iekļauti dažādi jautājumi par iemesliem, kāpēc jaunieši ir bez darba. Vairākums aptaujāto bija atzīmējuši, ka viņu nepietiekamā izglītībā varētu būt viens no bezdarba iemesliem. Tāpat ievērojama daļa aptaujāto jauniešu atzina, ka viņiem trūkst darba pieredzes. Proporcionāli mazāk respondentu bija norādījuši, ka tie ir dažādi ģimenes apstākļi un darbavietu trūkums. Šīs atbildes norāda, ka jaunieši ar zemu izglītību apzinās dažādus ierobežojumus – zemu izglītību un darba pieredzes trūkumu –, kuri varētu kavēt viņu iekļaušanos darba tirgū.

42.tabula

Respondentu norādītie bezdarba iemesli

Atbilžu varianti	Skaitis	Procenti
Nav pietiekamas izglītības	382	54,2
Nav nepieciešamās darba pieredzes	291	41,3
Ģimenes apstākļu dēļ	250	35,4
Nav brīvu darba vietu	214	30,4
Nav iegūta darba devēja prasītā kvalifikācija	172	24,5
Neapmierina piedāvātā darba samaksa	141	20
Neapmierina darba apstākļi	71	10,1
Slimības dēļ	34	4,9
Citi iemesli	69	9,9

Respondenti varēja norādīt vairākas atbildes

Respondentu atbilžu sadalījuma analīze dzimumu griezumā atklāj ievērojamas atšķirības. Sievietes biežāk par bezdarba iemeslu min dažādus „ģimenes apstākļus”, tajā skaitā jau pieminēto grūtniecību un bērna piedzimšanu. Savukārt vīrieši biežāk norāda, ka viņus neapmierina darba atalgojums. Tas nozīmē, ka darbu viņi it kā varētu atrast, bet piedāvātā alga nav pietiekami pievilcīga. Šīs respondentu atbildes norāda uz sabiedrībā dziļi iesakņojušiem priekšstatiem, kādam jābūt darbam un atalgojumam vīrietim un sievietei. Tāpat šīs atbildes norāda, ka sievietes būs tās, kuras kops bērnu pēc bērna piedzimšanas. Šie priekšstati lielā mērā var ietekmēt jauniešu uzvedību darba tirgū un ietekmēt viņu karjeras iespējas.

43.tabula

Respondentu norādītie bezdarba iemesli dzimumu griezumā (%)

Atbilžu varianti	sievietes	vīrieši
Nav pietiekamas izglītības	54	54,6
Nav nepieciešamās darba pieredzes	42,7	39,3
Ģimenes apstākļu dēļ	56,7	4,2
Nav brīvu darba vietu	26	37
Nav iegūta darba devēja prasītā kvalifikācija	23,5	26
Neapmierina piedāvātā darba samaksa	10,8	33,6
Neapmierina darba apstākļi	6,1	16
Slimības dēļ	4,1	6,1
Citi iemesli	9	11,1

Respondenti varēja norādīt vairākas atbildes

Rīdzinieku un citu reģionu jauniešu atbilžu analīze liecina, ka Rīgā darbu var atrast pat jaunieši ar zemu izglītību, tomēr piedāvātā darba samaksa daudzus jauniešus neapmierina. Turpretī citu reģionu jauniešiem visbiežāk jāsaskaras ar darbavietu trūkumu. Šie rezultāti apstiprina citu pētnieku novērojumus un pētījumu rezultātus, kuri liecina par nozīmīgām reģionālajām atšķirībām darba tirgū Latvijā.

44.tabula

Respondentu nosauktie bezdarba iemesli reģionu griezumā (%)

Atbilžu varianti	rīdzinieki	citu reģionu iedzīvotāji
Nav pietiekamas izglītības	49,7	54,8
Nav nepieciešamās darba pieredzes	40,1	41,5
Ģimenes apstākļu dēļ	30,2	36,1
Nav brīvu darba vietu	16,5	32,3
Nav iegūta darba devēja prasītā kvalifikācija	17	25,5
Neapmierina piedāvātā darba samaksa	38,8	17,6
Neapmierina darba apstākļi	16,8	9,2
Slimības dēļ	4	5
Citi iemesli	8,6	10

Respondenti varēja norādīt vairākas atbildes

Jauniešu intervijās var identificēt līdzīgas atbildes. Dažkārt kā, piemēram, Ineses gadījumā, iemesli, kāpēc jaunielis nevar atrast darbu, ir pat vairāki:

I. Tu esi bijusi uz kādu darba interviju?

A. Nē, jo visur, kur es pasaku, ka man nav vidējās izglītības, mani it kā neņem, jo ar vidējo ir kaut kāda perspektīva.

I. Vai tu esi runājusi ar kādiem paziņām, radniekiem par darbu?

A. Jā, es esmu runājusi ar saviem radiem, bet, nu, man, kā jau teicu, man ir maza meitiņa, un es nevaru viņu tā atstāt, un praktiski nav arī pie kā viņu atstāt.

Savukārt 24 gadīgās Sanitas atbilde uz jautājumu par to, vai viņa meklē darbu, ir ļoti īsa, bet tajā pašā laikā ļoti kodolīga: „Es nevaru tagad, jo man mazs bērns [pusotra gada vecumā – aut.]”. Faktiski šī jaunielis darbu nemeklē un ir reģistrējusies NVA dažādu citu iemeslu dēļ, iespējams, lai iegūtu bezdarbnieka pabalstu un varētu audzināt bērnu.

Šie īsie intervijas fragmenti norāda uz vairākiem būtiskiem bezdarba iemesliem: izglītības trūkumu, nepieciešamību pieskatīt bērnu pirmsskolas vecumā un vajadzīgā sociālā atbalsta trūkumu no ģimenes locekļu un radu puses. Jaunielis savas izredzes darba

tirgū labi apzinās, taču viņa maz ko spēj mainīt. Nepietiekama izglītība un mazgadīga bērna esamība ir nopietni šķēršļi izglītības vai darba iegūšanai.

Daži jaunieši ir bez darba neilgu laiku. Viņi strādā sezonālu darbu vai nu celtniecības, vai arī lauksaimniecības nozarē. Piemēram, 22 gadīgā Svetlana no lauku pagasta paskaidro savu bezdarba iemeslu šādi: „Pagaidām Anglijā nav sezonas. Tur parasti ņem cilvēkus pavasarī uz vasaru.” Pārējā laikā, kad „nav sezonas”, viņa meklē pagaidu darbu Latvijā, tajā skaitā arī reģistrējas NVA, taču, kā viņa pati atzīst: "Es esmu pieteicies valsts nodarbinātības aģentūrā, bet pagaidām atbildes... nav viņiem nekādu piedāvājumu.” Šī intervija arī liecina par to, ka arvien biežāk bezdarba un nodarbinātības periodi savstarpēji mijas un ka dažām grupām darba tirgū nav patstāvīgu, beztermiņa darba attiecību. Dažos darba tirgus sektoros ir salīdzinoši bieži izplatītas neregulāras, nestandarta nodarbinātības formas. Jaunieši ar zemu izglītību ir lielākā mērā pakļauti riskam būt nodarbinātiem darba tirgus sektoros, kur dominē augstāk minētās nodarbinātības formas.

Cik var noprast no dažām intervijām, viens no galvenajiem jauniešu kritērijiem darba izvēlē ir atalgojums. Dažos gadījumos jaunieši bija izvēlējušies nestrādāt, nepieņemot jebkuru darba piedāvājumu. Piemēram, 23 gadīgais Guntars, kurš šobrīd dzīvo Lielbritānijā, bet savulaik dzīvojis un meklējis darbu Latvijā, atzīst, ka: „Darbi ir par ļoti mazu samaksu, bez perspektīvām.” Darba algas lielums un iespēja nopelnīt vairāk nekā pašreizējā darbā ir nozīmīgs stimuls darba meklēšanai vai tā maiņai. To detalizētāk autors analizēs citās promocijas darba nodaļās.

Vairums aptaujāto un intervēto jauniešu spēj kritiski novērtēt savas izredzes darba tirgū. Viņi norāda, ka viņiem trūkst darba tirgū pieprasītās izglītības un darba pieredzes. Ievērojama daļa vīriešu un aptaujāto rīdzinieku norāda, ka viņus neapmierina darba devēju piedāvātā darba samaksa. Par sieviešu ne visai izteikto motivāciju atgriezties darba tirgū un meklēt darbu liecina viņu atbildes, vairākumam atzīstot, ka nespēj atrast darbu dažādu ģimenes apstākļu dēļ. Jau par eifēmismu kļuvušais apzīmējums „ģimenes apstākļi” var ietvert nepieciešamību kopt bērnus vai kādu citu ģimenes locekli, nepieciešamību rūpēties par māsaimniecību, nespēju nodrošināt vietu bērnudārzā vai algot auklīti. Izvērstākas atbildes par dažādiem ģimenes apstākļiem daļēji strukturētajās intervijās atklāj arī dažas jaunietes.

4.2.8. Ienākumu un iztikas avoti: labklājības slazda veidošanās

Jauniešu ienākumu un iztikas avotu analīze var palīdzēt atklāt dažādus faktorus, kas varētu ietekmēt viņu motivāciju meklēt darbu un arī būt nodarbinātiem. Tāpat šāda analīze varētu palīdzēt identificēt iespējamā labklājības slazda situāciju. Šim nolūkam autors izmanto iegūtos aptaujas datus. Daļēji strukturēto interviju plānā nebija iekļauti jautājumi par jauniešu ienākumiem, jo promocijas darba autors uzskatīja, ka tas varētu atturēt dažus jauniešus ne tikai sniegt atbildes par viņu ienākumiem, bet varētu arī kopumā negatīvi ietekmēt interviju gaitu. Līdzšinējie pētījumi Latvijā atklāj, ka ievērojama daļa respondentu aptaujās atsakās norādīt savus ienākumus un to avotus. Neskatoties uz augstāk minētiem ierobežojumiem un apsvērumiem, dažas intervijas tomēr atklāj intervēto jauniešu ienākumu un iztikas avotus. Tās arī raksturo labklājības slazda veidošanos.

Tomēr, kā izriet no aptaujas datu analīzes, jauniešu galvenie iztikas avoti ir saņemtais bezdarbnieka pabalsts un citu ģimenes locekļu ienākumi. Ņemot vērā, ka viņu iegūtā izglītība un kvalifikācija ir salīdzinoši zema, viņu atalgojums un līdz ar to bezdarbnieka pabalsts drīzāk ir visai niecīgs. Jāatzīmē, ka aptuveni 1/4 respondentu norādīja, ka viņi arī gūst ienākumus ar gadījuma darba palīdzību, lai gan, iegūstot bezdarbnieka statusu un pabalstu, viņi nedrīkst strādāt algotu darbu, lai nezaudētu šo statusu un pabalstu. Tātad daļa respondentu ir snieguši patiesas atbildes, kas, protams, ir pozitīvi vērtējams apstāklis.

45.tabula

Respondentu ienākumu avoti

Atbilžu varianti	Skaitis	Procenti
Bezdarbnieka pabalsts	351	49,7
Citu ģimenes locekļu ienākumi	324	45,9
Gadījuma darbi	194	27,4
Dzīvesbiedra ienākumi	177	25,1
Sociālā palīdzība	130	18,4
Invaliditātes pensija	16	2,2
Citi iztikas avoti	61	8,6

Respondenti varēja norādīt vairākas atbildes

Sievietes daudz lielākā mērā (vismaz finansiāli) ir atkarīgas no bezdarbnieka pabalsta, dzīvesbiedru ienākumiem un sociālās palīdzības. Šis fakts tomēr jāvērtē kritiski. Šāda

finansiāla atkarība ilgākā laikā rada ievērojumus riskus, t.i., jau pieminētos bezdarba slazda un labklājības slazda riskus. Vīriešiem, šķiet, ir vieglāk nopelnīt naudu ar dažādiem gadījuma darbiem, un viņi lielākā mērā paļaujas uz citu ģimenes locekļu ienākumiem.

46.tabula

Respondentu ienākumu avoti dzimumu griezumā (%)

Atbilžu varianti	sievietes	vīrieši
Bezdarbnieka pabalsts	54,3	43
Citu ģimenes locekļu ienākumi	40	54,3
Gadījuma darbi	17,4	41,9
Dzīvesbiedra ienākumi	38,5	5,7
Sociālā palīdzība	21,7	13,6
Invaliditātes pensija	2,5	1,9
Citi iztikas avoti	9	7,9

Respondenti varēja norādīt vairākas atbildes

Lai varētu aptuveni noteikt, cik lielā mērā jaunieši ar zemu izglītību ir pakļauti riskam nokļūt labklājības un bezdarba slazdā, promocijas darba autors sagrupēja daļu respondentu pēc to ienākumu gūšanas veida. Autors vēlējās noskaidrot, cik liels īpatsvars jauniešu vienlaicīgi gūst ienākumus no bezdarbnieka pabalsta, dažādiem sociālajiem pabalstiem (palīdzības) un gadījuma darbiem.

47.tabula

Respondentu tipoloģiskās grupas pēc dažādiem ienākumu avotiem

Tipoloģiskās grupas pēc ienākumu veidiem	Skaitis	Procenti
ienākumi no bezdarbnieka pabalsta (nav citu ienākumu avotu)	98	13.7
ienākumi no bezdarbnieka pabalsta un gadījuma darbiem	56	7.6
ienākumi no sociālās palīdzības un gadījuma darbiem	42	5.9
ienākumi no bezdarbnieka pabalsta un sociālās palīdzības	37	5.1
Ienākumi no sociālās palīdzības (nav citu ienākumu avotu)	11	1.5

N=712. * Vienas un tās pašas tipoloģiskās grupas pārstāvji nav iekļauti citās grupās

13,7% respondentu kā vienīgo ienākumu avotu norādīja bezdarbnieka pabalstu. Savukārt 20,1% respondentu, pēc promocijas autora domām, ir pakļauti ievērojamam riskam

nokļūt labklājības vai bezdarba slazdā. Viņi iegūst iztikas līdzekļus, kombinējot dažādus ienākumu gūšanas veidus: bezdarbnieka pabalstu, sociālo palīdzību un gadījuma darbus. Legalizējot savas darba attiecības (ar atsevišķiem izņēmumiem) un tādējādi arī ienākumus, jaunieši zaudētu ne tikai bezdarbnieka statusu un bezdarbnieka pabalstu, bet arī iespēju saņemt sociālo palīdzību (visbiežāk pabalstu garantētā minimālā ienākumu līmeņa nodrošināšanai, kā arī dzīvokļa pabalstu). It sevišķi liels risks nokļūt labklājības un bezdarba slazdā ir cilvēkiem ar zemu izglītību, kuriem bieži vien jāsamierinās ar maz atalgotu darbu, t.i., ar nelieliem ienākumiem. Dažos gadījumos NVA reģistrētais bezdarbnieks var būt pat ieinteresēts, lai uzņēmums, kurā viņš ir nodarbināts, neslēgtu ar viņu darba līgumus un viņam algu izmaksātu aploksnē. Iespējams, arī daži darba devēji varētu būt ieinteresēti neslēgt darba līgumus ar NVA reģistrētajiem bezdarbniekiem, jo tādējādi varētu samazināt nodokļu maksājumus.

Vīrieši biežāk nekā sievietes gūst ienākumus gan no gadījuma darbiem, gan arī no bezdarbnieka pabalsta, attiecīgi 11,7% un 5,5%. Līdzīga proporcija vērojama tipoloģiskajā grupā, kurā kā ienākumu avoti norādīta sociālā palīdzība un gadījuma darbi, attiecīgi 8,6% un 4%. Tas izskaidrojams ar lielākām vīriešu izredzēm atrast darbu tajos darba tirgus segmentos, kur nepieciešams viņu darbaspēks un kur iespējams izvairīties no darba attiecību un ienākumu legalizācijas (būvniecības, mežizstrādes uzņēmumos). Aptaujas dati neļauj spriest par gadījuma darbu raksturu, nodarbinātības ilgumu un iespējamo ienākumu lielumu. Tomēr ienākumu gūšana no algota darba dažādu LR likumu traktējumā nav savienojama ar bezdarbnieka un dažādu citu pabalstu saņemšanu.

Ģimenēm, kurās aug bērni, bieži vien materiāli nav izdevīgi uzsākt darbu vai legalizēt savas darba attiecības un ienākumus, jo tas varētu apdraudēt viņu iespējas saņemt dažādus pabalstus gan no valsts, gan arī no pašvaldības. Latvijas pašvaldību iespējas palīdzēt ģimenēm ar bērniem ir visai ierobežotas. Tomēr Rīgas un citu lielo pilsētu pašvaldības tiecas piedāvāt plašu pakalpojumu un pabalstu klāstu tieši ģimenēm ar bērniem. Tāpēc, iespējams, 33 no 37 respondentiem, kuru galvenie ienākumu avoti ir bezdarbnieka pabalsts un sociālā palīdzība, ir norādījuši, ka viņiem ir bērni. Jāpiebilst, ka 32 no šiem respondentiem ir sievietes. Šo respondentu skaits ir visai neliels, tomēr tas liecina par zināmu tendenci. Sievietes, it sevišķi tās, kuras audzina bērnus, ievērojamu daļu ienākumu var gūt no bezdarbnieka pabalsta un sociālās palīdzības. Turklāt, ja

sievietei ir zema izglītība un nav darba pieredzes, nodarbinātība bieži vien nav visizdevīgākā alternatīva viņas un ģimenes materiālo problēmu risināšanā.

17 no 25 intervētājiem jauniešiem bija norādījuši, ka intervijas brīdī viņiem bija algots darbs (neatkarīgi no darba attiecību veida – reģistrētas vai neregistrētas nodarbinātības formas). Vīriešiem darbs galvenokārt ir saistīts ar celtniecības, kokapstrādes un mežizstrādes nozari. Sievietes galvenokārt bija nodarbinātas mazumtirdzniecības un sabiedriskās ēdināšanas nozares uzņēmumos. Tas lielā mērā saskan ar citiem statistiskajiem apsekojumiem un pētījumu datiem. Ņemot vērā šo nozaru specifiku un nodarbinātības sezonālo raksturu tajās, daudziem jauniešiem bija jāreķinās ar nepastāvīgiem, visai nedrošiem ienākumiem un īslaicīgiem bezdarba periodiem. Tā, piemēram, 20 gadīgais Jānis no Babītes, stāstot par savu darba pieredzi, darba un ienākumu zaudējumu kādā uzņēmumā, norāda:

Samaksāja, bet diezgan mazu daļu no apsolītās summas, un tad nācās aiziet no turienes prom, un tad es sēdēju kādus 2 mēnešus vai vairāk mājās, vienkārši neko nedarīju. Un tagad es atradu darbu galdniecībā pie bērniņas paziņas, viņš ir uztaisījis savu firmu, un it kā man tagad normāli iet, un jauna pieredze arī ir.

22 gadīgās gulbenietes Līvas teiktais apstiprina iepriekš minētās tēzes par to, ka jauniešiem ar zemu izglītību jāreķinās ar nepastāvīgu darbu un salīdzinoši zemiem ienākumiem, strādājot zemas kvalifikācijas darbu:

Pašlaik strādāju veikalā „Elvi” par pārdevējas mācekli. Pirms tam es meklēju darbu ļoti ilglaiņīgi, strādāju Rīgā „Drogās” kādu laiku, vēl pirms tam strādāju kafējnīcā. Vispār ļoti grūti atrast darbu, kā atvērās veikals „Elvi”, tā es priecīga, ka varēju pieteikties un mani pieņēma strādāt.

Arī citu sieviešu intervijas apstiprina, ka jaunietes drīzāk izvēlēsies vai būs spiestas strādāt veikalos un kafējnīcās par pārdevējām vai viesmīlēm. Šis darbs ir diezgan nedrošs un nepastāvīgs vairākos aspektos. Mazumtirdzniecībā ir sīva konkurence, kas neļauj uzņēmumiem paaugstināt savu darbinieku algas, jo citādi sadārdzināsies preču cenas un tādējādi var zaudēt klientus. Viens no risinājumiem ir pieņemt darbā zemas kvalifikācijas darbiniekus, kuru darba algas ir salīdzinoši mazākas un kurus vajadzības gadījumā var viegli aizvietot ar citiem darbiniekiem.

Jaunieši ar zemu izglītību strādā tajos darba tirgus segmentos, kur ir izplatītas nestandarta un nedrošas nodarbinātības formas, kur nodarbinātības periodi mijas ar garākiem vai

īsākiem bezdarba periodiem. Tas nozīmē, ka algots darbs daudziem jauniešiem ar zemu izglītību nedrošina pastāvīgus un drošus ienākumus.

Lai arī jaunieši atklāti nevēlējas raksturot savu darba attiecību legalitāti (vai ir noslēgts darba līgums ar darba devēju), tomēr daži interviju fragmenti liecina, ka daži no viņiem ir nodarbināti „neoficiāli”. 19 gadīgais Arturs no Rīgas atklāj, ka:

Es sāku strādāt no 16 gadiem. Sākumā es nodarbojos ar siltuma ierīkošanu mājās. Pēc kāda laiciņa man tas tā kā bišķi apņika, un es sāku domāt kaut kur tā, strādāt oficiālu darbu.

Savukārt dažiem jauniešiem, šķiet, atalgojums ir atkarīgs no pasūtījumu skaita un darba apjoma uzņēmumā, kas dažādos ekonomiskajos ciklos var būt visai atšķirīgs. 20 gadīgais Jānis no Babītes to kodolīgi raksturo šādi:

Kad darba ir tā mazāk, kad ir mazāk pasūtījumu, sakarā ar inflāciju klientu paliek aizvien mazāk, līdz ar to paliek arī mazāk naudas, nu, uz doto momentu nav īpaši daudz darba, nu, pasūtījumi krājas, drīz atkal var sākties lielie darbi.

Lai arī konkrētus ienākumus jaunieši nemin, tomēr gan aptaujās, gan arī intervijās iegūtie dati liecina, ka tie nevar būt sevišķi lieli, ņemot vērā viņu nodarbinātību atsevišķos darba tirgus segmentos, kuriem raksturīgs zems atalgojums, nedrošas darba attiecības un nepastāvīgi ienākumi. Dažu intervēto jauniešu atbildes liecina, ka uzņēmumos ir bieži dīkstāves, atalgojums ir atkarīgs no saražotā un pārdotā (akordalga) un ka algas izmaksā aploksnē vai pat dažreiz neizmaksā nemaz. Tas liecina par šo jauniešu nedrošo stāvokli darba tirgū. Viņiem ir jāmeklē citi ienākumu avoti, piemēram, bezdarbnieka pabalsts vai pašvaldības sociālā palīdzība. Dažkārt bezdarbnieka pabalsts kombinācijā ar dažādiem citiem pašvaldības piešķirtajiem pabalstiem un sniegto palīdzību varētu būt pat finansiāli izdevīgāka alternatīva nekā algots darbs. Autors uzskata, ka empīriskajā materiālā ir pietiekami daudz tiešu un netiešu pazīmju, kas liecina, ka ievērojama daļa jauniešu ar zemu izglītību ir nokļuvuši labklājības slazdā.

4.2.9. Ierobežotā racionalitāte rīcības alternatīvu izvēlē

Neskatoties uz dažkārt novērojamo šķietami haotisko jauniešu uzvedību, tomēr viņu rīcībā un dažādu alternatīvu izvēlē var konstatēt arī dažas racionālas uzvedības pazīmes. Jaunieši apzinās savus mērķus (iegūt izglītību, iegūt labāk apmaksātu darbu) un izvēlas attiecīgus to sasniegšanas veidus, kuri, viņuprāt, ir saprotami un efektīvi.

Jaunajām māmiņām, kurām jārūpējas par mazgadīgu bērnu, pirmām kārtām ir nepieciešami iztikas līdzekļi. Pārējie jautājumi, lai arī cik svarīgi tie šķistu citiem cilvēkiem (vecākiem, skolotājiem), ir otršķirīgi.

23 gadīgā Inese no Strūžānu pagasta to raksturo šādi:

Nu, tagad, kopš meitiņas piedzimšanas, kad es sāku atkal strādāt, es sāku meklēt arī sev it kā citu darbu, labāk apmaksātu. Jo tomēr alga ir ļoti maza un mums ar meitiņu ar to nepietiek.

Savulaik viņai grūtniecības dēļ nācās pamest skolu. No intervijas konteksta var noprast, ka ar vecākiem Inese nav „īpaši tuva”, tāpēc uz viņu atbalstu nevar paļauties. Šobrīd viņa dzīvo ar partneri un strādā algotajos sabiedriskajos darbos vienā no visnabadzīgākajiem Latvijas reģioniem. Ņemot vērā to, ka APSD nodrošina tikai minimālus ienākumus un šis darbs ir tikai pagaidu rakstura, viņai aktīvi jāmeklē labāk atalgota nodarbe, lai nodrošinātu ģimenei nepieciešamos iztikas līdzekļus. Viņas materiālo stāvokli raksturo arī kāds cits viņas citāts, atbildot uz jautājumu, vai viņai bieži nākas slimot:

Nu, it kā ja arī saslimstu, tad... nu, sanāk tā – pašārstēšanās ceļā, jo nav līdzekļu. Arī nevaru atļauties slimot, jo ja es slimošu, tas nozīmē – mazāka alga, bet ja mazāka alga, tātad vajag kaut ko atteikt sev vai meitiņai. Nu, tas nav tā tik vienkārši, kad skaiti santīmu pie santīma. Arī zāles tagad ir dārgas, un es nevaru to atļauties.

Inese nevar atļauties slimot, jo viņa var zaudēt ienākumus. Viņai jāstrādā fizisks darbs, dažkārt nelabvēlīgos laika apstākļos, kur ir paaugstināts risks saslimt. Pašārstēšanās ne vienmēr ir visefektīvākais paņēmieni slimības ārstēšanai. Tādējādi var zaudēt arī darbaspējas uz ilgāku laiku, tāpat var iegūt dažādas komplikācijas. Jāpiebilst, ka darba devēji nelabprāt nodarbina tos darbiniekus, kuri dažādu iemeslu kavē darbu, tajā skaitā arī slimības dēļ.

Viņas ieceres pabeigt vidusskolu (vakarskolu) būs ļoti grūti īstenot, ņemot vērā augstāk minētos apstākļus. Novērotājam no malas varētu šķist, ka izglītības iegūšanai būtu jābūt vienai no vissvarīgākajām prioritātēm, lai Inese darba tirgū varētu cerēt uz labāk atalgotu un dažādos aspektos drošāku darbu un varētu kļūt finansiāli neatkarīga no valsts atbalsta (APSD ir valsts finansēts aktīvais nodarbinātības pasākums). Tomēr, kā nojaušams no intervijas, Inese visdrīzāk rīkosies tā, kā viņa uzskata par saprotamu un pamatotu viņas sarežģītajā situācijā, t.i., meklēs labāk atalgotu darbu.

20 gadīgais Jānis no Babītes, stāstot par savu darba gaitu uzsākšanu, norāda, ka viņam svarīgi bija iegūt naudu un viņu īpaši neinteresēja, kāda rakstura darbs tas ir un ko viņš varētu iegūt savas karjeras izaugsmei nākotnē:

Mana pirmā darba pieredze sākās 15 gados, tas bija vasaras darbs celtniecībā, kur es ieguvu savu pirmo pieredzi saskarsmē ar darbu. Man tas darbs īpaši nepatika, bet tas bija apmaksāts darbs, man vajadzēja naudu, un es to darīju.

Arī šī brīža darbs ir tikai līdzeklis, lai iegūtu naudu. Viņš intervijas brīdī strādāja kokapstrādes uzņēmumā. Viņš savu nodarbinātību šajā uzņēmumā raksturo šādi:

[..] vienkārši šis darbs pagaidām ir tāda izeja no situācijas, lai būtu veids, kā iegūt naudu, lai nesēdētu mājās un lai vecāki man nečakarētu prātu.

Daudzās jauniešu intervijās parādās jauniešu tieksšanās pēc neatkarības no vecākiem, lai iegūtu savu mājokli, dzīvesvietu un lai nebūtu jāuzklausā ģimenes locekļu pārmetumi par dirnēšanu un nemācīšanos. Jānis visai pretrunīgi vērtē savas attiecības ar vecākiem. Biežākais konfliktu cēlonis ir atšķirīgie uzskati par to, kas un kā viņam būtu jādara:

Ar vecākiem attiecības nav īpaši labas, sanāk bieži ķīvēties, jo it kā es viņus bieži neklausu, neteiksim tā, ka necienu, bet īpaši neņemu galvā. Īstenībā nevar teikt, ka sliktas, mēs normāli satiekam, bija sliktas tad, kad es nestrādāju, kad man pārmeta, ka es sēžu mājās, bet nauda bija, es no viņiem neņemu, kaut ko nopelnīju, kaut ko pārdevu, sanāca beigās dzīvot tāpat pašam par savu naudu, un viss bija kārtībā.

Kā smagas savas attiecības ar vecākiem raksturo 19 gadīgais rīdzinieks Arturs. Viņam arī bija bieži konflikti ar vecākiem par atšķirīgajiem viedokļiem. Šo konfliktu dēļ viņam nācās aiziet no mājām un meklēt jaunu dzīvesvietu sākumā pie draugiem, vēlāk jau paša īrētā dzīvoklī:

Katrā ziņā, ar vecākiem – smags gadījums, kā varētu teikt. Kaut kā notika tā, ka pārtraucu ar vecākiem attiecības. Visi bija vainīgi, bet arī vecāki bija vainīgi. Bija bieži konflikti tāpēc, ka nesakrita mūsu domas. Es gribēju darīt tā, viņi gribēja, lai es to daru savādāk.

Ieguvis zināmu materiālu drošību un stabilitāti, strādājot kazino par krupjē, Arturs ir nodomājis mācīties tālāk – pabeigt vidusskolu un, iespējams, iestāties arī kādā augstskolā. Uz jautājumu, vai viņš ir tiešām stingri nolēmis mācīties, tika iegūta šāda atbilde:

Jā, es uzskatu, ka tas ir vajadzīgs. Jauns biju tik stulbs. Reāli es pelnīju naudu... naudu, naudu... Bet tagad es būšu bišķi izmainījies. Tagad es sapratu, ka ir jāpabeidz tā vidējā izglītība, jābeidz augstākā izglītība. Protams, nestrādāšu visu mūžu kazino. Es gribētu, lai būtu mans uzņēmums, kaut vai maziņš, vienalga, kaut vai maziņš, bet tas čisto būs manējais.

Tikai pēc kāda ilgāka laika viņš ir sapratis, ka nauda nav galvenais, ka, lai kaut ko mainītu savā dzīvē un, piemēram, kļūtu par uzņēmuma īpašnieku, viņam ir jābūt.

Daži jaunieši gan apšaubā izglītības nozīmi. Viņi uzskata, ka darbu var atrast arī bez izglītības. Ja vien ir arodprasmes un vajadzīgie kontakti, darbu atrast un vajadzīgos ienākumus var gūt arī bez īpašas izglītības.

21 gadīgais Gatis no Grobiņas mācās NVA organizētajosursos un vienlaicīgi kā praktikants strādā kādā uzņēmumā par santehniķi. Viņš uzskata, ka viņam nav jābūt tālāk: „Nav vajadzības. Ar šo pašu amatu var labi nopelnīt – ja esmu sava aroda pratējs.” Jāpiebilst, ka viņš dzīvo kopā ar partneri un audzina mazgadīgu bērnu.

25 gadīgais daugavpiliētis Saņa uzskata, ka mācības ir viņam „slēgts jautājums” (tulkojums no krievu valodas). Viņš varētu iedomāties tikai vienīgi kādus īstermiņa kursus. Viņam skolā nav padevušās mācības. Matemātikā nācies pastāvīgi norakstīt. Šobrīd viņam vissvarīgākais ir atrast labāk atalgotu darbu:

Pēdējos divos gados es vispār meklēju citu darbu, jo visas cenas gājušas uz augšu, tauta dzīvo trūkumā, algu nepaliekina – nu, lūk. Īpaši nejutām algas palielinājumu, nākas kaut ko meklēt. (tulkojums no krievu valodas)

18 gadīgais Edijs uzskata, ka viņam nav vajadzīga labāka izglītība, jo viņam atrast darbu ar savu nepabeigto pamatizglītību ir salīdzinoši viegli. Viņam jau šobrīd ir „neoficiāls” darbs celtniecības jomā. Šādi viņš raksturo savu nostāju:

Ja grib strādāt, tad var atrast arī bez izglītības. Vienmēr būs darbi, kur nevajag augstāko izglītību, jo, kā saka, melno darbu aizej padari un saņem naudu, viss.

20 gadus vecais ogrēnietis Igors, stāstot par viņa draugu pieredzi ārvalstīs, atzīst, ka arī šeit, Latvijā, var nopelnīt pietiekami, ja vien ir „specialitāte” un nepieciešamie kontakti. Jāpiebilst, ka viņš šobrīd strādā par mūrnieku, lai arī nav speciāli apguvis šo profesiju kādā izglītības iestādē:

Cik man puīši braukuši, domāja, ka būs labi....Te arī var nopelnīt, tikai vajag tā....normālu specialitāti, vēlēšanos, arī vajadzīgi sakari. Bez sakariem nekur. (tulkojums no krievu valodas)

Šķiet, dažiem vīriešiem ir (drīzāk bija, ja ņem vērā intervijas laiku) salīdzinoši viegli atrast darbu tajās nozarēs un uzņēmumos, kur ir liels pieprasījums pēc vienkāršo profesiju pārstāvju darba, piemēram, pēc celtnieka, galdnieka un santehniķa darba. Iespējams, dažos gadījumos viņi varēja nopelnīt vairāk nekā cilvēki ar augstāku izglītību un

kvalifikāciju. Mājokļu būvniecības buma laikā vēl pirms dažiem gadiem celtniecības uzņēmumos bija sevišķi jūtams darbaroku trūkums. Dažu profesiju pārstāvji varēja pieprasīt savai izglītībai, kvalifikācijai un pieredzei neadekvātu atalgojumu.

Aptaujā un intervijās iegūtie dati liecina, ka daudzos Latvijas uzņēmumos ar darbiniekiem neslēdz darba līgumus un viņi saņem savu algu aploksnēs. Tas nozīmē, ka darba zaudējuma gadījumā šie darbinieki nesaņems ne kompensācijas, ne arī bezdarbnieka pabalstus. Ja viņiem un viņu ģimenes locekļiem nebūs izveidoti naudas uzkrājumi, iespējams, daudzi var nonākt lielā trūkumā.

Kā vienu no risinājumiem labāka atalgojumu iegūšanai jaunieši uzskata došanos uz ārvalstīm. Tomēr vismaz dažiem jauniešiem ir diezgan aptuvenus un pārlietu optimistisks skatījums uz dzīvi un darbu ārvalstīs. 20 gadīgais alūksnietis Kaspars arī apsver iespēju doties uz ārvalstīm:

Esmu domājis par ārzemēm, jā. Viens bijušais klasesbiedrs tagad aizbrauca uz Īriju pelnīt, kad bija pa vasaru uz tiem kartupeļiem, uz rudenī tagad, kad nāca uz visādām ražas novākšanām. Citi paziņas jau tur strādā ilgu laiku, jau tur ir iekārtojušies labi, pašiem sava māja, tur jau ģimene ir un tā, bet es arī esmu domājis. Jā, bet nav bijis tāds īsti konkrēts piedāvājums. Es esmu interesējies tiem pašiem paziņām, vai nevar iekārtot, bet saka jau, ka iespējas ir, ka vajagot tikai braukt uz Angliju, Īriju, bet nekas konkrēts nav piedāvāts, tāpēc es arī neesmu riskējis un aizbraucis, jo, ja jau nav bijis tāds finansu stāvoklis, biļete tagad maksā arī naudu.

Jau augstāk pieminēto citu jauniešu pieredze ārvalstīs liecina, ka daudziem no viņiem, kuriem nav speciālas zināšanas un izglītības, būs jāreķinās ar mazkvalificētu, fiziski smagu un monotonu darbu lauksaimniecības un rūpniecības uzņēmumos. Šis darbs var nodrošināt nepieciešamos iztikas līdzekļus, ko, iespējams, Latvijā dažos gadījumos jaunieši nevarētu nopelnīt, tomēr ilgtermiņa ieguvumi būtu salīdzinoši niecīgi, jo šāda darba pieredze neveicina karjeras izaugsmi un nenodrošina labākas pozīcijas darba tirgū. Arī pēc 2-3 gadiem, lasot zemes Lielbritānijā, jauniešu nodarbinātības iespējas būs tikpat ierobežotas kā iepriekš.

Lai arī ievērojama daļa aptaujāto un intervēto jauniešu pauda savu apņēmību iegūt papildu izglītību (daži pat ir nodomājuši iegūt augstāko izglītību), tomēr viņu līdzšinējā rīcība un alternatīvu izvēle liek apšaubīt, vai viņiem izdosies to īstenot. Daudzi jaunieši labi apzinās, ka viņiem trūkst nepieciešamās izglītības un kvalifikācijas, lai varētu cerēt uz labāku, interesantāku un labāk atalgotu darbu. Viņi ir iecerējuši papildināt savu izglītību dažādosursos, vakarskolā vai vidusskolā. Tomēr arī mācībām ir jāatvēl laiks,

ko ir diezgan grūti izdarīt, ja jaunietis ir nodarbināts garas stundas, viņam ir maiņu darbs vai darbs nedēļas nogalē. Tāpat mācīties kādā skolā ir sarežģīti vai pat neiespējami, ja nav iespējams nodrošināt bērnam vietu bērnudārzā vai to atstāt pie kāda radnieka.

Dažādas pazīmēs liecina, ka daudzu jauniešu paustā vēlme iegūt izglītību ir drīzāk deklaratīvs mērķis. Gan vecāki, gan arī citi sabiedrības locekļi (skolotāji, darba kolēģi) viņiem ir daudzkārt atgādinājuši par nepabeigto skolu, par neiegūto izglītību. Jaunieši ir arī paši saskārušies ar situācijām, kad darba devējs pat nezaicina uz darba interviju, jo viņiem nav vajadzīgā ieraksta CV, t.i., vismaz vidusskolas vai profesionālās skolas diploms. Šķiet, daudzu jauniešu sen lolots sapnis (mērķis) ir iegūt neatkarību no vecākiem, iegūt materiālu patstāvību un stabilitāti. Iemesli šādai vēlmei varbūt dažādi: konflikti, nesaskaņas ģimenē, vecāku materiālais trūkums un nespēja atbalstīt bērnus mācībās, kā arī personiskās rakstura iezīmes. Viņi uzskata, ka šādu neatkarību var sasniegt ar darbu, kas viņiem nodrošinātu pietiekamus ienākumus.

Lai kļūtu neatkarīgi, jaunieši ir pat gatavi pamest mācības un savu dzīvesvietu. Viņi sākumā var dzīvot pie draugiem, vēlāk, atrodot darbu un tādējādi nodrošinot sev nepieciešamos ienākumus, viņi var atļauties īrēt dzīvokli vai istabu. Katra atsevišķā jaunieša situācija ir komplicēta, problēmas un apstākļi ļoti dažādi, tomēr daudziem jauniešiem ar zemu izglītību parasti ir kāda viena konkrēta iezīme. Viņi uzskata, ka ar naudu viņi var atrisināt savas problēmas, ka labāk atalgota darba atrašana ir, viņuprāt, saprātīga rīcības alternatīva. Būs vairāk naudas – būs iespēja īrēt vai pirkt dzīvokli, dibināt ģimeni, nodrošināt bērniem pienācīgu aprūpi un komfortu.

Jaunieši ar zemu izglītību bieži vien nespēj prognozēt savas rīcības sekas. Lai sasniegtu augstāk minēto mērķi – nopelnīt naudu, viņi samierinās ar darbu, kas viņus īpaši nesaista un kas neattīsta kādas darba tirgum noderīgas prasmes. Piemēram, daži jaunieši var doties uz ārvalstīm, lai lasītu zemenes vai saiņotu salātus kādā lauksaimniecības uzņēmumā. Viņu kvalifikācija un pozīcijas darba tirgū, strādājot šādu darbu, faktiski nemainās. Viņi arī pēc 3-5 gadiem nevar pretendēt uz labāk atalgotu un profesionāli saistošāku darbu citās jomās.

Izmantojot Herberta Saimona terminoloģiju, var secināt, ka jaunieši nespēj izkalkulēt viņiem vislabāko rīcības virzienu. Viņu situācija (ekonomiskā, sociālā) ir tik grūta un komplicēta, ka viņiem ir grūti identificēt tādas rīcības alternatīvas, kas varētu sekmēt šīs

situācijas uzlabošanas. Viņi redz, ka viņu ģimenes locekļi, draugi un paziņas, piemēram, dodas uz ārvalstīm, lai novāktu kartupeļus rudens sezonā. Viņi redz, ka daži no šiem cilvēkiem ir kļuvuši turīgāki un var atļauties tādu patēriņu, par kādu daudzi jaunieši var tikai sapņot. Iespējams, ka daži no šiem cilvēkiem nav ieguvuši ne augstāko izglītību, ne arī vērā ņemamu profesionālo kvalifikāciju. Jaunieši pamatoti vai ne tik pamatoti uzskata, ka arī bez izglītības un pieredzes cilvēki var nopelnīt naudu.

Jaunieši ar zemu izglītību pavisam noteikti nepēta statistisko datu krājumus un pētījumu atskaites, kurās viņi varētu uzzināt, cik liels ir bezdarbnieku skaits un īpatsvars attiecīgajās izglītības grupās. Viņi drīzāk paļaujas uz sev pazīstamu cilvēku sniegto informāciju un neapšaubā tās patiesumu. Jaunieši nepēta visus informācijas avotus par dažādām nodarbinātības alternatīvām. Viņi drīzāk apsver ierobežotu alternatīvu kopu, kuru viņi izvēlas pēc sev saprotamiem kritērijiem. Tie var būt iespējamais atalgojums, pazīstama un uzticama cilvēka rekomendācija, iepriekšējā pieredze noteiktas nozares uzņēmumos, aviobiļešu cenas u.tml. Ja viens no galvenajiem kritērijiem ir atalgojums, tad pārējiem kritērijiem (drošība, izaugsmes iespējas) alternatīvu apsvēršanā ir pakārtota nozīme. Daudzu jauniešu paustā vēlme iegūt jebkuru labi atalgotu darbu norāda uz viņu tiekšanās līmeni, kas nosaka attiecīgu alternatīvu izvēli, t.i., meklēt un iegūt jebkuru darbu, kurš būtu pietiekami labi atalgots un kura izpildei nav nepieciešama sevišķi augsta izglītība vai kvalifikācija.

Šādu tiekšanos pēc jebkura labāk atalgota darba var veicināt arī situācija noteiktos darba tirgus segmentos. Neilgi pēc iestāšanās ES Latvijas tautsaimniecība piedzīvoja strauju ekonomisko izaugsmi, kuru stimulēja arī salīdzinoši lētie un pieejamie ārvalstu kredītresursi mājokļu celtniecībai. Celtniecības nozarē sāka pietrūkt darbaroku, tāpēc uzņēmumi bija spiesti rekrutēt arī mazkvalificētus darbiniekus, kuru algošanai ar katru gadu nācās tērēt aizvien vairāk. Vidējais atalgojums šajā nozarē bija augstāks nekā citās nozarēs, tāpēc daudziem cilvēkiem, tajā skaitā jauniešiem ar zemu izglītību, varēja rasties priekšstats, ka arī bez īpašas kvalifikācijas, pieredzes un izglītības var nopelnīt pietiekami daudz, ka investīcijas (laika un resursu) izglītībā nenodrošina tūlītēju ieguvumu labāka darba un algas izteiksmē. Iespējams, tāpēc daudziem jauniešiem var pietrūkt izlēmības un motivācijas turpināt mācības.

Dažu jauniešu nespēju izšķirties starp izglītības iegūšana un nodarbinātību spilgti raksturo 19 gadīgā Artura teiktais par savām iecerēm turpināt mācīties:

Es domāju, ka jā, tāpēc, ka jāpabeidz tā vidusskola, lai pēc tam dabūtu augstāko. Bet es neesmu riktīgi izdomājis, par ko es gribu un kā es gribu kļūt. Šobrīd man tāda tīri normāla nauda. Bet ir doma iet mācīties jebkurā gadījumā.

Cilvēkam, kas ir pieradis pie noteiktiem ienākumiem un zināma komforta līmeņa, būs ļoti grūti izšķirties par labu mācībām, kas patiesībā vismaz daļēji nozīmētu šo augstāk minēto ieguvumu zaudēšanu. Jāpiebilst, ka Arturs pēc kāda laika vēlas iegādāties automašīnu. To viņš ir iecerējis nopirkt, izmantojot līzīga kompāniju pakalpojumus. Šaubas tomēr izraisa, vai šo ieceri ir iespējams īstenot, ņemot vērā augstāk minētos apstākļus.

Daudzi jaunieši ar zemu izglītību cenšas rīkoties racionāli, t.i., sasniegt savus mērķus, piemēram, uzsākt patstāvīgu dzīvi un nodrošināt sev iztiku ar, viņuprāt, visefektīvākajiem līdzekļiem – darbu un materiālās palīdzības iegūšanu, izmantojot valsts un pašvaldības pabalstus un pakalpojumus. Viņuprāt, šīs ir visefektīvākās un vissaprātīgākās rīcības alternatīvas. Tās nodrošina tūlītēju, taustāmu ieguvumu. Citas alternatīvas – mācības vidusskolā, vakarskolā vai profesionālajā skolā – ietver dažādus riskus un zaudējumus, turklāt iespējamais ieguvums (labāks darbs, lielāka alga) ir visai neskaidrs un grūti prognozējams. Daudziem jauniešiem par mācībām ir izveidojies negatīvs priekšstats. Viņiem ir bijušas sliktas mācību sekmes, tāpat arī nav veidojušās labas attiecības ar skolotājiem, turklāt, lai mācītos, ir nepieciešama nauda kopmītnēm, dzīvoklim, mācību līdzekļu iegādei. Ja ģimenē ir bērns, tas nozīmē, ka viņam ir jānodrošina aprūpe brīdī, kad kāds no vecākiem mācās. Lai arī kāda būtu aprūpes forma (bērnodārzs vai auklīte), tas nozīmētu papildu izdevumus. Jaunieši nespēj prognozēt savas rīcības sekas, plānot ilgtermiņā. Tāpat viņiem ir grūtības saskatīt cēloņus viņu nedrošajai situācijai darba tirgū un sabiedrībā (bezdarba un sociālās atstumtības cēloņus). Viņi paļaujas uz savu un sev tuvu cilvēku pieredzi. Pieņemot lēmumu, viņi drīzāk ņem vērā tūlītējus ieguvumus un zaudējumus. Galu galā, šāda alternatīvu izvēle un rīcība noved pie neplānotām sekām – nokļūšanas labklājības slazdā un nodarbinātību dažādiem riskiem pakļautajos darba tirgus segmentos.

5. Kopsavilkums un secinājumi

Šī promocijas darba mērķis bija noskaidrot faktorus, kas kavē vai veicina jauniešu ar zemu izglītību iekļaušanos Latvijas darba tirgū. Promocijas darba autors arī pārbaudīja Herberta Saimona ierobežotās racionalitātes teorijas, Ulriha Beka riska sabiedrības teorijas un Marka Granovetera vājo saišu teorijas tēžu validitāti un piemērotību, pētot jauniešu uzvedību darba tirgū.

Autora pētījuma objekts ir jaunieši vecumā no 16 līdz 25 gadiem, kuri nav ieguvuši vidējo vispārējo vai profesionālo izglītību un kuri nav kādas izglītības iestādes dienas nodaļas audzēkņi. Šādu jauniešu uzskaiti neviena no valsts vai pašvaldības institūcijām Latvijā neveic. Par šīs grupas lielumu pastarpināti var spriest pēc CSP, Eurostat un NVA datiem. Lielākā daļa jauniešu šajā vecuma grupā mācās kādā no mācību iestādēm, tomēr katru gadu 900-1000 skolēnu dažādu iemeslu dēļ mācības pēc pamatskolas neturpina (CSP, 2010g). Tāpat daudzi jaunieši pārtrauc mācības vidusskolā vai profesionālajā skolā. Par to liecina Eurostat dati, kas, piemēram, norāda uz to, ka 2009.gadā 13,9% jauniešu vecumā no 15 līdz 24 gadiem nebija ieguvuši vidējo vai profesionālo izglītību, jo bija pārtraukuši mācības (Eurostat, 2010b). Savukārt NVA sagatavotais informatīvais materiāls norāda, ka 2010.gada pirmajā ceturksnī NVA bija reģistrējušies 10804 jaunieši, kuri nebija ieguvuši ne vidējo, ne arī profesionālo izglītību (NVA, 2010a). Autora aptuvenās aplēses ir tādas, ka šādu jauniešu skaits Latvijā sasniedz 30000-40000.

Autors izvirzīja tēzi, ka jaunieši ar zemu izglītību dažādu racionālu apsvērumu vadīti, tiecoties iegūt sev iztikas līdzekļus, nokļūst labklājības slazdā, kas liedz viņiem iespēju iegūt nepieciešamo darba pieredzi, kontaktus un izaugsmes iespējas darba tirgū. Ar labklājības slazdu jāsaprot tāda situācija, kad indivīdam ir izdevīgāk saņemt dažādus pabalstus vai sociālo palīdzību, nekā būt nodarbinātam. Gan aptaujā, gan arī intervijās iegūtie dati lielā mērā apstiprina autora izvirzīto tēzi.

Izmantojot aptaujas, ekspertinterviju, daļēji strukturēto interviju un kontentanalīzes metodes, darba autors veica pētījumu, kurā identificēja tos faktorus, kuri ietekmē šīs jauniešu grupas motivāciju un rīcību darba tirgū. Pētījumā iegūtie dati deva arī iespēju noskaidrot, kā jaunieši izvēlas un apsver dažādas rīcības alternatīvas un kā pieņem dažādus ar savu nodarbinātību un bezdarbu saistītus lēmumus.

Empīriskā pētījuma lauka darbs ilga no 2003.gada oktobra līdz 2010.gada jūnijam. Sadarbībā ar NVA autors organizēja aptauju (sagatavoja instrumentāriju, apkopoja un analizēja datus), kurā piedalījās 712 NVA reģistrētie jaunieši ar zemu izglītību. Autors organizēja 25 daļēji strukturētas intervijas ar jauniešiem ar zemu izglītību dažādās Latvijas apdzīvotajās vietās. Autors arī intervēja 22 dažādus ekspertus – NVA un sociālo dienestu darbiniekus, pašvaldību pārstāvjus un uzņēmumu vadības pārstāvjus.

Empīrisko datu apkopošanai, rediģēšanai un analīzei autors izmantoja dažādas datorprogrammas. Pirmo reizi promocijas darbā socioloģijas nozarē Latvijā kvalitatīvo datu analīzē izmantotas divas programmas – Nvivo un Concordance. Nvivo programma ir piemērota atvērtai un hierarhiskai kodēšanai, saistību noteikšanai starp dažādiem kodiem (teksta fragmentiem) un lietotāja definētajām pazīmēm (piemēram, demogrāfiskajām pazīmēm). Savukārt datorprogramma Concordance ir piemērota kontentanalīzei veikšanai, piemēram, lai noskaidrotu intervijās visbiežāk lietotos atslēgas vārdus un to kontekstu. Šo datorprogrammu un dažādu analīzes metožu lietošana ļāva pārliecināties par empīrisko datu uzticamību un zināmā mērā arī par to validitāti.

Autors savā darbā izmanto oriģinālu konceptuālu pieeju jauniešu nodarbinātības un bezdarba analīzē. Jauniešu rīcības alternatīvu izvēles un attiecīgās rīcības sekas ir analizētas un interpretētas ar amerikāņu zinātnieka Herberta Saimona ierobežotas racionalitātes teorijas un citu pētnieku darbos izmantotā labklājības slazda jēdziena palīdzību. Sociālajās zinātnēs ierobežotas racionalitātes teorija ir biežāk izmantota dažādos ekonomikas un kognitīvās psiholoģijas pētījumos, galvenokārt ASV. Šis promocijas darbs varētu būt oriģināls pienesums socioloģijas nozarei Latvijā. Ar šo darbu autors vēlas arī paplašināt šīs teorijas izmantošanas spektru un veicināt diskusiju dažādu sociālo zinātņu nozaru pārstāvju starpā.

Ierobežotās racionalitātes teorija postulē to, ka indivīds tiecas sasniegt savus mērķus ar viņam pieejamajiem resursiem, tomēr viņam nākas saskarties ar dažādiem ierobežojumiem – laika un dažādu resursu trūkumu, kā arī viņa paša ierobežoto intelektuālo kapacitāti, izvērtējot dažādas rīcības alternatīvas. Indivīdam bieži jārēķinās ar neplānotām savas rīcības sekām, kuras var būt un var nebūt labvēlīgas pašam indivīdam.

Šo teoriju var izmantot, skaidrojot parādības darba tirgū, piemēram, bezdarba, nabadzības un labklājības slazdu. Pabalstu, sociālās palīdzības piešķiršanas kritēriji un kārtība var stimulēt indivīdu tiekties iegūt vai saglabāt trūcīgas personas un bezdarbnieka statusu, lai nodrošinātu sev un savai ģimenei iztikas līdzekļus. Indivīdam tā var šķist izdevīga rīcības alternatīva. Tomēr pēc ilgāka laika viņam varētu būt ievērojamas grūtības atgriezties darba tirgū. Indivīds var zaudēt savas darba iemaņas un nepieciešamos sociālos kontaktus, kas var noderēt, lai sameklētu labu darbu.

Daži sociologi (sk. Blau 1959) norāda uz Herberta Saimona ierobežotās racionalitātes teorētisko skaidrojumu psiholoģismu, taču viņam ir izdevies izvairīties no cita veida problēmām – ekonomiskā, sociālā un kultūras determinisma. Saimona proponētais indivīds spēj patstāvīgi spriest un pieņemt lēmumus. Indivīds tiecas sasniegt savus mērķus, izmantojot savā rīcībā esošos resursus. Tomēr indivīds nedzīvo izolācijā, un viņam jāņem vērā dažādi ierobežojumi – intelektuālo un materiālo resursu trūkums un citu indivīdu rīcība.

Ierobežotās racionalitātes teorija ir piemērota mikrolīmeņa procesu skaidrošanai – kā indivīds izvēlas dažādas alternatīvas, kādi kritēriji ir noteicošie šo alternatīvu izvēlē, kā tiek pieņemts lēmums par labu vienai vai otrai alternatīvai.

Makro un mezo līmeņa faktoru analīzei autors promocijas darbā izmanto Beka riska sabiedrības teoriju, pievēršot vairāk uzmanības tieši viņa izstrādātajai „individualizācijas tēzei” un arī Granovetera vājo saišu teoriju. Beka teorija skaidro sabiedrībā un darba tirgū notiekošās pārmaiņas. Savukārt Granovetera teorija ir noderīga, lai izpētītu, kā indivīdi iegūst informāciju par darbu, kādas saites - vājās vai stiprās - viņi izmanto, lai sasniegtu savas mērķus.

Beks uzskata, ka mūsdienu sabiedrība kļūst brīvāka no dažādām industriālajai sabiedrībai raksturīgajām sociālajām attiecībām. Piederība šķirai, ģimenei vai noteiktam dzimumam indivīda dzīvē kļūst mazāk nozīmīga un izšķiroša. To viņš skaidro ar tādiem jēdzieniem kā „refleksīvā modernizācija”, „individualizācija” un „detradicionalizācija”. Mūsdienu sabiedrība kritiski vērtē tradicionālās sociālās attiecības ar noteiktām lomām, statusiem un ekspektācijām. Priekšplānā izvirzās indivīds ar viņa vērtībām, attieksmēm un interesēm. Savukārt tradīcijas un ierastās prakses tiek pastāvīgi apšaubītas un kritizētas. Indivīds arvien biežāk kļūst par savas „refleksīvās biogrāfijas” veidotāju.

Neskatoties uz indivīdu emancipāciju, sabiedrībā veidojas jaunas institucionalizētas un indivīda rīcību ierobežojošas formas. Mūsdienās indivīdi daudz lielākā mērā nekā agrāk kļūst atkarīgi no darba tirgus un valsts politikas dažādās tās izpausmēs. Piemēram, indivīdi nevar iegūt darbu noteiktās profesijās, ja nav iegūta izglītība valsts akreditētajās augstskolās. Dažādi sociālās un politiskās kontroles mehānismi kļūst arvien izsmalcinātāki un grūtāk identificējami.

Beks norāda arī uz būtiskām izmaiņām nodarbinātības jomā. Darba tirgū arvien izplatītākas kļūst dažādas elastīgas darba organizācijas formas. T.s. standarta nodarbinātības forma ar astoņu stundu darba dienu, regulāru algas izmaksu, ikgadējiem atvaļinājumiem, iemaksām pensiju fondos un beztermiņa darba līgumiem kļūst par dažu nodarbināto privilēģiju. Nestandarta nodarbinātības formas ar nepilnu darba dienu, elastīgiem un mainīgiem darba grafikiem, kombinētām darba samaksas sistēmām kļūst arvien izplatītākas darba tirgū. Beks norāda, ka robeža starp nodarbinātību un bezdarbu kļūst arvien grūtāk saskatāma. Darba tirgus kļūst arvien segmentētāks.

Beks konstatē, ka šobrīd nav vairs noteikta optimāla karjeras ceļa vai uzvedības modeļa, kam varētu sekot, lai indivīds sasniegtu savus mērķus. Pats indivīds kļūst par sociālās reprodukcijas vienību. Indivīda lēmumi, izpratne un prakse nosaka to, kas ir sociālais un kā tas izpaužas. Indivīda biogrāfija kļūst par viņa „refleksīvo projektu”.

Līdz ar to indivīds savas problēmas uztver kā tādas, kas raksturīgas tikai viņam pašam. Sabiedrības problēmas un nevienlīdzības cēloņus šādā individualizētā sabiedrībā ir grūti saskatīt. Augstāk minēto sociālo problēmu cēloņus indivīdi saskata tikai netieši, daļēji un ierobežoti. Piemēram, daži sabiedrības locekļi bezdarbu var skaidrot galvenokārt ar bezdarbnieku neprasmi sevi pasniegt, „pārdot” darba tirgū.

Beks uzskata, ka mūsdienu sabiedrībā nav iespējams nošķirt privāto un publisko. Privātais ir publiskais, „institucionalizētais” jeb tāds, kas atkarīgs no institūcijām. Indivīdi kļūst atkarīgi no darba tirgus, patērniecības, izglītības sistēmas, labklājības valsts likumiem un atbalsta. Indivīdu dzīves situācijas nosaka no institūcijām atkarīgas kontroles struktūras.

Vairāki autori (sk. Hall, 1994, Mythen, 2004, Atkinson, 2007) kritizē Beku par to, ka viņš nepietiekami bieži pamato savas idejas ar empīriskajiem datiem, nenovērtē dažādus sociālus ierobežojumus indivīda rīcībai un kontinuitāti sociālajos procesos. Promocijas

darba autors uzskata, ka dažkārt šī kritika ir pamatota. Taču jāatzīst, ka Beka teorija ir piemērota, lai pētītu un skaidrotu dažādus ar individualizāciju saistītus sociālos procesus. Sociālo pētījumu rezultāti liecina, ka sabiedrībā var novērot Beka pieminētās detradicionalizācijas un heterogenizācijas tendences – arodbiedrību, politisko partiju ietekmes mazināšanos, dažādu dzīves stilu izplatīšanos sabiedrībā atšķirīgos sociālajos slāņos. Indivīds arvien biežāk kļūst par savu dzīves, karjeras un attiecību ar citiem indivīdiem veidotāju.

Granovetera vājo saišu teorija var noderēt, skaidrojot, kā indivīdi iegūst informāciju par darbu un citiem ar darba tirgu saistītiem jautājumiem. Darba tirgu var iedomāties kā specifisku sociālo tīklu, kurš ar dažādām saitēm savieno indivīdus ar citiem indivīdiem. Daudzi sociālie pētījumi atklāj, ka indivīdi, meklējot darbu, visbiežāk paļaujas uz savu draugu, ģimenes locekļu un paziņu sniegto informāciju un palīdzību. Indivīda rīcību darba tirgū nav iespējams izskaidrot tikai ar individuāliem faktoriem. To ietekmē arī citi indivīdi, kas veido viens ar otru dažādus sociālos tīklus.

Indivīdu ar ģimenes locekļiem un draugiem saista t.s. „stiprās saites”. Savukārt ar mazāk pazīstamiem cilvēkiem (darba kolēģiem, kursa biedriem) indivīdus saista „vājās saites”. Granoveters uzskata, ka vājajām saitēm ir būtiska nozīme jaunas informācijas iegūšanā. Indivīdi reti uzzinās kaut ko jaunu no saviem draugiem un ģimenes locekļiem. Viņi tāpat nevar daudz uzzināt par citām grupām, kopienām vai valstīm, satiekoties tikai ar sev līdzīgajiem. Vājās saites indivīdu sasaista ar pārējo sabiedrību. Indivīdam, kuram ir maz vājo saišu, jāpaļaujas uz tiem resursiem, kas ir pieejami, izmantojot stiprās saites. Tas nozīmē, ka viņam ir apgrūtināta pieeja tai informācijai, kas cirkulē pārējās sabiedrības grupās.

Granoveters norāda, ka indivīdi ar zemāku statusu un izglītību biežāk ir meklējuši darbu, izmantojot stiprās saites. Indivīdi ar augstāku statusu un izglītību bija darbu atraduši, izmantojot vājās saites. Piederība noteiktai sociālajai grupai sniedz iespēju iegūt daudzas vājās saites, tāpēc, iespējams, prestižu universitāšu absolventiem darbu sameklēt ir vieglāk. Viņi biežāk izmanto vājās saites, lai mobilizētu resursus un sasniegtu savus mērķus. Indivīdi, kas izmanto stiprās saites, visbiežāk kontaktējas ar sev līdzīgajiem. Viņu stiprās saites nespēj mobilizēt un nodrošināt nozīmīgus resursus.

Granovetera pētījumi atklāj, ka, piemēram, bezpajumtnieki un bezdarbnieki paļaujas uz līdzīgā stāvoklī esošu indivīdu palīdzību. Viņi investē savu laiku un pūles stipro saišu tīkla stiprināšanā, tādējādi kaut kādā mērā izslēdzot sevi no vājo saišu tīkla. Citiem vārdiem, ja bezdarbnieks biežāk kontaktējās ar citiem bezdarbniekiem nekā ar indivīdiem citās grupās, viņam retāk rodas iespējas uzzināt kaut ko jaunu, piemēram, par darba iespējām citā pilsētā, uzņēmumā u.tml.

Vairākiem pētniekiem ir pamatotas kritiskas piezīmes par Granovetera pētījumos izmantotajām metodēm un instrumentāriju (sk. Walsh, 1997, Hallinen, 1975, Pames, 1976). Viņa pētījumu rezultāti un secinājumi nav vispārināmi un attiecināmi uz visām sociālajām grupām. Promocijas darba autors tomēr uzskata, ka, neskatoties uz augstāk minētajiem trūkumiem, Granovetera teoriju var veiksmīgi izmantot sociālajos pētījumos. Tā izskaidro, kā informācija par darbu cirkulē sociālajos tīklos, kāpēc indivīdiem, kuriem ir daudzas vājās saites, ir lielākas izredzes iegūt darbu. Šī darba kontekstā ir svarīgi piebilst, ka indivīdi t.s. sociālās atstumtības riskam pakļautajās grupās, meklējot darbu, biežāk izmanto savas stiprās saites. Diemžēl tas ne vienmēr nodrošina indivīdam vēlamu rezultātu.

Analizējot dažādus normatīvos aktus, autors konstatēja, ka tajos ir ietverti vairāki ierobežojumi, kas varētu kavēt vai pat liegt pieeju darba tirgum tieši nepilngadīgiem jauniešiem. Piemēram, LR Darba likums aizliedz nodarbināt nepilngadīgus jauniešus nakts stundās. Tāpat darba devējs nedrīkst nodarbināt nepilngadīgo ilgāk par 35 stundām nedēļā. Nepilngadīgajiem jauniešiem ir arī aizliegts strādāt virsstundas. Šo un citu ierobežojumu dēļ darba devējam nepilngadīgo jauniešu nodarbināšana nav izdevīga. Šie ierobežojumi un apstākļi varētu liegt pieeju darba tirgum daudziem nepilngadīgajiem jauniešiem.

Lielais nodokļu slogs darbam un uzņēmējdarbībai var būt būtisks iemesls, kāpēc darba devēji bieži atsakās pieņemt darbā cilvēkus un kāpēc daži no viņiem nevēlas noslēgt ar saviem darbiniekiem darba līgumu. Cilvēki ar zemiem ienākumiem, tajā skaitā arī jaunieši ar zemu izglītību, nodokļu slogu izjūt vēl vairāk nekā iedzīvotāji ar augstākiem ienākumiem. Cilvēki, kuri strādā par, piemēram, minimālo algu, dažkārt varētu būt tikpat ieinteresēti kā daži darba devēji neslēgt darba līgumu un slēpt informāciju no valsts un pašvaldības institūcijām par savu nodarbinātības statusu, lai tādējādi varētu izvairīties no

nodokļu maksāšanas. Autors savā darbā secina, ka dažādi normatīvie akti šobrīd nerada pietiekami daudz materiālu stimulu, lai darba devējam būtu izdevīgi nodarbināt mazkvalificētu darbinieku, tajā skaitā jauniešus ar zemu izglītību.

Sociālās apdrošināšanas un sociālās palīdzības sistēmas šobrīd rada vairāk ierobežojumu nekā stimulu, lai indivīdi pēc iespējas ātrāk atgrieztos darba tirgū. Analizējot dažādus valsts un pašvaldību normatīvos aktus, jāsecina, ka algots darbs ne vienmēr ir materiāli visizdevīgākā alternatīva, it sevišķi cilvēkiem ar zemiem ienākumiem. Dažkārt ienākumi „uz rokas” ir mazāki nekā ienākumi no pabalstiem. Dažādu pabalstu un palīdzības veidā bezdarbnieki, sociālo dienestu klienti, tajā skaitā arī daudzi no aptaujātajiem jauniešiem, saņem pietiekamus ienākumus, lai nodrošinātu sevi un savu ģimeni ar iztikas līdzekļiem. Salīdzinot ar dažādām ES dalībvalstīm, Latvijā ir augsts risks cilvēkiem ar zemiem ienākumiem nokļūt bezdarba un zemas darba samaksas slazdā.

Aptaujā un intervijās iegūti dati visai detalizēti raksturo jauniešu ar zemu izglītību motivāciju un rīcību. Tāpat šie dati pietiekami labi raksturo dažādu nodarbinātības problēmu kontekstu.

Intervētie eksperti norāda, ka Latvijas uzņēmumos ir ievērojama kadru mainība. Gan NVA pārstāvji, gan arī pašvaldību pārstāvji to skaidro ar nepietiekamo atalgojumu un sliktajiem darba apstākļiem. Gan augstu, gan arī zemu kvalifikāciju ieguvušie darbinieki tiecas iegūt labāku darbu. Ekspertu teiktais liecina, ka Latvijas lielākajiem uzņēmumiem ir pietiekami resursi, lai rekrutētu un noturētu labākos darbiniekus, lai gan arī tiem dažkārt nākas konkurēt ar citiem darba devējiem Latvijā un arī ārvalstīs. Mazākiem uzņēmumiem nav gandrīz nekādu izredžu noturēt darbiniekus, jo tie nespēj piedāvāt augstākas algas un labākus darba apstākļus.

Intervētie eksperti vairākkārt uzsvēra, ka augsti kvalificētu darbinieku un vienkāršo profesiju pārstāvju motivācija meklēt citu darbu vai pat doties uz ārvalstīm ir atšķirīga. Pieredzējušajiem un augstu kvalifikāciju ieguvušajiem darbiniekiem maksā salīdzinoši lielas algas un nodrošina pietiekami labus darba apstākļus. Viņu motivācija meklēt citu darbu ir mazāka nekā vienkāršo profesiju pārstāvjiem. Savukārt tiem darbiniekiem ar zemu izglītību un kvalifikāciju, kuriem parasti ir arī zemāks atalgojums un sliktāki darba apstākļi, ir lielāka motivācija doties uz lielākām pilsētām vai pat ārvalstīm, kur viņi var

pelnīt vairāk. Daži eksperti arī norādīja, ka starp emigrējušajiem ir arī jaunieši, kuriem nav nepieciešamās darba pieredzes un kvalifikācijas, lai varētu atrast labu darbu Latvijā.

Intervētie NVA un pašvaldību darbinieki uzsvēra, ka bezdarbniekiem, darba meklētājiem un pašvaldību sociālo dienestu klientiem bieži vien nav nepieciešamās motivācijas, lai meklētu darbu. Ienākumi, ko dažas personas var gūt, saņemot dažādus pabalstus, dažkārt ir lielāki par iespējamo darba algu. Visbiežāk tie ir cilvēki, kuriem ir zema kvalifikācija un kuri strādā nozarēs, kur vidējais atalgojums ir zems. To apstiprina arī NVA apkopotie dati par reģistrēto bezdarbnieku nodarbošanos pirms reģistrācijas. Vairums jauniešu bezdarbnieku kā savu nodarbošanos pirms reģistrācijas NVA bija norādījuši darbu vienkāršajās profesijās – pārdevēja, strādnieka un celtnieka profesijā.

Gan intervētie NVA un sociālo dienestu darbinieki, gan arī jaunieši ar zemu izglītību norāda, ka daļa bezdarbnieku tomēr turpina strādāt un gūst ienākumus no neregistrētas nodarbinātības. Promocijas darba autors uzskata, ka neregistrēto nodarbinātību veicina vairāki faktori – augstais nodokļu slogs, neelastīga sociālās apdrošināšanas un palīdzības sistēma, kā arī pašu bezdarbnieku un darba devēju motivācija nopelnīt, nemaksājot nodokļus.

Daži uzņēmumu pārstāvji un pašvaldību darbinieki īpaši akcentē bērnudārzu trūkumu pašvaldībās, kas liedz mātēm pēc bērna kopšanas atvaļinājuma pēc iespējas ātrāk atgriezties darba tirgū. Tāpat iespējamais atalgojums no nodarbinātības nav pietiekams, lai segtu ar bērnu aprūpi saistītos izdevumus. Kā būtisks faktors jāmin arī neelastīgā sociālās apdrošināšanas un sociālās palīdzības sistēma. NVA un sociālo dienestu darbinieki norāda uz situācijām, kad mātēm nav izdevīgi atgriezties darba tirgū, jo ienākumi, ko viņas var iegūt dažādu pabalstu veidā no valsts un pašvaldības, var būt pat lielāki nekā alga.

Lai gan intervētie eksperti savās intervijās nepiemin jēdzienus „labklājības slazds” vai „bezdarba slazds”, tomēr tas nenozīmē, ka viņi neapzinās problēmas, ar kurām nākas saskarties NVA un sociālo dienestu klientiem. Viņi bieži raksturoja situācijas, kas raksturo „labklājības slazda” situāciju. Bezdarbnieki un sociālo dienestu klienti nepilda savus līdzdarbības pienākumus, kavē tikšanos, neierodas darba prakses vietās, ilgstoši slimo u.tml. Viņi norāda uz vairākiem gadījumiem savā darba praksē, kad daži bezdarbnieki un sociālo dienestu klienti bija mēģinājuši iegūt attiecīgo statusu un

pabalstus, sniedzot par sevi nepatīcas ziņas vai ļaunprātīgi izmantojot attiecīgo dienestu darbinieku uzticēšanos.

Raksturojot jauniešu grupu, eksperti norāda uz viņu bieži vien nepamatotajām ekspektācijām attiecībā pret iespējamo nodarbošanos un atalgojumu. Eksperti uzskata, ka jaunieši, kuriem nav nepieciešamās izglītības un pieredzes, visdrīzāk nevar cerēt uz labi atalgotu un prestižu darbu. Daži intervētie eksperti arī norāda, ka jauniešiem pietrūkst apzinīguma un centības, lai iegūtu nepieciešamās prasmes un zināšanas.

Aptaujā un daļēji strukturētajās intervijās iegūtie dati tomēr liecina, ka pretēji priekšstatam par jauniešiem, kuriem ir nepamatotas ekspektācijas attiecībā par darbu un iespējamo atalgojumu, vairums jauniešu ar zemu izglītību adekvāti novērtē savas izredzes darba tirgū. Viņi meklē darbu, kur nav nepieciešama augsta kvalifikācija un izglītība. Viņi vēlas iegūt augstāku izglītību, lai varētu pretendēt uz labāk atalgotu darbu. Daži jaunieši piedalās dažādos apmācībasursos, lai iegūtu praktiskā darba iemaņas. Dažādas pazīmes liecina, ka jauniešiem varētu būt ievērojamas grūtības īstenot savas ieceres, jo trūkums, nepieciešamība pelnīt naudu un rūpēties par ģimeni var kavēt vai pat liegt jauniešiem iegūt darba tirgū pieprasīto izglītību un prasmes.

Pētījumā iegūtie dati par mācību gaitā un sekmēm apstiprina citu pētnieku secinājumus, ka jaunieši ar zemu izglītību visbiežāk pārtrauc mācības naudas trūkuma un ģimenes apstākļu dēļ. Daudziem jauniešiem nākas meklēt un strādāt algotu darbu. Viņiem ir arī izteikta vēlēšanās uzsākt patstāvīgu dzīvi.

Jaunieši bieži norāda, ka viņiem bija vājas sekmes dažādos mācību priekšmetos un konflikti ar skolotājiem. Jauniešiem vislielākās grūtības sagādājuši t.s. eksaktie mācību priekšmeti - matemātika un fizika. Salīdzinoši biežāk konfliktus ar skolotājiem piemin vīrieši. Viņiem ir arī detalizētāki skaidrojumi par šo konfliktu iemesliem. Sievietes savukārt biežāk atzīmē, ka dažādi ģimenes apstākļi – visbiežāk grūtniecība vai bērna piedzimšana - ir bijis mācību pārtraukšanas iemesls.

Analizējot jauniešu darba pieredzi, jāsecina, ka jaunieši ar zemu izglītību ir nodarbināti vienkāršajās profesijās, kurās nav nepieciešama īpaša izglītība un prasmes. Darba atalgojums par šādu darbu parasti ir salīdzinoši neliels. Tāpat darba apstākļi uzņēmumos, kuros ir nodarbināti šie jaunieši, ir nedroši un veselībai kaitīgi. Daudziem nodarbinātajiem jauniešiem ir nenormēts un nestandarta darba laiks. Daļēji strukturētās

intervijas un ekspertu intervijas liecina, ka daži jaunieši arī saņem algu „aploksnē”. Jaunieši ar zemu izglītību ir pakļauti dažādiem riskiem. Viņi nevar paļauties uz pastāvīgiem ienākumiem un daudz maz prognozējamu darba laiku. Nenoslēdzot darba līgumu, viņi ir neaizsargāti no darba devēju patvaļīgas rīcības un nevar pretendēt uz dažādiem pabalstiem darba vai darbaspēju zaudējuma gadījumā.

Aptaujātie un intervētie vīrieši ir nodarbināti dažādās vienkāršajās profesijās. Viņu darbs ir bieži fiziski smags un traumatisks. Sievietes savukārt ir biežāk nodarbinātas mazumtirdzniecības un šūšanas uzņēmumos. Šādā darbā jaunieši neiegūst darba tirgū pieprasītās prasmes un zināšanas, kuras veicinātu arī viņu karjeras virzību. Jaunieši ar zemu izglītību ir nodarbināti dažādos darbos, ko zinātniskajā literatūrā apzīmē ar vārdiem „strupceļa darbs”.

Analizējot aptaujas datus dažādos griezumos, jāsecina, ka vīriešiem un rīdziniekiem ir lielākas izredzes iegūt darba pieredzi. Sievietēm un citu reģionu jauniešiem šādu iespēju iegūt darba pieredzi ir salīdzinoši mazāk. Daudzas sievietes racionālu apsvērumu vadītas netiecas iegūt darbu tūlīt pēc bērna kopšanas atvaļinājuma. Savukārt jaunieši citos Latvijas reģionos nevar iegūt darbu darbavietu trūkuma, zemās ekonomiskās aktivitātes un nepietiekami attīstītās infrastruktūras dēļ.

Darba meklējumos jaunieši visbiežāk paļaujas uz savu sociālo tīklu – paziņu, radnieku un draugu palīdzību. Citus darba meklēšanas paņēmienus – darba sludinājumu meklēšanu un izvietošana presē vai internetā, reģistrāciju darbā iekārtošanas birojos – viņi izmanto salīdzinoši retāk. Ģimenes locekļi, draugi un paziņas ir motivēti palīdzēt jauniešiem meklēt darbu. Tāpat jaunieši vairāk uzticas tieši sev tuvu cilvēku sniegtajai informācijai. Citiem vārdiem, viņi vairāk paļaujas uz savām stiprajām saitēm un biežāk izmanto tās nodarbinātības jautājumu risināšanai.

Jauniešu rīcībā, piemēram, reģistrējoties NVA, var identificēt racionālus apsvērumus. Daudzi jaunieši ir izmantojuši dažādus NVA pakalpojumus. Viņi arī izprot dažādas Latvijas sociālās apdrošināšanas un sociālās palīdzības sistēmas nianses. Dažām jaunietēm reģistrācija NVA ļauj nodrošināt iztikas līdzekļus sev un saviem bērniem. Savukārt citiem bezdarbnieka statuss sniedz iespēju bez maksas iegūt autovadītāja apliecību. Svarīgi piebilst, ka sieviešu un vīriešu motivācija reģistrēties NVA ir atšķirīga.

Sievietes biežāk reģistrējas, lai saņemtu dažādus pabalstus. Savukārt vīrieši biežāk norāda, ka ar NVA palīdzību vēlas sameklēt darbu.

Raksturojot situāciju darba tirgū, daudzi vīrieši un aptaujātie rīdzinieku norāda, ka viņus neapmierina darba devēju piedāvātā darba samaksa. Sievietes savukārt netiecas atgriezties darba tirgū pēc iespējas ātrāk, jo viņām ir dažādi „ģimenes apstākļi”. Par eifēmismu kļuvušais apzīmējums „ģimenes apstākļi” var nozīmēt nepieciešamību kopt bērnu, rūpēties par mājsaimniecību, kā arī, iespējams, nespēju nodrošināt vietu bērnudārzā vai algot auklīti.

Jaunieši kritiski vērtē NVA organizēto pasākumu kvalitāti un efektivitāti. Viņi netic, ka šie aktīvie nodarbinātības pasākumi varētu mainīt viņu bezdarba situāciju vai sekmēt viņu karjeras izaugsmi. Aptaujāto rīdzinieku atbildes liecina, ka APSD nav nopietni apsverama alternatīva ienākumu gūšanai. Viņu izredzes atrast darbu un citus ienākumu avotus ir salīdzinoši lielākas nekā jauniešiem citos reģionos. Savukārt Latgales jauniešiem piedalīšanās aktīvajos nodarbinātības pasākumos sniedz iespēju iegūt vismaz kaut kādus iztikas līdzekļus.

Daudzu sieviešu pasivitāti, iesaistoties NVA pasākumos, var skaidrot ar dažādiem racionāliem apsvērumiem un arī ierobežojumiem – nepieciešamību kopt bērnu un rūpēties par mājsaimniecību. Piedalīšanās NVA pasākumos nozīmētu materiālus zaudējumus. Daļa ienākumu ir jāatvēr transporta pakalpojumu un citu izdevumu segšanai, lai, piemēram, nokļūtu uz kursiem. Tāpat dažādi LR likumos noteiktie ierobežojumi un stimuli var motivēt dažus bezdarbniekus izvairīties no iesaistīšanās NVA pasākumos.

Dažādas pazīmes liecina, ka jauniešu ienākumi no nodarbinātības ir salīdzinoši nelieli. Dažos gadījumos bezdarbnieka pabalsts kombinācijā ar dažādiem citiem pašvaldības piešķirtajiem pabalstiem un sniegto palīdzību varētu būt pat finansiāli izdevīgāka alternatīva nekā algots darbs. Promocijas darba autors, uzskata, ka aptuveni 1/5 daļa aptaujāto jauniešiem ir pakļauta ievērojamam riskam nokļūt labklājības slazdā. Viņi iegūst savus ienākumus gan no pabalstiem, gan arī no neregistrētas nodarbinātības. Legalizējot savas darba attiecības, jaunieši zaudētu ne tikai bezdarbnieka statusu un bezdarbnieka pabalstu, bet arī iespēju saņemt sociālo palīdzību. Ievērojams risks nokļūt labklājības un bezdarba slazdā ir tieši cilvēkiem ar zemu izglītību, kuriem parasti

jāsamierinās ar maz atalgotu darbu. Dažkārt NVA reģistrētais bezdarbnieks var būt pat ieinteresēts, lai darba devējs ar viņu neslēdz darba līgumu un algu izmaksātu aploksnē.

Daudzi jauniešu pauda apņēmību iegūt papildu izglītību. Viņi ir iecerējuši papildināt savu izglītību dažādosursos, vakarskolā vai vidusskolā. Taču arī mācībām nepieciešams atvēlēt laiku, kas ir sarežģīti, ja jauniešs ir nodarbināts. Mātēm ar bērniem pirmsskolas vecumā atsākt mācības varētu būt tikpat grūti, īpaši gadījumos, kad nav iespējams nodrošināt bērnam vietu bērnudārzā vai atstāt viņu pie kāda ģimenes locekļa.

Jauniešu paustā vēlme iegūt izglītību ir drīzāk vērtējama kā deklaratīvs mērķis. Vecāki, skolotāji, arī darba devēji viņiem atgādina par nepieciešamību iegūt izglītību. Tomēr, šķiet, citi jauniešu mērķi ir svarīgāki. Daudziem jauniešiem ir izteikta vēlēšanās iegūt neatkarību no vecākiem un iegūt materiālu stabilitāti. Motīvi šādai vēlmei ir dažādi. Tie varētu būt konflikti ģimenē, materiālais trūkums un arī personiskās rakstura īpašības. Jaunieši uzskata, ka šādu neatkarību un materiālo stabilitāti var iegūt strādājot. Darbs viņiem nodrošinātu ienākumus, kas nepieciešami patstāvīgas dzīves uzsākšanai.

Jaunieši bieži pamet mācības un savu dzīvesvietu, lai varētu uzsākt savu patstāvīgu dzīvi. Viņi atrod dažādus risinājumus – dzīvo pie draugiem, īrē dzīvokli, atrod darbu u.tml. Jauniešu problēmas ir ļoti dažādas un specifiskas, tomēr viņiem ir raksturīga viena kopīga iezīme. Viņi ir pārliecināti, ka ar naudu viņi var atrisināt savas problēmas. Ja vien būtu vairāk naudas, būtu arī iespēja īrēt dzīvokli, dibināt ģimeni, nodrošināt bērniem pienācīgu aprūpi. Tādējādi algots darbs, viņuprāt, ir saprātīga rīcības alternatīva, lai augstāk minētās problēmas atrisinātu.

Jaunieši ar zemu izglītību nespēj prognozēt savas rīcības sekas. Lai nopelnītu naudu, viņi samierinās ar darbu, kas viņus neinteresē un kas visdrīzāk neattīsta noderīgas prasmes. Daži jaunieši ir devušies uz ārvalstīm, lai lasītu zemenes vai saiņotu salātus. Viņu kvalifikācija un līdz ar to izredzes darba tirgū faktiski nemainās. Iegūtā pieredze un prasmes viņiem ir maz noderīgas, lai pretendētu uz labāk atalgotu un drošāku darbu nākotnē.

Izmantojot ierobežotās racionalitātes teorijā lietotos jēdzienus, var secināt, ka daudzi jaunieši nespēj izkalkulēt optimālu rīcības virzienu. Viņi nespēj identificēt tādas rīcības alternatīvas, kuras varētu sekmēt situācijas uzlabošanu. Jaunieši redz, ka viņiem pazīstami cilvēki dodas uz ārvalstīm un ka daži no šiem cilvēkiem kļūst turīgāki pat bez

vērā ņemamas izglītības un darba pieredzes. Daži jaunieši var iegūt priekšstatu, ka arī bez izglītības un pieredzes cilvēki var nopelnīt naudu.

Jaunieši nepēta dažādus informācijas avotus par nodarbinātības alternatīvām (plašsaziņas līdzekļu ziņas, statistisko datu apkopojumus u.tml.). Viņi paļaujas uz sev pazīstamu cilvēku sniegto informāciju. Jaunieši apsver ierobežotu alternatīvu kopu, kuru viņi izvēlas pēc sev saprotamiem kritērijiem (iespējamais atalgojums, paziņu rekomendācija, iepriekšējā pieredze). Daudziem jauniešiem viens no galvenajiem kritērijiem ir atalgojums. Pārējiem kritērijiem, piemēram, darba drošībai, apstākļiem un izaugsmes iespējām, alternatīvu apsvēršanā ir pakārtota nozīme. Jauniešu paustā vēlme iegūt jebkuru labi atalgotu darbu norāda uz viņu tiekšanās līmeni. Viņi meklēs tādu darbu, kurš nodrošinās pietiekami lielus ienākumus un kuru izpildei nav nepieciešama sevišķi augsta izglītība.

Šādu tiekšanos un ekspektāciju veidošanos varēja arī ietekmēt straujā ekonomiskā izaugsme Latvijā neilgi pēc iestāšanās ES, kuru stimulēja arī viegli pieejamie ārvalstu kredītresursi mājokļu celtniecībai. Būvniecības nozarē sāka pietrūkt darbaroku. Uzņēmumi bija spiesti rekrutēt arī mazkvalificētus darbiniekus, kuriem maksāja nesamērīgi lielas algas. Vidējais atalgojums šajā nozarē bija augstāks nekā citās nozarēs. Iespējams, tāpēc daudziem jauniešiem ar zemu izglītību varēja rasties priekšstats, ka arī bez īpašas pieredzes un izglītības var nopelnīt pietiekami daudz. Varēja šķist, ka mācības nenodrošina tūlītēja labuma iegūšanu. Dažiem jauniešiem varēja pietrūkt motivācijas turpināt mācības. Par to pastarpināti liecina arī CSP dati, kas norāda uz pamatskolu nepabeigušo skaita pieaugumu tieši tajos gados, kad ekonomiskā izaugsme bija visstraujākā.

Jaunieši ar zemu izglītību tiecas rīkoties racionāli, t.i., sasniegt savus mērķus ar, viņuprāt, visefektīvākajiem līdzekļiem – darbu un materiālās palīdzības iegūšanu, izmantojot valsts un pašvaldību pabalstus un pakalpojumus. Daudziem jauniešiem šķiet, ka tās ir vissaprātīgākās rīcības alternatīvas. Tās nodrošina tūlītēju taustāmu ieguvumu. Savukārt mācības vidusskolā vai arodskolā ietver dažādus riskus un zaudējumus. Turklāt iespējamie ieguvumi ir visai neskaidri un grūti prognozējami.

Jaunieši nespēj prognozēt savas rīcības sekas un plānot ilgtermiņā. Viņiem ir arī grūti saskatīt cēloņus viņu nedrošajai situācijai darba tirgū un sabiedrībā. Pieņemot lēmumu,

jaunieši drīzāk ņem vērā tūlītējus ieguvumus un zaudējumus. Šāda alternatīvu izvēle un rīcība noved pie neplānotām sekām – nokļūšanas labklājības slazdā un nodarbinātības dažādiem riskiem pakļautajos darba tirgus segmentos.

Autors uzskata, ka Saimona ierobežotās racionalitātes teorija ir piemērota, izskaidrojot indivīdu motivāciju un rīcību darba tirgū. Tā arī palīdz identificēt, kā indivīds izvēlas un apsver dažādas rīcības alternatīvas. Tieši šis aspekts ir bieži ignorēts vai tikai virspusēji analizēts daudzos nodarbinātības pētījumus. Autors ar savu darbu vēlas pievērst citu pētnieku uzmanību, ka nav iespējams, piemēram, pētīt labklājības slazdu, neanalizējot arī pašu indivīdu rīcības motīvus un lēmumu pieņemšanu. Tādējādi šis promocijas darbs varētu kalpot kā izziņas avots citiem pētniekiem, kuri vēlas analizēt darba tirgu. Šis pētījums arī varētu būt noderīgs nodarbinātības politikas veidotājiem, kuri plāno un īsteno dažādus aktīvos nodarbinātības pasākumus.

Autors arī vēlas uzsvērt, ka līdz šim Latvijā ir pietrūcis longitudinālu pētījumu par indivīdu karjeras attīstību ilgākā laika posmā. Tāpat nav veikti pētījumi par nodokļu, nodarbinātības un sociālās politikas ietekmi uz motivāciju meklēt darbu un būt nodarbinātam. Šādi pētījumi ļautu adekvātāk nomērīt un raksturot ne tikai indivīda motivāciju un rīcību, bet arī saprast, kā (pie kādiem nosacījumiem, apstākļiem) veidojas, piemēram, labklājības slazds.

6. Rekomendācijas

Šajā nodaļā autors iekļāvis vairākas rekomendācijas gan darba tirgus pētniekiem, gan arī nodarbinātības politikas veidotājiem, ko būtu jāņem vērā, analizējot nodarbinātību raksturojošos statistikas un pētījuma datus un īstenojot dažādus t.s. aktīvos nodarbinātības pasākumus. Šīs rekomendācijas izriet gan no autora veiktā empīriskā pētījuma datiem, gan arī no plašāka datu kopuma analīzes – politikas dokumentu, normatīvo aktu un citu pētnieku darbiem. Te arī būtu jānorāda, ka autoram ir bijušas daudzas neformālas tikšanās un sarunas ar pašvaldības un valsts institūciju pārstāvjiem, kas šajā darbā netiek aplūkotas, bet kuras tomēr varēja ietekmēt autora spriedumus noteiktos jautājumos.

Lai noskaidrotu, vai un cik lielā mēra dažādas sociālās grupas ir pakļautas riskam nokļūt labklājības slazdā, būtu nepieciešami speciāli šim mērķim organizēti pētījumi. Līdz šim darba tirgus pētnieki Latvijā augstāk minētajai parādībai ir pievērsuši maz uzmanības. Par to liecina gan dažādas pētījumu atskaites, gan arī akadēmiskajos rakstos skartā tematika. CSP un NVA veiktie darba tirgus apsekojumi nesniedz priekšstatu par šīs parādības izplatību un cēloņiem. Tāpat dažādos darba tirgus pētījumos izmantotie instrumentāriji, tajā skaitā arī šajā promocijas darbā izmantotā anketa un interviju plāni, nav piemēroti labklājības slazda izpētei. Darba tirgus pētījumiem ir atšķirīgi mērķi un uzdevumi. Ir ļoti grūti ar nepiemērota instrumentārija palīdzību izpētīt citu parādību un iegūt atbildes uz jautājumiem, kas nav saistīti ar pētījuma mērķi un uzdevumiem.

Labklājības slazdu visdrīzāk vajadzētu pētīt ar piemērota instrumentārija un metožu palīdzību. Tie varētu būt longitudinālie paneļpētījumi ar salīdzinoši lielu izlasi, kas ļautu izpētīt dažādu sociālekonomisko grupu uzvedību darba tirgū. Jauniešu, pirmspensijas vecuma cilvēku, sieviešu un vīriešu motivācija un rīcība varētu būt atšķirīga. Tāpat instrumentārijam (aptaujas anketām, interviju plāniem) vajadzētu būt piemērotam šo dažādo grupu motivācijas un rīcības izpētei.

Nelielo interesi no pētnieku puses par augstāk minētās parādības izpēti var skaidrot arī ar valsts un pašvaldību institūciju pieprasījuma trūkumu pēc šādiem pētījumiem. Zemo pieprasījumu var drīzāk izskaidrot ar šajās institūcijās strādājošo nepietiekamo informētību un izpratni par labklājības slazdu un tā ietekmi uz cilvēku rīcību darba tirgū. Šāds priekšstats autoram ir radies no daudzām neformālām sarunām ar NVA un pašvaldību darbiniekiem. Daudziem šo institūciju darbiniekiem jēdzieni „labklājības

slazds”, „bezdarba slazds” un „zemas darba samaksas slazds” ir sveši. Šie jēdzieni nav kļuvuši par viņu profesionālās leksikas daļu. Tas nozīmē, ka darba tirgus pētniekiem būtu biežāk jāskaidro potenciālajiem pētījumu organizētājiem, kādi faktori ietekmē dažādu sociālo grupu motivāciju un rīcību darba tirgū, ar kādu jēdzienu un indikatoru palīdzību šos faktorus var izskaidrot un izpētīt. Vispiemērotākie informācijas kanāli varētu būt gan raksti un uzstāšanās plašsaziņas līdzekļos, gan arī piedalīšanās dažādos augstāk minēto institūciju organizētajos semināros un darba grupās.

Visbeidzot, pētījuma projektā, kura mērķis būtu izpētīt labklājības slazdu un tā cēloņus, vajadzētu iesaistīt dažādu nozaru un institūciju pārstāvjus. Tas nevar būt vienkārši tipisks socioloģisks pētījums, kurā pēta cilvēku attieksmes un vērtības. Labklājības, bezdarba un zemas darba samaksas slazda sliekšni (threshold) var ietekmēt daudzi faktori: izmaiņas nodokļu likmēs, dažādu pabalstu piešķiršanas kārtībā, infrastruktūras pieejamība (sabiedriskais transports, bērnudārzs), mobilitāte (iespēja pārvietoties), algu līmenis noteiktās profesiju grupās, vispārējā ekonomiskā situācija utt. Šāda pētījuma veikšanai ir nepieciešami eksperti ar dažādām zināšanām un praktiskā darba pieredzi – sociālie darbinieki, NVA, VID, VDI un pašvaldības pārstāvji, kā arī juristi, sociologi un ekonomisti.

Kā norāda britu izdevums „The Economist” rakstā „Dārgais karš” (The Costly War), valdībai ir ļoti grūti novērst labklājības slazda veidošanos un cīnīties ar atkarību no valsts un pašvaldību sniegtās palīdzības (fight dependency culture). Tāpat ir diezgan sarežģīti stimulēt meklēt darbu to cilvēku vidū, kuri pabalstu saņemšanu uzskata par saprātīgu un racionālu rīcību (The Economist, 26.06.10.: 58). Valdība var izmantot dažādus paņēmienus, lai novērstu slazdu veidošanos, taču pamatā šiem dažādajiem pasākumiem ir divas atšķirīgas pieejas – vai nu padarīt darbu (nodarbinātības alternatīvu) pievilcīgāku, vai arī padarīt pabalstus grūtāk pieejamus. Pirmajā gadījumā tās varētu būt dažādas nodokļu atlaides vai subsīdijas darba devējiem, lai viņiem, piemēram, jauniešu nodarbināšana būtu lētāka un tādējādi izdevīgāka. Otrajā gadījumā valdība un pašvaldības var noteikt specifiskus kritērijus dažādu pabalstu saņemšanai, kas apgrūtinātu daudzām sociālajām grupām iegūt šo pabalstus, piemēram, nosakot zemāku ienākumu sliekšni, lai varētu pretendēt uz noteiktu pabalstu, rūpīgāk sekojot, kā tiek pildīti līdzdarbības pienākumi u.tml. Visdrīzāk valdībai un pašvaldībām vajadzētu kombinēt

abas šīs pieejas, lai vienlaicīgi gan stimulētu nodarbinātību, gan arī atturētu dažus no ļaunprātīgas sociālās apdrošināšanas un palīdzības sistēmas izmantošanas.

Jauniešiem ar zemu izglītību ir ļoti svarīgi iegūt jebkādu darba pieredzi un iemaņas. Darba devējiem Latvijā šobrīd nav radīts pietiekami daudz stimulu, lai šo jauniešu grupu nodarbinātu. Dažādi normatīvie akti (piemēram, Darba likums, likums „Par valsts sociālo apdrošināšanu”) rada ievērojamus šķēršļus jauniešu, īpaši nepilngadīgo jauniešu, nodarbināšanai. Promocijas darba autors uzskata, ka, aizsargājot jauniešu intereses, darba devējam jauniešu nodarbināšana kā alternatīva ir kļuvusi dārga un nepievilcīga. Dažos gadījumos viņam jauniešu pieņemšana darbā var šķist pat riskanta un neizdevīga alternatīva. Iespējams, nodarbinātības ekspertiem un politisko lēmumu pieņēmējiem vajadzētu nopietni apsvērt, kādi ierobežojumi būt jāatceļ vai kādas saprātīgas prasības darba devējam būtu jāizvirza, kādi materiāli stimuli būtu jārada (nodokļu atlaides, subsīdijas darba vietu radīšanai), lai viņam būtu izdevīgi nodarbināt jauniešus, īpaši tos jauniešus, kuriem nav izglītības un darba pieredzes.

Nodarbinātība ne vienmēr ir visizdevīgākā un vissaprātīgākā alternatīva, raugoties no daudzu cilvēku skatupunkta. Tas īpaši attiecas uz dažām sociālajām grupām – cilvēkiem ar zemiem ienākumiem (minimālo algu), invalīdiem, atsevišķu reģionu iedzīvotājiem (attālākos Latvijas novados) un personām (mātēm) pēc bērna kopšanas atvaļinājuma. Pēdējos divos gados, pieaugot nodokļu likmēm, samazinoties neapliekamajam minimumam un sadārdzinoties sabiedriskā transporta pakalpojumiem, neto ienākumi no darba kļuva mazāki. To visās izjūt augstāk minēto grupu cilvēki, kuri arvien biežāk meklēja palīdzību valsts un pašvaldību institūcijās. Tas nozīmē, ka arvien lielāks cilvēku skaits, tajā skaitā arī jaunieši ar zemu izglītību, ir pakļauti riskam nokļūt labklājības slazdā. Šo risku pilnībā nevar novērst, tomēr, iespējams, nodarbinātības politikas veidotājiem būtu jāapsver risinājumi, kā samazināt nodokļu slogu cilvēkiem ar zemiem ienākumiem, kā veicināt darbaspēka ģeogrāfisko mobilitāti (sakārtot sabiedriskā transporta infrastruktūru) un nodrošināt bērnu audzināšanas pakalpojumu pieejamību daudzās Latvijas pašvaldībās. Atsevišķu institūciju organizētie pasākumi var nedot cerētos rezultātus, ja iesaistītās institūcijas (valdība, NVA, pašvaldības) nedarbojas saskaņoti. Piemēram, neapliekamā minimuma samazināšana, ienākuma nodokļa likmes paaugstināšana, vienlaicīgi nesamazinot pabalstus vai pat dažos gadījumos tos palielinot,

var radīt pilnīgi pretēju efektu – labklājības, bezdarba un zemas darba samaksas slazda veidošanos.

Lai saņemtu nepieciešamos pabalstus un sociālo palīdzību, bezdarbniekiem, darba meklētājiem un sociālo dienestu klientiem jāreģistrējas gan NVA, gan arī attiecīgo pašvaldību sociālajos dienestos. Reģistrācija un attiecīgā statusa iegūšana ietver ne tikai noteiktas tiesības (saņemt pabalstu), bet arī pienākumus (aktīvi līdzdarboties problēmu risināšanā). Atsevišķām grupām kā, piemēram, mātēm pēc bērna kopšanas atvaļinājuma, ir ļoti sarežģīti vai pat dažkārt neiespējami pildīt normatīvajos aktos noteiktos līdzdarbības pienākumus un aktīvi meklēt darbu. Ja arī kādai mātei izdodas atrast darbu, tad nopietns šķērslis darba uzsākšanai ir bērnudārzu trūkums daudzās Latvijas pašvaldībās. Dažkārt godprātīgs bezdarbnieks un valsts vai pašvaldības iestāžu darbinieks var kļūt par augstāk minētās situācijas ķīlniekiem. Dažādos normatīvajos aktos ietvertu prasību pretrunīgums un infrastruktūras objektu trūkums var apgrūtināt vai liegt mātei pēc bērna kopšanas atvaļinājuma atgriezties darba tirgū. To arī norāda intervētie eksperti, kuri uzskata, ka mātes nav jāspiež kaut ko darīt šādās situācijās. NVA un sociālie darbinieki dažkārt visai brīvi interpretē normatīvo aktu prasības, ļaujot mātēm turpināt bērnu aprūpi mājās un neprasot no viņām aktīvu līdzdarbošanos. Iespējams, nodarbinātības politikas veidotājiem vajadzētu apsvērt elastīgus risinājumus šādām problēmām, piemēram, normatīvajos aktos nosakot atšķirīgus līdzdarbības pienākumus dažādām sociālajām grupām. Mātēm, kuru pašvaldībās nav iespējams nodrošināt bērnudārzu, būtu jāļauj turpināt aprūpēt bērnu līdz noteiktam vecumam, nesamazinot valsts un pašvaldības pabalstus, kā arī nenosakot tādas līdzdarbības pienākumus, kurus nav iespējams konkrētajā situācijā izpildīt (piemēram, strādāt simtlatnieku programmā).

Daudzi jaunieši gan aptaujā, gan intervijās norādīja, ka ir iecerējuši mācīties vakarskolā. Daži ir nolēmuši arī iegūt profesionālo izglītību. Jāpiebilst, ka šīs ieceres jauniešiem būs arvien grūtāk realizēt, jo no 2000.gada gan vakarskolu, gan arī profesionālo skolu skaits Latvijā ir ievērojami samazinājies. Piemēram, 2000./2001. mācību gadā to skaits bija attiecīgi 37 un 120. Savukārt 2009./2010.mācību gadā – 31 un 85 (CSP, 2010h, 2010i). Protams, jāņem vērā arī fakts, ka šajā laikā zemās dzimstības dēļ ir arī samazinājies to jauniešu skaits, kuri varētu mācīties šajās skolās. Tomēr dažiem jauniešiem attālākos Latvijas novados varētu būt ievērojamas grūtības iegūt izglītību tieši skolu trūkuma dēļ.

Šo problēmu ne jaunieši, ne arī viņu vecāki, kuri bieži vien ir ar ierobežotiem materiāliem resursiem, paši nevar atrisināt. Gan valsts, gan arī pašvaldību institūcijām būtu jāmeklē dažādi risinājumi, kā jauniešiem nodrošināt iespēju iegūt izglītību. Ja vakarskolas vai profesionālās skolas uzturēšana un finansēšana objektīvu iemeslu dēļ nav iespējama (teritorijās ar nelielu iedzīvotāju skaitu), iesaistītajām institūcijām būtu jāmeklē netradicionāli un nestandarta risinājumi, piemēram, piedāvājot īstermiņa profesionālās apmācības kursus jauniešu dzīvesvietās, moduļu un nepilna laika apmācību, mācības nedēļas nogalēs u.tml. Atsevišķos gadījumos profesionālo apmācību var organizēt arī uzņēmumos, kas atrodas jauniešu dzīvesvietās.

Promocijas darbs autors jau norādīja, ka tikai 37% no 2010.gada I ceturksnī NVA reģistrētajiem jauniešiem ar zemu izglītību bija piedalījušies kādā no aktīvajiem nodarbinātības pasākumiem. T.s. simtlatnieku programmā piedalījās 12,4%. Vēl mazāks skaits jauniešu mācījās profesionālās apmācībasursos, t.i., 0,7% (NVA, 2010a). Šajosursos apmācība ilgst no 50 līdz 150 akadēmiskajām stundām. No apmācības efektivitātes viedokļa tas varētu būt vispiemērotākais risinājums tieši jauniešiem ar zemu izglītību. Īstermiņa kursi (kā sagatavot CV, arodkonsultācijas) šai grupai ir maz piemēroti, jo visdrīzāk viņiem nav ko rakstīt savā CV. Tāpat piedalīšanās simtlatnieku programmā neattīstīta tās prasmes, kuras viņiem varētu būt noderīgas vēlāk darba tirgū. To atzīst arī intervētie NVA un sociālo dienestu darbinieki. Šo jauniešu zemo aktivitāti (iesaistīšanos profesionālajā apmācībā) tikai daļēji var skaidrot ar viņu motivāciju, ieinteresētību un jau norādīto labklājības slazda situāciju. Visdrīzāk nelielo profesionālajā apmācībā iesaistīto jauniešu skaitu var izskaidrot ar NVA ierobežoto kapacitāti (finanšu un cilvēkresursu). Promocijas darba autors uzskata, ka nodarbinātības politikas veidotājiem (valdībai, NVA) steidzami jāmeklē šīs problēmas risinājumi. Cilvēki, kuri nav ieguvuši darba tirgū pieprasītās zināšanas un prasmes, var radīt ievērojamu slogu valsts un pašvaldību budžetiem (nepieciešamība piešķirt pabalstus vai sniegt pakalpojumus).

Dažādi NVA pasākumi un to efektivitāte ne vienmēr ir vērtējami pozitīvi. Dažādas pazīmes liecina, ka vismaz daži NVA organizēti aktīvie nodarbinātības pasākumi rada to, ko zinātniskajā literatūrā apzīmē ar jēdzienu „aizstāšanas efekts” (substitution effect) (sk. Kvist & Pedersen, 2007). Gan NVA dati, gan arī dažādu sociālo pētījumu dati (arī

promocijas darba autora veiktais empīriskais pētījums) liecina, ka reģistrēto bezdarbnieku un darba meklētāju vidū ir liels īpatsvars vienkāršo profesiju pārstāvju (pārdevējs, palīgstrādnieks, strādnieks). Tajā pašā laikā NVA organizētajos apmācībasursos bezdarbnieki var iegūt zināšanas un iemaņas tieši tādās pašās vai līdzīgās profesijās. Citiem vārdiem, NVA organizētajosursos apgūst profesijas, kuras darba tirgū nav pieprasītas vai kuru pārstāvju vidū ir liels bezdarbnieku īpatsvars. Promocijas darba autors uzskata, ka tā ir nelietderīga nodokļu maksātāju naudas tērēšana. Dažādi sociālie pētījumi liecina, ka „aizstāšanas efekts” ir vēl viena negatīva iezīme. Šādi nepārdomāti aktīvās nodarbinātības pasākumi var palielināt konkurenci darba meklētāju vidū un samazina vidējo algu līmeni atsevišķos darba tirgus segmentos (Kvist & Pedersen, 2007). Autors uzskata, ka mērķtiecīgāk izvēlēti un rūpīgāk sagatavoti apmācības kursi varētu sniegt labākus rezultātus. Tie būtu īpaši svarīgi jauniešiem ar zemu izglītību, kuri nav ieguvuši darba tirgū pieprasītās zināšanas, prasmes un pieredzi.

Gan autora veiktās intervijas, gan arī neformālās sarunas ar dažādu institūciju pārstāvjiem atklāj vēl vienu kritiski vērtējamu parādību. Sadarbība pašvaldību, NVA un uzņēmumu darbinieku starpā bieži vien ir tikai epizodiska un konkrētās ārkārtas (ad hoc) situācijas noteikta. Piemēram, NVA darbinieks piezvina konkrētās pašvaldības sociālā dienesta pārstāvim, lai noskaidrotu, kāpēc sociālā dienesta klienti nepiedalās simtlatnieku programmā. Savukārt sociālais darbinieks zvina klientiem, lai noskaidrotu, vai un kad viņi varētu piedalīties šajā programmā. Mērķtiecīgi virzīta sadarbība, kopīgu risinājumu meklēšana, dažādu pasākumu ietekmes izvērtēšana ir diezgan reti novērota parādība. Līdzīga epizodiska, ad hoc situācijas noteikta sadarbība veidojas starp uzņēmumiem, valsts un pašvaldību institūcijām. Uzņēmumu pārstāvji parasti vēršas NVA tikai tad, kad rodas akūta vajadzība – trūkst darbinieku vai vairāki darbinieki ir jāatlaiž u.tml. Šādās situācijās NVA bieži vien nevar sniegt tik nepieciešamo palīdzību, jo, piemēram, lai sagatavotu un izsludinātu iepirkuma konkursu mācību kursu sagatavošanai (lai sagatavotu jaunus darbiniekus noteiktām darbavietām), ir nepieciešami vismaz trīs mēneši. Organizētāka sadarbība un biežāki kontakti ar attiecīgo institūciju pārstāvjiem dotu iespēju laicīgi novērst minētās un citas līdzīgas problēmas.

Pateicība

Promocijas darba autors vēlas pateikties tiem daudzajiem cilvēkiem, kas palīdzēja un dažādi atbalstīja mani šo pēdējo septiņu gadu laikā, kurā tapa šis pētījums.

Es vēlos pateikties prof. Aivaram Tabunam par vērtīgajiem komentāriem un norādēm, plānojot dažādus darbus un sagatavojot šo promocijas darbu. Tāpat augsti novērtēju prof. Tāļa Tisenkopfa ieteikumus darba izstrādes pēdējā posmā, kas man ļāva skaidrāk formulēt atsevišķas domas un pamatot dažu jēdzienu izvēli.

Jauniešu aptauju un intervijas autoram nebūtu iespējams veikt bez daudzu cilvēku palīdzības un atsaucības. Īpaši vēlos pateikties Rīgas domes Sociālās pārvaldes Sociālās palīdzības administrēšanas nodaļas vadītājai Baibai Skujai, kura ne tikai sniedza izsmeļošas atbildes, bet arī pārskatīja un komentēja manis sagatavoto melnrakstu par valsts un pašvaldību normatīvajiem tiesību aktiem. Tāpat ievērojamu atbalstu man sniedza LU Filozofijas un socioloģijas institūta pētniece Ilze Trapenciere, kura organizēja ekspertu intervijas ar Tukuma rajona pašvaldības un uzņēmumu pārstāvjiem.

Vēlos arī pateikties daudzajiem NVA darbiniekiem, kuri man deva iespēju piedalīties jauniešu bezdarbnieku aptaujas organizēšanā, pēc mana lūguma sagatavoja dažādus datu apkopojumus un sniedza citu vērtīgu informāciju, kuru esmu analizējis šajā darbā. Īpašu pateicību vēlos izteikt NVA pārvaldes darbiniecei Grietai Tenterei, Rīgas reģionālās filiāles vadītājai Vijai Račinskai, šīs pašas filiāles darbiniecei Tatjanai Pasānei, Pakalpojumu departamenta direktora vietniekam Gundaram Ignatam un vecākajai statistiķei Inetai Lipskai.

Lielu pateicību vēlos izteikt arī tiem Latvijas, Liepājas un Daugavpils Universitātes studentiem, kas intervēja jauniešus dažādos Latvijas novados. Bez viņu patiesas ieinteresētības būtu ļoti grūti iegūt kvalitatīvus datus.

Visbeidzot vēlos pateikties maniem draugiem, darba kolēģiem un ģimenei par uzmundrinājuma vārdiem, izpratni un dažkārt iecietību nebūt ne vieglajā darba tapšanas laikā. Sirsnīgs paldies manai mīļotajai Danai, bez kuras iejūtības, sapratnes un atbalsta būtu grūti īstenot daudzas savas ieceres, kā arī sekmīgi pabeigt šo apjomīgo darbu.

Mareks Niklass

2012.gada 5.oktobris

Rīga

Izmantotie avoti

Valsts un pašvaldību normatīvie akti

- Bezdarbnieka un darba meklētāja statusa piešķiršanas kārtība un statusa piešķiršanai nepieciešamie dokumenti.* MK noteikumi Nr.891 (18.12.2007.) Latvijas Vēstnesis Nr. 205 (3781), 21.12.2007. Pieejams (tiešsaistē): <http://www.likumi.lv>
- Bezdarbnieku un darba meklētāju atbalsta likums.* LR likums (09.05.2002.). Latvijas Vēstnesis Nr. 80 (2655), 29.05.2002. Pieejams (tiešsaistē): <http://www.likumi.lv>
- Darba likums.* LR likums (20.06.2001.). Latvijas Vēstnesis, Nr. 105 (2492), 06.07.2001. Pieejams (tiešsaistē): <http://www.likumi.lv>
- Daugavpils pilsētas pašvaldības sociālie pabalsti.* Daugavpils pilsētas domes saistošie noteikumi Nr.3 (28.01.2010.) Latvijas Vēstnesis Nr. 32 (4224), 25.02.2010. Pieejams (tiešsaistē): <http://www.likumi.lv>
- Kārtība, kādā aprēķināms, piešķirams, izmaksājams pabalsts garantētā minimālā ienākumu līmeņa nodrošināšanai un slēdzama vienošanās par līdzdarbību.* MK noteikumi Nr.550 (17.06.2009.) Latvijas Vēstnesis Nr 97 (4083), 26.06.2009. Pieejams (tiešsaistē): <http://www.likumi.lv>
- Noteikumi par bērna kopšanas pabalsta un piemaksas pie bērna kopšanas pabalsta un vecāku pabalsta par dvīņiem vai vairākiem vienās dzemdībās dzimušiem bērniem apmēru, tā pārskatīšanas kārtību un pabalsta un piemaksas piešķiršanas un izmaksas kārtību.* MK noteikumi Nr.1609 (22.12.2009.) Latvijas Vēstnesis Nr. 204 (4190), 29.12.2009. Pieejams (tiešsaistē): <http://www.likumi.lv>
- Noteikumi par bezdarbnieka stipendiju profesionālās apmācības, pārkvalifikācijas un kvalifikācijas paaugstināšanas laikā un neformālās izglītības ieguves laikā.* MK noteikumi Nr.212 (03.03.2009.) Latvijas vēstnesis Nr. 38 (4024), 10.03.2009. Pieejams (tiešsaistē): <http://www.likumi.lv>
- Noteikumi par Cēsu novada pašvaldības sociālās palīdzības pabalstiem. Cēsu novada pašvaldības saistošie noteikumi Nr. 22 (26.11.2009.).* Pieejams (tiešsaistē): <http://www.cesis.lv>
- Noteikumi par garantēto minimālo ienākumu līmeni.* MK noteikumi Nr.1489 (15.12.2009.) Latvijas Vēstnesis Nr. 201 (4187), (22.12.2009.). Pieejams (tiešsaistē): <http://www.likumi.lv>
- Noteikumi par ģimenes vai atsevišķi dzīvojošas personas atzīšanu par trūcīgu.* MK noteikumi Nr.299 (30.03.2010.) Latvijas Vēstnesis Nr. 51/52 (4243/4244), 31.03.2010. Pieejams (tiešsaistē): <http://www.likumi.lv>
- Noteikumi par mēneša neapliekamā minimuma un nodokļa atvieglojuma apmēru iedzīvotāju ienākuma nodokļa aprēķināšanai.* MK noteikumi Nr.531 (14.06.2009.) Latvijas Vēstnesis Nr. 96 (4082), 19.06.2009. Pieejams (tiešsaistē): <http://www.likumi.lv>
- Noteikumi par minimālo mēneša darba algu un minimālo stundas tarifa likmi.* MK noteikumi Nr.791 (23.09.2008.) Latvijas Vēstnesis Nr. 150 (3934), 26.09.2008. Pieejams (tiešsaistē): <http://www.likumi.lv>

Noteikumi par Rīgas pilsētas pašvaldības sociālajiem pabalstiem. Rīgas domes saistošie noteikumi Nr.84 (03.07.2007.) Latvijas Vēstnesis Nr. 127 (3703), 08.08.2007. Pieejams (tiešsaistē): <http://www.likumi.lv>

Noteikumi par uzņēmējdarbības riska valsts nodevas apmēru, kā arī darbinieku prasījumu garantiju fondā un maksātspējas procesa izmaksu segšanai ieskaitāmās valsts nodevas daļu 2010.gadā. MK noteikumi Nr.1478 (15.12.2009.) Latvijas Vēstnesis Nr. 203 (4189), 28.12.2009. Pieejams (tiešsaistē): <http://www.likumi.lv>

Par "Metodisko norādījumu par iedzīvotāju ienākuma nodokļa aprēķināšanas kārtību" apstiprināšanu. VID rīkojums Nr.937 (24.05.2005.) Latvijas Vēstnesis Nr. 86 (3244), 01.06.2005. Pieejams (tiešsaistē): <http://www.likumi.lv>

Par apdrošināšanu bezdarba gadījumam. LR likums (25.11.1999.) Latvijas Vēstnesis, Nr. 416/419 (1876/1879), 15.12.1999. Pieejams (tiešsaistē): <http://www.likumi.lv>

Par dzīvokļa pabalstu Rīgas iedzīvotājiem. Rīgas domes saistošie noteikumi Nr. 56. (17.02.2004.) Latvijas Vēstnesis Nr. 31 (2979) 26.02.2004. Pieejams (tiešsaistē): <http://www.likumi.lv>

Par iedzīvotāju ienākuma nodokli. LR likums (11.05.1993) Latvijas Vēstnesis Nr 32, 01.06.1993. Pieejams (tiešsaistē): <http://www.likumi.lv>

Par maternitātes un slimības pabalstiem. LR likums (06.11.1995) Latvijas Vēstnesis Nr. 182 (465), 23.11.1995. Pieejams (tiešsaistē): <http://www.likumi.lv>

Par trūcīgas vai maznodrošinātas ģimenes (personas) statusa noteikšanu Rēzeknes pilsētas pašvaldībā. Rēzeknes pilsētas domes saistošie noteikumi Nr.10 (22.05.2009.) Latvijas Vēstnesis Nr. 105 (4091) (07.07.2009.). Pieejams (tiešsaistē): <http://www.likumi.lv>

Par valsts sociālo apdrošināšanu. LR likums. (01.10.1997) Latvijas Vēstnesis Nr. 274/276 (989/991), 21.10.1997. Pieejams (tiešsaistē): <http://www.likumi.lv>

Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums. LR likums (31.10.2002) Latvijas Vēstnesis Nr. 168 (2743), 19.11.2002. Pieejams (tiešsaistē): <http://www.likumi.lv>

Valsts sociālo pabalstu likums. LR likums (31.10.2002.) Latvijas Vēstnesis Nr. 168 (2743), 19.11.2002. Pieejams (tiešsaistē): <http://www.likumi.lv>

Vidējās apdrošināšanas iemaksu algas aprēķināšanas kārtība bezdarbnieka pabalsta apmēra noteikšanai un bezdarbnieka pabalsta un apbedīšanas pabalsta piešķiršanas, aprēķināšanas un izmaksas kārtība. MK noteikumi Nr.32 (25.01.2000.) Latvijas Vēstnesis Nr. 26/28 (1937/1939), 28.01.2000. Pieejams (tiešsaistē): <http://www.likumi.lv>

Statistisko datu avoti

EUROSTAT. (2010a). *At-risk-of-poverty-rate, by highest level of education attained.* Pieejams tiešsaistē (sk. 24.10.2010.): <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>

EUROSTAT. (2010b). *Percentage of the population aged 18-24 with at most lower secondary education and not in further education or training.* Pieejams tiešsaistē (sk. 24.10.2010.): <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>

EUROSTAT. (2010c). *Tax rate on low wage earners - Low wage trap.* Pieejams tiešsaistē (sk. 24.10.2010.): <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>

EUROSTAT. (2010d). *Tax rate on low wage earners - Unemployment trap.* Pieejams tiešsaistē (sk. 24.10.2010.): <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>

- EUROSTAT. (2010e). *The tax wedge on the labour cost measures the relative tax burden for an employed person with low earnings*. Pieejams tiešsaistē (sk. 24.10.2010.): <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>
- EUROSTAT. (2010f). *Unemployment rate, by age group*. Pieejams tiešsaistē (sk. 24.10.2010.): <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (13.08.2010.). *Par būvniecību un izsniegtajām būvatļaujām 2010. gada 2.ceturksnī*. Pieejams tiešsaistē (sk. 24.10.2010.): <http://www.csb.gov.lv/notikumi/par-buvniecibu-un-izsniegtajam-buvatlaujam-2010-gada-2cetursni-26313.html>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2010a). *Bezdarba slazds. Zemas darba samaksas slazds*. Npublicēts materiāls.
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2010b). *Augstskolas un koledžas (mācību gada sākumā)*. Pieejams tiešsaistē (sk. 24.10.2010.): <http://www.csb.lv>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2010c). *Izglītojamo skaits sadalījumā pa izglītības līmeņiem (mācību gada sākumā)*. Pieejams tiešsaistē (sk. 24.10.2010.): <http://www.csb.lv>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2010d). *Izglītojamo skaits vispārizglītojošajās vakara (maiņu) skolās pa klasēm (mācību gada sākumā)*. Pieejams tiešsaistē (sk. 24.10.2010.): <http://www.csb.lv>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2010e). *Kopējās pievienotās vērtības sadalījums pa darbības veidiem*. Pieejams tiešsaistē (sk. 24.10.2010.): <http://www.csb.lv>
- LR Centrālā Statistikas Pārvalde. (2010f). *Otrgadnieku un trešgadnieku skaits vispārizglītojošajās skolās (mācību gada sākumā)*. Pieejams tiešsaistē (sk. 24.10.2010.): <http://www.csb.lv>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2010g). *Pamatskolu un vidusskolu beigušo turpmākā izglītība (%)*. Pieejams tiešsaistē (sk. 24.10.2010.): <http://www.csb.lv>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2010h). *Profesionālās izglītības iestādes*. Pieejams tiešsaistē (sk. 24.10.2010.): <http://www.csb.lv>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2010i). *Vakara (maiņu) vispārizglītojošās skolas (mācību gada sākumā)*. Pieejams tiešsaistē (sk. 24.10.2010.): <http://www.csb.lv>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2010j). *Vīriešu un sieviešu vecuma struktūra gada sākumā (pa 5 gadu vecuma grupām)*. Pieejams tiešsaistē (sk. 24.10.2010.): <http://www.csb.lv>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (28.01.2010.). *Par nabadzības un sociālās nevienlīdzības rādītājiem*. Pieejams tiešsaistē (sk. 24.10.2010.): <http://www.csb.lv>

Citi avoti

- Alcock, P., & Pearson, S. (1999). Raising the Poverty Plateau: The Impact of Means-tested Rebates from Local Authority Charges on Low-Income Households. *Journal of Social Policy*, 28(3), 497-116.
- Altman, Morris. (2006). *Handbook of Contemporary Behavioral Economics : Foundations and Developments*. Armonk, NY, USA: M.E. Sharpe, Inc.
- Amado, Maria Luisa. (2006). *Mexican Immigrants in the Labor Market : The Strength of Strong Ties*. New York, NY, USA: LFB Scholarly Publishing
- AS "Inspecta Latvia" & RSU DVVI (2007). *Darba apstākļi un riski Latvijā*. Rīga: A/S "Inspecta Latvia"
- Atkinson, W. (2007). Beyond false oppositions: a reply to Beck. *British Journal of*

- Sociology*, pp. 707-715, from 10.1111/j.1468-4446.2007.00172.x
- Audas, R., Berde, É., & Dolton, P. (2005). Youth unemployment and labour market transitions in Hungary. *Education Economics*, 13(1), 1-25. doi:10.1080/0964529042000325180.
- Axelsson, L., Andersson, I., Edén, L., & Ejlertsson, G. (2007). Inequalities of quality of life in unemployed young adults: A population-based questionnaire study. *International Journal for Equity in Health*, 61-9. doi:10.1186/1475-9276-6-1.
- Baker, S., Brown, B., & Fazey, J. (2006). Individualization in the widening participation debate. *London Review of Education*, 4(2), 169-182. doi:10.1080/14748460600855302.
- Baltijas Sociālās zinātņu institūts & RS Group. (2006). *Darba algas un to ietekmējošie faktori*. Rīga: RS Group. Pieejams tiešsaistē: <http://www.bszi.lv/downloads/resources/darba%20algas/darba-algas-un-to-ietekmejosie-faktori.pdf>.
- Baranowska, A., & Gebel, M. (2010). The Determinants of Youth Temporary Employment in The Enlarged Europe. *European Societies*, 12(3), 367-390. doi:10.1080/14616690903165434.
- Baron, S. (2008). Street Youth, Unemployment, and Crime: Is It That Simple? Using General Strain Theory to Untangle the Relationship. *Canadian Journal of Criminology & Criminal Justice*, 50(4), 399-434. Retrieved from Academic Search Complete database.
- Barr, Nicholas (Editor). (2005). *Labor Markets and Social Policy in Central and Eastern Europe : The Accession and Beyond*. Herndon, VA, USA: World Bank Publications
- Bay, A., & Blekesaune, M. (2002). Youth, unemployment and political marginalisation. *International Journal of Social Welfare*, 11(2), 132. Retrieved from Academic Search Complete database.
- Bazeley, Patricia. (2007). *Qualitative data analysis with NVivo*. SAGE
- Bebriša, Iveta, Ieviņa, Ilze & Krastiņa, Līga. (2007). *Skolēnu atbiršana pamatskolās: problēmas risinājumi*. Rīga : Baltijas Sociālo zinātņu institūts. ISBN 9789984994000. Pieejams tiešsaistē: http://www.biss.soc.lv/downloads/.../skolenu_atbirsana_pamatskolas.pdf
- Beck, U. (2000). *The brave new world of work*. Cambridge, Polity Press.
- Beck, U. (2007). Beyond class and nation: reframing social inequalities in a globalizing world. *British Journal of Sociology*, 58(4), 679-705. doi:10.1111/j.1468-4446.2007.00171.x.
- Beck, U. and M. Ritter (1992). *Risk Society : Towards a New Modernity*, Sage Publications
- Beck, U., & Beck-Gernsheim, E. (2001). *Individualization : institutionalized individualism and its social and political consequences*. London: SAGE.
- Bela, Baiba. & Tisenkopfs, Tālis. (2006). *Dzīves kvalitāte Latvijā*. Stratēģiskās analīzes komisija. Rīga: Zinātne. ISBN 9984767752
- Biedrība „Jauniešu konsultācijas”. (2006). *Pētījums par skolēnu vasaras nodarbinātības pasākumā iesaistīto jauniešu profesijas izvēli. NVA skolēnu vasaras nodarbinātības pasākumā iesaistīto jauniešu aptauja. Galaziņojums*. Eiropas

- Sociālā fonda nacionālās programmas “Darba tirgus pētījumi” projekts “Nodarbinātības valsts aģentūras pētījumi”. Pieejams tiešsaistē: <http://www.nva.lv>
- Blau, P. M. (1959). Organizations. *Industrial & Labor Relations Review*, 13(1), 140-141.
- Bullis, M., & Yovanoff, P. (2006). Idle Hands: Community Employment Experiences of Formerly Incarcerated Youth. *Journal of Emotional & Behavioral Disorders*, 14(2), 71-85. Retrieved from Academic Search Complete database.
- Byosiere, P., Luethge, D., Vas, A and M. Paz Salmador (2010). Diffusion of Organizational Innovation: Knowledge Transfer through Social Networks. *International Journal of Technology Management*, 49, 4, 401-420.
- Carter, E., & Lunsford, L. (2005). Meaningful Work: Improving Employment Outcomes for Transition-Age Youth With Emotional and Behavioral Disorders. *Preventing School Failure*, 49(2), 63-69. Retrieved from Academic Search Complete database.
- Chaykowski, R. P. E., & Powell, L. M. E. (1999). *Women and work*. Kingston: John Deutsch Institute for the Study of Economic Policy, Queen's University.
- Cuesta, M. B. (2008). Low-wage Employment and Mobility in Spain, *LABOUR: Review of Labour Economics & Industrial Relations* (Vol. 22, pp. 115-146).
- Cunningham, Wendy; World Bank. (2007). *Minimum Wages and Social Policy : Lessons from Developing Countries*. Herndon, VA, USA: World Bank Publications
- De Beer, P. (2007). How individualized are the dutch? *Current Sociology*, 55(3):389–413.
- de Goede, M., Spruijt, E., Maas, C., & Duindam, V. (2000). Family Problems and Youth Unemployment. *Adolescence*, 35(139), 587. Retrieved from Academic Search Complete database.
- Fabian, E. (2007). Urban Youth With Disabilities: Factors Affecting Transition Employment. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 50(3), 130-138. Retrieved from Academic Search Complete database.
- FACTUM & BICEPS. (2007). *Optimāla, nodarbinātību veicinoša nodokļu un pabalstu sistēma*. Eiropas Savienības struktūrfondu Nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi” Projekts „Labklājības ministrijas pētījumi”. Pieejams tiešsaistē: http://sf.lm.gov.lv/CMS/modules/EReditor/jscripts/tiny_mce/plugins/filemanager/files/esf/Petijumi/DTP_lielie/nodokli_teksts.pdf
- Furlong, A., & Kelly, P. (2005). The Brazilianisation of Youth Transitions in Australia and the UK?. *Australian Journal of Social Issues*, 40(2), 207-225. Retrieved from Academic Search Complete database.
- Furlong, Andy; Cartmel, Fred. (2006). *Young People and Social Change*. Buckingham, , GBR: Open University Press
- Franzén, E. M., & Kassman, A. (2005). Longer-term Labour-market Consequences of Economic Inactivity during Young Adulthood: A Swedish National Cohort Study. *Journal Of Youth Studies*, 8(4), 403-424. doi:10.1080/13676260500431719
- Gal, J. & Doron, A. (2000). Dealing with the elusive welfare-to-work issue: The case of poverty traps in Israel. *Social Policy and Administration*, 34:253-273.
- Gal, J. (2005). The Rise and Fall of Unemployment Insurance in Israel. *International Social Security Review*, 58(4), 107-116.

- Galgóczi, Béla (Editor); Leschke, Janine (Editor); Watt, Andrew (Editor). (2009). *EU Labour Migration Since Enlargement : Trends, Impacts and Policies*. Abingdon, Oxon, , GBR: Ashgate Publishing Group
- Gebauer, R., & Vobruba, G. (2003). The Open Unemployment Trap: Life at the Intersection of Labour Market and Welfare State. The Case of Germany. *Journal of Social Policy*, 32(4), 571-587.
- Granovetter, M. (1995). *Getting a job: a study of contacts and careers*. Chicago ; London, Chicago University Press.
- Granovetter, Mark. (1983). The strength of weak ties: A network theory revisited. *Sociological Theory*, 1:201–233
- Hall, J. R. (1994). Risk Society: Towards a New Modernity (Book). *Sociological Review*, 42(2), 344-346.
- Hallinan, M. T. (1975). Getting a Job: A Study of Contacts and Careers (Book). *Contemporary Sociology*, 4(3), 264-266.
- Hammer, T. (2007). Labour market integration of unemployed youth from a life course perspective: the case of Norway. *International Journal of Social Welfare*, 16(3), 249-257. doi:10.1111/j.1468-2397.2006.00467.x.
- Harsløf, I. (2006). The Impact of Welfare and Labour Market Institutions on Informal Recruitment in European Youth Labour Markets. *European Societies*, 8(4), 555-576. doi:10.1080/14616690601002616.
- Hazans, M. (2006). *Reģionālie pētījumi par bezdarbnieku sociālpsiholoģisko portretu. Latvija : pētījuma atskaite*. Rīga: Nodarbinātības valsts aģentūra. Pieejams tiešsaistē: http://www.nva.lv/docs/1_45135dc4cb20b9.91339932.pdf
- Heartfield, J. (2001). The Brave New World of Work (Book Review). *Capital & Class*, (75), 49-51. Retrieved from Academic Search Complete database.
- Hörschelmann, K., & Schäfer, N. (2005). Performing the global through the local—globalisation and individualisation in the spatial practices of young East Germans. *Children's Geographies*, 3(2), 219-242. doi:10.1080/14733280500161651.
- Hung, N. M., & Makdissi, P. (2004). Escaping the Poverty Trap in a Developing Rural Economy. *The Canadian Journal of Economics / Revue canadienne d'Economique*, 37(1), 123-139.
- Isengard, B. (2003). Youth Unemployment: Individual Risk Factors and Institutional Determinants. A Case Study of Germany and the United Kingdom. *Journal of Youth Studies*, 6(4), 357-376. Retrieved from Academic Search Complete database.
- Jacob, M. (2008). Unemployment benefits and parental resources: what helps the young unemployed with labour market integration?. *Journal of Youth Studies*, 11(2), 147-163. doi:10.1080/13676260701863413.
- Kingfisher, C. P. I. (1996). *Women in the American welfare trap*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Kirchner, C., & Smith, B. (2005). Transition to What? Education and Employment Outcomes for Visually Impaired Youths after High School. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 99(8), 499-504. Retrieved from Academic Search Complete database.
- Kļave, Evija. (2001). *Sociālā tīkla ietekme uz izglītības un profesionālajām izvēlēm*. Maģistra darbs. LU SZF.

- Koroļeva, I. (2007). *Jaunieši darba tirgū: situācijas un nodarbinātību ietekmējošo faktoru analīze*. Pieejams tiešsaistē: http://www.nva.gov.lv/esf/docs/16_46a9a188bb8aa2.85643069.pdf
- Krackhardt, David. (1992). "The Strength of Strong Ties: The Importance of Philos in Organizations." In N. Nohria & R. Eccles (eds.), *Networks and Organizations: Structure*
- Kraitone, Džoanna & citi. (2006). Pamatizglītību nepabeigušie skolēni. Network of Education Policy Centres & Providus. Pieejams tiešsaistē: <http://www.providus.lv/public/27035.html>
- Kvist, J. and Pedersen, L. (2007). Danish labour market activation policies. *National Institute Economic Review*, 202(1):99–112.
- Latvijas Universitāte. (2007). *Darbaspēka ģeogrāfiskā mobilitāte*. Eiropas Savienības struktūrfondu Nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi”. Projekts „Labklājības ministrijas pētījumi”. LU: Rīga, 232 lpp.
- Lin, N., Dayton, P., & Greenwald, P. (1978) . *The urban communication network and social stratification: A "small world experiment."* In B. D. Ruben (Ed.) , *Communication yearbook : Volume 1* (pp. 107-119) . New Brunswick: Transaction Books.
- Lindsay, C., & McQuaid, R. W. (2004). Avoiding the 'McJobs': Unemployed Job Seekers and Attitudes to Service Work. *Work Employment Society*, 18(2), 297-319.
- LR Labklājības ministrija (2007). *Dzimumu līdztiesības aspekti darba tirgū*. Eiropas Savienības struktūrfondu Nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi” projekts „Labklājības ministrijas pētījumi”, Rīga, 256.lpp. Pieejams tiešsaistē: <http://www.lm.gov.lv/text/674>
- LU FSI & LU VFF. (2009). *Latvijas jaunatnes portrets: integrācija sabiedrībā un marginalizācijas riski*. LU Akadēmiskais apgāds.
- LU, LU FSI & SIA Baltkonsults. (2007). *Augstāko un profesionālo mācību iestāžu absolventu profesionālā darbība pēc mācību beigšanas*. Eiropas Savienības struktūrfondu nacionālā programma „Darba tirgus pētījumi”. Projekts „Labklājības ministrijas pētījumi”. Pieejams tiešsaistē: <http://www.lm.gov.lv/text/674>
- Lundetræ, K., Gabrielsen, E., & Mykletun, R. (2010). Do basic skills predict youth unemployment (16- to 24-year-olds) also when controlled for accomplished upper-secondary school? A cross-country comparison. *Journal of Education & Work*, 23(3), 233-254. doi:10.1080/13639081003745439.
- LV.LV. (18.11.2007). *Nācijvalsts izvēles laikmetā. Intervija ar sociālantropologu Robertu Kīli*. Pieejams tiešsaistē (sk. 25.10.2010.). <http://www.lv.lv/index.php?menu=doc&id=166493>
- MacDonald, R., Shildrick, T., Webster, C., & Simpson, D. (2005). Growing Up in Poor Neighbourhoods: The Significance of Class and Place in the Extended Transitions of 'Socially Excluded' Young Adults. *Sociology*, 39(5), 873-891. doi:10.1177/0038038505058370.
- Mackenzie, R., Stuart, M., Forde, C., Greenwood, I., Gardiner, J., & Perrett, R. (2006). 'All that is Solid?': Class, Identity and the Maintenance of a Collective Orientation amongst Redundant Steelworkers. *Sociology*, 40(5), 833-852. Retrieved from Academic Search Complete database.

- Magnusson, Lars. & Ottoson, Jan. (2009). *The Evolution Of Path Dependence*. Edward Elgar
- Malmberg-Heimonen, I., & Julkunen, I. (2006). Out of Unemployment? A Comparative Analysis of the Risks and Opportunities Longer-term Unemployed Immigrant Youth Face when Entering the Labour Market. *Journal of Youth Studies*, 9(5), 575-592. doi:10.1080/13676260601021054.
- Manstead, A. S. R. and Hewstone, M. (Eds.) (1995). *The blackwell encyclopedia of social psychology*. Blackwell, Oxford
- Matsuba, M., Elder, G., Petrucci, F., & Marleau, T. (2008). Employment Training for At-risk Youth: A Program Evaluation Focusing on Changes in Psychological Well-being. *Child & Youth Care Forum*, 37(1), 15-26. doi:10.1007/s10566-007-9045-z.
- Matthews, R., Pendakur, R., & Young, N. (2009). Social Capital, Labour Markets, and Job-Finding in Urban and Rural Regions: comparing paths to employment in prosperous cities and stressed rural communities in Canada. *Sociological Review*, 57(2), 306-330. doi:10.1111/j.1467-954X.2009.01831.x.
- Meijers, F., & Riele, K. (2004). From Controlling to Constructive: Youth Unemployment Policy in Australia and The Netherlands. *Journal Of Social Policy*, 33(1), 3-25. doi:10.1017/S0047279403007256
- Meņšikovs, Vladimirs. (2007). *Izglītība zināšanu sabiedrības attīstībai Latvijā. Stratēģiskās analīzes komisija*. Rīga: Zinātne. ISBN 9789984808109
- Miller, C., & Porter, K. (2007). Barriers to employment among out-of-school youth. *Children & Youth Services Review*, 29(5), 572-587. doi:10.1016/j.childyouth.2006.11.001.
- Moffitt, Robert A. (Editor); National Bureau of Economic Research (Contributor). (2003). *Means-Tested Transfer Programs in the United States*. Chicago, IL, USA: University of Chicago Press
- Morgan, R., & Morgan, R. (2006). Self-Determined Employment Preference for Youth in Transition from School to Work in Rural Areas. *Rural Special Education Quarterly*, 25(4), 31-34. Retrieved from Academic Search Complete database.
- Muller, Walter (Editor); Gangl, Markus (Editor). (2003). *Transitions from Education to Work in Europe : The Integration of Youth into EU Labour Markets*. Oxford, GBR: Oxford University Press
- Murphy, J. W. (1992). Reason, Bounded Rationality, and the Lebenswelt: Socially Sensitive Decision Making. *American Journal of Economics & Sociology*, 51(3), 293.
- Mythen, G. (2004). *Ulrich Beck : a critical introduction to the risk society*. London: Pluto.
- Mythen, G. (2005). Employment, individualization and insecurity: rethinking the risk society perspective. *Sociological Review*, 53(1), 129-149.
- Neumark, David (Editor); Wascher, William L. (Editor). (2008). *Minimum Wages*. Cambridge, MA, USA: MIT Press
- Niklass, M. (2001). *Aktīvās nodarbinātības pasākumi un to efektivitāte*. Bakalaura darbs. LU SZF.
- Niklass, M. (2003). *Darbinieku rekrutācija: gadījuma analīze NVD filiālē "Rīgas pilsētas centrs."* Maģistra darbs. LU SZF.
- Niklass, M. (2006). *Bounded rationality and welfare trap*. Unpublished article for Oslo

- Summer School in Comparative Social Science Studies.
- Nodarbinātības Valsts aģentūra (2010a). *Datu apkopojums par jauniešiem bez vidējās vai profesionālās izglītības 15-24 gadu vecumā (nepublicēts materiāls)*.
- Nodarbinātības Valsts aģentūra (2010b). *15 profesijas, kurās 2010.gada 31.martā bija lielākais reģistrēto bezdarbnieku skaits*. Pieejams tiešsaistē (sk. 24.10.2010.): <http://www.nva.lv>
- Nodarbinātības Valsts aģentūra (2010c). *15 profesijas, kurās 2010.gada 31.martā bija lielākais reģistrēto brīvo darba vietu skaits*. Pieejams tiešsaistē (sk. 24.10.2010.): <http://www.nva.lv>
- Nodarbinātības Valsts aģentūra (2010d). *Reģistrētais bezdarba līmenis valstī*. Pieejams tiešsaistē (sk. 24.10.2010.): <http://www.nva.lv/index.php?cid=6>
- Nodarbinātības valsts aģentūra. (2006). *Absolventu – bezdarbnieku aptauja. 2006.gada oktobris – novembris*. Eiropas Sociālā fonda nacionālās programmas “Darba tirgus pētījumi” projekts “Nodarbinātības valsts aģentūras pētījumi”. Pieejams tiešsaistē: <http://www.nva.lv>
- Nodarbinātības valsts aģentūra. (2008). *12. klašu skolēnu profesionālo plānu izpēte "Open paaudze"*. Nodarbinātības valsts aģentūra. Pieejams tiešsaistē: http://www.politika.lv/temas/izglitiba_un_nodarbinatiba/16661/
- Noordhoff, Floris. (2008). *Persistent Poverty in the Netherlands: A Sociological Study*. Amsterdam, NLD: Amsterdam University Press
- Ødegård, G., & Berglund, F. (2008). Political participation in late modernity among Norwegian youth: an individual choice or a statement of social class?. *Journal Of Youth Studies*, 11(6), 593-610. doi:10.1080/13676260802247573
- OECD. (2005). *OECD Employment Outlook*. Pieejams tiešsaistē (sk. 25.10.2010.) <http://www.oecd.org/dataoecd/2/39/36780874.pdf>
- OECD. (2010). *Making Reform Happen. Lessons from OECD Countries*. Pieejams tiešsaistē (sk. 25.10.2010.): <http://www.oecd.org/dataoecd/15/12/46159078.pdf>
- Ozoliņa, Ilze. (2005). *Jauniešu profesionālās un dzīves izvēles: gadījuma analīze Rīgas un Balvu pilsētās*. Bakalaura darbs. LU SZF.
- Page, Scott E. (2006). Path Dependence. *Quarterly Journal of Political Science*, Vol. 1: 87–115
- Parnes, H. S. (1976). Getting a Job: A Study of Contacts and Careers. *Industrial & Labor Relations Review*, 29(2), 305-307.
- Pedersen, P. J., & Smith, N. (2002). Unemployment Traps: Do Financial Disincentives Matter? *European Sociological Review*, 18(3), 271-288.
- Pilkington, H. (2007). In good company: risk, security and choice in young people's drug decisions. *Sociological Review*, 55(2), 373-392. doi:10.1111/j.1467-954X.2007.00710.x.
- Projekts "Nodarbinātības valsts aģentūras pētījumi". (2006). *Jauniešu-bezdarbnieku kvalitatīvā sastāva atbilstības darba tirgus pieprasījumam izvērtēšana*. Rīga: Consensus PR & Do&Do. Pieejams tiešsaistē: <http://www.nva.lv/index.php?cid=1&mid=189>
- Ringold, D., L. Kasek, et al. (2007). *Social Assistance in Central Europe and the Baltic States*. Washington D.C, World Bank.
- Rogers, C., Lavin, D., Tran, T., Gantenbein, T., & Sharpe, M. (2008). Customized Employment: Changing what it means to be qualified in the workforce for

- transition-aged youth and young adults. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 28(3), 191-207. Retrieved from Academic Search Complete database.
- Rogowski, Ralf. (2009). *The European Social Model and Transitional Labour Markets*. Abingdon, Oxon, GBR: Ashgate Publishing Group
- Rutkowski, Jan; Scarpetta, Stefano. (2005). *Enhancing Job Opportunities : Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Herndon, VA, USA: World Bank Publications
- SIA "Consensus PR". (2006). *Bezdarbnieku, kuriem latviešu valoda nav dzimtā valoda, darbiekārtošanās izvērtēšanai*. Eiropas Sociālā fonda Nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi” projekts ”Nodarbinātības valsts aģentūras pētījumi”. Pieejams tiešsaistē: <http://www.nva.lv>
- SIA „Analītisko pētījumu un stratēģiju laboratorija”. (2007). *Jauniešu sociālās un politiskās darbības izpēte Latvijā. Gala ziņojums*. Pieejams tiešsaistē: <http://www.jaunatneslietas.lv/upload/dokumenti/petijums.doc>
- SIA „Baltkonsults”. (2005). *Tukuma pilsētas un Tukuma rajona uzņēmumu un organizāciju vadītāju vērtējums par esošo darba tirgus situāciju un plānoto cilvēkresursu nepieciešamību līdz 2010. gadam*. Pieejams tiešsaistē: http://sf.lm.gov.lv/esf/index.php?main_page_id=5&page_type=d_cat&second_page_id=31&doc_id=9
- Simon, H.A. (1947). *Administrative Behavior*. New York: Macmillan
- Simon, H.A. (1972). Theories of bounded rationality. In: McGuire, B. & Radner, R. (eds.) (1972). *Decisions and organization*. North-Holland Publishing Company.
- Simon, H.A. (1978). *Rational decision making in business organizations*. Nobel Memorial Lecture, December 8, 1978.
- Simon, H.A. (1991). Bounded Rationality and Organizational Learning. *Organization Science*. Vol. 2, No. 1 pp. 125-134
- Simon, H.A. (2000). Bounded rationality in social science: today and tomorrow. *Mind & Society*. Vol. 1. pp.25-39
- SKDS & Rīgas Domes Labklājības departaments. (2007). *Pētījums par ilgstošo sociālās palīdzības saņēmēju – bezdarbnieku iespējām darba tirgū Rīgas pilsētā*. Pieejams tiešsaistē: ftp://equal.lsis.lv/petijumi/3_RigasDome_SKDS_bezdarbnieki.pdf
- Smudzis, Kārlis. (2005). *Jauniešu-darba meklētāju iekļaušanās darba tirgū*. Gadījuma analīze Madonas un Rīgas pilsētās. Bakalaura darbs. LU SZF.
- Smyth, E. (2008). Just a phase? Youth unemployment in the Republic of Ireland. *Journal of Youth Studies*, 11(3), 313-329. doi:10.1080/13676260801946472.
- The Economist. (26.06.2010.) *Welfare reform. A costly war*.
- Turton, N. (2001). Welfare benefits and work disincentives. *Journal of Mental Health*. 10, 3, pp. 285-300
- Vaine, Ieva & citi. (2006). *Pētījums par 8.un 11.klašu skolēnu profesionālajiem nodomiem un priekšstatiem par profesijām*. Profesionālās karjeras izvēles valsts aģentūra. Pieejams tiešsaistē: http://www.politika.lv/temas/dzimumu_lidztiesiba/12313/
- van Damme, Maike, Kalmijn, Matthijs & Uunk Wilfred. (2006). *The labour supply of separated women: the impact of individual and institutional factors*. Pieejams tiešsaistē (sk. 24.10.2010.): http://epunet.essex.ac.uk/Conf2006/papers/Damme_paper.pdf

- Vanttaja, M., & Järvinen, T. (2006). The young outsiders: the later life courses of 'drop-out youths'. *International Journal of Lifelong Education*, 25(2), 173-184. doi:10.1080/02601370500510850.
- Walsh, D. J. (1997). Getting a Job: A Study of Contracts and Careers--2nd Ed. *Journal of Labor Research*, 18(3), 481-483.
- Watson, Tony J. (2003) *Sociology, Work, and Industry*. 4th ed. Routledge.
- Wong, J., & Cheng, H. (2009). The Employment Difficulties of and the Supporting Strategies for the Low-educated, Low-skilled and Low-income Youth. (English). *Journal of Youth Studies (10297847)*, 12(2), 3-11. Retrieved from Academic Search Complete database
- Yakubovich, V. (2005). Weak Ties, Information, and Influence: How Workers Find Jobs in a Local Russian Labor Market. *American Sociological Review*, 70(3), 408-421. Retrieved from Academic Search Complete database.
- Zepa, B. & Baltic Institute of Social Sciences (2006). *Invalīdu riteņkrēslu lietotāju integrācija darba tirgū autori: Rīga: BISS. Pieejams tiešsaistē: ftp://equal.lsif.lv/petijumi/10.BISS_ritekrslu_lietotju_integracija.pdf*
- Zepa, B. & Baltic Institute of Social Sciences. (2006). *Mazizglītoto mazākumtautību jauniešu integrācija darba tirgū. Rīga: BISS. Pieejams tiešsaistē: ftp://equal.lsif.lv/petijumi/11.mazakumtaut_jauniesi_biss.pdf*
- Zepa, Brigita & Bebriša, Iveta. (2007). *Izglītības izmaksu ietekme uz skolēnu atbiršanu pamatskolās. Baltijas Sociālās zinātņu institūts. Pieejams tiešsaistē: <http://www.bszi.lv/?lang=lv&category=resurss&id=lapa2>*
- Zobena, Aija. (2007). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2006/2007. Cilvēkkapitāls: mans zelts ir mana tauta? Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts. ISBN 978-9984-825-13-7*
- Žabko, O. & Sabiedrības integrācijas fonds. (2007). *Piespiedu darba nozīme sociālās atstumtības mazināšanā. Rīga: Sabiedrības Integrācijas fonds. Pieejams tiešsaistē: <http://www.politika.lv/index.php?f=1221>*
- Žabko, O. & Sabiedrības integrācijas fonds. (2007). *Sabiedriskā darba nozīme sociālās atstumtības mazināšanā. Rīga: Sabiedrības integrācijas fonds. Pieejams tiešsaistē: ftp://equal.lsif.lv/petijumi/8_Factum_Sabiedriskā_darba_nozime.pdf*

Pielikumi

1.pielikums. NVA reģistrēto jauniešu aptaujas anketa (2003.oktobris-novembris)

APTAUJAS ANKETA

Nodarbinātības valsts aģentūra (turpmāk NVA) veic jauniešu – bezdarbnieku, kuri nav pabeiguši pamatizglītības apgūšanu vai ieguvuši tikai pamatizglītību, aptauju, lai noskaidrotu, ar kādām grūtībām sastopas jaunieši, meklējot darbu. NVA arī vēlas uzzināt jauniešu pieredzi, zināšanas un attieksmi pret dažādiem ar nodarbinātību saistītiem jautājumiem. Anketas aizpildīšana neprasīs pārāk daudz laika. Apvelciet to atbilžu variantu, kas saskan ar Jūsu viedokli. Anketa ir anonīma. Iegūtās atbildes tiks izmantotas tikai apkopotā veidā.

Pirms izvēlaties atbilžu variantu, lūdzam uzmanīgi pārlasīt visus atbilžu variantus.

1. Kādu izglītību Jūs esat ieguvis?
 - 1) pamatizglītību (9 klases) (pārejiet pie 3.jautājuma);
 - 2) zemāku par pamatizglītību (5 – 9 klases); (pārejiet pie 2.jautājuma)
 - 3) sākumizglītību (1 – 4 klases); (pārejiet pie 2.jautājuma)
 - 4) neesmu ieguvis. (pārejiet pie 7.jautājuma)
 2. Atbild tikai tie, kuri nav apguvuši pamatizglītību: Nosauciet iemeslus, kāpēc Jūs neesat apguvis pamatizglītību: (pārejiet pie 4.jautājuma)
-

3. Atbild tikai tie, kuri ir ieguvuši pamatizglītību: Nosauciet iemeslus, kāpēc Jūs pēc pamatizglītības iegūšanas neesat turpinājis mācīties tālāk: (pārejiet pie 4.jautājuma)
-

4. Kādā skolā Jūs mācījāties?
 - 1) ar latviešu apmācības valodu;
 - 2) ar krievu apmācības valodu.
 5. Kādas bija Jūsu sekmes atsevišķos mācību priekšmetos? Vispirms atzīmējiet, vai Jūs vērtēja 5 (piecu) ballu (atzīmju) vai 10 (desmit) ballu (atzīmju) sistēmā . Atbildot uz sekojošiem jautājumiem, atzīmējiet savu atzīmi attiecīgajā ballu sistēmā.
 - 1) latviešu valoda (dzimtā) _____ ;
 - 2) latviešu valoda (ja esat beidzis skolu ar krievu apmācības valodu) _____ ;
 - 3) matemātika _____ (Tie, kas nav ieguvuši pamatizglītību, pārejiet pie 7.jautājuma)
 6. Atbild tikai tie, kuri ir ieguvuši pamatizglītību: Ja Jūs esat ieguvis pamatizglītību, kādas bija Jūsu sekmes šādos mācību priekšmetos?
 - 1) svešvaloda (angļu) _____ ;
 - 2) svešvaloda (vācu) _____ ;
 - 3) svešvaloda (krievu, ja esat beidzis skolu ar latviešu apmācības valodu) _____ .
 7. Vai Jums ir reālas iespējas papildināt savu izglītību?
 - 1) jā;
 - 2) nē; (pārejiet pie 9.jautājuma)
 - 3) nezinu. (pārejiet pie 9.jautājuma)
 8. Ja Jums ir iespējas papildināt savu izglītību, kādu apmācības formu Jūs izvēlētos?
 - 1) dienas;
 - 2) vakara,
 - 3) neklātienes.
 9. Kā Jūs uzzinājāt par NVA?
-

10. Vai pēc bezdarbnieka statusa piespērkšanas Jūs ieguvāt informāciju par NVA piedāvātajiem pasākumiem?
 - 1) jā;
 - 2) nē;
 - 3) esmu nepietiekami informēts (norādiet, kāda informācija Jums pietrūkst)
-

11. **Kāpēc Jūs reģistrējāties NVA?** (*iespējami vairāki atbilžu varianti*)
- 1) lai atrastu darbu;
 - 2) lai saņemtu NVA piedāvāto palīdzību; (*apgūtu profesiju, valsts valodu u.c.*)
 - 3) lai iegūtu izziņu sociālās palīdzības saņemšanai; (*piemēram, apkures izdevumu kompensācijai*)
 - 4) cits iemesls (*norādiet, kāds*) _____.
12. **Cik ilgi Jūs esat NVA uzskaitē kā bezdarbnieks?**
- 1) līdz 3 mēnešiem;
 - 2) līdz 6 mēnešiem;
 - 3) no 6 līdz 12 mēnešiem;
 - 4) no 1 līdz 3 gadiem;
 - 5) 3 gadi un vairāk.
13. **Cik ilgi Jūs bijāt bez darba, pirms reģistrējāties NVA?**
- 1) neesmu strādājis;
 - 2) līdz 1 mēnesim;
 - 3) līdz 3 mēnešiem;
 - 4) līdz 6 mēnešiem;
 - 5) no 6 līdz 12 mēnešiem;
 - 6) no 1 līdz 3 gadiem;
 - 7) 3 gadi un vairāk.
14. **Cik reizes esat griezies NVA un ieguvis bezdarbnieka statusu?**
- 1) pirmo reizi;
 - 2) otro reizi;
 - 3) trīs un vairāk reizes.
15. **Vai Jums ir darba pieredze ilgāka par trim mēnešiem?**
- 1) jā;
 - 2) nē. (*pārejiet pie 18.jautājuma*)
16. **Kādā profesijā (*amatā*) Jūs strādājāt?**
- _____
17. **Kur Jūs strādājāt?**
- _____
18. **Kādā profesijā Jūs vēlētos atrast darbu?**
- 1) profesijā, kur iegūta iepriekšējā darba pieredze;
 - 2) citā (*norādiet, kādā*) _____.
19. **Cik bieži pēdējo 12 mēnešu laikā Jūs esat šādi rīkojies?** (*lūgums atzīmēt Jums piemēroto atbildes variantu*) *Atbilžu varianti: 1) neesmu šādi rīkojies; 2) 1-2 reizes; 3) 3 un vairāk reizes.*
- 1) griezies NVA un ieguvis bezdarbnieka statusu
 - 2) reģistrējies maksas darbā iekārtošanās birojos
 - 3) apmeklējis darba informācijas kabinetu;
 - 4) atbildējis uz darba piedāvājumiem presē
 - 5) atbildējis uz darba piedāvājumiem Internetā
 - 6) pats ievietojis sludinājumu presē
 - 7) pats ievietojis sludinājumus Internetā
 - 8) vērsies tieši pie darba devēja
 - 9) vērsies pie radiem, draugiem vai bijušiem kolēģiem, lai palīdz atrast darbu

20. **Nosaučiet iemeslus, kāpēc Jūs nevarat atrast darbu?** (*iespējami vairāki atbilžu varianti*)
- 1) nav brīvu darba vietu;
 - 2) nav nepieciešamā darba pieredze;
 - 3) nav iegūta darba devēja prasītā kvalifikācija;
 - 4) nav pietiekama izglītība;
 - 5) neapmierina piedāvātā darba samaksa;
 - 6) neapmierina darba apstākļi;
 - 7) ģimenes apstākļu dēļ; (*bērna kopšana, rūpes par māsaiņniecību*)
 - 8) slimība dēļ;
 - 9) invaliditātes dēļ;
 - 10) nevēlos strādāt;
 - 11) citi iemesli (*norādiet, kādi*) _____
-
21. **Kādi ir Jūsu iztikas avoti?** (*norādiet visus Jums atbilstošos*)
- 1) bezdarbnieka pabalsts;
 - 2) invaliditātes pensija;
 - 3) dzīvesbiedra ienākumi;
 - 4) citu ģimenes locekļu ienākumi;
 - 5) sociālā palīdzība;
 - 6) gadījuma darbi;
 - 7) cits.
22. **Vai Jūs vēlētos apgūt profesiju NVA organizētajos mācībuursos?**
- 1) jā, norādiet kādu _____;
 - 2) nē;
 - 3) neesmu apsvēris šādu iespēju.
23. **Vai Jūs esat piedalījušies pasākumos konkurētspējas paaugstināšanai?** (*Darba meklētāju kluba pasākumos*)
- 1) jā;
 - 2) nē. (*pārejiet pie 25.jautājuma*)
24. **Atbild tikai tie, kas ir piedalījušies pasākumos konkurētspējas paaugstināšanai:** (*Darba meklētāju kluba pasākumos*) **Kādos pasākumos konkurētspējas paaugstināšanai** (*Darba meklētāju kluba pasākumos*) **Jūs esat piedalījies, norādiet tematu?** (*iespējami vairāki atbilžu varianti, pēc tam pārejiet pie 26.jautājuma*)
- 1) kā atrast darbu;
 - 2) darba likumdošanas pamati;
 - 3) darba meklētāja dokumentu mapes sagatavošana; (*CV, rekomendācijas vēstule u.c.*)
 - 4) arodkonsultācija;
 - 5) datorzinību pamati;
 - 6) valsts valoda;
 - 7) mācīšanās prasmes un iemaņas;
 - 8) citi temati (*norādiet, kādi*) _____
25. **Atbild tie, kas nav piedalījušies pasākumos konkurētspējas paaugstināšanā:** (*Darba meklētāju kluba pasākumos*) **Kāpēc Jūs neesat piedalījušies pasākumos konkurētspējas paaugstināšanai?** (*Darba meklētāju kluba pasākumos*)
- 1) NVA darbinieks nav piedāvājis šādu iespēju;
 - 2) nevēlējos piedalīties;
 - 3) nevarēju apmeklēt pasākumus slimības dēļ;
 - 4) ar transportu saistītas problēmas; (*nav iespējas nokļūt līdz NVA*)
 - 5) ģimenes apstākļu dēļ; (*bērna kopšana, rūpes par māsaiņniecību*)
 - 6) cits (*norādiet iemeslu*) _____

26. Ja Jūs vēlētos piedalīties pasākumos konkurētspējas paaugstināšanai (*Darba meklētāju kluba pasākumos*), norādiet, kādi temati Jūs interesētu?

27. Vai Jūs esat piedalījies algotajos pagaidu sabiedriskajos darbos ?

- 1) jā;
- 2) nē.

28. Vai Jūs vēlētos piedalīties algotajos pagaidu sabiedriskajos darbos?

- 1) jā,
- 2) nē;
- 3) neesmu apsvēris šādu iespēju.

29. Kādus pakalpojumus no NVA Jūs vēlētos saņemt turpmāk ?

30. Kādu informāciju par NVA un NVA piedāvātajiem pakalpojumiem Jūs vēlētos saņemt turpmāk ?

31. Kur un kā Jums būtu visērtāk saņemt šo informāciju? (*iespējami vairāki atbilžu varianti*)

- 1) NVA darba informācijas kabinetā;
- 2) NVA pie attiecīgā inspektora, kas veic reģistrāciju;
- 3) informatīvie bukleti NVA;
- 4) informatīvie bukleti pašvaldībās;
- 5) reklāma un informācija presē;
- 6) reklāma un informācija radio un TV;
- 7) informācija NVA Interneta mājas lapā;
- 8) citur (*norādiet, kur*)

32. Iedomājieties, ka Jūs strādājat un no dažādiem darbiem varat izvēlēties sev piemērotāko. Vai Jūs vēlētos būt darba ņēmējs vai pats sev darba devējs?

- 1) vēlētos būt darba ņēmējs;
- 2) vēlētos būt pats sev darba devējs;
- 3) grūti pateikt.

33. Vai Jūs izvēlētos darbu mazā firmā vai darbu lielā firmā?

- 1) izvēlētos darbu mazā firmā;
- 2) izvēlētos darbu lielā firmā;
- 3) grūti pateikt.

34. Vai Jūs izvēlētos darbu privātajā biznesā vai darbu valsts iestādē?

- 1) darbu privātajā biznesā;
- 2) darbu valsts iestādē;
- 3) grūti pateikt.

35. Iedomājieties, ka Jūs varat izvēlēties Jūsu darba dienas ilgumu. Kādai darba dienai Jūs dotu priekšroku?

- 1) pilnai darba dienai; (*40 stundas nedēļā*)
- 2) nepilnai darba dienai; (*20-39 stundas nedēļā*)
- 3) darbam ar mazāk kā 20 stundām nedēļā;
- 4) darba dienas ilgumu noteiktu pats;
- 5) vispār nestrādātu algotu darbu;
- 6) grūti pateikt;

36. Cik grūti vai viegli Jums būtu atrast sev apmierinošu darbu, ja Jūs to aktīvi meklētu?

- 1) ļoti viegli;
- 2) samērā viegli;
- 3) ne viegli, ne grūti;
- 4) samērā grūti;
- 5) ļoti grūti;
- 6) grūti pateikt.

37. Iedomājieties, ka Jūs varat mainīt savu laika patēriņu, veltot kādām lietām vairāk laika un citām mazāk. Cik laika Jūs veltītu šādām lietām?

		Daudz vairāk laika	Nedaudz vairāk laika	Tikpat daudz laika kā pašreiz	Nedaudz mazāk laika	Daudz mazāk laika	Grūti pateikt
1)	Algotam darbam	☐	☐	☐	☐	☐	☐
2)	Mājas darbu veikšanai	☐	☐	☐	☐	☐	☐
3)	Ģimenei	☐	☐	☐	☐	☐	☐
4)	Draugiem	☐	☐	☐	☐	☐	☐
5)	Brīvā laika nodarbībām	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Lūdzam nelielu informāciju par Jums!

38. Kāds aptuveni ir attālums no Jūsu dzīves vietas līdz tuvākajai NVD filiālei?

- 1) līdz 5 km;
- 2) no 6 līdz 10 km;
- 3) no 11 līdz 15 km;
- 4) vairāk par 15 km.

39. Jūsu dzimums:

- 1) sieviete;
- 2) vīrietis.

40. Jūsu vecums (*pilni gadi*) _____.

41. Jūsu ģimenes stāvoklis:

- 1) precējies;
- 2) neprecējies;
- 3) nevēlos uzrādīt.

42. Vai Jums ir bērni:

- 1) jā;
- 2) nē.

Paldies par mums veltīto laiku!

2.pielikums. Intervijas plāns jauniešu ar zemu izglītību intervijām

Iepazīšanās.

Kā tevi sauc? Cik tev ir gadu? Kur tu šobrīd dzīvo? Ko tu šobrīd dari – strādā vai mācies?

Darbs, darba meklējumi.

Tiem, kam ir darbs. Pastāsti par savu darba pieredzi. Vai tu šobrīd strādā? Ja jā, kur (gaterī, veikalā?) un kādi ir tavi darba pienākumi? Kā tu sameklēji šo darbu? Vai tev patīk šis darbs? Cik grūts vai viegls ir šis darbs? Vai esi ieguvis kādas zināšanas vai praktiskās iemaņas šajā darbā? Kā tu vērtē savas attiecības ar priekšniecību? Kā tu vērtē savas attiecības ar darba kolēģiem? Vai tu šobrīd meklē citu darbu? Kāpēc?

Tiem, kam nav darbs. Cik ilgi tu meklē darbu? Vai esi bijis uz kādu darba interviju? Kādi bija atteikuma iemesli? Kādu darbu un kur to tu meklē? Vai esi griezies tieši pie darba devēja? Vai esi runājis ar radniekiem un paziņām par darbu? Vai skaties sludinājumus avīzēs un internetā? Vai esi reģistrējies Nodarbinātības valsts aģentūrā (darba biržā)? Ja jā, kādu palīdzību vai informāciju esi tur ieguvis? Vai Nodarbinātības valsts aģentūras darbinieki tev palīdzēja? Kādus apmācības kursus esi izgājis? Vai tie tev likās interesanti un noderīgi? Vai esi kādreiz strādājis? Kādu darbu? Cik ilgi? Kāpēc, tavuprāt, tu šobrīd esi bez darba?

Mācības.

Vai tu šobrīd kaut kur mācies? Kur? Ja nē, vai tu esi iecerējis turpināt mācības nākotnē? Ja nē, kāpēc? Kāpēc esi pārtraucis mācības? (visiem) Kādas sekmes (balles) tev ir vai bija dzimtajā valodā (latviešu vai krievu), latviešu valodā (tiem, kuriem dzimtā valodā ir krievu valoda) angļu (vācu) valodā un matemātikā? Kādi priekšmeti tev padodas? Kādi nē? Vai tev vecāki varēja palīdzēt mācībās, piemēram, sagatavojot mājas darbus? Kā tu vērtē savas attiecības ar skolotājiem? Kā tu vērtē savas attiecības ar citiem skolasbiedriem? Vai tev patīk mācīties?

Attiecības ar ģimenes locekļiem un draugiem.

Vai tu dzīvo kopā ar ģimeni vai viens pats? Vai esi precējies? Vai dzīvo ar kādu kopā? Vai tev ir bērni? Ja jā, kas pieskata bērnus? Kur viņi atrodas dienas laikā– pie tevis, vecākiem, bērnudārzā? Kā tu vērtē savas attiecības ar vecākiem? Kā tu vērtē savas attiecības ar brāli vai māsu? Vai tev ir draugi? Kā tu vērtē savas attiecības ar draugiem? Cik bieži tu satiecies ar draugiem?

Veselība.

Cik bieži tev sanāk slimot? Kā tu vērtē savu veselību? Vai un cik bieži tev nācies kavēt darbu vai mācības slimības dēļ? Vai tu nodarbojies ar kādu sporta veidu? Vai tu ej uz kādu fitnesa vai sporta klubu, baseinu? Vai bērns bieži slimo? (tiem, kam ir bērni)

Intereses.

Ar ko tu parasti nodarbojies brīvajā laikā? Vai nodarbojies ar kādu sporta veidu? Vai ej uz kādu interešu pulciņu (dejas, datorkursi)? Vai ej kādosursos? Vai lasi grāmatas? Cik bieži sanāk iet ciemos? Vai un cik bieži (nedēļā) iznāk tikties ar draugiem?

Nākotnes nodomi.

Ko tu esi iecerējis darīt nākotnē? Vai esi domājis par iespēju strādāt (pārcelties uz dzīvi) ārzemēs?

Знакомство

Как тебя зовут? Сколько тебе лет? Где ты сейчас живешь? Что ты в данное время делаешь – работаешь или учишься?

Работа. Поиски работы

Вопросы тем, у кого есть работа. Расскажи о своем трудовом опыте. Ты на данный момент работаешь? Если да, то где (лесопилка, магазин, бюро и т.д.) и каковы твои обязанности? Как ты нашел эту работу? Тебе нравится эта работа? Насколько трудно или легко ее выполнять? Обрел ли ты какие-либо знания или практические навыки в этой работе? Как ты оцениваешь свои отношения с начальством? Как ты оцениваешь свои отношения с коллегами по работе? Находишься ли ты в настоящее время в поисках другой работы? Если да, то почему?

Вопросы тем, у кого нет работы. Как долго ты разыскиваешь работу? Был ли ты на каком-либо собеседовании по работе? Каковы были причины отказа от места? Какую работу и где ты ее ищешь? Обращался ли ты непосредственно к работодателю? Говорил ли ты с родственниками и знакомыми по поводу работы? Просматриваешь ли ты объявления в газетах и интернете? Регистрировался ли ты в Государственном агентстве занятости (бирже труда)? Если да, то какую помощь или информацию ты там получил? Помогли ли тебе работники Государственного агентства занятости? Какие курсы обучения ты посещал? Они тебе показались интересными и полезными? Работал ли ты когда-либо? Какую работу ты выполнял? Как долго? Почему, по-твоему, ты сейчас без работы?

Учеба

Учишься ли ты сейчас где-либо? Где? **Если нет**, задумал ли ты продолжить учебу в будущем? Если нет, то почему? Почему ты прервал учебу? (**Вопросы всем**) Как ты успевал (на какую оценку) по родному языку (латышскому или русскому); по латышскому языку (**вопрос тем, у кого родной язык русский**); по английскому (немецкому) языку и математике? Какие предметы тебе поддаются? Какие – нет? Могли ли твои родители помочь в учебе (например, готовить домашнее задание)? Как ты оцениваешь свои отношения с учителями? Как ты оцениваешь свои отношения с товарищами по школе? Нравится ли тебе учиться?

Отношения с членами семьи и друзьями

Живешь ли ты в семье или один? Женат, замужем ли ты? Живешь ли с кем вместе? Имеются ли у тебя дети? Если да, то кто присматривает за детьми? Где они находятся днем – у тебя, у родителей, в детском саду? Как ты оцениваешь свои отношения с родителями? Как ты оцениваешь свои отношения с братом или сестрой? Имеются ли у тебя друзья? Как ты оцениваешь свои отношения с друзьями? Как часто ты встречаешься с друзьями?

Здоровье

Как часто ты болеешь? Как ты расцениваешь свое здоровье? Как часто ты не выходил на работу или в учебное заведение из-за болезни? Занимаешься ли ты каким-либо видом спорта? Посещаешь ли ты какой-либо фитнес- или спортивный клуб, бассейн? Твой ребенок (дети) часто болеет (**вопрос тем, у кого есть дети**)?

Интересы

Чем ты обычно занимаешься в свободное время? Занимаешься ли ты каким-либо видом спорта? Посещаешь ли ты какой-либо кружок по интересам (кружок танцев, компьютерные клубы и т.д.)? Посещаешь ли какие-либо курсы? Читаешь ли ты книги? Как часто ты ходишь в гости? Как часто в течение недели удается встретиться с друзьями?

Замыслы на будущее

Каковы твои планы на будущее? Раздумываешь ли ты о возможности работать (или переехать насовсем) за границей?

3. pielikums. Ekspertu saraksts (iekavās intervijas datums)

1. Dzintars Zariņš, SIA „Zamelsons” valdes priekšsēdētājs (Smārde) (06.07.2005.)
2. Gints Gūtmanis, SIA „Kurzemnieks RA” valdes loceklis (06.07.2005.)
3. SIA „Tuko T” galvenā grāmatvede (06.07.2005.)
4. Dace Lormane, Lapmežciema pagasta padomes izpilddirektore (06.07.2005.)
5. Imants Valers, Smārdes pagasta padomes priekšsēdētājs (08.07.2005.)
6. Lita Kovaļonoka, Tukuma rajona padomes Reģionālās attīstības centra projektu administratore (08.07.2005.)
7. Ojārs Drangers, AS „Tukuma piens” rīkotājdirektors (11.07.2005.)
8. Larisa Koļešņikova, SIA „Sakta” komercdirektore (11.07.2005.)
9. Jevgēnija Lazuta, Daugavpils uzņēmuma „Rhodia Industrial Yarns” Personāla daļas vadītāja (14.11.2005.)
10. Margarita Gavrilova, Daugavpils uzņēmuma SIA „Gādība” Personāldaļas vadītāja (14.11.2005.)
11. Natālija Petrovna, AS „Daugavpils lokomotīvu remonta rūpnīca” Personāldaļas vadītāja (15.11.2005.)
12. Jānis Vanags, NVA Daugavpils filiāles vadītājs (16.11.2005.)
13. Gunta Vintere, AS „Valmiera stikla šķiedra” Personāla dienesta vadītāja (22.11.2005.)
14. Agra Spurdziņa, NVA Valmieras filiāles vadītāja (22.11.2005.)
15. Agita Šlara, Vidzemes augstskolas akadēmiskā prorektore (23.11.2005.)
16. Karīna Siņicina, SIA „Tilde” Personāldaļas vadītāja, (23.12.2005.)
17. Jekaterina Smirnova, Latgales mācību centra saskarsmes psiholoģijas pasniedzēja jauniešiem ar pamatizglītību, kuri bija reģistrējušies NVA un apguva remontstrādnieka profesiju. (21.02.2006.)
18. Tatjana Pasāne, Rīgas NVA filiāles Darba tirgus nodaļas darbiniece, atbildīga par sadarbības koordinēšanu ar pašvaldību un uzņēmumiem t.s. „simtlatnieku” programmā Rīgā. (29.04.2010.)
19. Viktorija Millere, Rīgas pašvaldības aģentūras „Rīgas dārzi un parki” darbiniece, prakses vadītāja t.s. „simtlatnieku” programmā (20.05.2010.)
20. Aleksandrs (24), rīdzinieks, krievs, ieguvis vidējo profesionālo izglītību, NVA reģistrēts bezdarbnieks, iesaistīts t.s. „simtlatnieku” programmā (20.05.2010.)
21. Inga Lukašinska, Rīgas domes Labklājības departamenta Nodarbinātības nodaļas vadītāja (10.06.2010.)
22. Baiba Skuja, Rīgas domes Labklājības departamenta Sociālās pārvaldes Sociālās palīdzības administrēšanas nodaļas vadītāja (15.06.2010.)

4. pielikums. Intervijas plāns intervijai ar Latgales mācību centra pasniedzēju

Eksperta intervijas plāns intervijai ar SIA „Latgales mācību centrs” (LMC) saskarsmes psiholoģijas pasniedzēju Jekaterinu Smirnovu. Intervijas brīdī viņa strādāja ar jauniešiem ar pamatizglītību vai zemāku izglītību, kuri apguva remontstrādnieka profesiju NVA finansētajos profesionālās apmācībasursos.

Intervija notika 2006.gada 21.februārī no plkst. 13.20 līdz 13.55 LMC telpās.

1. Cik ilga ir Jūsu pieredze pedagoģiskajā darbā?
2. Cik ilgi Jūs strādājat Latgales Mācību centrā? Ar kādām kursantu grupām Jūs esat strādājusi?
3. Pastāstiet par Jūsu pieredzi, strādājot ar jauniešu grupu bez vidējās un profesionālās izglītības!
4. Salīdzinot ar pārējām apmācības grupām LMC, kā Jūs raksturotu šos jauniešus?
5. Salīdzinot ar pārējām apmācības grupām LMC, cik viegli vai grūti strādāt ar šiem jauniešiem?
6. Kā Jūs vērtētu viņu zināšanas, pieredzi? Kāda bija viņu attieksme pret Jums un mācību priekšmetu? Kā viņi izturējās apmācības laikā? Vai viņi uzdeva Jums kādus jautājumus?
7. Vai apmācības laikā ir bijuši kādi testi vai pārbaudījumi? Ja jā, kādi ir bijuši šo pārbaudījumu rezultāti? Kādās jomās vai jautājumos jauniešu zināšanas bija vislabākās vai tieši otrādi – vissliktākās?
8. Vai Jums ir bijusi iespēja aprunāties ar katru jauniešu personiski? Ja jā, par ko Jūs tad runājat? Kāda ir bijusi viņu pieredze skolā, apmācībasursos un meklējot darbu? No kādām ģimenēm un sociālās vides viņi nāk?
9. Vai, Jūsaprāt, šiem jauniešiem tuvākā gada laikā izdosies atrast darbu? Ja jā, kādā jomā un ar kādu darba samaksu viņi var rēķināties? Ja nē, tad kāpēc?
10. Kā Jūs kopumā raksturotu darba tirgu un apstākļus Daugavpilī un Daugavpils rajonā?
11. Vai varat pastāstīt par kādu interesantu gadījumu darbā ar šiem jauniešiem?

5. pielikums. Intervijas plāni intervijām ar NVA un sociālo dienestu darbiniekiem

Eksperta intervijas plāns intervijai ar Rīgas domes Labklājības departamenta Sociālās pārvaldes Sociālās palīdzības administrēšanas nodaļas vadītāju Baibu Skuju.

Intervija notika RD LD telpās, Baznīcas ielā 19/23, darba kabinetā.

Intervijas laiks – 2010.gada 15. jūnijs plkst. 15.30 līdz 16.55.

1. Kā Jūs raksturotu sociālās palīdzības sistēmu Rīgā? Cik tā ir efektīva? Cik lielā mērā Sociālā pārvalde (sociālais dienests) spēj palīdzēt dažādās rīdzinieku sociālās problēmas?
2. Kā Jūs salīdzinātu Rīgas un citu Latvijas pilsētu sociālās palīdzības sistēmas? Kas ir kopīgais un atšķirīgais šajās sistēmās?
3. Vai Rīga ir tā vieta, kurp dodas cilvēki, lai varētu saņemt sociālo palīdzību un dažādus pabalstus? Vai cilvēki apzināti deklarē savu dzīvesvietu Rīgā, lai varētu saņemt šo palīdzību?
4. Kas ir Sociālā dienesta klienti pēc dažādām pazīmēm (dzimums, vecums, nodarbinātības statuss, ģimenes stāvoklis u.tml.)?
5. Par maznodrošinātā statusa piešķiršanu. Lai persona varētu iegūt šo statusu, tiek „novērtēti ienākumi un materiālais stāvoklis”. Kā tas reāli izpaužas? Kā, piemēram, novērtē personu „materiālo stāvokli”? Kuras ir tās institūcijas un personas, kuras novērtē materiālo stāvokli? Vai un kādos gadījumos Sociālais dienests anulē maznodrošinātā statusu?
6. Kādas tiesības un pienākumi ir personām, kuras vēlas saņemt/ir saņēmuši Rīgas Sociālā dienesta izsniegtu izziņu par trūcīgās (ģimenes) personas statusa piešķiršanu? Kā un kas pārbauda personu iesniegumos norādītos datus? Vai un kādos gadījumos anulē trūcīgās personas statusu? Vai ir kādi apsekojumi un datu apkopojumi par trūcīgās personas statusu saņēmušajām personām?
7. Kas ir tās personas, kuras ir „tiesīgas saņemt palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā”? Kā reāli tiek veidota rinda uz „sociālo dzīvokli”? Cik ilgi parasti jāgaida, lai saņemtu dzīvokli? Vai un kādā veidā Sociālais dienests kontrolē, cik pamatots ir personas iesniegums par šādās palīdzības saņemšanu (dzīvokļa jautājumā)? Kādas problēmsituācijas rodas šīs palīdzības administrēšanā un personu kontrolē?
8. Par dzīvokļa pabalstu Rīgas iedzīvotājiem. Kādas personas ir tiesīgas saņemt šādu pabalstu? Cik daudz šādu pabalstu piešķirts 2010.gadā? Kādas ir visbiežāk sastopamās problēmsituācijas, piešķirot pabalstu un kontrolējot personu sniegto datu precizitāti? Cik daudz ir atteikumu un kādi ir atteikuma iemesli?
9. LR „Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums” nosaka, ka sociālo dienestu klientiem „aktīvi jāiesaistās savas problēmas risināšanā, pildot līdzdarbības pienākumus”. Kā tas izpaužas? Kādi ir galvenie sociālo dienestu klientu pienākumi, iespējamie „līdzdarbošanās” veidi? Cik aktīvi sociālo dienestu klienti i iesaistās šādos „līdzdarbības” pasākumos? Kāda ir klientu motivācija risināt savas problēmas?
10. Vai un cik lielā mērā Rīgas Sociālā dienesta klienti ir informēti par dažādiem pakalpojumiem un palīdzības veidiem? Cik viegli vai grūti klientiem ir izprast dažādus noteikumus un kārtību, kādā veidā piešķir palīdzību, pabalstus un sniedz pakalpojumus?

Eksperta intervijas plāns intervijai ar Rīgas domes Labklājības departamenta Nodarbinātības nodaļas vadītāju Ingu Lukašinsku, kura ir atbildīga par NVA pārraudzītā projekta „Darba praktizēšanas pasākumu nodrošināšana pašvaldībās darba iemaņu iegūšanai un uzturēšanai” koordināciju Rīgā.

Intervijas notika RD LD telpās, Baznīcas ielā 19/23, darba kabinetā.

Intervijas laiks – 10.06.2010. plkst. 16.00-17.05

1. Raksturojiet savus darba pienākumus saistībā ar šo projektu!
2. Raksturojiet tipisku Jūsu darba dienu šajā projektā (ar kādiem cilvēkiem tiekaties, kādus jautājumus pārspriežat, kādas ir tipiskākās problēmsituācijas)!
3. Kā Jūs raksturotu Rīgas pašvaldības sadarbību šajā projektā ar NVA? Kā veidojas sadarbība ar pašvaldības uzņēmuma pārstāvjiem? Kas kavē vai veicina šo sadarbību?
4. Kā jūs raksturotu bezdarbnieku, kas ir iesaistījies šajā projektā (dzimums, vecums, izglītība, darba stāžs, profesija, ja vien tāda informācija ir Jūsu rīcībā)?
5. Ko bezdarbnieki šajā projektā visbiežāk dara? Kādā kvalitātē viņi veic darbus? Cik stundas dienā reāli nostrādā? Kādas ir NVA darbinieku, pašvaldības uzņēmumu pārstāvju, darba vadītāju un, iespējams, pašu bezdarbnieku atsauksmes?
6. Kāds ir atbirums šajā projektā Rīgas pilsētā? Kādi ir atbiruma iemesli (slimība, disciplīnas pārkāpumi)?
7. Vai, Jūsaprāt, šis projekts risina bezdarbnieku nodarbinātības un citas sociālas problēmas? Ja jā, kādā mērā un kas par to liecina? Ja nē, tad kāpēc?
8. Kāds, Jūsaprāt, būtu efektīvākais risinājums (pasākumi, programmas, projekti, nodarbinātības politika) nodarbinātības veicināšanai un bezdarba samazināšanai Rīgas pilsētā?
9. Kādi faktori, Jūsaprāt, apgrūtina dažādu ar nodarbinātību saistītu projektu un pasākumu īstenošanu?
10. Kādi ir, Jūsaprāt, šī projekta mērķi? Kādu rezultātu varētu un vajadzētu sagaidīt no šī projekta?

Eksperta intervijas plāns intervijai ar NVA Rīgas filiāles darba tirgus nodaļas darbinieci Tatjanu Pasāni, kura ir atbildīga NVA pārraudzītā projekta „Darba praktizēšanas pasākumu nodrošināšana pašvaldībās darba iemaņu iegūšanai un uzturēšanai”

Intervija notika NVA Rīgas filiālē Jēzusbaznīcas ielā darba kabinetā
Intervijas laiks - 29.04.2010. plkst. 15.05 – 16.00

1. Raksturojiet savus darba pienākumus saistībā ar šo projektā!
2. Vai Jums ir vēl kādi darba pienākumi ārpus šī projekta? Ja ir, tad kādi?
3. Raksturojiet tipisku Jūsu darba dienu šajā projektā (ar kādiem cilvēkiem tiekaties, kādus jautājumus pārspriežat, kādas ir tipiskākās problēmsituācijas)!
4. Kā reāli notiek bezdarbnieku komplektācija šajā projektā? Kā tiek veidota rinda? Vai tā ir bezdarbnieka iniciatīva vai arī NVA darbinieka ieteikums?
5. Kā jūs raksturotu bezdarbnieku, kas ir iesaistījies šajā projektā (dzimums, vecums, izglītība, darba stāžs, profesija, ja vien tāda informācija ir Jūsu rīcībā)?
6. Ko bezdarbnieki šajā projektā visbiežāk dara? Kādā kvalitātē viņi veic darbus? Cik stundas dienā reāli nostrādā? Kādas ir darba vadītāju un pašu bezdarbnieku atsauksmes?
7. Kāda ir dažādu bezdarbnieku grupu motivācija, aktivitāte, atsaucība, iesaistoties šajā projektā (jaunieši, ar augstāko izglītību, pirmspensijas vecuma u.tml.)?
8. Ja Jums ir bijusi saskarsme ar jauniešiem (15-24) šajā projektā, kā Jūs šo grupu raksturotu salīdzinājumā ar citām bezdarbnieku grupām?
9. Kāds ir atbirums šajā projektā (Rīgas pilsēta)? Kādi ir atbiruma iemesli (slimība, disciplīnas pārkāpumi)?
10. Raksturojiet kādu „veiksmes stāstu” – kāda bezdarbnieka pozitīvu pieredzi šajā projektā!
11. Kādi ir, Jūsaprāt, šī projekta mērķi? Kādu rezultātu varētu un vajadzētu sagaidīt no šī projekta?

6. pielikums. Interviju plāni LU pētījumam „Darbaspēka ģeogrāfiskā mobilitāte”

Ekspertu interviju plāni Nodarbinātības valsts aģentūras teritoriālo nodaļu pārstāvjiem

- 0) Nodaļas nosaukums, apkalpojamā teritorija, intervijas sniedzēja vārds, amats
- 1) Kāds ir bezdarbnieku un darba meklētāju skaits katrā teritoriālā vienībā? Vai ir zināms to profesionālais sastāvs un tā atbilstība piedāvātajām vakancēm? Vai ir bijuši gadījumi, kad vakances nevar aizpildīt specialitāšu neatbilstības dēļ?
- 2) Kādas ir bezdarba līmeņa un bezdarbnieku profesionālā sastāva atšķirības apkalpojamā teritorijā?
- 3) Kādu daļu bezdarbnieku izdodas iekārtot darbā savā pašvaldībā?
- 4) Vai piedāvājat darba meklētājiem vakances citos rajonos, pilsētās un pašvaldībās? Vai citu NVA filiāļu datubāzes ir pieejamas tiešsaistē arī Jūsu rajona filiālē?
- 5) Ja jā, vai un cik bieži darba meklētāji šādu piedāvājumu strādāt citā pašvaldībā pieņem?
- 6) Kāda vecuma, dzimuma cilvēki visbiežāk pieņem piedāvājumus strādāt citās pašvaldībās? Kādu izglītību un profesiju šie cilvēki ieguvuši?
- 7) Kā jūs vērtētu darba iespējas darba meklētājiem Jūsu rajonā? Kā Jūs vērtētu darba iespējas rajonā salīdzinājumā ar kaimiņu rajoniem?
- 8) Vai ir novērots, ka nevar stāties darbā piedāvātajā vietā vai izmantot NVA piedāvātos kursus citā pilsētā vai pagastā transporta grūtību dēļ?
- 9) Vai un kā sadarbojaties ar darbā iekārtošanas firmām?
- 10) Vai un kā sadarbojaties ar ārzemju darbā iekārtošanas firmām Latvijā? No kurām valstīm tās šeit ienāk?
- 11) Vai un kā sadarbojaties ar ārzemju darbā iekārtošanās firmām ārzemēs? Kurās valstīs?
- 12) Vai bieži sadarbojaties ar EURES konsultantiem? Vai sūtat darba meklētājus pie šiem konsultantiem? Vai darba meklētāji interesējas par darba iespējām ārzemēs? Kurās valstīs darba meklētāji vēlētos strādāt? Kāds ir šo cilvēku vecums, dzimums, izglītība un iegūtā profesija?
- 13) Vai Jūs veicat kādus apkopojumus, darba meklētāju aptaujas?

Ekspertu intervijas plāni darba devējiem dažādos reģionos un pierobežas rajonos

Personāldaļu vadītāji

- 0) Uzņēmuma nosaukums, atrašanās vieta, intervijas sniedzēja vārds, amats.
- 1) Uzņēmuma raksturojums: īpašnieki, izvietojums, produkcijas veids? Cik darbinieku? Profesionālais sastāvs?
- 2) Vai uzņēmumam ir filiāles/meitas uzņēmumi vairākos reģionos (kuros)? Ārvalstīs (kurās)? Kas tajās strādā?
- 3) Kā uzņēmums organizē kadru piesaisti – kur izvieto sludinājumus dažādām darbinieku kategorijām? Kādas valodās? Kādas sociālās garantijas piedāvā?
- 4) Vai komplektē darbiniekus no kaimiņu reģioniem, organizējot transportu, dienesta viesnīcas u.c.?
- 5) Vai visās vajadzīgajās profesijās var piesaistīt darbiniekus no Latvijas vai jāprasa NVD piekrišana darba atļaujām ārvalstniekiem? Kāda ir to daļa no visa personāla?
- 6) Ja kopš 2004.g. maija ārvalstniekus var pieņemt bez šādas atļaujas, vai tie piesakās paši? Vai tiek publicēti sludinājumi ārvalstīs? Pieteikumi EURES?
- 7) Kāda ir ārvalstnieku kvalifikācija, salīdzinot ar vietējiem? Viņu attieksme pret darbu? Samaksa? Darbā ar vadību un publiku lietojamā valoda?
- 8) Vai uzņēmums veic pasūtījumus ārvalstīs vai ārvalstīm? Kā un kur šiem darbiem komplektē kadrus? Vai to starpā nepieciešami ārvalstnieki?
- 9) Vai un kādās teritorijās tiek plānots paplašināt darbību? Ja sašaurināt – kāpēc? Vai domāts izmantot alternatīvā/teledarba veidus?
- 10) Vai iespējas piesaistīt darbiniekus ietekmē uzņēmuma attīstības plānus – darbības izvēršanu dažādās teritorijās – ārvalstīs, Latvijas reģionos?
- 11) Vai ir gadījumi, ka darbinieki atstājuši darbu uzņēmumā, lai dotos uz ārzemēm?
- 12) Vai kāds no tiem ir atgriezies? Kā vērtē savu pieredzi un atgriešanās iemeslus?
- 13) Vai uzņēmums rīko jauno kadru sagatavošanu? Esošo papildmācības vai pārkvalifikāciju? Vai notiek sadarbība ar mācību iestādēm: pasūtījums noteiktas kvalifikācijas kadriem? Uzņēmuma stipendijas?
- 14) Kā šī sadarbība attaisnojas, salīdzinājumā ar citiem personāla piesaistes paņēmieniem?

7. pielikums. Intervijas plāns SIA „Baltkonsults” organizētajā pētījumā

Ekspertu interviju orientējošie jautājumi

Laiks _____ Vieta _____ Intervējamā vārds _____

1. Kādi ir galvenie izaicinājumi un galvenās problēmas Tukuma pilsētas/Tukuma rajona ekonomikas attīstībā?
2. Galvenās problēmas nozarē, kuru pārstāvat?
3. Kā kompetencē ir šīs problēmas?
4. Kura institūcija, kas šīs problēmas varētu risināt?
5. Vai un cik lielā mērā šīs problēmas ir saistītas ar darba tirgus stāvokli pašlaik?
6. Jūsu prognozes par darbaspēka mobilitāti tuvākajos 5-10 gados (rajona ietvaros).
7. Vai Jums ir vīzija, redzējums un prognoze par Jūsu nozares attīstību turpmākajos 10 gados? Kāda tā ir?
8. Kas būtu darāms, lai piesaistītu kvalificētu darbaspēku Tukumam un Tukuma rajonā?
9. Izglītība Tukuma pilsētā, rajonā un tās atbilstība darba tirgus prasībām.
10. Kas būtu uzlabojams?
11. Vai būtu nepieciešams atvērt profesionālās izglītības programmu/-as rajonā?
12. Kuras programmas būtu vissvarīgākās?
13. Kāda līmeņa programmai tai vajadzētu būt – pamatskolas līmeņa, vidējās izglītības līmeņa, koledžas līmeņa vai sociālās korekcijas klases?
14. Vai ir kadri, kas varētu šajā/-s programmā/-s strādāt?
15. Vai un kā vajadzētu izmainīt tālākizglītību (pieaugušo) pilsētās un pagastos?
16. Kam tas būtu jādara?
17. Kur ņemt finansējumu?
18. Vai Jūs kā nozares pārstāvis varat/gribat to atbalstīt? Kāpēc?
19. Kādi ir pilsētas/rajona galvenie resursi (dažādi – dabas, cilvēkresursi, infrastruktūra), kas svarīgi uzņēmējdarbības, nodarbinātības un vispārējā rajona attīstībā?
20. Kādi ir pilsētas/rajona galvenie šķēršļi, kas traucē uzņēmējdarbības, nodarbinātības, vispārējo rajona attīstību?
21. Jūsu informētība un viedoklis par investīciju piesaisti Jūsu nozarē, Tukuma pilsētā un Tukuma rajonā (kompetences ietvaros).
22. Kas būtu uzlabojams šajā jomā?
23. Kam tas būtu jādara?
24. Ko es Jums nepajautāju, bet kas, Jūsprāt, ir svarīgi pilsētas/rajona darbaspēka, cilvēkresursu attīstības jautājums.
25. Vai Jūsu uzņēmumā ir nodarbināti jaunieši līdz 25 gadu vecumam?
26. Kādu izglītību un darba pieredzi viņi ir ieguvuši?
27. Kā jūs raksturotu viņu kā darbiniekus salīdzinājumā ar citiem Jūsu uzņēmuma darbiniekiem?
28. Kā jūs iedrošina vai tieši otrādi attur pieņemt darbā jauniešus?
29. Vai jūs sadarbojaties ar pašvaldību, arodskolām, NVA, nodrošinot darba prakses vietas? Kā Jūs raksturotu šo sadarbību?

8. pielikums. Daļēji strukturētās intervijas transkripts

Intervija ar Līgu 2006.gada rudenī.

I. (intervētāja jautājums) Kā tevi sauc?

A. (intervējamā atbilde) Līga.

I. Cik tev ir gadu?

A. 19.

I. Kur tu šobrīd dzīvo?

A. Dzīvoju Rīgā. Rīgas centrā.

I. Ko tu šobrīd dari – strādā vai mācies?

A. Nē, es nemācos un arī nestrādāju. Es meklēju darbu tagad.

I. Cik ilgi tu meklē darbu?

A. Darbu es meklēju diezgan ilgi, pluss-mīnuss 2 mēneši.

I. Vai tevi apmierina tas, ka tu esi bez darba?

A. Savā ziņā jā, jo es izbaudu ļoti lielu brīvību. Man nevajag šausmīgi daudz naudas, lai es varētu dzīvot.

I. Nauda tev nav primārais?

A. Nē, nekad, nekad.

I. Vai tu esi jau bijusi uz kādu darba interviju?

A. Jā, protams, esmu bijusi uz diezgan daudzām.

I. Kādi bija atteikuma iemesli no darba devēja puses?

A. Atteikumu nemaz nebija tik daudz, vairāk gan bija tā, ka es pati... Es jutu to... Es aizeju uz tām pārrunām un es jūtu, ka nu nav... tas nav mans darbs, es nespēju viņā sevi saskatīt, redzēt sevi tajā darbā. Un tad es pati vienkārši... es pasaku: "Atvainojiet, bet nu... Paldies par..."

I. Tātad darba devēji nemaz nav vainīgi pie tā, ka tu...?

A. Nē, ne-ne-ne nav. Vienkārši man pašai ir tā, ka nu... es nevaru... nu nav... A ko darīt?

I. Tu vēl meklē sev īsto darbu.

A. Es esmu strādājusi darbus, kurus es... kur es varu teikt – es viņu neciešu, man viņš riebjas, bet nu vienkārši darīšanas pēc... tev vajag, lai tu dzīvotu.

I. Pastāsti, kādu darbu tu gribētu, kādu tu meklē.

A. Es gribu darbu, kurā nav... kurā neprasa no manis šausmīgu atbildību, kurā mani novērtē, kā personu, nevis paskatās uz mani un viss... tad tev tur tagad... tu nevari darīt to darbu vai kaut kā... Nu, ļauj man to pamēģināt un tad tur varbūt, nu, sanāks vai kā.

I. Varbūt tu zini kādu noteiktu jomu, kurā tu gribētu kaut ko darīt? Tu gribi tādu nepastāvīgu darbu, bet pagaidu darbu.

A. Jā. Es negribu tādu grafiku, tādu, nu... noteiktu... plānošana nenormālākā, kad tev tur mēnesi iepriekš jau izplānots, ka tev tur tas, tad tev tur... Nē, nē, man tas nav vajadzīgs.

I. Un kurā vietā tu gribētu to darbu – veikalā, dārzā, skolā vai...?

A. Es nezinu. Nu ir tā... Nu es esmu daudzus darbus darījusi, daudzās jomās strādājusi. Man bija tāds laiks, ka es biju apjukusi no visiem tiem darbiem, un es nesaprotu īsti, kurš ir... kurš ir man tas ideālais darbs. Vienkārši es paļaujos tagad uz... Es īpaši necenšos tagad domāt, kurš man ir tas īstais, ko es īsti gribu, es paļaujos uz to, ka es kaut ko atradīšu, aiziešu uz tām pārrunām un jutīšu to: "Ārprāts, tas ir mans darbs, es gribu to darīt..." Es spēju redzēt sevi tajā darbā.

I. Tev nav nekāda konkrēta mērķa, uz ko tu tēmē. Vai tu esi griezusies tieši pie darba devēja?

A. Jā, protams, esmu.

I. Vai tu esi runājusi ar radniekiem un paziņām par darbu?

A. Ar radniekiem es neesmu par to runājusi. Es esmu ar draugiem, paziņām izteikusies par to, ka meklēju darbu, pajautājusi, vai tur kāds nezina kaut ko.

I. Vai esi skatījusies sludinājumus arī avīzēs, internetā vai uz informācijas stabiem?

A. Jā, uz informācijas stabiem esmu šad tad apstājusies, kaut ko ieraudzījusi tur. Paskatos, palasu. Avīzēs gan neesmu vēl to darījusi, lai gan varbūt ka vajadzētu. Tā nebiju iedomājusies.

I. Un internetā?

A. Tieši interneta es to skatos.

I. Kādas mājas lapas tieši skaties?

A. Es "LV" skatos...

I. Tas ir pieprasītākais.

A. Jā, protams. Tur es vairāk pavadu to laiku tieši darba meklēšanā. Tad vēl tur... "Darbs.lv". Citreiz tieši konkrētas firmas kaut ko iedomājas tur uzrakstīt, un tad tur ieej tajā lapā, un darba iespējas viņiem tur tiek meklētas. Dažreiz "goglē" ierakstu tur "darbs", un tad atveras tur viss kaut kas. Nu tā es skatos.

I. Un kā tev veicās ar interneta darba meklējumiem? Tu esi gājusi bieži uz tādām intervijām?

A. Jā godīgi, tad tikai no interneta. Kaut kā tieši sanāca tā, ka tieši no interneta. Nu jā, veiksmīgi tur – pazvani vai aizsūti vēstuli.

I. Vai tu esi reģistrējusies Valsts nodarbinātības aģentūrā vai kādā darba biržā?

A. Nē, neesmu un neuzskatu to kā vajadzību. Es atradīšu pati darbu, man nevajag.

I. Vai tu esi izgājusi kādus apmācības kursus?

A. Es esmu domājusi par kaut ko tādu, ka varbūt vajadzētu iziet, bet nu es neesmu izgājusi. Tikai aizdomājos par to.

I. Vai tas ir nepieciešams – šādi kursi?

A. Nu... Nu, es nezinu. Es neesmu nevienos gājusi un man ir grūti tā pateikt, jo ja es kādreiz būtu gājusi, es varētu izteikt savu viedokli. Es nezinu, kā viņi tieši notiek un cik kvalitatīvi, un cik daudz tu iegūsti no viņiem.

I. Vai tu esi kādreiz strādājusi?

A. Jā, ļoti daudz, ja tā varētu teikt, man ir ļoti liela darba pieredze.

I. No cik gadiem tu esi strādājusi?

A. No 14 gadiem.

I. Tad tev ir 5 gadu pieredze. Un kādu darbu pārsvarā tu esi strādājusi? Vai tie darbi bija ļoti dažādi?

A. Ļoti dažādi. Un man pat tas ļoti patīk, jo es nekad nevarētu iedomāties sevi strādājot vienā darbā, un tā visus gadus, gadu pēc gada. Tieši tas, ka mainās tie darbi nepārtraukti, un katrs savā jomā – tas nenormāli... tas ļoti tevi attīsta, veicina tādu domāšanu. Jā, ļoti laba pieredze tāda, bagātāka, nav viņa virzīta tikai uz vienu pusi – viņa ir uz vairākām.

I. Kādā darbā tu esi visilgāk strādājusi?

A. Visilgākais... Es pati brīnos, ka es tiešām ļoti ilgi... Tas bija 8 mēneši, un iestādē, kurā... Nu, tas man izraisa tādu... Es sev bieži jautāju: "Kā tu to dabūji gatavu?" Es strādāju kazino, azarta spēles tur, nu... Tur nāk cilvēki, kuri... nu, kā jau jūs paši zināt,

kuri aizrāvušies ar spēlēm. Viņi tur nospēlē visu, ko tik var nospēlēt. Un tā 24 stundas no vietas.

I. Šis darbs bija nepieciešams naudas dēļ?

A. Jā.

I. Un kāpēc, tavuprāt, tu esi šobrīd bez darba?

A. Tāpēc, ka es nevaru atrast to īsto, tā, ka es izjustu to – “vot šitas ir mans īstais darbs”, tāds, kurā es spēju sevi iztēloties. Es domāju, ka varbūt tāpēc, bet varbūt arī mazliet tas, ka es vēl patreiz īsti vēl neizlieku visus savus spēkus, lai viņu atrastu.

I. Vai tu šobrīd kaut kur mācies?

A. Šobrīd es nekur nemācos.

I. Vai esi iecerējusi turpināt mācības nākotnē?

A. Jā, noteikti.

I. Vai tu gribētu pabeigt vidusskolu vai iegūt kādu profesionālo izglītību?

A. Es noteikti... pirmais, ko es pabeigšu... Iestāšos vakara vidusskolā un pabeigšu viņu. Un pēc vidusskolas pabeigšanas es gribu iestāties kaut kur kādā noteiktā... nu, noteiktu profesiju iegūt.

I. Kāpēc tu esi pārtraukusi mācības?

A. Es pārtraucu naudas dēļ, finanses pietrūka, lai tajā skolā mācīties. Jo grāmatas ir jāpērk... Ļoti daudz naudas aiziet skolēniem.

I. Tev bija grūti savienot mācības ar darbu?

A. Arī, jā.

I. Kādas sekmes tev ir bijušas latviešu valodā?

A. Man bija ļoti labi, man bija “astotnieks”.

I. Kā tev bija ar svešvalodām? Kādu valodu tu mācījies?

A. Angļu valodu.

I. Un kāda atzīme tev bija tur?

A. Seši.

I. Un kā ar matemātiku gāja?

A. Ar matemātiku gāja grūti. Man nepadevās tur. Tur man bija “četri”.

I. Kādi priekšmeti tev padevās?

A. Vēsture padevās.

I. Kultūras vēsture vai vēsture?

A. Gan vēsture, gan kultūras vēsture.

I. Un kādi nepadevās?

A. Nepadevās matemātika, fizika...

I. Visi eksaktie priekšmeti?

A. Jā.

I. Vai tavi vecāki varēja palīdzēt tev mācībās?

A. Nu 6. klases vairs nē, bet līdz tam – jā.

I. Kādi bija tam iemesli?

A. Iemesls bija tāds, ka gandrīz vai ar viņiem nedzīvoju kopā.

I. Kā tu vērtē savas attiecības ar skolotājiem?

A. Tie mācību priekšmeti, kuri padevās, ar tiem skolotājiem attiecības bija labas, bet ar tādām mācībām, kuras man nepatīk, ar tiem skolotājiem bija saspīlētas attiecības.

I. Un kā tu vērtē savas attiecības ar skolasbiedriem?

A. Ļoti labas, nav problēmas.

I. Kā tev patika mācīties? Vai tev patik joprojām mācīties?

A. Jā. Patīk, ka tomēr ir tā, ka man vairāk patīk tieši mājās, nevis kaut kādā tur iestādē, pa skolu mācīties. Tagad, kad es tieši neapmeklēju to skolu, manī pēkšņi pamodās tāda interese visu kaut ko mācīties, daudz ko jaunu uzzināt. Un tur prasu draugiem grāmatas, lasu visu kaut ko un mēģinu visu kaut ko iemācīties ar saviem spēkiem. Tagad es tiešām varu piekrist tam, ka skola ir tā iestāde, kas nogalina katra cilvēka dabisko zinātkāri. Es tiešām esmu to izjutusi.

I. Tu dzīvo viena pati?

A. Es nedzīvoju kopā ar ģimeni un es nedzīvoju arī viena. Es dzīvoju ar draugiem. Mēs Rīgā, centrā īrējam dzīvokli.

I. Cik jūs esat cilvēku?

A. Mēs esam 7 cilvēki. Un jauki sadzīvojam.

I. Kā tu vērtē savas attiecības ar vecākiem? Kāpēc tu nedzīvo kopā ar viņiem?

A. Tas būtu ļoti garš stāsts. Bet vērtēt es viņus varu... Es viņus varu novērtēt tikai tik daudz, ka pasakot, ka viņas, tās attiecības ir ļoti sliktas un smagas. Un es domāju, ka ar to arī pietiks.

I. Vai tev ir brālis vai māsa?

A. Man ir 2 pusmāsas.

I. Un kādas tev attiecības ir ar viņām, vai tādas pašas, kā ar vecākiem?

A. Nu, es neesmu pielīdzinājusi, kādas ir ar viņiem, vai... Nu, arī nav nekas spīdošs. Ar vienu māsu man nav kontakts pilnīgi nekāds, ar otru māsu ir tā, ka vienu reizi pusgadā kaut kā pazvana, 5 minūtes parunā. Nu... nu... svešas... pilnīgs tāds svešums, tāds aukstums. Nekā tur nav.

I. Kā tu vērtē savas attiecības ar draugiem?

A. Tas ir pats skaistākais, kas man ir. Vienīgais, kā mani varētu iznīcināt, tas ir tas, ka ja man atņem manus draugus. Bet tā, kamēr man viņi ir, es jūtos ļoti stipra. Tie ir tie cilvēki, kuri kaut ko varētu dot man, un es arī pretī kaut ko, un veidot tādu skaistu dzīvi.

I. Tad sanāk tā, ka tu bieži satiecies ar draugiem.

A. Jā, protams. Mans laiks vienmēr būs draugiem. Man nebūs laiks darbam, man nebūs laiks skolai, bet draugiem man vienmēr būs laiks.

I. Vai tev bieži sanāk slimot?

A. Veselība man tagad ir ļoti laba, bet agrāk gan es nevarētu tā teikt.

I. Agrāk tu bieži slimoji?

A. Jā, es ļoti daudz slimoju, ļoti daudz dzīvoju pa sanatorijām, pa slimnīcām. Daudz bija arī tā, ka tu ne vienkārši tā saslimsti, bet tas bija... tas bija... man jāpateicas arī ģimenei par to visu.

I. Vai tev bieži sanāca kavēt darbu vai mācības?

A. Tai laikā, kad es slimoju?

I. Jā.

A. Tajā laikā bija tāds posms, ka es slimnīcas apmeklēju daudz vairāk, kā skolu. Bet tas nebija tieši tā, ka tur... nu tādas, nu... Kā viņu nosaukt par slimošanu, es nezinu... nu... Ļoti grūti to tā izteikt. Varbūt es teikšu vienkārši, kā ir. Tas bija, kad vardarbīgi otrs cilvēks izturas, un tev jānokļūst tajā iestādē. Bet ne gluži tā, ka es tur saslimstu ar kaut kādu tur plaušu karsoni un nepārtraukti vērtos pa slimnīcu.

I. Vai tu nodarbojies ar kādu sporta veidu?

A. Vairs nē, bet agrāk gan.

I. Ar ko tu nodarbojies?

A. Es agrāk gāju sporta skolā. Vieglatlētika tā bija. Arī ļoti labi panākumi bija. Man pašai arī patika. Es pametu to vidusskolu, 11. klasi, un tad es arī no sporta skolas aizgāju.

I. Un pašlaik tu nekādu sporta klubu neapmeklē?

A. Nē, protams, neapmeklēju.

I. Ar ko tu parasti nodarbojies brīvajā laikā?

A. Šausmīgi daudz ko. Tas, ko es visvairāk daru – es ļoti interesējos par mūziku, es mēģinu apgūt daudzus mūzikas instrumentus, vairāk tādus akustiskos, kur tāda mierīga, skaista mūzika. Un tad otrs ir tas, kam es veltu ļoti daudz laika – taisīt tur visvisādas rotaslietas. Varētu to nosaukt kā rokdarbi. Veidoju tur visādus piekariņus, krellītes...

I. Tad tu esi tāds radošs cilvēks?

A. Nuuu, jā...

I. Vai tu apmeklē kādus pulciņus?

A. Man drīz sāksies – kaut kur pēc 1,5 nedēļas sāksies dejas. Es stepa dejas mācīšos dejojot. Un tad es vēl apmeklēju tādu iestādi, kur var vienkārši iet – tur nav nekas jāmaksā, tu vienkārši ej tur un zīmē, taisi kaut kādas skulptūriņas, nu... vienkārši... 3 reizes nedēļā tas notiek. Tu tur vari iet, vari neiet, nav tur obligāti kaut kas... Piecelies no rīta, jūti, ka tev ir šodien iekšā tas, ka jā, šodien tu vari, un tad tu vienkārši ņem un ej uz turieni.

I. Vai tu lasi grāmatas?

A. Jā, ļoti daudz. Agrāk gan tā nebija.

I. Kādas grāmatas tu lasi?

A. Man ļoti, ļoti patīk par astroloģiju... šausmīgi patīk. Patīk viss mistiskais un arī visādi piedzīvojumi. Vispār diezgan daudzveidīgu lasu to literatūru. Nekad neizvēlēšos lasīt kaut kādus tur slepkavības... Pietiek, ka uz ielas to redzi,, par to nevajag lasīt vēl.

I. Vai tu uzskati, ka grāmatas var aizstāt televizoru un filmas?

A. Jā, un man tas ir vistiešākajā mērā, tāpēc ka televizoru... es jau galīgi viņu nenolaižu, bet es viņu neesmu skatījusies kādus 5 gadus, un es nejūtos galīgi nezinoša kaut kādā tur jomā, ja es neskatos televizoru.

I. Cik bieži sanāk iet ciemos?

A. Sanāktu ļoti bieži, ja es ietu. Bet man ir tā, ka... nu, nevis tā, ka man nepatīk iet kaut kur ciemos, bet vienkārši tā sanāk – vienmēr nāk pie manis. Bet es jau aizeju ciemos arī, bet ļoti daudz nāk pārsvarā pie manis.

I. Cik bieži nedēļā tev sanāk satīties ar draugiem?

A. Ir tādi draugi, kurus es satieku dienu dienā, stundu stundā, minūti minūtē, jo es ar viņiem dzīvoju kopā. Un ir tādi, ar kuriem es satiekos, nu... Tas ir kā kuru nedēļu. Vienu reizi ir tā, ka tu satiecies ļoti daudz ar ļoti daudziem cilvēkiem, bet ir nedēļas, kurās tu ar pāris cilvēkiem satiecies tikai. Tā grūti pateikt, jo es līdz šim nebiju aizdomājusies par to.

I. Kādi būtu tev nākotnes nodomi?

A. Nākotnē noteikti pabeigt... iestāties vidusskolā, pabeigt viņu un tad arī iegūt kādu profesiju. Tad es noteikti gribētu izbaudīt to rutīnu, nu tādu, kad ir savs darbs, ir mājas, bet neilgu laiku – es tikai gribētu pamēģināt, kā tas ir.

I. Tu nebaidies, ka tas tevi varētu iesūkt iekšā?

A. Nē, jo tāpēc, ka man nav nauda svarīga. Tas notiek ar tiem cilvēkiem, kuriem nauda kaut ko nozīmē. Man viņa ir pilnīgi vienaldzīga, es pret viņu neko nejūtu, galīgi neko. Un pēc tam, kad es būšu kaut ko tādu izbaudījusi, tad ko es ļoti gribu un ko es arī izdarīšu, es

došos uz dziļiem, dziļiem, dziļiem laukiem. Ļoti gribu dzīvot tādā neskartā vidē kaut kur, kur nav motori, kur gaiss tāds.

I. Vai tu esi domājusi strādāt vai pārcelties uz dzīvi ārzemēs?

A. Jā, bet tur ir tā... Es esmu ceļojusi diezgan daudz. Man ir bijis tā, ka es aizbraucu un es redzu, ka tur viss ir tik skaists un tik jauks, un gribās tur palikt, un domā, ka tā ir mana vieta, bet tad pienāk kaut kā tāds brīdis, ka tas skaistais laiks paiet, un pēc kāda noteikta laika tu sāc ilgoties pēc mājām. Kādreiz es pasmējos par to, ka citi teica: “Tēvzeme... Latvija...” --, bet tagad es pati to izjutu, pati aprāvos ap saviem smiekliem. Šeit ir viss pārdzīvotais, viss skaistais... Tas viss šeit ir.